HETERONORMOS HEGEMONIJA

Homoseksualių žmonių
socialinė atskirtis ir
diskriminacijos patirtys

HETERONORMOS HEGEMONIJA

Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys

Vytauto Didžiojo universitetas
Kaunas, 2007

UDK 316.3-055
He357

Šios knygos leidimą finansavo Europos Sąjunga (Europos socialinis fondas) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija), EQUAL programa – projektas „Atviri ir saugūs darbe.lt“ EQ/2004/1130/08.

Sudarytojas Arnas Zdanevičius,
Vytauto Didžiojo universiteto
Socialinių tyrimų centras

Recenzavo:
dr. Margarita Jankauskaitė
dr. Irmina Matonytė

Iš anglų kalbos vertė: Vijolė Višomirskytė (2, 3 ir 10 skyriai),
Indrė Balčaitė (7 ir 9 skyriai), Irena Ragaišienė (5 skyrius).
Iš lenkų kalbos vertė: Vaiva Narušienė (8 skyrius).

Kalbos redaktorius: Robertas Keturakis

ISBN 978-9955-12-297-5

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2007
© Arnas Zdanevičius

TURINYS

Apie autorius 7
1. Įvadas. Homoseksualių žmonių socialinės atskirties kontekstas: heternormatyvumas ir homofobija / *Arnas Zdanevičius* 9
2. Seksualinė ir lyčių įvairovė mokyklose bei darbo aplinkoje / *Jukka Lehtonen* 19
3. Nevienodos galimybės: mokykloje patiriama socialinė LGBT jaunimo atskirtis / *Judit Takács* 39
4. Iššūkiai heteronormatyvumui Lietuvoje: homoseksualių žmonių atsivėrimas darbe / *Jolanta Reingardė* 57
5. Lytinės orientacijos atskleidimas darbo aplinkoje: priežastys ir strategijos / *Line Chamberland* 81
6. Homoseksualūs žmonės viešose ir privačiose erdvėse: socialistinis ir posocialistinis Lietuvos kontekstas / *Skirmantė Česienė* 118
7. Seksualumas, vyriškumas ir homofobija Latvijoje / *Aivita Putnina* 141
8. Vaivorykštės spalvų vėliava prieš Vavelio slibiną. Kultūrinė Krokuvos „Tolerancijos maršo“ interpretacija / *Grażyna Kubica* 154
9. Registruota tos pačios lyties asmenų partnerystė ir antrarūšiai piliečiai / *Roman Kuhar* 188
10. Visada kažkur kitur: heteronormatyvumas rengiant Švedijos mokytojus / *Eva Reimers* 202

APIE AUTORIUS

Line Chamberland dėsto sociologiją Maisonneuve koledže. Ji yra docentė Feministinių tyrimų ir Moterų studijų centre Monrealio universitete, Kvebeke (UQAM), dėstanti kursą „Homoseksualumas ir visuomenė", žinoma autorė analitinių straipsnių (dauguma prancūzų kalba), spausdintų knygose ir mokslniuose žurnaluose. E-paštas: chamberland.line@uqam.ca

Skirmantė Česienė, baigusi antropologijos magistro studijas Vytauto Didžiojo universitete, dirba projekto „Atviri ir saugūs darbe" koordinatore ir domisi homoseksualių žmonių problemomis posovietinėje ir sovietinėje Lietuvoje.
E-paštas: cesiene@takas.lt

Jukka Lehtonen yra Helsinkio universiteto Edukologijos katedros mokslo darbuotojas ir dėstytojas, skaitantis kursus homoseksualumo tematika. Jo tyrinėjimų sritis apima lytinių mažumų mokykloje ir darbe studijas. Jukka Lehtonen yra knygos *Straight People Don't Tell, Do They? Negotiating the Boundaries of Sexuality and Gender at Work* bendraautoris.
E-paštas: jplehton@mappi.helsinki.fi

Grażyna Kubica dirba Antropologijos tyrimų institute Jogailos Universitete (Krokuvoje). Jos interesų sritis yra miestų ir kultūros sociologija, vizualinė ir istorinė antropologija. E-paštas: kubica@uj.edu.pl

Roman Kuhar yra Taikos instituto tyrinėtojas ir Liublijanos universiteto docentas, kur dėsto gėjų ir lesbiečių studijas Menų fakultete. Būdamas aktyvus gėjų ir lesbiečių sąjūdžio Slovėnijoje narys jis taip pat išleido keletą knygų: *Mi, drugi* (Mes, kiti, 2001) ir *Media Construction of Homosexuality* (Homoseksualumo konstravimas žiniasklaidoje, 2003). E-paštas: roman.kuhar@mirovni-institut.si

Aivita Putnina yra Latvijos universiteto Socialinių mokslų fakulteto docentė bei Bioetikos ir biosaugumo centro direktorė. Jinai apgynė socialinės antropologijos daktaro laipsnį Keimbridžo universitete, o jos moksliniai interesai yra

platūs: reprodukcinė sveikata, lyčių santykiai, biotechnologijos ir valdymas, socialinė raida, miestų plėtra, socialinė integracija ir sveikatos politika.
E-paštas: putnina@lanet.lv

Eva Reimers yra Komunikacijų studijų daktarė ir Socialinių bei gerovės studijų katedros docentė Linkopingo universitete Švedijoje. Jos tyrinėjimų sritis ir interesai apima gėjų ir lesbiečių studijas, normas ir normalumus, mokyklas ir švietimą, žiniasklaidos ir mirties ritualus. E-paštas: eva.reimers@isv.liu.se

Jolanta Reingardė yra Sociologijos katedros docentė ir Socialinių tyrimų centro Vytauto Didžiojo universitete vadovė. Moksliniai interesai apima lyčių ir šeimos sociologiją, seksualumo studijas, prievartą ir moterų teises, ES ir Lietuvos lyčių politiką. Knygos *(Ne)apmokamas darbas: šeimai palanki darbo aplinka ir lyčių lygybė Europoje* (2006) sudarytoja, knygų *Norms at Work: Challenging Homophobia and Heteronormativity* (2007) ir *Men and Fatherhood: New Forms of Masculinity in Europe* (2005) viena iš sudarytojų ir bendraautorė.
E-paštas: j.reingarde@smf.vdu.lt

Judit Takács yra Sociologijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja Vengrijos mokslų akademijoje. Ji taip pat dėsto sociologiją ir lyčių studijas Kervino universitete. Ji yra knygų *Homoszexualitas es tarsadalom* (Homoseksualumas ir visuomenė, 2004) bei studijos *Social Exclusion of young gay, lesbian, bisexual and transgender* (Jaunų gėjų, lesbiečių, biseksualų ir transeksualų socialinė atskirtis, 2006) autorė, knygos *A lelek muetetei* (Sielos operacija, 2006) sudarytoja. Jos tyrinėjimų sritis apima LGBT problemas, AIDS prevenciją, antidiskriminacijos ir lygių galimybių politiką, šeimų praktikas ir lyčių santykius.
E-paštas: nyul@socio.mta.hu

Arnas Zdanevičius yra Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių tyrimų centro mokslo darbuotojas, taip pat dėsto Socialinės kaitos ir Deviacijų sociologijos kursus Sociologijos katedroje. Knygos *Democracy, Citizenship and Universities* (Demokratija, pilietiškumas ir universitetai, 2006) sudarytojas ir bendraautoris. Jo mokslinių interesų sritis yra gėjų ir lesbiečių studijos, švietimo sociologija, pilietinė visuomenė ir įvairovės politika Lietuvoje.
E-paštas: A.Zdanevicius@smf.vdu.lt

- 1 -

ĮVADAS. HOMOSEKSUALIŲ ŽMONIŲ SOCIALINĖS ATSKIRTIES KONTEKSTAS: HETERNORMATYVUMAS IR HOMOFOBIJA

Arnas Zdanevičius

Ši knyga yra vienas iš EQUAL projekto „Atviri ir saugūs darbe" rezultatų. Projektas, baigtas įgyvendinti 2007-aisiais Europos lygių galimybių metais, siekė kaupti ir skleisti žinias apie homofobiją bei gėjų ir lesbiečių diskriminaciją. Šiai ir panašių temų tyrinėjimams Lietuvoje dar nėra skiriama pakankamai dėmesio ir pastangų dėl keleto priežasčių. Pirma, gėjų ir lesbiečių studijos Lietuvoje dar nėra pakankamai išplėtotos, nes trūksta tyrinėtojų, besidominčių šia tema. Antra, žmogaus teisių diskursas Lietuvoje yra labai lėtai plėtojamas dar ir dėl to, kad aukštosiose mokyklose nėra pakankamai informacijos apie žmogaus teises Lietuvoje. Tik labai retas studentas, studijuojantis universitete, išklauso žmogaus teisių įvadinį kursą, todėl žmogaus teisių temos Lietuvoje dar nesusilaukia tokio susidomėjimo, kokio iš tikrųjų reikėtų. O gal manoma, kad žmogaus teisių srityje Lietuvoje yra viskas gerai? Lyčių ir seksualumo problematikai aukštosiose mokyklose taip pat skiriama labai mažai dėmesio. Šios temos universitetuose nėra vertinamos ir vis dar laikomos trivialiomis. Lesbiečių ir gėjų studijos Lietuvoje yra *terra incognita*, lygiai taip kaip ir homoseksualūs žmonės mūsų krašte yra nematomi ir nepažįstami. Leidžiama knyga siekia bent iš dalies užpildyti šią spragą ir plėtoti seksualumo tyrinėjimų diskursą Lietuvoje.

Socialinės atskirties sąvoka yra labai plati ir įvairiapusė, kartais sunkiai apibrėžiama, todėl šio skyriaus tikslas visų pirma išdėstyti šios sąvokos ypatumus, vėliau paaiškinti ją heteronormatyvumo, homofobijos ir homoseksualių žmonių diskriminacijos kontekste. Labai dažnai socialinės atskirties sąvoka yra aiškinama analizuojant visuomenės procesus makrolygyje, kuomet kalbama apie skurdą, masinį nedarbą, migracija ir visuomenės kaitą pereinant iš industrializacijos laikotarpio į paslaugų (žinių) visuomenę. Chiara Saraceno (2002: 2) teigia, kad socialinė atskirtis gali būti taip pat analizuojama ir mikrolygmenyje aprašant

individų arba jų grupių, stokojančių galimybių ir nepriklausančių visuomenės daugumai, patirtis. Individai priklauso socialinės atskirties grupėms ne tik dėl materialinių resursų stokos, bet ir dėl jų socialinių ir teisinių teisių apribojimų. Labai dažnai tokioms grupėms trūksta galimybių integruotis į visuomenę. Dėl „skirtingumo" šie žmonės gyvena tokiose sąlygose, kurios neleidžia arba apriboja jų visavertę narystę bendruomenėje ir visuomenėje. Lietuvoje tokias grupes įprasta vadinti socialinės rizikos grupėmis. Kartais yra naudojamas socialiai pažeidžiamų grupių terminas, tačiau visos šios grupės turi vieną ypatingą savybę – grupių mokymosi, įsidarbinimo ir dalyvavimo visuomeniniame gyvenime galimybės, lyginant su didžiąja visuomenės dalimi, yra ribotos, todėl tokias grupes galime vadinti socialinės atskirties grupėmis.

Europos akademiniame diskurse dominuoja dvi socialinės atskirties reikšmės, susijusios su šios sąvokos vartojimu ir šio terminio genealogija. Iš vienos pusės, socialinių teisių kontekste kalbama apie skurdą ir materialines sąlygas, kuriose tam tikros žmonių grupės bando išgyventi. Šios socialinės sąlygos yra mokslininkų tyrinėjimų objektas, nes jos atspindi įvairių socialinių grupių svarbius išteklius, kurie lemia įvairių socialinių teisių turėjimą, bet negalėjimą jomis pasinaudoti. Iš kitos pusės, socialinę atskirtį yra bandoma aiškinti socialinės integracijos teorijomis, analizuojančiomis procesus, kurių metu individai ir jų grupės priklauso arba nepriklauso įvairiems svarbiems socialiniams tinklams, arba yra atribojami nuo bendruomenės gyvenimo. Abiems šiems požiūriams svarbus dalykas yra ir žmonių psichologinė savijauta arba kitaip tariant emocinė integracija į visuomenės gyvenimą, nes dažnai žmonės, kenčiantys socialinę atskirtį, jaučia ne tik galimybių stoką, bet ir nerimą bei baimę būti atstumtais ir nereikalingais visuomenei. Kaip teigia Touraine, postmodernioje visuomenėje socialinė atskirtis yra susijusi ne tiek su hierarchiniais santykiais arba nelygybe, kiek horizontalia segregacija ir atsisakymu pripažinti. Jeigu modernioje visuomenėje dominavo klasiniai santykiai ir aiški hierarchinė klasinė struktūra, šiuo metu atsisakymas pripažinti tam tikras socialines grupes yra ne tik tam tikra nelygybės forma, bet savotiškas grupinės narystės nebuvimas, ne-egzistavimas. (Touraine, iš Saraceno 2002:6). Taigi, iš tikrųjų kalbant apie socialinę atskirtį reikia pripažinti, kad visuomenėse susiklosto aiškūs galios santykiai, grupiniai monopoliai, kurie nusprendžia svarbius visuomenėje klausimus, tame tarpe ir priklausomybę grupei arba visuomenei. Galingų klasių ir statusų grupės turi didelę įtaką atriboti kai kurias visuomenės grupes nuo svarbių išteklių (pvz., gerai apmokamo darbo, valstybės paramos, švietimo galimybių ir t.t.), tai ypač aktualu kalbant apie socialinės apsaugos sistemą, kuri taip pat gali didinti arba mažinti socialinę atskirtį tarp individų.

Europos Sąjungos institucijų diskursas apie socialinę atskirtį iš tikrųjų buvo akademinio diskurso tąsa. Europos Sąjungos dokumentuose socialinės atskirties arba įtraukties sąvokos (social exclusion/inclusion) dažniausiai siejamos su

žmonių socialinėmis teisėmis, tokiomis kaip teisė į darbą ir uždarbį, teisės į įvairias socialines garantijas nedarbingumo, ligos arba sveikatos sutrikimo atvejais. Labai dažnai Europos Komisijos dokumentuose kalbant apie socialinę atskirtį yra minimas lygių galimybių principas, kuris apima vienodas galimybes darbo rinkoje, švietimo sistemoje, sveikatos apsaugoje, teisėtvarkoje, pilietinėje visuomenėje ir sprendimų priėmime (žr. European Council and European Commission 2004, Room et al. 1992). Europos Tarybos ir Europos Komisijos bendroje ataskaitoje *socialinė atskirtis* yra procesas, kurio metu tam tikri individai yra stumiami į visuomenės pakraštį, užkertant kelią jų visapusiškam dalyvavimui visuomenės gyvenime. Socialinė atskirtis yra skurdo, ribotų dalyvavimo ar mokymosi galimybių arba diskriminacijos rezultatas. Socialinė atskirtis mažina galimybes darbe, siekiant pajamų, išsilavinimo ir profesijos, tuo pačiu atriboja žmones nuo tam tikrų socialinių tinklų ir veiklų. Tokiose sąlygose esantys žmonės neturi galimybių daryti poveikį sprendimų priėmimui ir dalyvauti valdžios struktūrose, todėl priverčiami jaustis bejėgiais ir negalinčiais kontroliuoti sprendimų, kurie turi įtakos jų kasdieniniam gyvenimui.

Lietuvoje socialinės atskirties sąvoką plėtoja M.P. Šaulauskas (2000: 47). Jo aiškinimu, socialinė atskirtis visų pirma reiškia grupės marginalizaciją, t.y. „tokį visuomeninį procesą ir jo padarinį, kuris lemia ir apibrėžia piliečių nebuvimą sudėtine „normalios“ visuomenės dalimi“. Remdamasis R. Dahrendorfo kapitalizmo ir netolygaus paskirstymo ir pasiskirstymo teorija, Šaulauskas atkreipia dėmesį į ypatingą valstybės kaip pagrindinio subjekto, lemiančio socialinės atskirties struktūrą ir pobūdį, vaidmenį. Anot jo, valstybė įgyvendina piliečių teises bei užtikrina jų administravimą ir priežiūrą, todėl itin svarbu, kad valstybė švelnindama socialinę atskirtį sukurtų mechanizmą, kuris užtikrintų, kad kuo daugiau socialinės atskirties grupių pasinaudotų savo teisėmis ir taptų supilietintos, t.y. socialinės atskirties grupės turėtų ekonomines, politines ir kultūrines pilietines teises bei atsirastų mechanizmas, laiduojantis veiksmingą pasinaudojimą jomis. Kalbėdamas apie socialinės atskirties struktūrą Lietuvoje po nepriklausomybės atgavimo Šaulauskas teigia, kad pilietinių teisių dar labai trūksta po 1988 m. besiformuojančioms ir nesupilietintoms piliečių grupėms – moterims, miesto ir kaimo užribio varguomenėms, iš dalies vaikams, seksualinėms mažumoms, kaliniams, netradiciniams religiniams judėjimams, romų bendruomenei, prostitutėms.

Šiuo metu socialinės atskirties grupių socialinė padėtis Lietuvoje yra gana ambivalentiška. Iš vienos pusės galime teigti, kad yra priimta nemaža naujų įstatymų, kurie užtikrina visų žmonių lygybę, įvairovę ir integraciją. Šį procesą labai paspartino Lietuvos integracija į Europos Sąjungą. Antra vertus, ryškėja Lietuvos socialinės politikos segregacinės nuostatos kai kurių socialinės atskirties grupių atžvilgiu (Ruškus ir Mažeikis, 2007). Kaip pavyzdį galima paminėti atvejį, kuomet Socialinės apsaugos ir darbo ministerija tik po ilgo susirašinėji-

mo ir spaudžiant Lietuvos gėjų lygai į 2007 -2013m. Žmogiškųjų išteklių plėtros programos projektą įtraukė vieną sakinį apie seksualinę orientaciją ir homoseksualių žmonių grupę paminėjo kaip socialinės atskirties grupę. Nors politine prasme tai nėra labai svarbu, nes ši programa nėra joks vyriausybę įpareigojantis dokumentas kovoti su homofobija, tačiau teisių ir pripažinimo prasme tai buvo svarbi Lietuvos gėjų lygos pergalė, nes ministerija pagaliau nors ir vienu sakiniu, bet pripažino, kad Lietuvoje homoseksualūs asmenys yra socialinėje atskirtyje.

Lietuvos Vyriausybės parengtoje Žmoniškųjų išteklių plėtros programoje socialinė atskirtis yra apibrėžiama kaip „kompleksinis reiškinys, atspindintis tam tikrų asmenų ar grupių negalėjimą ar nesugebėjimą naudotis visuomenės sukuriamomis gėrybėmis, dalyvauti darbinėje veikloje, bendruomenės gyvenime. Šis reiškinys gali atsirasti dėl įvairių priežasčių – nepakankamų pajamų, ligos, neįgalumo, ilgalaikio nedarbo, priklausomybės nuo psichotropinių medžiagų, kalbos nemokėjimo ir pan. Socialinę atskirtį lemia įvairūs ir dažnai skirtingi veiksniai, kurie nuveda prie labai panašaus „uždaro priežasčių-pasekmių rato".[1] Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, rengusi skyrių apie socialinę atskirtį, aprašo keletą grupių, kurios aiškiai laikomos socialinės atskirties grupėmis Lietuvoje: šeimos su vaikais, pagyvenę asmenys, nuteisti arba grįžę iš įkalinimo įstaigų, asmenys, priklausomi nuo narkotikų, alkoholio ir kitų psichotropinių medžiagų, prekybos žmonėmis ir prostitucijos aukos, tautinės mažumos. Tačiau, kaip minėta, pripažįstama, kad „netradicinės seksualinės orientacijos asmenys" yra tarp kitų asmenų grupių, „kurioms gresia socialinė atskirtis".

Po šios trumpos apžvalgos reikėtų pažymėti, kad socialinė atskirties sąvoka kalbant apie homoseksualius asmenis nėra vienareikšmė. Visų pirma ši sąvoka analizuoja homoseksualių, biseksualių ir transseksualių žmonių grupės sąlygas, kurios verčia juos atsirasti visuomenės paribiuose. Šios sąlygos galėtų būti įvardijamos kaip visuomenės tolerancijos trūkumas arba apskritai homoseksualumo nematomumo problema. Homoseksualių, biseksualių ir transseksualių žmonių sąlygos darbe taip pat nėra vienodos. Apie šių žmonių socialinių teisių ir lygių galimybių stoką darbo rinkoje kartais prabylama įvairiose tarptautinėse ataskaitose, tačiau Lietuvoje gilesnės analizės pasigendama (žr. Reingardė ir Zdanevičius 2007a). Antra, pati seksualinė orientacija, lygiai taip kaip ir amžius, lytis, etninė ar rasinė tapatybė, galėtų būti diskriminacijos priežastis, todėl homoseksualių žmonių socialinė atskirtis yra labai susijusi su žmonių tapatybe, kuri gali būti slepiama arba neslepiama. Žmonės, kurie turi slėpti savo tapatybes, gyvena priespaudos sąlygomis, tačiau apie šias problemas bus kalbama vėliau.

Iki šiol tarptautinių tyrimų apie homoseksualių žmonių socialinę atskirtį yra atlikta labai nedaug. Visose ES šalyse yra tyrinėjamos įvairios homoseksualių žmonių problemos, tačiau socialinė atskirtis yra naujas tyrinėjimų objektas. Šioje dalyje apžvelgsime keletą Europoje atliktų tyrimų, kurie vienaip ar kitaip susiję su socialinės atskirties ir homofobijos problemomis. Homofobiją galima

būtų apibrėžti kaip išankstinį nusistatymą prieš homoseksualius asmenis, kuris gali pasireikšti diskriminacija, įžeidimais ar netgi smurtu. Šiai analizei pasirinkome Tarptautinės gėjų ir lesbiečių asociacijos inicijuotą LGBT jaunimo socialinės atskirties tyrimą, atliktą 2006 metais (žr. Takacs, 2006), Suomijos mokslininkų parengtą studiją apie seksualumo ir lyties ribas darbe (žr. Lehtonen ir Mustola, 2004). Taip pat trumpai apžvelgsime gėjų ir lesbiečių teisių atžvilgiu labai skirtingų šalių – Lenkijos ir Nyderlandų – tyrimus, kuriuose atsiskleidžia įvairūs homofobijos kontekstai ir skirtingi kovos už homoseksualių žmonių teises būdai.

Apžvelgus šias studijas, aiškėja viena iš pagrindinių problemų, kuri aktuali visiems Europos šalių homoseksualiems žmonėms. Tai šio seksualumo nematomumas ir marginalizacija, kitais žodžiais tariant, šių žmonių pripažinimo visateisiais visuomenės nariais stoka. Lesbietės, gėjai, biseksualūs ir transseksualūs žmonės sudaro mažumą, kuri yra nematoma, nutylima, stereotipizuojama, diskriminuojama. Heteronormatyvi visuomenė turi griežtas heteroseksualumo normas ir nelabai nori pripažinti kitokius kūnus, kitokius seksualumus ir kitokias tapatybes. Kaip teigia Tereškinas (2007: 139) "<…> *heteroseksualumas yra svarbi socialinė norma, kurią tvirtina socialinė politika, mokykla, šeima, žiniasklaida ir policija. Esminė heteronormatyvumo prielaida yra ta, kad lytis yra įgimta, natūrali ir nesikeičianti. Todėl heteroseksualumas yra laikomas esminiu žmogiškosios prigimties bruožu.*" Heteronormatyvioje visuomenėje LGBT grupė yra bejėgė socialinė grupė, kuri, anot Judit Takacs (2006:27) skiriasi nuo kitų mažumų tuo, kad jos negalima lengvai atpažinti, taip pat ši grupė suprantama kaip „griaunanti natūralią visuomenės tvarką".

Homoseksualūs žmonės kenčia dėl įvairios socioekonominės ir kultūrinės nelygybės, bet svarbiausia yra tai, kad jų atskirtis visų pirma prasideda nuo to, kad nepripažįstama jų homoseksuali tapatybė. Homoseksualai gyvena priespaudoje todėl, kad jų nenorima pripažinti. Heteroseksizmas kaip visuomenės norma nuvertina homoseksualumą ir padaro jį nematomu, negirdimu, nes privilegijuojamas yra heteroseksualumas. Pripažinimo nebuvimas homoseksualius piliečius paverčia nematomais, o jų seksualumas yra nutildomas, ir tai yra esminė gėjų ir lesbiečių problema šeimose, darbe, viešojoje aplinkoje ir visuomenėje apskritai. Kalbėdama apie jaunų homoseksualių žmonių nematomumo problemas Takacs (2006: 24) atkreipia dėmesį į atsivėrimo procesą, kuris yra labai svarbus gyvenimo momentas kiekvieno homoseksualaus žmogaus biografijoje. Atsiverdami homoseksualūs žmonės rizikuoja patekti į socialinę atskirtį, todėl dauguma gėjų ir lesbiečių dažnai slepia savo homoseksualumą, apsimesdami heteroseksualiais asmenimis. Tyrimai rodo, kad nuolatos slėpdami savo seksualinę orientaciją homoseksualūs žmonės patiria didelį izoliacijos ir baimės jausmą, kuris turi poveikio jų psichinei sveikatai ir gerovei apskritai. Tyrimo, atlikto 37 Europos šalyse, rezultatai rodo, kad homoseksualūs jauni žmonės yra patyrę išankstinį nusistatymą arba diskriminaciją savo šeimose – 51%, mokyklose - 61%,

bendruomenėje – 38%, draugų tarpe – 30% (Takacs, 2006: 40). Kitos studijos rodo, kad homoseksualūs ir ypač transseksualūs žmonės yra linkę į savižudybes, nes jie nepakelia streso, kurį sukelia nuolatinė įtampa ir homofobija privačiame ir visuomeniniame gyvenime. Kaip teigia Takacs (2006: 29), pagrindinis LGBT jaunimo savižudybių rizikos veiksnys yra jų pačių mažumos statusas, kuris labai negatyviai veikia psichinę sveikatą.

Analizuodama jaunimo gyvenimo istorijas Takacs (2006: 42) pastebi, kad dauguma jaunų gėjų, lesbiečių, biseksualių ir transseksualių žmonių gyvena dvigubus gyvenimus ir pasirenka šią strategiją racionaliai, siekdami išvengti skausmo ir didesnių problemų savo šeimose ir mokymosi bei darbo aplinkose. Po atsivėrimo apie savo orientaciją kai kurie jauni žmonės buvo priversti palikti namus, mokykloje dažnai patiria patyčias ir užgauliojimus. Socialinė stigmatizacija yra esminė atsivėrimo ypatybė, todėl kartais yra kvestionuojamas atsivėrimo apskritai racionalumas. Homoseksualūs ir ypač transseksualūs žmonės pasirenka tylėjimą kaip saugesnę išgyvenimo ir išlikimo strategiją. Ypatingai daug išankstinio nusistatymo prieš homoseksualumą jaunimas patiria mokyklose. Anot Takacs (2006: 52) mokyklose, kur homofobija yra institucionalizuota mokymosi programose, mokytojai dažnai nekreipia dėmesio į šias problemas, homoseksualūs mokiniai patiria ne tik pravardžiavimus, patyčias, bet ir smurtą. Todėl siekiant panaikinti homofobiją ir sumažinti socialinę LGBT atskirtį reikia atkreipti dėmesį į pedagogų švietimą ir mokymų programų turinį, kuris turėtų būti draugiškesnis įvairioms mažumoms, tame tarpe ir seksualinėms.

Lehtonenas ir Mustola (2004) knygoje *Straight don't tell, do they? Negotiating the boundaries of sexuality and gender at work* įtaigiai aprašo homoseksualių žmonių atvirumo ir diskriminacijos temas darbo aplinkoje. Analizuodami heteronormatyvios darbo aplinkos sąlygas autoriai teigia, kad heteronormatyvumo poveikis individui labai priklauso nuo lyties, seksualinės orientacijos, amžiaus. Pavyzdžiui, pastebima, kad vyresni darbuotojai rečiau slepia savo seksualinę orientaciją lyginant su jaunesniais, o jaunos moterys dažniau nei jauni vyrai atskleidžia savo homoseksualumą darbe. Heteronormatyvumas atsispindi ne tik institucijose, struktūrose ar tarpasmeniniuose santykiuose, bet ir darbo santykiuose, kur heteroseksualumas yra privaloma norma ir natūrali vyrų ir moterų seksualumo išraiška. Tokioje darbo aplinkoje homoseksualūs ir Transseksualūs žmonės sunaudoja didelę savo energijos dalį slėpdami savo seksualumą arba bandydami atskleisti savo lyties arba orientacijos tapatybę kitiems darbuotojams. Tai skatina tokių darbuotojų prastesnę motyvaciją dirbti ir neretai saviizoliaciją nuo kitų darbo bendruomenės narių. Pastebima, kad pravardžiavimas ir įžeidžiančios replikos darbe ypač dažnos vyrų dominuojamuose darbo kolektyvuose (Lehtonen ir Mustola, 2004: 257). Hegemoninis ir heteroseksualus vyriškumas, kuris dažnai pasireiškia homoseksualių žmonių niekinimu, pašaipomis, daro neigiamą įtaką visam kolektyvui ir atmosferai darbe. Patyrę diskriminaciją arba už-

gauliojimus, gėjai ir lesbietės neretai net nesikreipia pagalbos į savo darbdavius, nes netiki, kad jų problemos galėtų būti tinkamai išspręstos. Heteronormatyvi aplinka verčia seksualinių mažumų atstovus prisitaikyti, dažnai keisti darbus arba nutraukti karjeras ir keisti specialybes. Jų išgyvenimo strategijos būna labai įvairios. Pavyzdžiui, homoseksualūs ir biseksualūs vyrai, siekdami saugumo darbe, dažniau renkasi moteriškus darbo kolektyvus. Palankus socialinis klimatas, tolerantiška darbo aplinka ir lygios galimybė yra homoseksualių vyrų ir moterų siekiamybė net ir tokiuose tolerantiškuose šalyse kaip Suomija. Savo rekomendacijose Lehtonenas ir Mustola (2004: 260) pastebi, kad seksualinė orientacija darbe yra labai retas diskusijų ir politikos objektas. Darbdaviai labai dažnai nelaiko šios temos aktualia, todėl reikalingas darbdavių ir darbo organizacijų, profsąjungų švietimas ir aktyvesnė valstybės pozicija šiuo klausimu. Suomių studija aiškiai parodo, kad siekiant realiai įgyvendinti lygybės ir įvairovės politiką neužtenka vien tik priimti antidiskriminacinius įstatymus. Reikalingas nuolatinis ir kryptingas darbas su darbo rinkos, darbdavių organizacijų ir darbo politikos specialistais.

Žiniasklaida yra viena iš svarbiausių šių dienų socializacijos institucijų, tačiau skleisdama realybės neatitinkančius stereotipus ir stiprindama homofobiškas nuostatas neretai didina socialinę atskirtį. Lenkijos homoseksualių žmonių situacijos tyrimai atskleidžia, kad homofobija žiniasklaidoje ir homoseksualių žmonių diskriminacija yra būdingas posovietinių visuomenių bruožas. Homofobiškais politikų ir pačių žurnalistų pareiškimais mirga visa Lenkijos spauda ir keisčiausia yra tai, kad homofobines nuostatas skelbia ne tik bulvarinė spauda, kuri siekia sukelti grėsmės atmosferą, bet ir rimtoji spauda. Kaip rašo Michal Minalto (2007: 67), labai svarbu šviesti ir lavinti žurnalistus, kad jie sugebėtų neplatinti visuomenei žalingų stereotipų apie seksualines mažumas ir veiksmingai reaguotų į politikų homofobiškus pareiškimus. Žiniasklaida yra svarbus socialinės atskirties didinimo arba mažinimo instrumentas, tačiau jos polinkis į skandalus ir homoseksualumo nuvertinimą labai dažnai ją paverčia galingu homofobijos sklaidos ir socialinė atskirties didinimo įrankiu.

Gėjams ir lesbietėms draugiškos laikomos Olandijos patirtis taip pat rodo, kad kova už gėjų ir lesbiečių teises niekados nesibaigia. Iš vienos pusės atrodytų, kad LGBT žmonių emancipacija lyg ir turėtų būti užbaigtas procesas kuomet buvo įteisintos gėjų ir lesbiečių santuokos bei galimybės įsivaikinti vaikus. Tačiau iš kitos, kaip rodo tyrimai, daugėja homofobiškų išpuolių ir smurto prieš homoseksualius asmenis. Neretai smurtautojai yra Olandijos imigrantai, tačiau kartais ir tarp pačių olandų pastebimos homofobiškos nuostatos. Kaip teigia Keuzenkampas ir Bosas (2007: 76), negatyvius požiūrius į homoseksualumą dažniausiai išreiškia religingi ir turintys žemesnį išsilavinimą asmenys. Nors Olandijos visuomenė yra labai sekuliari, žmonės, lankantys bažnyčią sudaro 11% Olandijos populiacijos, ir 51% iš jų turi išankstinį neigiamą nusistatymą prieš gėjus ir lesbietes.

Lietuvoje yra atliktas tik vienas išsamus homofobijos tyrimas, kuris rodo, kad Lietuvos gyventojai tolerancija seksualinėms mažumoms nepasižymi, o jų homofobijos lygis yra gana aukštas (žr. Reingardė ir Zdanevičius, 2007). Equal projekto metu Atviri ir saugūs darbe.lt tyrimas parodė, kad net 70 procentų respondentų mano, jog homoseksualūs asmenys neturėtų dirbti mokyklose. Kas antras apklaustasis teigė, kad homoseksualūs asmenys neturėtų dirbti policijoje. Nors ketvirtadalis respondentų pritaria įstatymams, ginantiems homoseksualius žmonių teises darbe, trečdalis vis dar mano, jog žmonių įvairovės visuomenėje palaikymas veda prie tautos išsigimimo. Net trečdalis apklaustųjų teigia, jog kartais arba visada pateisintų diskriminaciją lytinės orientacijos pagrindu. Kas trečias Lietuvos gyventojas tiki, jog homoseksualius santykius draudžiantys įstatymai gali sumažinti homoseksualių žmonių skaičių visuomenėje. Taip pat šio tyrimo rezultatai rodo, kad apie 20% respondentų atsisakytų bendrauti su homoseksualiais vyrais ir moterimis savo darbe, draugų tarpe. Sužinoję apie savo vaikų homoseksualumą, apie 2% apklaustųjų yra linkę netgi jų išsižadėti. Beveik pusė apklaustųjų (47%) vis dar galvoja, kad homoseksualius asmenis reikia gydyti. Lietuvos tyrimas taip pat atskleidė ir vieną įdomią ypatybę. Labiausiai nepakantūs seksualinėms mažumoms yra išsilavinę vyrai, kurie gyvena miestuose arba kaimuose. Lietuvės moterys yra žymiai pakantesnės ir tolerantiškesnės.

Šioje knygoje rasite straipsnius, kurie atsirado po 2006 m. spalio mėn. Vytauto Didžiojo universitete vykusios konferencijos *Homofobija ir homoseksualių žmonių diskriminacija: socialinės aprėpties iššūkiai išsiplėtusioje Europoje.* Tai buvo pirmoji akademinė konferencija Lietuvos universitete, skirta išskirtinai gėjų ir lesbiečių temai, sukvietusi tarptautinę mokslininkų bendruomenę diskutuoti apie homofobiją ir jos įveikimo būdus. Kai kurie straipsniai buvo parašyti specialiai šiam leidiniui, o dar kiti mokslininkai buvo pakviesti prisijungti ir leido išversti jų straipsnius, atspausdintus kitur. Jukka Lehtonen savo straipsnyje analizuoja seksualinę ir lyčių įvairovę Suomijos mokyklose ir darbo aplinkoje. Šiame skyriuje rasite idėją, kad heteronormatyvus spaudimas, mechaninė heteroseksualumo prielaida ir daugybė kitų praktikų slėpti savo seksualumą dažnai lieka mūsų tyrimų apie gėjų ir lesbiečių atvirumą paraštėse. Straipsnyje taip pat plėtojama mintis, kad mokyklos ir darbdaviai turėtų pasirūpinti, jog jų aplinka būtų saugi ir jautri skirtingiems žmonėms. Įdomų ir reikšmingą europinį tyrimą pristato Judit Takacs savo straipsnyje apie LGBT jaunimo socialinę atskirtį. Vengrų mokslininkė įtaigiai aprašo kliūtis ir neteisybę, su kuriomis susiduria jauni LGBT žmonės įvairiose Europos šalyse. Straipsnis atkreipia dėmesį į patyčių panaikinimo politiką mokyklose bei akcentuoja mokymo programų heteronormatyvumą, kuriame homoseksualumui vietos neatsiranda. Jolanta Reingardė savo straipsnyje kalba apie gėjų ir lesbiečių diskriminaciją darbo vietose, pateikia seksualinės orientacijos atskleidimo darbo vietoje bei išgyvenimo strategijų analizę. Vytauto Didžiojo universiteto docentė subtiliai gilinasi į ho-

moseksualių žmonių gyvenimo patirtis ir plėtoja mintį apie seksualumo nutildymo viešose erdvėse kainą. Panašios užduoties – aptarti lytinės orientacijos atskleidimą darbo aplinkoje – ėmėsi kita Kanados sociologė Line Chamberland. Aprašydama kiekybinį ir kokybinį tyrimus tyrinėtoja kelia klausimą, ar lytinės orientacijos atskleidimas darbo aplinkoje nėra rizikingas sprendimas, kokios strategijos yra naudojamos siekiant atskleisti arba maskuoti lytinę orientaciją, kaip valdoma homoseksuali tapatybė darbe? Skirmantė Česienė savo darbe pateikia antropologinę Lietuvos konteksto analizę apie socialistinį ir posocialistinį laikotarpius. Jos straipsnyje Queer teorijos dėka plėtojama idėja apie identiteto politiką ir visuomenės kuriamas ir primetamas normas, kurios turi aiškų tikslą – heteroseksualumą padaryti privalomu ir nutildyti homoseksualumą. Autorė pateikia daug įdomios informacijos apie Lietuvos gėjų ir lesbiečių gyvenimą sovietmečiu. Kita antropologė iš Latvijos Aivita Putnina subtiliai analizuoja seksualumo, vyriškumo ir homofobijos sąsajas. Šio straipsnio tikslas analizuoti mąstymo kategorijas, ir jų tarpusavio ryšius, kuriančius *objektyvų* pasaulį, kuris galėtų būti pavadintas *heteronorma.* Gražyna Kubica savo straipsnyje įtaigiai aprašo Krokuvos Tolerancijos maršo įvykius, kuria labai detalę antropologinę mozaiką, kurioje atsiskleidžia gėjų ir lesbiečių bandymo būti matomais ir išgirstais kontekstas. Tos pačios lyties asmenų partnerystės argumentus *už* ir *prieš* nagrinėja sociologas iš Slovėnijos Romanas Kuhar. Jo straipsnyje rasime minčių apie Queer teorijos trūkumus ir idėjų apie gėjų ir lesbiečių santuokas, kurios labai pravers kalbant apie homoseksualios partnerystės įteisinimą. Paskutiniame skyriuje yra pateiktas Švedijos mokslininkės Evos Reimers straipsnis apie heteronormatyvumą rengiant mokytojus. Šiame straipsnyje autorė iškelia mintį, kad norint sušvelninti heteronormas ir panaikinti homofobiją apskritai, turime pradėti nuo pedagogų rengimo.

Pastabos

[1] *Lietuvos Respublikos Vyriausybė – „2007-2013 m. Žmoniškųjų išteklių plėtros veiksmų programa“* http://www.esparama.lt/ES_Parama/strukturines_paramos_2007_1013m._medis/titulinis/files/1VP_ZIP_2007-07-30.pdf.

Literatūra

Abramovicz, Marta (ed.) (2007). Situation of Bisexual and Homosexual Persons in Poland. 2005 and 2006 reports. Warszawa: Campaign against Homophobia.

Currie, Matthew R., Cunningham, Everarda G. and Findlay, Bruce M. (2004). „The Short Internalized Homonegativity Scale: Examination of the Factorial Structure of a New Measure of Internalized Homophobia" in Educational and Psychological Measurement 2004; 64; p. 1053- 1067 taip pat iš http://epm.sagepub.com/cgi/content/abstract/64/6/1053

European Council and European Commission - Joint Report on Social Inclusion 7101/04 (2004 March).

Herek, Gregory M. (2004). „Beyond "Homophobia": Thinking About Sexual Prejudice and Stigma in the Twenty-First Century" in Sexuality Research & Social Policy 2004 April, Vol.1 No. 2 http://nsrc.sfsu.edu p. 6-24.;

Keuzenkamp, Saskia and Bos, David (2007). Out in the Netherlands. Acceptance of Homosexuality in the Netherlands. The Hague: The Netherlands Institute for Social Research.;

Lehtonen, Jukka and Mustola, Kati (2004). Straight People don't tell, do they? Negotiating the Boundaries of Sexuality and Gender at Work, Helsinki: Ministry of Labour.;

Minalto, Michal (2007). „Gays and Lesbians on Every Newstand: The Explosion of the Topic of Homosexuality in the Polish Press in Abramovicz, Marta (ed.) (2007) Situation of Bisexual and Homosexual Persons in Poland. 2005 and 2006 reports. Warszawa: Campaign against Homophobia, p. 57-67.;

Šaulauskas, Marius Povilas (2000). „Socialinė atskirtis ir pilietinė visuomenė" iš Dobryninas, Aleksandras et al. Socialiniai pokyčiai: Lietuva 1999/1998.; Vilnius: Garnelis.

Ruškus, Jonas ir Mažeikis, Gintautas (2007). Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas.; Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Saraceno, Chiara (2002). „Social Exclusion. Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept" iš http://www.childpolicyintl.org/publications/Saraceno.pdf.

Reingardė, Jolanta ir Zdanevičius, Arnoldas (2007a). „Disrupting the (Hetero)normative: Coming-out in the Workplace in Lithuania" in Beyound the Pink Curtain. Everydau Life of LGBT People in Eastern Europe Ljubljana: Mirovni Institut.;

Reingardė, Jolanta ir Zdanevičius, Arnoldas (2007b). Homofobija ir Lietuvos gyventojų požiūris į homoseksualumą. (Kiekybinio tyrimo ataskaita) iš www.atviri.lt.

Takacs, Judit (2006). Social exclusion of young lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT)

people in Europe.; ILGA-Europe and IGLYO, http://www.pfc.org.uk/files/ILGA_Social_Exclusion_Report-Apr_2006.pdf.

Tereškinas, Artūras (2007). Esė apie skirtingus kūnus.; Vilnius: Apostrofa.

Tereškinas, Artūras (2007a). Not private enough? Homophobic and Injurious Speech in the Lithuanian Media. , Vilnius: Lietuvos gėjų lyga.

- 2 -

SEKSUALINĖ IR LYČIŲ ĮVAIROVĖ MOKYKLOSE BEI DARBO APLINKOJE

Jukka Lehtonen

Įvadas

Informantė: *Spėju, kad turėjome vieną biseksualų vyrą mokytoją, biologijos mokytoją. Bent jau buvo apie tai kalbama. Jis turėjo žmoną, bet vis tiek.*

Tyrėjas*: Apie ką kalbėjo žmonės?*

Informantė: *Jis buvo vadinamas ponia. O ant jo veido būdavo 2 colių storumo makiažo sluoksnis.*

Tyrėjas*: Dėl to jam buvo priklijuota biseksualo etiketė?*

Informantė: *Taip.*

Viena transseksuali moteris savo anketoje rašė: *Mano pasirinktos profesinio rengimo sritys ir profesijos gana vyriškos ir, manau, nors apie tai daug negalvojau, kad pasirinkau jas, nes taip pasirinkti buvo lengva ir saugu. Kartais svarstau, kokią profesiją būčiau galėjus pasirinkti, jeigu būčiau užaugusi kaip moteris, nors, žinoma, to neįmanoma pasakyti. Vis dėlto tikriausiai tipišką moterišką profesiją , kadangi visada norėjau būti tik eilinė.*

Lytis ir seksualumas žmonėms yra reikšmingi. Tai matyti iš ką tik pacituotų interviu ir apklausos atsakymų. Kartais žmonėms lytis ir seksualumas yra nepaprastai svarbūs, bet daugeliu atvejų tai yra tiesiog kasdienės įprastos mokyklos ir darbo rutinos dalis. Analizuojant lesbiečių, gėjų, biseksualių, transseksualių ir interseksualių (lgbti) asmenų situacijų darbe ir mokyklose, būtina atsižvelgti į lyties ypatybes turinčias bei seksualizuotas praktikas, kurios yra mokyklos bei darbo kultūrų dalis ir kurių gyvybę palaiko visi šiose praktikose dalyvaujantys žmonės.

Šiame straipsnyje visų pirma paaiškinsiu, kokia reikšme vartoju sąvokas *sek-*

sualinė ir lyčių įvairovė bei *heteronormatyvumas*. Toliau aiškinu, kad svarbu suprasti lyties ypatybes turinčias ir seksualizuotas kultūras, tyrinėjant seksualinę ir lyčių įvairovę bei seksualinių ir lytinių mažumų patirtį. Susitelkiu ties trimis temomis: 1) savo seksualinės orientacijos atskleidimas ir 2) homofobinis pravardžiavimas, kurios yra gana dažnai pasitaikančios temos mokslo darbuose, tyrinėjančiuose darbo aplinką ir mokyklą, bei 3) lyties ypatybių turinčių stilių ir pasirinkimų mokyklose bei darbe reikšmė, kuri nėra taip dažnai analizuojama iš lgbti žmonių požiūrio taško.

Savo straipsnį grindžiu dviem moksliniais tyrimais. Sociologijos daktaro disertacijoje analizavau, kaip mokyklų veikloje heteronormatyvumas palaikomas ir kaip jis nuginčijamas (Lehtonen, 2003). Šiam tyrimui atlikti paėmiau interviu iš 30 neheteroseksualių jaunuolių Suomijoje. Jų amžius buvo nuo penkiolikos iki dvidešimties metų. 14 iš jų buvo vyrai, 16 – moterų. Kitas tyrimas – tai Europos Socialinio fondo ir Darbo ministerijos finansuojamas projektas "Seksualinės ir lytinės mažumos darbe", kurio vadovu aš buvau. Šiame projekte buvo atliekamas tyrimas, norint surinkti informaciją apie lesbiečių, gėjų, biseksualių ir transseksualių žmonių situaciją Suomijos darbo rinkoje (Lehtonen ir Mustola, 2004). Šis mokslinis darbas buvo atliekamas išplėstinio klausimyno tyrimo forma su atskiromis anketomis, sukurtomis seksualinių mažumų ir translyčiams asmenims. Klausimyno anketos daugiausia susidėjo iš uždarų klausimų, plius keli atviri klausimai, kur respondentai galėjo atsakyti savo pačių žodžiais. Į lesbietėms, gėjams ir biseksualiems žmonėms skirtą anketą atsakė 726, o translyčiams asmenims – 108 (daugiau žr. Mustola ir Vanhala, 2004; Lehtonen ir Mustola, 2004).

Įvairovė ir heteronormatyvumas

Kiekvienas iš mūsų skirtingai suprantame ir išreiškiame savo seksualinę orientaciją bei lytį. Seksualinis dėmesys yra nukreiptas arba į tos pačios lyties, skirtingos lyties, abiejų lyčių arba į jokios lyties asmenis. Seksualinė orientacija gali reikšti: a) kaip žmonės mato ir suvokia save (seksualinė identifikacija); b) ką jie jaučia žmonėms (meilė, seksualinis dėmesys, fantazijos) arba c) kaip jie kuria santykius su žmonėmis (seksualinius ir meilės santykius). Terminas *lytinis identitetas* nurodo tai, kuo žmonės suvokia save esant: moterimi, vyru, kažkuo per vidurį ar anapus šių kategorijų. Lyčių pliuralumą pabrėžia ir tai, kad žmonės įvairiais būdais išreiškia savo vyriškumą ir moteriškumą, ir tai, kad kiti žmonės skirtingais būdais juos suvokia. Žmogaus gyvenime seksualinė orientacija, lyties identitetas bei išraiška gali kisti ir įgyti skirtingą reikšmę. Seksualinė orientacija ir lytis skirtingai konstruojama įvairiose kultūrose bei istoriniais laikotarpiais.

Visi žmonės yra seksualinės ir lyčių įvairovės dalis. Egzistuoja daug heteroseksualumų, (moterų) moteriškumų ir (vyrų) vyriškumų, net jeigu jie daž-

nai perteikiami reakcijomis į žmones, kurie nukrypsta nuo lyčių ir seksualinių normų. Normatyvus heterokseksualumas ir lyties normatyvumas apriboja seksualinės bei lyčių įvairovės matomumą. Būtent dėl šių normų, suprantama, galima kalbėti apie seksualines ir lytines mažumas. Terminas *seksualinės mažumos* (angl. – sexual minorities) reiškia lesbietes, gėjus vyrus, biseksualus ir kitus žmones, kurie domisi ta pačia lytimi, o *lytinės mažumos* (gender minorities) – translyčius (transgendered) ir interseksualius (intersexed) žmones. *Trans* vartojamas apibrėžti žmonėms, kurie nukrypsta nuo lyties vaidmens, kurio tikimasi, ir peržengia lyties ribas (kaip tansseksualai (transsexuals), transvestitai (transvestites) ir translyčiai (transgenders))[1].

Heteronormatyvumo sąvoka reiškia mąstymą, pasižymintį ribotu požiūriu, kad asmuo gali būti tik heterokseksualus vyras arba heteroseksuali moteris. Heteroseksualus vyriškumas ir heteroseksualus moteriškumas suvokiami kaip vienintelės, akivaizdžios ir natūralios seksualumo bei lyties prielaidos. Kitos alternatyvos gali būti pateikiamos kaip blogesnės ar mažiau pageidautinos. Heteronormatyvus mąstymas atsispindi institucijose, santvarkoje, tarpasmeniniuose santykiuose ir darbo veiklos praktikose: heteroseksualus vyriškumas ir heteroseksualus moteriškumas reprezentuoja natūralias, teisėtas, pageidautinas ir dažnai vieninteles galimas alternatyvas būti žmogumi ir mokyklos arba darbo bendruomenės nariu. Heteronormatyvumo įtaka mokyklose ir darbo aplinkoje priklauso nuo to – esate moteris, ar vyras; heteroseksualus ar neheteroseksualus; arba nuo to – abejojate laukiamais lyčių modeliais ar tvirtai laikotės daugiau tradicinio lyties vaidmens. Dėl to, kad heteronormatyvios prielaidos apie lytį ir seksualumą yra susijusios su tokia daugybe mūsų kasdienių praktikų, heteronormatyvios sampratos apie lytį ir seksualumą yra suvokiamos kaip natūralios. Tačiau heteronormatyvumą, kaip kultūriškai ir socialiai sukurtą konstruktą, galima ginčyti (Lehtonen, 2003, 29-32; Lehtonen ir Mustola, 2004, 20-22).

Slėpti viską, išskyrus heteroseksualumą

Daugelis žmonių nei su mokyklos draugais, nei su bendradarbiais nekalba atvirai apie savo jausmus tos pačios lyties asmenims, savo santykius ar seksualines patirtis su jais. Tik nedaugelis atskleidžia neheteroseksualią savo apibrėžtį visiems mokyklos draugams ar bendradarbiams. Tačiau heteroseksualus dėmesys ar heteroseksualūs santykiai paprastai nėra slepiami mokyklos ar darbo aplinkoje. Priešingai, jais netgi galima pasigirti ir jie gali būti panaudoti kaip priemonė pagerinti savo statusą mokyklos bendruomenėje ar darbo aplinkoje (Lehtonen, 2004a, 137-153; Lehtonen, 2003, 183-184).

Beveik pusė visų respondentų, dalyvavusiųjų seksualinių mažumų apklausoje, buvo atsiskleidę mažiausiai dviems bendradarbiams.[2] Pati būdingiausia stra-

tegija yra pasisakyti apie savo seksualinę orientaciją tik keliems pasirinktiems draugams darbe. Tik truputį daugiau negu vienas dešimtadalis visų respondentų buvo atsiskleidę visiems mokslo draugams ar bendradarbiams. Tikėtina, kad moterys dažniau negu vyrai atskleidžia savo seksualinę orientaciją bent keliems mokyklos draugams ar bendradarbiams. Kitais žodžiais tariant, panašu, kad savo seksualumą vyrai dažniau slepia nuo visų mokykloje ar darbe. Jauni respondentai slėpė savo seksualinę orientaciją nuo bendradarbių dažniau negu vyresni respondentai (Lehtonen, 2004b, 140). Dauguma lesbiečių, gėjų ir biseksualių respondentų savo seksualinę orientaciją buvo suvokę dar besimokydami mokykloje prieš pilnametystę, tačiau vyrai dažniau negu moterys. Vis dėlto daugeliui (daugiausia moterims) šis procesas įvyksta vėliau, kai jie pradeda darbo karjerą ir įgyja pirmąją darbo patirtį. Dauguma moterų ir vyrų suvokia bei priima savo seksualumą jau mokykloje, bet kai kurioms moterims šis procesas užtrunka galbūt dėl stipresnio visuomenės spaudimo įsipareigoti heteroseksualiems santykiams ir tokiu būdu heteroseksualumui (žr. Lehtonen, 2003).

Seksualinės mažumos slepia savo seksualinę orientaciją nuo daugumos savo mokyklos ir darbo draugų ir todėl seksualinė įvairovė tik iš dalies išlieka matoma. Labiausiai matoma šios įvairovės dalis yra heteroseksualumas: heteroseksualūs santykiai, troškimai ir identifikacijos. Dauguma bendradarbių ir bendramokslių tikisi ir mano, kad visi yra heterokseksualūs. Pabrėžiu tai, analizuodamas pokalbiuose jaunų žmonių papasakotas istorijas apie jų mokytojų seksualumą.

Mokytojas suvokiamas kaip aseksuali ir neutrali būtybė, ir bent jau kaip konvencinė ir puritoniška figūra, jeigu galvojame apie tradicinį suomių pradinės mokyklos mokytojo įvaizdį (Gordon et al., 2000, 166; cf. Epstein ir Johnson, 1998, 115; 122-123; 131). Neheteroseksualūs jauni žmonės, iš kurių ėmiau interviu, sakė, kad jie apie mokytojus galvojo kaip apie *žmones be lyties* arba *aseksualias būtybes*. Toliau pateikti pavyzdžiai rodo, kad jaunimas nebuvo pratęs kalbėti apie savo mokytojų seksualumą, bent jau nesiejo to su terminu *seksualumas*: *Taip, jie pasakojo mums, kad turi vyrą ar žmoną ir vaikų. Nė vienas mokytojas mums niekada nepasakojo apie savo patirtis (20 m. vyras). Bent jau ne taip, kad mes sužinotume, kad kažkas yra gėjus, ar lesbietė, ar kas nors kitas, bet kitais atžvilgiais pasakojo, jei turėjo vaikų ar buvo susituokę su kitu mūsų mokyklos mokytoju (15 m. berniukas).*

Seksualumas buvo suprantamas kaip seksas arba homoseksualumas, bet ne kaip heteroseksualumas, netgi jeigu buvo pasakojama apie santuoką ir šeimą. Bet santuoka, priešingos lyties asmenų poros santykiai arba vaikas nėra asmens heteroseksualumo įrodymai (nors ir linkstama juos tokiais laikyti), kadangi kiti ženklai ginčija heteroseksualią prielaidą. Interviu davę respondentai buvo girdėję apie savo mokytojų šeimas ar vaikus tiesiogiai iš pačių mokytojų arba iš kitų mokinių, arba buvo matę mokytojo sutuoktinį ar vaiką mokykloje. Turėti šeimą, būti motina ar tėvu yra suvokiama kaip kažkas aseksualaus, netgi kaip kažkas

priešinga seksualumui – arba bent jau buvimui seksualiu (žr. Palmu, 1999, 184). Mokiniai dažnai žino apie savo mokytojų sutuoktinius ir santuokas. Mokyklos šventės, kasmetinės klasės išvykos, stovyklos ir kiti ypatingi renginiai mokykloje yra progos, kai mokytojai kartais atsiveda savo sutuoktinius ar kitus šeimos narius. Partneriai, kuriuos mokytojai atsiveda į mokyklos renginius, paprastai yra nuolatiniai ilgalaikiai priešingos lyties partneriai, ir tokio partnerio atsivedimas į mokyklos renginį yra suvokiamas kaip mokytojo heteroseksualumo patvirtinimas (Khayatt, 1992, 146-147). Mokytojo/s santuoką ar sužadėtuves gali parodyti žiedas (t.p. žr. Wallis ir VanEvery, 2000, 413). Žiedas ant bevardžio piršto patvirtina heteroseksualios santuokos prielaidą. Vienas interviu davęs žmogus pasakojo, kad mergaitės *visada patikrindavo, ar jie turi žiedą* ir iš to darydavo išvadą, ar mokytoja/s susituokęs, ar ne. Mokiniai aktyviai klausinėja mokytojų apie jų sutuoktinius, šeimas ir santuoką. Ypač kai susipažįsta su nauju mokytoju ar pavaduojančiu mokytoju. Samprata apie mokytojo heteroseksualumą paprastai yra pagrįsta mechanine prielaida, mokytojo pasakojimais arba elgesiu. Nesusituokę mokytojai gali būti laikomi potencialiais gėjais arba lesbietėmis, jeigu jie savo kalbomis ar elgesiu nepatvirtina, kad domisi priešinga lytimi.

Daug juokėmės iš savo klasės auklėtojos, kuri buvo senmergė. O dar mūsų istorijos mokytojas. Jis buvo keistas tipas, kuris nuolat nešvankiai juokaudavo, tačiau jis buvo baisiai protingas […] Kartą mes paklausėm, ar jis vedęs. Jis niekuomet nebūtų pasakęs, bet mes žinojom, kad jis nevedęs. Ir tada mes iš jo šaipėmės: „Cha ca cha, kas gi jį imtų, į ką tai būtų panašu jam būti su žmona ir ką jo žmonai reikštų būti su juo." Bet to nebuvo iki devintos klasės, visa tai nutiko devintoje klasėje. Tada […] mes ypač kalbėdavome apie savo klasės auklėtoją, ar ji nėra lesbietė. Bet tai nebuvo iš tikrųjų rimtos kalbos. Apie istorijos mokytoją niekada nesakėm, kad jis galėtų būti gėjus, kadangi jis taip nešvankiai juokavo ir taip parodė tokį heteroseksualų požiūrį į moteris. Bet apie klasės auklėtoją būta kalbų, tačiau jos liovėsi, kai kažkas pamatė, kaip traukinių stotyje ją išlydėjo kažkoks vyras. (18 m. mergina)

Viena vertus, manoma, kad mokytojai yra aseksualūs, bet kita vertus, tikimasi, kad už mokyklos ribų jie gyvens pavyzdingą gyvenimą, o tai praktiškai reiškia heteroseksualią santuoką ir šeimyninį gyvenimą (taip pat žr. Epstein ir Johnson, 1998, 123). Savo seksualumu mokytojai verčiami balansuoti ant ribos tarp viešosios erdvės, t.y. mokyklos, ir privačios erdvės, t.y. už mokyklos ribų. Kai kurie mokytojai, neturintys savo heteroseksualumo *įrodymų* santuokos ar šeimos pavidalu, gali tyčia išreikšti savo seksualinę orientaciją kitais būdais. Prieš tai cituotame pasakojime istorijos mokytojas įrodė heteroseksualumą *nešvankiai juokaudamas.* Šiam tikslui gali pasitarnauti ir sąmoningai palaikomi netikri fasadiniai santykiai su priešingos lyties nariu, taip pat tradicines lyčių pozicijas pabrėžiantis elgesys (žr. Epstein ir Johnson, 1998, 146). Iš tiesų viešas *aš* įvaizdis, kurį mokytojai palaiko mokykloje, prie-

štarauja jų seksualumo įvairovei privačioje sferoje (žr. Palmu, 1999, 187).

Apklausos tyrimo, kurį atlikau anksčiau, duomenimis (Lehtonen, 1995, 126, 138) apytiksliai tik dešimt procentų homoseksualių ir biseksualių respondentų turėjo atvirai neheteroseksualius mokytojus mokykloje. Kai kurie atsakymai apie mokytojo neheteroseksualumą buvo pagrįsti paprasčiausiu spėliojimu. Tik keli mokytojai buvo pasisakę apie savo seksualinę orientaciją arba buvo atskleisti. Kai kurie mokytojai slepia savo seksualumą, bijodami neteisingo elgesio arba tiesioginės diskriminacijos (Lehtonen 2004). Mokytojai, kurie slepia savo neheteroseksualumą, negali kalbėti apie savo poros santykius, apie gyvenimo ar kelionės draugus, apie tai, ką jie veikė vakar vakarą arba kokius turi draugus. Šie dalykai gali kitiems atskleisti mokytojo neheteroseksualumą. Heteroseksualūs mokytojai, kalbėdami apie tokius dalykus, neturi panašių problemų, o mokiniai stengiasi bent jau sužinoti, ar mokytojai susituokę ir ar turi vaikų. Tačiau neheteroseksualiems mokytojams, norint paslėpti savo seksualumą, nereikia labai aktyviai meluoti, slėpti ar išgalvoti melagingus fasadinius santykius, kadangi jie automatiškai priimami kaip heteroseksualūs. Pakanka tik neatskleisti savo santykių. Jie gali būti laikomi nesusituokusiais, senmergėmis, arba tiesiog žmonėmis, kurie gyvena vieni.

Numanomas mokytojo homoseksualumas ne visuomet sukelia gandus ar apkalbas arba bent jau pasakojimai nepasklinda už klasės ribų. Mokiniai gali manyti, kad šis dalykas pakenks klasės reputacijai, ir nusprendžia nepasakoti svetimiems. Arba jie gali manyti, kad labai jų mėgstamas mokytojas gali pakliūti į bėdą, jeigu kiti mokytojai, tėvai ar kitos klasės sužinos. Iniciatyvą tylėti gali parodyti ir individualus mokinys. Vienas interviu davęs vyras prisiminė klasioką, kuris staiga užbaigė visas diskusijas apie mokytojo seksualumą teigdamas, kad tai tik paties mokytojo ir niekieno kito reikalas. Čia kalbame apie atvirą paslaptį, tai, ką žino visi, bet niekas nemini. Visa klasė gali būti matoma kaip *užsidariusi spintoje* ("in the closet") (žr. Epstein ir Johnson, 1998, 140-144). Kartais žmonės apsimeta nepastebintys netgi gana aiškių ženklų apie potencialų mokytojo neheteroseksualumą (plg. Epstein ir Johnson, 1998, 140, Epstein, 1999, 36-38).

Kai kurie mokytojai, slepiantys savo seksualinę orientaciją, yra linkę vengti artimų santykių su bendradarbiais mokykloje ir vengia kalbėtis temomis, susijusiomis su neheteroseksualumu savo klasėse bijodami, kad juos atpažins (plg. Woods ir Harbeck, 1991, 141-166; Wallis ir Van Evary, 2000, 413). Todėl neheteroseksualūs mokytojai, mokydami ir kalbėdami apie seksualinę įvairovę, ne visada panaudoja savo išteklius, ypač jeigu jie stengiasi slėpti savo seksualumą, ir todėl dažnai likviduoja visus neheteroseksualumo egzistavimo ženklus aplink save.

Lesbietės, gėjai ir biseksualūs mokytojai jaučia poreikį balansuoti savo kasdieniame gyvenime mokykloje, išreikšdami ir kalbėdami apie svarbius savo gyvenimo aspektus kitiems mokyklos bendruomenės nariams. Jie kruopščiai svarsto, ar pasakoti apie savo poros santykius kolegoms, viršininkams, mokiniams ar

mokinių tėvams (Valkonen, 2002). Jeigu jie nusprendžia slėpti savo seksualumą, tada kruopščiai apsvarsto, kaip tai padaryti: nepasakoja apie tai, nutyli visus asmeninius reikalus arba aktyviai kuria netikrą heteroseksualumo įvaizdį. Ir savo seksualumo slėpimas, ir jo raiška gali paveikti jų mokymą arba jų santykius su kitais mokyklos bendruomenės nariais. Todėl atvirumas arba slėpimas gali pakeisti mokytojo poziciją arba neigiamai, arba teigiamai. Bendradarbiai gali paremti ir gerbti mokytoją, kuris pasakoja apie savo gyvenimo situaciją, arba mokytojas gali prarasti kolegų pasitikėjimą ir tapti bjaurių paskalų ir niekinimo objektu. Mokytojai, slepiantys savo poros santykius ir seksualinę orientaciją, taip pat gali nenorėti kalbėti temomis, susijusiomis su seksualine įvairove savo klasėse, ir vengti įsikišti homofobinio pravardžiavimo atvejais arba tada, kai vyksta kitokie neigiami lesbietes, gėjus ar biseksualus liečiantys reiškiniai. Ir atvirkščiai, būdami atviri, neheteroseksualūs mokytojai gali suteikti gyvenimo stiliaus įvairovės modelius mokiniams ir kitiems mokyklos bendruomenės nariams. Slėpimas sueikvoja daug energijos ir kai kuriems mokytojams sukelia stresą, o atvirumas kitiems suteikia jėgų ir leidžia geriau panaudoti visas savo jėgas darbe bei darbo bendruomenėje (Opffer, 1994, 301-304, 312-316; Griffin, 1991, 167-196).

Mokiniai domisi savo mokytojais, taip pat ir mokytojų šeimyniniu gyvenimu bei *privačia erdve*, bet mokinių akyse mokytojų kolektyvas yra daugiau heteroseksualus negu jis iš tikrųjų yra, jeigu pažvelgsime į egzistuojančią mokytojų seksualinę įvairovę. Heteronormatyvi kultūra mokyklose sustiprina šią tendenciją taip, kad praktiškai neheteroseksualūs mokytojai lieka nematomi daugelyje mokyklų, o jauniems žmonėms nelieka modelių, kurie galėtų suteikti alternatyvas heteroseksualiai pilnametystei. Daugelyje kitų darbo vietų gyvuoja ta pati kultūra, o mokyklose ne tik mokytojai susiduria su heteronormatyvia kultūra ir reikalavimais slėptis, bet tai liečia ir mokinius, kurie savo neheteroseksualumą dažniausiai vienas nuo kito slepia.

Vyriškumo konstravimas su *homo*

Homo yra žodis, kuris suomių mokyklose paprastai vartojamas ką nors pravardžiuoti. Visi jauni žmonės jo netgi nesieja su seksualumu. Pravardžiavimas, diskriminacija ir kitos su homoseksualumu susijusios neigiamos patirtys išryškėjo studijose, kurios nagrinėjo homoseksualių ir biseksualių žmonių patirtis mokykloje (žr. Lehtonen, 1995, 161). Dauguma homoseksualių ir biseksualių vyrų buvo girdėję neigiamų su homoseksualumu susijusių istorijų iš savo mokyklos draugų. Šias istorijas dažnai pasakoja berniukai, kurie kitus berniukus vadina *homikais/piderais/pederastais* arba vartoja šį žodį kaip keiksmažodį. Mergaitės šį žodį vartoja rečiau, o žodis *lesbietė* paparastai nėra vartojamas tokiu pačiu mastu arba kaip panašios reikšmės keiksmažodis (Lehtonen, 1995,

129, 139-144.). Suomių kasdienėje vartosenoje homofobinis pravardžiavimas pasidarė daugiau įprastu reiškiniu ne anksčiau kaip 1970 – 1980 (Löfström, 1999, 220). Neigiama žodžio *homo* vartosena nėra nukreipta daugiausia prieš neheteroseksualius asmenis, nors kartais taip gali atsitikti.

Homofobinis pravardžiavimas nesiriboja vien mokyklos kultūra, jis gali egzistuoti ir darbo vietose. Truputį mažiau negu viena trečioji seksualinių mažumų apklausos respondentų paliudijo pravardžiavimą savo darbo vietose. Tik keli jų buvo girdėję šį pravardžiavimą nuolatos, dauguma praktikų buvo atsitiktinės. Paklausti apie asmeninę homofobinio pravardžiavimo patirtį, aštuoni procentai respondentų sakė, kad jie buvo taip pravardžiuojami. Keliais procentais didesnis skaičius buvo tarp tų, kurie atskleidė savo seksualinę orientaciją.

Daugumos tarptautinių studijų (Harbeck, 1991, Douglas et al., 1997) išeities taškas buvo teiginys, kad homofobinio pravardžiavimo objektai yra daugiausia homoseksualūs ir biseksualūs berniukai. Vis dėlto, remiantis mano duomenimis, šiandien Suomijoje taip nėra. Homofobinis pravardžiavimas yra dalis platesnės kultūros, daugiausia berniukų mokykloje ir daugiausia vyrų darbo vietose, ir jis netgi ne visada atskleidžia pravardžiuotojo požiūrį (taip pat žr. Lehtonen, 2002). Homofobiniai komentarai negali būti interpretuojamos tiesiogiai, kadangi ir jie, ir jų motyvai yra įvairūs. Kartais jie gali būti vartojami, pavyzdžiui, norint pamokoje sutrukdyti tam tikras situacijas, atkreipti į save dėmesį, sukelti juoką, patikrinti mokytojo autoritetą, konstruoti vyriškumą, o taip pat paniekinti kai kuriuos mokinius ar mokytojus (žr. Lahelma, 1996, 478-488; Nayak ir Kehily, 1997, 156-158). Homofobines pastabas laidančius mokinius sudėtinga įvardinti kaip griežtai homofobiškus. Esama įvairiausių tokių pastabų atsiradimo priežasčių, todėl sudėtinga jų pagrindu aiškinti, koks tikrasis mokinių požiūris į homoseksualumą. Tą patį, regis, būtų ga*lima pasakyti apie darbuotojus, dirbančius tose darbo vietose, kur dominuoja vyrai ir kur vartojamas homo*.

Daugelis jaunuolių, iš kurių ėmiau interviu, pasakojo man, kad homofobinis pravardžiavimas yra tipiškas ir beveik įprasta praktika. Vienas interviu davęs vyras sakė, kad mokykloje kas antras žodis yra "sukruštas pederastas". Remiantis šiais duomenimis, ši frazė neturi nieko bendra su homoseksualumu, bet greičiau yra vartojama kaip paprastas keiksmažodis arba pravardžiavimo žodis. Kai kurie berniukai šią frazę specialiai vartojo pravardžiuodami kitus berniukus, nors ją gali vartoti ir mergaitės, reaguodamos į neigiamą berniukų elgesį, tokį kaip seksualinis priekabiavimas (žr. Gordon et al., 2000, 134). Būdingiau yra vartoti žodį *homo* kaip keiksmažodį arba kaip priemonę patraukti dėmesį. Vis dėlto tai dažnai susiję su tam tikromis situacijomis. Jeigu muštynių metu kas nors nuliūsta, žodis *homo* yra vartojamas kaip priemonė juos pravardžiuoti. Žodis *homo* taip pat yra bet kokios rūšies ribų išlaikymo ar peržengimo ženklas arba signalas: ribos tarp teisingo ir klaidingo lyties bei seksualumo pobūdžio, tarp kvailo ir protingo, tarp nesubrendusio ir subren-

dusio. Bet kuriuo atveju tai dažnai yra susiję su vertybiniu sprendimu.

Žodis *homo* dažnai vartojamas su žodžiu *fuck*: *fucking homo*/ *sukruštas pederastas*. Į frazę *sukruštas pederastas* galima žiūrėti kaip į dviejų stiprių žodžių junginį. Suomių kalboje pats įprasčiausias būdas vartoti žodį *homo* – tai prijungti jį prie žodžio, reiškiančio moters lytinį organą. Moters genitalijų ir nevyriško *pederastas* junginys veikia kaip atspindintis paviršius vyrų socializacijoje, kai heteroseksualus vyriškumas yra konstruojamas santykyje su moteriškumu, moteriškąja lytimi, ir homoseksualumu (žr. Mac An Ghaill, 1994, 96-97). Homofobinis prravardžiavimas dažnai susijęs su berniukų moteriškumo ar mergaitiškumo reikšmės konotacija. Pavyzdžiui, vienas interviu davęs vyras prisiminė, kad „žinoma, buvo girdėti šaukiant *pederastas* ir *lepūnėlis*". Neteisingas vyriškumas yra baudžiamas homofobiniu pravardžiavimu. Tai, kad homofobinis pravardžiavimas turi lyties ypatybes, akivaizdu iš to, kad netgi jeigu jis vartojamas kaip kvailio sinonimas, paprastai nėra vartojamas mergaitėms pravardžiuoti, o jeigu pavartojamas, tai aiškinama kaip klaida.

Tyrinėtojas*: Ką vadino pederastu?*

Informantė (19m.): *Nieko. Tam tikra prasme, jokio konkretaus žmogaus. Tuo žodžiu paprasčiausiai švaistomasi, jeigu kas nors nori tau pasakyti, kad tu esi tikras idiotas, tai gali pasakyti, kad tu esi tikras pederastas.*

Tyrinėtojas: *Kaip manote, ar berniukai ir mergaitės jį taip pat dažnai vartoja?*

Informantė: *Galbūt berniukai jį vartoja dažniau, bet mergaitės taip pat vartoja.*

Homoseksualumas homofobiškose pravardėse būdingai yra suprantamas kaip keistumas, nekonvencionalumas, vyro ar vyriškumo mergaitiškumas (Rofes, 1993/1994, 38). Jeigu mokytojai įsikiša, išgirdę homofobiškus keiksmažodžius, mokiniai gali atsikirsti, kad jie nieko blogo neturėję galvoje. Tai užkerta kelią įsikišti į šį reiškinį. Kai *fucking homo* yra suprantamas kaip vienas iš kasdienių mokykloje vartojamų keiksmažodžių, įsikišimas gali atrodyti nebūtinas.

Kadangi bet kas, ypač bet kuris berniukas, gali būti pasirinktas kaip homofobinio pravardžiavimo objektas, įsikišimas reikalauja ypatingos drąsos. Sudėtinga įsiterpti į homofobinį prasivardžiavimą ar pastabas, netgi jeigu ir nepritari tokio pobūdžio kalboms, kadangi prieštaraudamas joms gali sugadinti savo reputaciją. Homofobinio pravardžiavimo situacijos buvo dažnai susijusios su klasės hierarchijos taisyklėmis ir su savos pozicijos stiprinimo tikslu. Kas buvo pasirinktas objektu, iš dalies priklausė nuo grupės dinamikos, draugysčių ir mokytojų vykdomo kontroliavimo. Homofobinio pravardžiavimo dinamika yra empatiškai susijusi su santykių tinklais: grupė gali apginti nuo homofobinio pravardžiavimo arba bent jau nustatyti tam ribas: kas gali tai daryti ir kam. Kita vertus, homofobinis pravardžiavimas gali būti visai nevartojamas kai kuriems jautriems berniukams, kadangi jie gali nesugebėti gana atsainiai jo priimti. Dar

daugiau homofobinis pravardžiavimas gali veikti kaip būdas sustiprinti draugystę: kaip ženklas, kad kitas yra toks geras draugas, kad galima jį pavadinti *homiku/pederastu*: *Jie neis ir nevadins taip nepažįstamojo. Tad, jei kas nors pastumia ką nors kaip "prakeiktą pederastą" – tai vyksta šutvės viduje, jie taip vadina vienas kitą ir kartais ne savo grupės narius. Taigi, tarp tų, kurie gerai vienas kitą pažįsta, viskas yra kitaip* (15 m. berniukas). Žodis *homo* homofobiniame pravardžiavime įgyja naujas reikšmes. Vienas davęs interviu prisiminė, kad kažkas mokykloje pasakė – *mane užkniso kaip homiką.* Vadinasi, šis žodis taip pat gali būti vartojamas kaip bendrybė, raiškai sustiprinti. Kitas interviu davęs sakė, kad gali būti įprasta pasakyti draugams: *ei, homikai, eime kavos!*

Homofobinių praktikų vidinis palaikymas ir jų eksternalizacija mokinių kultūroje yra pastanga realizuoti nuoseklų vyrišką identitetą (Nayak ir Kehily, 1997, 138-140). Konstruoti ir išlaikyti vyriškumą gali būti sudėtinga, ir tai reikalauja nuolatinio homofobijos atlikimo, kuriuo vidinės savasties įvaizdis yra apsaugomas. Tuo pat metu jis naudojamas sukurti ribą tarp savęs ir kitų. Tie kiti – tai moterys, homoseksualai ir kitos homofobijos aukos, kurių vaidmuo yra būti žiaurių reakcijų, kurias sukelia su vyriškumu susijusi baimė, objektais. Beveik visi davusieji interviu suvokė homofobinį pravardžiavimą kaip kokia nors prasme neigiamą. Kai asmuo kažką jaučia kitam tos pačios lyties asmeniui, jis arba ji gali būti, priims homofobinį pravardžiavimą asmeniškiau nei kitais atvejais. Homofobinių pastabų darymą aš suprantu daugiausia kaip lyties atliktį, kur joje dalyvaujantys jauni vyrai veikia dviejuose lygmenyse: išoriškai – kaip grupės, kurioje pastabos yra daromos, dalis, ir viduje – santykyje su savo paties *aš* (žr. Butler, 1993, 238). Per homofobinę kultūrą ir homofobinį pravardžiavimą berniukai mokosi neišreikšti savo jausmų ir silpnybių (Griffin, 1995, 55) taip pat išvengti intymių santykių arba intymumo su kitais berniukais arba draugystės su mergaitėmis.

Homofobinis pravardžiavimas dažnai reiškia ne *tikrai matyti* ką nors kaip homoseksualą, bet žodis *homikas* vartojamas kita, pažeminančia, reikšme. Situacijos, kuriose pravardžiavimo ar priekabiavimo objektas, kuris žinomas arba įtariamas kaip homoseksualas, gali būti tiriamos kaip beveik atskiras reiškinys. Vidurinėje mokykloje dažnai jauni žmonės nepasakoja kitiems, kad juos lytiškai traukia tos pačios lyties asmuo arba kad jie turi lytinių patirčių su tos pačios lyties asmenimis. Dviem žmonėms, kurie man davė interviu, buvo užklijuota homoseksualo etiketė. Jų pasakojimų padedamas aptarsiu priekabiavimą prie neheteroseksualių jaunuolių ir galimą *etikečių klijavimą*, kuris plėtojasi kaip procesas mokyklos bendruomenėje.

Nepaisant to, kad tuomet, kai buvo priekabiaujama, vienas iš interviu davusių vyrų susitikinėjo su mergina, jis buvo suvokiamas kaip homoseksualas. Netgi jeigu koks mokinys ar mokinė pasakytų, kad jis ar ji yra heteroseksualus ar heteroseksuali, ji/s vis tiek gali būti pravardžiuojama/s ir jam gali būti užklijuota homoseksualo etiketė.

Informantas (20m.)*: Tuo metu aš susitikinėjau su viena mergina ir turėjau naują pomėgį, aš pradėjau…*

Tyrinėtojas: *Ar tai nieko nekeitė?*

Informantas*: Na. Mes buvom laikomi gana keista porele…*

Tyrėjas: *Tad niekas tavimi netikėjo.*

Informantas: *Na, jie visi manė, kad aš pederastas. Kartą pederastas, visiems laikams pederastas. O vėliau aš susiradau naują pomėgį. Pradėjau rimtai jodinėti žirgais. Visiems kitiems patiko mopedai, o aš leidau laiką arklidėse, ir manęs nedomina motorinės transporto priemonės, išskyrus tai, kad man rūpi, kaip jomis nusigauti iš vienos vietos į kitą. Aš buvau keistas berniukas.*

Anoop Nayak ir Mary Kehily (1997, 155) tvirtina, kad berniukai, kurių reakcijos yra homofobinės, nebijo homoseksualų kaip tokių, bet greičiau bijo prarasti kontrolę ir *pavirsti* homoseksualais. Tie, prie kurių priekabiaujama, dažnai gali pasijusti, tarsi jie patys kalti, kad prie jų priekabiaujama, arba jie aiškina priekabiavimą savo pačių susikurtomis teorijomis, kaip darė vienas interviu davęs vyras: *Bet tie berniukai iš dalies bijojo savo pačių homoseksualumo. Todėl jie save atidžiai sekė, kad neišaiškėtų jų pačių homoseksualumas. Tiesa, kad homoseksualus mušantys vaikinai yra tie, kurie kartais yra pabandę būti homoseksualiais, ir jiems tai per daug patiko, taigi, jie bijo to savyje ir priešinasi tam galvodami, kad yra kieti, jeigu muša homoseksualą.*

Prie kito interviu davusio šešiolikamečio buvo priekabiaujama dėl jo homoseksualumo. Jis buvo papasakojęs apie savo seksualumą klasiokams, ir, matyt, jie paskleidė šią informaciją. Geriausias draugas paliko jį ir homoseksualumui priklijavo ligos etiketę po to, kai jis jam papasakojo apie savo seksualumą. Asmens, kuriam užklijuota homoseksualo etiketė, aplinkos žmonės gali būti patys *sutepti* (žr. Nayak ir Kehily, 1997, 147). Be to, jį apleido ir kiti berniukai. Klasės berniukai pravardžiuodavo jį. Interviu davęs vaikinas paaiškino tai, kaip jiems reikėjo parodyti kitiems berniukams, kad jie turi drąsos pavadinti ką nors pederastu: *tu privalai parodyti kitiems vaikinams, kad esi kietas.* Tie berniukai, kurie vadino jį homiku mokykloje, už mokyklos ribų su juo elgdavosi draugiškai. Tai aiškiai parodo, kad priekabiaujant svarbiausia ne įžeisti konkretų asmenį, bet svarbesnė yra grupės dinamika: priekabiautojas, žemindamas kitą mokinį, išreiškia savo vietą ir vaidmenį grupėje: *Bet vėliau, kai sutinki tą patį vaikiną, kuris tave vadino pederastu, ne mokykloje ir matai jį be draugų, tada jis elgiasi su tavimi gražiai. Bet kai kitą dieną sutinki jį mokykloje, jis ir vėl erzins tave.* Vis dėlto jis man papasakojo, kad ne visi berniukai dalyvavo homofobiniame pravardžiavime. Ypač tie berniukai, kuriems buvo priklijuota *nuobodų* etiketė, kurie domėjosi kompiuteriais ir kurie internete reiškėsi kaip atskira grupė. Jis atsimena, kad prie jo fiziškai priekabiavo, bet jis rado būdų kaip apsiginti. Jeigu prie jo fiziškai priekabiaujama, jis iš karto apie tai pasako mokytojams, bet nesi-

vargina pranešti apie *paprasčiausią* pravardžiavimą. Pasak jo, tai padėjo, ir berniukai nebedrįsta prie jo priekabiauti bijodami bausmės, o berniukų nuomonę jis sužino daugiausia iš mergaičių.

Klasioko homoseksualumas gali būti per daug grėsminga aksitata, tad žmonės atsisako juo patikėti. Kai kitas interviu davęs penkiolikametis buvo pavadintas homiku ir prisipažino, kad yra homoseksualas, pravardžiuotojas liovėsi ir apvertė viską aukštyn kojom sakydamas, kad kalbėjo nerimtai. Nors homofobinis pravardžiavimas yra dažnas mokyklose, paprastai žmonės dažniausiai nėra pasirengę susidurti su tikrais gėjais ar lesbietėmis (plg. Nayak ir Kehily, 1997, 154). Sąmoningas seksualumas gali būti patirtas kaip grėsmingas ar keliantis nerimą, ypač jeigu savas seksualumas yra neapibrėžtas.

Remiantis šiais interviu neįmanoma pasakyti ką nors apibendrinančio apie tai, kiek neheteroseksualių berniukų ir mergaičių mokykloje patiria priekabiavimą ir ar jie vadinami homikais daugiau ar mažiau nei kiti mokiniai. Kadangi neheteroseksualūs jauni vyrai nebūtinai suvokia tradicinį heteroseksualaus vyro vaidmenį kaip jiems tinkamą, darau prielaidą, kad jie turi daugiau lankstumo ir motyvacijos pasirinkti mėgiamus užsiėmimus ar elgesio bei aprangos būdus, kurie suvokiami kaip nevyriški. Tai ypač gali padidinti galimybę jiems nutraukti priekabiavimą dėl lyties disciplinos. Panašią situaciją galima aptikti ir tarp neheteroseksualių mergaičių. Jeigu įtariama arba žinoma, kad koks nors jaunas asmuo yra homoseksualus ar biseksualus, gali būti tvirtinama, remiantis mano duomenimis, kad šis asmuo daugiau negu kiti jauni žmonės rizikuoja tapti priekabiavimo objektu – paprasčiausiai atsižvelgiant į žinomą požiūrių klimatą. Homofobinis pravardžiavimas ir priekabiavimas, susietas su lyties kontrole, vis dėlto yra jaunų žmonių gyvenimo dalis šiandienos mokyklose. Kai kurie neheteroseksualūs jauni žmonės geriau jį analizuoja ir todėl gali atsiriboti nuo to. Bėdų turi tie jauni žmonės, kurie beviltiškai nori būti *tikrais vyrais,* bet nepasitiki savo sugebėjimu tai padaryti. Heteroseksualaus vyriškumo pažeidžiamumas, kurį aptarė Anoop Nayak and Mary Kehily (1997, 157), juose labiausiai matomas, o dalyvavimas vyriškumo ritualuose padedant tam, kuris priekabiauja, gali būti labiausiai motyvuojantis.

Studentų ir jų mokytojų hierarchijos ir grupuotės mokykloje, skirtingos pravardžiavimo ir smurto formos, taip pat požiūris į jas konstruoja ir kontroliuoja galimybes, susijusias su lytimis ir seksualumu. Per jas ir pasitelkdami jas, jauni žmonės suvokia teisingo pobūdžio vyriškumo, moteriškumo ir seksualumo įvaizdį, kuris yra heteroseksualus. Jauni žmonės sukuria savo pačių seksualumo įvaizdį, atspindėdami jį mokyklos kultūroje. Jie arba stengiasi realizuoti *teisingus* modelius, arba juos ginčyti. Vis dėlto šie modeliai veikia kaip statybinė medžiaga: jie pasiūlo vienintelę galimybę cituoti lytį, kaip Judith Butler yra analizavus (1990, 33).

Berniukai konstruoja savo pačių vyriškumo idėją, taip pat kitų vyriškumo

idėją, panaudodami kaip antitezę su moterimis ir su vyrais susijusius moteriškumą ir homoseksualumą. Žeminantis požiūris į moteris, moterų moteriškumas, vyriškumas ir seksualumas, neigiamas požiūris į vyrų homoseksualumą ir moteriškumą konstruoja vyrų ir moterų pozicijos įvaizdį. Berniukai aktyviau ir aiškiau išlaiko ribas tarp priimtino ir nepriimtino elgesio – bent jau kai kurie iš jų. Kai kurie berniukai kontroliuoja kitų berniukų ir mergaičių galimybes. Panašaus pobūdžio reiškinys, regis, tęsiasi ir toliau, kai vyrai pradeda dirbti.

Lyties reikšmingumas

Tyrinėjant lesbietiškumą, gėjiškumą, biseksualumą ir translytiškumą galima svarstyti lyties klausimus, t.y. analizuoti, kokie yra vyrų ir moterų skirtumai. Mąstant apie lyčių pliuralumą, toks požiūris gali būti ginčijamas. Šioje straipsnio dalyje aptarsiu lyčių aspektus, kurie praplečia binarinės moteris/vyras dichotomijos požiūrį. Analizuoju tuos būdus, kuriais lesbietės, gėjai ir biseksualūs asmenys matomi turį vyriškų ir/ar moteriškų bruožų ir kaip seksualinių bei lytinių mažumų nariai renkasi karjerą pagal lytį.

Seksualinių mažumų tyrimo respondentai buvo paprašyti įvertinti, kaip jų bendradarbiai suvokia jų lytį, kitais žodžiais tariant, ar bendradarbiai mato juos kaip vyriškus, moteriškus ar kartu vyriškus ir moteriškus. Čia išryškėjo skirtumai tarp jaunų ir vyresnio amžiaus respondentų. Atsakymai parodė, kad vyresni vyrai dažniau buvo matomi kaip vyriški (57%) negu jaunesni vyrai (37%), o jauni vyrai dažniau buvo matomi arba kaip moteriški (6%), arba kartu vyriški ir moteriški (42%). Daugelis moterų respondenčių, kurių buvo mažuma, manė, kad jas darbo bendruomenėse suvokia kaip vyriškas moteris (10% jaunesnių ir 16% vyresnių moterų), ir beveik pusė manė, kad jas mato kartu kaip vyriškas ir moteriškas (46% jaunesnių ir 51% vyresnių moterų). Jaunos moterys (29%) buvo kažkodėl labiau negu vyresnės moterys (18%) suvokiamos kaip moteriškos moterys. Pasak vienos moters respondentės, jos bendradarbiai manė, kad ji yra vyriškas vyras. Akivaizdu, kad lyties stiliai yra labai didelė kasdienio darbo gyvenimo dalis (žr. Kuosmanen, 2002). Suvokiamas moterų vyriškumas, lyginant jį su rečiau suvokiamu vyrų moteriškumu, galbūt iš dalies paaiškina tą faktą, kad moters neheteroseksualumas dažniau žinomas darbo vietose negu vyrų. Žmonių lyties stiliai veikia tai, kaip kiti mato jų seksualinę orientaciją: pavyzdžiui, apie vyriškas moteris daug dažniau negu apie moteriškas moteris manoma, kad jos yra lesbietės. (Lehtonen, 2004b, 145-146)

Be galo svarbu svarstyti lyties požymius turinčius lesbiečių, gėjų ir biseksualų stilius, kai kalbama apie darbo vietos statusą (arba mokyklos statusą). Kartais priekabiavimas, šantažavimas ar diskriminacija gali būti pagrįsti ne seksualine orientacija, bet lyties ypatybes turinčiu stiliumi. Palyginus su moterimis, kurios

buvo suvokiamos kaip moteriškos, ir vyrais, kurie buvo suvokiami kaip vyriški, moterys, matomos kaip vyriškos, ir vyrai, matomi kaip moteriški, taip pat ir asmenys, kuriuos bendradarbiai laiko ir vyriškais, ir moteriškais, daug dažniau pasirinkdavo sritis, kur požiūris į seksualines mažumas yra teigiamas, ir nepasirinkdavo tų sričių, kur šis požiūris neigiamas.

Homoseksualumas ir biseksualumas yra dažnai susijęs su stereotipiniais lyties ypatybes turinčiais įvaizdžiais (plg. Lehtonen, 2000) į gėjus vyrus žiūrima kaip į sumoterėjusius, o į lesbiejietes moteris kaip vyriškas. Nors yra daug vyriškų gėjų ir biseksualių vyrų, taip pat daug moteriškų lesbiečių ir biseksualių moterų, vis dėlto gana daug seksualinių mažumų narių savo elgesiu ir išvaizda meta iššūkį lyčių normoms. Linkstama vyriškas moteris suvokti kaip lesbietes, o moteriškus vyrus kaip gėjus. Šie stereotipiniai įvaizdžiai ir faktinis seksualinių mažumų lyčių pliuralumas sukuria poreikį ieškoti kompromiso darbo vietose ir mokyklose. Interviu davusi aštuoniolikmetė papasakojo apie stereotipinius įvaizdžius ir juokelius jos darbo vietoje.

Aš dirbu valytoja [prekybos centre]. Ten dirba keli jauni vyrukai, mano amžiaus ar vyresni, ir jų požiūris gana tiesmukas, – tai, kaip jie kalba. Kartais išgirstu, kaip jie kalba apie kokį nors bendradarbį: "tas tipas – tikras pederastas". Girdi visokiausias užuominas: „Mokykloje, [jis buvo] tikras lepūnėlis". Šnabždasi už nugaros, bet niekada nesako tiesiai į akis.

Ta pati moteris papasakojo apie vieną vyrą tarnautoją, kuris atitinka stereotipinį gėjaus vyro įvaizdį. Ji pasakojo, kad žmonės apie jį taip pat kalba, bet tik jam už nugaros: *Yra toks vyresnis vyrukas, žinau, kad jis tikrai gėjus. Jo charakteris. […] reakcijos yra … esu tikra, kad žmonės žino arba spėja, bet niekas nieko nesako apie tai [atvirai]. Žmonės neparodo jam kokiu nors būdu, kad žino. Visi jį priima tiesiog taip, kaip yra. Jis geras vyrukas.* Ši jauna moteris nepasakojo bendradarbiams apie savo pačios seksualinę orientaciją, tačiau ji prasitarė, kad kartais įdomu, ar jos gana vyriškas stilius nesukelia įtarimų. Tokia darbo vietos kultūra – juokeliai už žmogaus nugaros ir antigėjiški stereotipai – nepanašu kad skatintų žmones atvirauti apie savo neheteroseksualų gyvenimą (Lehtonen 2002).

Kai kurie neheteroseksualūs jaunuoliai sąmoningai panaudoja aprangos ir išvaizdos stilių, kuris meta iššūkį lyčių riboms. Tai gali sukelti painiavą darbo vietoje, ir kai kurie tarnautojai dėl šios priežasties gali būti netgi diskriminuojami arba prie jų gali būti priekabiaujama. Kita vertus, heteronormatyvios darbo vietos praktikos gali reikalauti tam tikro pobūdžio aprangos ar išvaizdos: klientų aptarnavimo sektoriuje dirbančių merginų gali būti aiškiai pareikalauta naudoti makiažą, o vaikinams darbe liepiama išsiimti auskarus. Tačiau daugumai neheteroseksualių jaunuolių savitas stilius ar apranga vaidina pagrindinį vaidmenį kuriant savo seksualinį įvaizdį (apie lesbiečių aprangos stilių taip pat žr. Kuosmanen, 2002). Taigi, daugelis rūpestingai apgalvoja savo potencialios darbo vietos ir darbo užduočių tipą, ar jų neheteroseksualumas arba kitokia jų lyties raiška nesukels problemų

darbe. Kai kurie respondentai sakė, kad jie protestavo prieš lyčių tvarką, o kai kurie aptarė individualius lyties veiksnius, kurie daro poveikį darbo užduotims ir pasirenkant karjerą. Kaip pavyzdį pateikiame moters respondentės atsakymą:

Mano atvirai lesbietiška išvaizda –trumpi plaukai ir aprangos stilius – akivaizdu kad užtrenkė man prieš nosį duris į darbo rinką, nes darbai, kuriuos gavau, buvo daugiausia darbininko, mažai apmokami, sezoniniai, laikini darbai. Kuo aplinka buvo arčiau viduriniosios klasės, tuo labiau jaučiausi esanti svetima, ir iš to padariau išvadą, kad geriau nesivarginti ieškant įdomesnio darbo, kuris atitiktų mano išsilavinimą, bet verčiau nukreipti jėgas į savo pomėgius.

Lytis daro poveikį seksualinės mažumos karjeros rinkimuisi, kartu suteikia seksualinėms mažumoms daugiau galimybių mesti iššūkį daugiausia pagal lytį segreguotai Suomijos darbo rinkai. Daugelis moterų ir vyrų respondentų dirbo srityse, kuriose dominuoja moterys. Nors vyrų respondentų skaičius srityse, kur dominuoja vyrai, buvo didesnis negu moterų respondenčių, jų proporcija aiškiai buvo mažesnė, palyginus su vyrų proporcija srityse, kur dominuoja vyrai (Lehtonen, 2004c). Vyrai respondentai taip pat dažnai turėjo moteris viršininkes, o tai daugiau būdinga sritims, kur dominuoja moterys. Pasak Lehto-Sutela studijos apie lygybę Suomijoje (1997, 38), tik 10 procentų jaunų vyrų respondentų (jaunesnių nei 35) ir 8 procentai vyresnių vyrų respondentų (vyresnių nei 35) turėjo moterį viršininkę. Seksualinių mažumų apklausoje 49 procentai jaunų vyrų respondentų (jaunesnių negu 30) ir 38 procentai vyresnių vyrų respondentų (30 metų arba vyresnių) turėjo viršininkę moterį.

Palyginus su moterimis, vyrai dažniau vengia sričių, kuriose požiūris į lesbietes, gėjus ir biseksualus yra neigiamas. Tokiose srityse vyrauja vyrai: tai – policija, gaisrinė, apsauga, muitinė, kariuomenė, statybos ir inžinierija, miškininkystė – visos sritys, kurios nėra patrauklios daugeliui neheteroseksualių arba heteroseksualių moterų. Panašiai, palyginus su moterimis respondentėmis, vyrai respondentai dažniau pabrėžė pozityvios požiūrių aplinkos svarbą. Galbūt sritys, kuriose vyrauja moterys (sveikatos apsauga, grožio industrija ir įvairios paslaugų profesijos), tokį klimatą suteikia. Netgi daugelis neheteroseksualių žmonių siekia profesijų, kurios atitinka tradicinį darbo paskirstymą į vyrų ir moterų profesijas. Vis dėlto neheteroseksualai yra daugiau linkę pasirinkti lyties ribas peržengiančias profesijas negu žmonės apskritai paėmus. Daug lesbiečių, gėjų ir biseksualų, dalyvavusiųjų seksualinių mažumų apklausoje, dirbo vietose, kur dauguma jų bendradarbių buvo kitos lyties. Todėl nemaža jų dalis kritiškai vertino vyraujančią lyties segregaciją darbo rinkoje. Ypač daug vyrų respondentų dirbo srityse, kur dominuoja moterys.

Panašias į seksualinių mažumų patirtis galima rasti ir tansseksualių respondentų, dalyvavusiųjų lytinių mažumų tyrime, pasakojimuose. Jie peržengė lyties ribas dar sudėtingesniais būdais (Lehtonen, 2004d). Transvestitai savo ruožtu dažniau dirbo srityse, kur dominuoja vyrai. Jiems yra lengviau paslėpti savo

lyties identitetą/išraišką darbe. Labai mažai transvestitų atsakė, kad jie išreiškia savo lyties identitetą ar savo transvestiškumą darbe. Faktiškai didžioji dauguma jį slepia (plg. Leinonen, 2003, 94). Dauguma transseksualų vyrų išreiškė savo lytį darbe, o gana daug tansseksualių moterų slėpė lytį arba buvo labai atsargios ją išreikšdamos. Beveik pusė transvestitų dirbo srityse, kuriose dominuoja vyrai, ir tiktai keli – srityse, kur dominuoja moterys (taip pat žr. Huuska, 2002, 37). Panašiai tansseksualės moterys daugiausia dirbo srityse, kuriose dominuoja vyrai, nors daug jų taip pat dirbo mišriose srityse arba srityse, kur dominuoja moterys. Kalbant apie tansseksualius vyrus, didžiausia jų dalis irgi dirbo srityse, kur dominuoja moterys. Be to, keli transvestitai ir tansseksualai vyrai atsakė, kad dirba vieni. (Lehtonen, 2004d)

Daug transvestitų ir transseksualių moterų kalbėjo apie aiškią vyrų ir moterų darbuotojų atskirtį jų darbo vietose, o tansseksualai vyrai dažniau dirbo srityse, kur lyties paskirstymas ne toks aiškus. Viena trečioji transvestitų ir apytiksliai dvi penktosios tansseksualių moterų dirbo srityse, kur nebuvo jokio aiškaus atskyrimo tarp darbuotojų moterų ir vyrų. Daugelis transvestitų turėjo vyrą viršininką. Panašiai transseksualės moterys ir transekssualai vyrai dažnai turėjo viršininką vyrą, nors ir ne taip dažnai kaip transvestitai. Viena trečioji dalis tansseksualių moterų, viena trečioji tansseksualių vyrų ir vienas iš devynių transvestitų turėjo moterį viršininkę. Palyginimui galima pasakyti, kad gėjai ir biseksualai vyrai aiškiai dažniau turėjo moteris viršininkes negu transvestitai vyrai. Šių dviejų apklausų respondentai, dažniausiai turėję moteris viršininkes, buvo lesbietės ir biseksualės moterys (Lehtonen, 2004d).

Ar *trans* žmonės meta iššūkį lyčių atskirčiai darbe? Jeigu pažvelgsime į transvestitus, pasirodo, kad jie yra linkę pasirinkti profesiją, beveik atinkančią tai, ko tikimasi iš vyriškos lyties, panašiai kaip vidutiniškai vyrai (cf. Huuska, 2002, 37). Palyginimui galima pasakyti, kad gėjai ir biseksualūs vyrai daug dažniau peržengia lyties ribą darbe. Kalbant apie tansseksualius vyrus ir tansseksualias moteris, atsakymas yra truputį sudėtingesnis. Žiūrint iš biologinės lyties perspektyvos, transseksualai peržengia lyties ribą: pavyzdžiui, transseksualus vyras, t.y. biologinė moteris, dirba srityse, kur dominuoja vyrai, daug dažniau negu kitos biologinės moterys. Kita vertus, kaip vyrai jie daug dažniau dirba srityse, kur dominuoja moterys, palyginus su kitais vyrais. Tad jie meta iššūkį lyčių atskirčiai dviem lygmenimis. Kita vertus, kai kurie tansseksualai gali būti pasirinkę profesiją dar prieš tapatinimąsi tansseksualais ir gali būti prisitaikę prie plačiai paplitusių su lytimi siejamų lūkesčių, prieš prasidedant lyties pakeitimo procesui. Pavyzdžiui, tansseksuali moteris gali būti pasirinkus sritį, kur vyrauja vyrai, tada, kai dar galvojo apie save, kad yra vyras, arba tada, kai dar stengėsi gyventi vyro vaidmenyje.

Seksualumas ir lytis įvairiais būdais sąveikauja su tuo, kokį išsilavinimą, profesiją ir karjerą žmonės renkasi, o jų įtaką žmonės vertina skirtingai. Tai pa-

aiškėjo iš atsakymų, gautų atlikus translyčių žmonių apklausą ir lesbiečių, gėjų, biseksualų. Žmonės renkasi profesiją ir darbo vietą, atsižvelgdami į savo gyvenimo realybę, o lyties tapatumas bei lyties išraiška yra vieni iš svarbiausių šiuos pasirinkimus lemiančių veiksnių. Nors respondentai ne visada mato tiesioginį ryšį tarp savo seksualinės orientacijos ar lytinio tapatumo ir pasirinktos profesijos ar darbo vietos, dažnai tai turėjo netiesioginės įtakos jų pasirinkimams.

Matant šių dviejų tyrimų rezultatus, tansseksualių moterų ir tansseksualių vyrų patyrimai daugeliu atvejų atrodo panašūs į lesbiečių, gėjų ir biseksualų patirtį. Transvestitai savo ruožtu buvo linkę pasirinkti profesiją panašiai kaip dauguma vyrų. Galima būtų rasti panašumų tarp tansseksualių moterų grupės ir gėjų bei biseksualių vyrų grupės, taip pat tarp tansseksualių vyrų ir lesbiečių moterų. Tad, regis, lytis vaidina pagrindinį vaidmenį, kaip ir poreikis abejoti vyrams bei moterims suteiktomis pozicijomis ir į juos nukreiptais šabloniniais lūkesčiais. Transseksualios moterys ir gėjai bei biseksualūs vyrai susiduria su vyro įvaizdžiais, kuriais sekti nori nedaugelis iš jų. Tansseksualės moterys, kurios paprastai laikomos vyrais, jaunystėje pirmenybę teikia moteriškai pozicijai, o gėjai ir biseksualūs vyrai dažnai jaučia, kad heteroseksualūs vyriški modeliai juos apriboja. Panašiai tansseksualiems vyrams ir lesbietėms moterims sunku tapatintis su modeliais bei vertybėmis, paprastai priskiriamais moteriškumui.

Išvados

Norint giliau suprasti seksualinių ir lytinių mažumų (lgbti) situaciją bei poziciją mokykloje ir darbo vietose, svarbu svarstyti ir analizuoti platesnį šių vietų kontekstą. Heteronormatyvinės praktikos ir būdai, kuriais seksualumas bei lytis persipina su kasdieniu darbu ir mokymusi bei paveikia lgbti asmenis, apima daug daugiau negu tik šias kelias situacijas, kur lgbti temos yra aptariamos ar iškeliamos žodžiu arba vaizdu. Kai susitelkiama į atvirumą ir lgbti asmenų pasipasakojimus išlaisvintu tonu *pasirodykite, kad ir kur būtumėte*, heteronormatyvus spaudimas, mechaninė heteroseksualumo prielaida ir ta daugybė praktikų slėpti savo seksualumą gali pasilikti tyrimo paraštėse. Darbo vietų ir mokyklos kultūrų atsakomybė lyčių ir seksualinės įvairovės požiūriu neturėtų būti priskirta tik keliems lgbti asmenims, kurie galėtų susidurti su šių kultūrų problemomis. Atsakomybė pasirūpinti, kad darbo aplinka bei mokykla būtų saugi ir jautri skirtingiems žmonėms, tenka institucijoms ir darbdaviams (Lehtonen, 2006). Ta pati problematika būdinga ir homofobinio pravardžiavimo analizei. Norint ją geriau suprasti, tyrėjas privalo sutelkti dėmesį į visą reiškinį, o ne apsiriboti vien žvilgniu į homofobinį pravardžiavimą patiriančius gėjus, biseksualus ir galbūt lesbietes.

Tyrime apie lgbti žmones mokyklose ir darbo vietose lytis yra paprastai svars-

toma tik kaip foninis veiksnys. Seksualinės ir lytinės mažumos savo stiliumi, elgesiu ir pasirinkimais akivaizdžiai ginčija lyčių normas įvariais būdais. Į tai galima žiūrėti kaip į resursą, o ne kaip į tai, dėl ko turėtų būti gėda. Galbūt dėl poreiko įrodyti, kad seksualinės ir lytinės mažumos yra tokios pat normalios kaip kitos (tarkim, heteroseksualūs vyriški vyrai ir heteroseksualios moteriškos moterys), kai kurie tyrinėtojai nenoriai atranda lytį ginčijančius pasirinkimus ir stilių. Normalizacijos poreikis gali būti ginčijamas, ypač jeigu norime daugiau sužinoti apie kasdienį lgbti asmenų gyvenimą ir būdus, kuriais heteronormatyvumas gali būti palaikomas bei ginčijamas darbo aplinkoje ir mokyklos praktikose.

Pastabos

[1] Visos su šiomis mažumomis ir įvairove susijusios sąvokos yra nuolat diskutuojamos ir skiriasi kiekvienoje šalyje. Čia vartojamos sąvokos yra daugiau būdingos Suomijos kontekstui ir mano moksliniams tyrimams. Detalesnę informaciją apie lytinių mažumų grupes žr. www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal.

[2] Taip pat pusė respondentų, dalyvavusių lytinių mažumų apklausoje, atsakė, kad darbe jie yra atviri. Vis dėlto transvestitai daugiausia slepia savo lytinį tapatumą, tačiau tansseksualai dažnai yra atviri bent jau lyties keitimo proceso metu. (Mustola, 2004; Lehtonen, 2004d).

Literatūra

Butler, Judith. 1990. Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity. Routledge, New York & London.

Butler, Judith. 1993. Bodies That Matter. On the Discursive Limits of „Sex". Routledge, New York & London.

Douglas, N. & Warwick, I. & Kemp, S. & Whity, G. 1997. Playing It Safe: Responses of secondary school teachers to lesbian, gay and bisexual pupils, bullying, Hiv and AIDS education and Section 28. Health and Education Research Unit. Institute of Education. University of London, London.

Gordon, Tuula & Holland, Janet & Lahelma, Elina. 2000. Making Spaces. Citizenship and Difference in Schools. New York & London: St.Martin´s Press & MacMillan Press.

Griffin, Pat. 1991. From Hiding Out to Coming Out: Empowering Lesbian and Gay Educators. In: Harbeck, Karen (Ed.) Coming Out of the Classroom Closet. New York & London: Harrington Park Press, p. 167-198.

Griffin, Pat. 1995. Homophobia in Sport. Addressing the Needs of Lesbian and Gay High School Athletes. In: Unks, G. (ed.) The Gay teen. Educational Practice and theory for Lesbian, gay and Bisexual Adolescents. Routledge, New York & London. p. 53-65.

Harbeck, Karen. 1991. Gay and Lesbian Educators: Past History/ Future Prospects. In: Harbeck, K. (ed.) Coming Out of the Classroom Closet. Harrington Park Press, New York & London. p. 121-140.

Huuska, Maarit. 2002. Transihmiset – sukupuoleltaan moninaiset työelämässä (Trans People – Gender-variant People at Work). In: Lehtonen, Jukka (Ed.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmis-

töt työelämässä. Raportteja 269. Helsinki: STAKES, p. 31-40.

Epstein, Debbie & Johnson, Richard .1998. Schooling Sexualities. Buckingham & Philadelphia: Open University Press.

Epstein, Debbie. 1999. Sex Play: Romantic Significations, Sexism and Silences in the Schoolyard. In: Epstein, Debbie & Sears, James T. (Eds.) A Dangerous Knowing. Sexuality, Pedagogy and Popular Culture. London & New York: Cassell, p. 25-42.

Khayatt, Madiha Didi. 1992. Lesbian Teachers. An Invisible Presence. Albany: State University of New York Press.

Kuosmanen, Paula. 2002. Lesbovanhempien taktiikat, perhe-esitykset ja sukupuolityylit työpaikoilla (Tactics, Family Performatives and Gendered Styles of Lesbian Parents in the Labour Market). In: Lehtonen, Jukka (Ed.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Raportteja 269. Helsinki: STAKES. p. 53-64.

Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna. 1999. Tasa-arvo työoloissa (Equality in the labour market). Työmarkkinat Helsinki: Tilastokeskus.

Lehtonen, Jukka. 1995 Seksuaalivähemmistöt koulussa (Sexual minorities at school). Seta-julkaisut 6.Helsinki: SETA ry.

Lehtonen, Jukka (ed.). 2000: Yhtä tavallisia kuin muut - lukiolaisten käsityksiä seksuaalivähemmistöistä (As ordinary as others – high school students´perceptions of sexual minorities). Seta-julkaisut 12. Helsinki: SETA ry.

Lehtonen, Jukka. 2003. Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset (Sexuality and gender in school. The perspective of heteronormativity and the stories of non-heterosexual young persons). Helsinki: Yliopistopaino & Nuorisotutkimusverkosto.

Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (eds.). 2004. "Straight People Don´t Tell, Do They?" Negotiating the Boundaries of Sexuality and Gender at Work. Helsinki: Ministry of Labour.

Lehtonen, Jukka. 2006. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa. Keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi (Sexual and gender minorities in the Finnish municipalities. Tools and ideas for equality). Helsinki: Työministeriö.

Lahelma, Elina. 2002. Opettajien seksuaalinen nimittely – valtasuhteen haastamista (Teachers and Name-calling – Challenging Power Relations). In: Lehtonen, Jukka (Ed.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Raportteja 269. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES, p. 114-119.

Lehtonen, Jukka. 2002. Ei-heteroseksuaaliset nuoret työssä ja asevelvollisuutta suorittamassa (Non-Heterosexual Young People at Work and in the Military Service). In: Lehtonen, Jukka (Ed.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Raportteja 269. Helsinki: STAKES. p. 65-76.

Lehtonen, Jukka. 2004a. Lesbian, Gay and Bisexual Teachers – Invisible in the Minds of the Students? In Lehtonen, J. & Mustola, K. (eds.): "Straight People Don´t Tell, Do They?" Negotiating the Boundaries of Sexuality and Gender at Work. ESF Research Publications 2004/2b. Helsinki: Ministry of Labour. p. 238-252.

Lehtonen, Jukka. 2004b. Lesbian, Gay and Bisexual Youths in the Labour Market. In Lehtonen, J. & Mustola, K. (eds.): "Straight People Don´t Tell, Do They?" Negotiating the Boundaries of Sexuality and Gender at Work. ESF Research Publications 2004/2b. Helsinki: Ministry of Labour. p. 137-153.

Lehtonen, Jukka. 2004c. Occupational Choices and Non-Heterosexuality. In Lehtonen, J. & Mustola, K. (eds.): "Straight People Don´t Tell, Do They?" Negotiating the Boundaries of Sexuality and Gender at Work. ESF Research Publications 2004/2b. Helsinki: Ministry of Labour. p. 154-180.

Lehtonen, Jukka. 2004d. Trans People and Their Occupational Choices. In Lehtonen, J. & Mustola, K. (eds.): "Straight People Don´t Tell, Do They?" Negotiating the Boundaries of Sexuality and Gender at Work. ESF Research Publications 2004/2b. Helsinki: Ministry of Labour. p. 181-193.

Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati. 2004. Sexual and Gender Diversity in Working Life – Background and Key Concepts. In Lehtonen, J. & Mustola, K. (eds.): "Straight People Don´t Tell, Do They?" Negotiating the Boundaries of Sexuality and Gender at Work. ESF Research Publications 2004/2b. Helsinki: Ministry of Labour. p. 18-25.

Leinonen, Eeva-Kaisa. 2003. Elämä transvestiittina – osa-aikatytön ulostuloprosessi (Life as transvestite – the coming out process of a part-time girl). Pro gradu paper in social politics. University of Helsinki.

Löfström, Jan. 1999. Sukupuoliero agraarikulttuurissa. "Se nyt vaan on semmonen". Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki.

Mac An Ghaill, Mairtin. 1994. The Making of Men. Masculinities, Sexualities and Schooling. Open University Press, Buckingham-Philadelphia.

Mustola, Kati & Vanhala, Anna. 2004. Research Data and Methods. In Lehtonen, J. & Mustola, K. (eds.): "Straight People Don´t Tell, Do They?" Negotiating the Boundaries of Sexuality and Gender at Work. ESF Research Publications 2004/2b. Helsinki: Ministry of Labour. 26-30.

Nayak, Anoop & Kehily, Mary. 1997. Masculinities and Schooling: Why Are Young Men So Homophobic? Steinberg, D. & Epstein, D. & Johnson, R. (eds.) Border Patrols. Policing the Boundaries of Heterosexuality. Cassell, London. p. 138-161.

Opffrer, Elenie. 1994. Coming Out to Students: Notes from the College Classroom. In: Ringer, R. Jeffrey (Ed.) Queer Words, Queer Images, Communication and the Construction of Homosexuality. New York: New York University Press, p. 296-321.

Palmu, Tarja. 1999. Kosketuspintoja sukupuoleen. Opettajat, ruumiillisuus ja seksuaalisuus. In: Tolonen, Tarja (Ed.) Suomalainen koulu ja kulttuuri. Tampere: Vastapaino, p. 181-202.

Rofes, Eric. 1993/1994. Making our schools safe for sissies. High School Journal 77 (1993/1994): 1 / 2, p. 37-40.

Valkonen, Miia. 2002. Homo-, lesbo- ja bi-opettaja työssään (Gay, Lesbian and Bisexual Teachers at Work). In: Lehtonen, Jukka (Ed.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Raportteja 269. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES, p. 91-96.

Wallis, Amy & VanEvery, Jo. 2000. Sexuality in the Primary School. Sexualities, 3 (2000): 4, p. 409-423.

Woods, Sherry & Harbeck, Karen. 1991. Living in Two Worlds: The Identity Management Strategies Used by Lesbian Physical Educators. In: Harbeck, Karen (Ed.) Coming Out of the Classroom Closet. New York & London: Harrington Park Press.

- 3 -

NEVIENODOS GALIMYBĖS: MOKYKLOJE PATIRIAMA SOCIALINĖ LGBT JAUNIMO ATSKIRTIS

Judit Takács

Įvadas: socialinė LGBT jaunimo atskirtis

Šis straipsnis sutelks dėmesį į kliūtis, kurios užkerta kelią sėkmingai socialinei LGTB jaunimo integracijai. Empirinis šio straipsnio pagrindas yra naujas apklausos tyrimas, kurį atliko ILGA-Europa ir IGLYO socialinės atskirties tyrimo komanda 2006 metais. Iš atskirų jaunų LGBT žmonių atsakymų (surinktų 37 Europos šalyse) paaiškėjo panašūs socialinės atskirties modeliai, kurie parodė, kad mokykla, kaip vienas iš pagrindinių socializacijos veiksnių, yra tas socialinis kontekstas, į kurį LGBT jaunimui gali būti ypatingai sudėtinga įtilpti.

LGBT yra terminas, po kuriuo slypi labai heterogeniška grupė lesbiečių, gėjų, biseksualų ir transseksualių žmonių, kurie dažnai pasirodo vietinėse ir tarptautinėse politinėse arenose, suvieniję savo politines jėgas kartu siekdami veiksmingumo: geresnės socialinės reprezentacijos ir didesnės politikų paramos. Nors asmenys, kurie išreiškia valią politiškai reprezentuotis po LGBT antrašte, gali reikšmingai skirtis, pagrindinė juos vienijanti jėga kyla iš to, kad jie priklauso socialinės mažumos grupei. LGBT žmonės yra palyginus bejėgių socialinių grupių nariai, tačiau skiriasi nuo *tradicinių* mažumų dviem aspektais: 1) paprastai kūnai jų neišskiria, todėl iš pirmo žvilgsnio jie neatpažįstami; ir 2) jų egzistavimas daugelyje vietų vis dar suvokiamas kaip *ginčijantis natūralią tvarką* (Gross 1991).

LGBT žmonės, kaip socialinės mažumos grupės nariai, gali kentėti nuo įvairių formų socioekonominės ir kultūrinės neteisybės, bet, pasak Nancy Fraser, jų politiniai reikalavimai gali būti laikomi greičiau *pripažinimo* reikalavimais, kurie siekia ištaisyti kultūrinę neteisybę, o ne kokia nors politine-ekonomine reorganizacija, vadinama *perskirstymu*, siekiančiu atitaisyti ekonominę neteisybę.

Atsižvelgus į tai, pripažinimas čia yra apibrėžiamas kaip kultūrinis ar simbolinis pokytis, kurio metu naujai įvertinamos negerbiamos tapatybės arba netgi visiškai transformuojami visuomeniniai reprezentacijos, interpretacijos ir komunikacijos modeliai taip, kad pakeičiamas kiekvieno žmogaus savasties jausmas:

> *Gėjai ir lesbietės kenčia nuo heteroseksizmo: autoritarinės normų konstrukcijos, suteikiančios privilegijas heteroseksualumui. Kartu su tuo pastebima homofobija: kultūrinis homoseksualumo nuvertinimas. Taip paniekinus homoseskualų seksualumą, jie tampa gėdinimo, priekabiavimo, diskriminacijos ir smurto aukomis, kartu paneigiamos jų lygios teisės ir lygi apsauga – iš pagrindų paneigiamas bet koks pripažinimas. Žinoma, gėjai ir lesbijietės taip pat patiria rimtą ekonominę neteisybę; jie gali būti staiga atleisti iš mokamo darbo ir jiems nepriklauso šeima grįstos socialinės gerovės pašalpos. Tačiau tai toli gražu kyla ne tiesiogiai iš ekonominės struktūros, bet atsiranda dėl neteisingos kultūrinės-vertybinės struktūros* (Fraser 1997; 18).

Socialinio pripažinimo stygius glaudžiai susijęs su neaiškiu LGBT žmonių piliečio statusu, ypač jeigu sutiksime su samprata, kad pilietybė reikalauja, jog *asmuo turi būti pripažintas ne nepaisant jo neįprastų ar mažumos savybių, bet su tomis savybėmis, kurios yra suvokiamos kaip įteisintos galimybės tvarkyti savo gyvenimą dalis* (Phelan, 2001; 15-6).

Politologai taip pat pabrėžia, kad pavaldžių grupių ir asmenų, įskaitant LGBT žmones, socialinė atskirtis ir marginalizacija yra klaidinga bei žalinga socialinė veikla ne tik dėl to, kad ji griauna demokratinėse bendruomenėse numanomus lygių galimybių ir politinės lygybės pažadus, bet ir dėl to, kad didesnis šiuo metu menkai reprezentuojamų visuomenės grupių įtraukimas bei poveikis joms gali padėti visuomenei, susidūrusiai su struktūrine socialine nelygybe surasti kokias nors priemones ją ištaisyti (Young, 2000). Toks pripažinimas atsispindi Europos Parlamento rezoliucijoje apie homofobiją Europoje, kuri pakvietė Europos Sąjungos valstybes nares užtikrinti, kad LGBT žmonės būtų apsaugoti nuo homofobinių neapykantą kurstančių pasisakymų bei prievartos ir kad tos pačios lyties partneriai sulauktų tos pačios pagarbos, orumo bei apsaugos, kaip ir likusioji visuomenės dalis.[1]

Šiame straipsnyje, tiriančiame socialinę LGBT jaunimo atskirtį, aš taikau struktūrinę priespaudos sąvoką (Young 1990), sutelkdama dėmesį į kliūtis ir neteisybę, su kuriomis susiduria jauni LGBT žmonės – kaip individai ir spaudimą patiriančių socialinių grupių nariai – dėl kasdienės veiklos, kuri grindžiama institucinėse taisyklėse esančiomis neginčytinomis normomis ir prielaidomis. Pasak Youngo, priespaudos mastui ir apimčiai nustatyti yra penki kriterijai: ekonominis *išnaudojimas*, socioekonominė *marginalizacija* ir *bejėgiškumas*, kurie paaiškina priespaudą daugiausia ekonominiu požiūriu (kas dirba kam, kas nedirba ir kas gali daryti svarbius sprendimus), ir *kultūrinis imperializmas* bei sisteminis *smurtas*, kurie peržengia pirmiausia su socialiniu darbo paskirstymu susijusius ypatumus.

Vienas iš praktinių šio modelio taikymo privalumų yra tas, kad jis apima ir skirtingų visuomenės grupių panašumus, ir sudėtingas viena kitą uždengiančias priespaudos išraiškas. Būdami jauni ir tapatindamiesi kaip LGBT žmonės, LGBT jaunimas dažnai tampa daugiamačių socialinės atskirties mechanizmų ir sudėtingų diskriminacijos formų, kurios pagrįstos amžiumi ir seksualine orientacija, taip pat ir lytiniu identitetu, aukomis. Šie persidengiantys pažeidžiamumo aspektai reiškia, kad dėl savo LGBT statuso Europos LGBT jaunimas gali būti pašalintas iš visuomenės dėl mažų pajamų, nedarbo, menko išsilavinimo, sveikatos ir gyvenimo sąlygų, jų lyties, religijos, etninės kilmės, taip pat nesugebėjimo realizuoti savo autonomijos ir piliečio teisių.

Kitas praktinis šio požiūrio privalumas yra tas, kad visi Youngo kriterijai gali būti panaudojami ir taikomi vertinant pastebimą elgesį, tekstus ir kitus kultūros artefaktus (1990). Mūsų tyrimo metu gauti duomenys taip pat parodys, kad mokykloje LGBT jaunimas ypač nukenčia dėl kultūrinio imperializmo, t.y. dėl to, *kaip visuomenėje vyraujančios reikšmės paverčia tam tikrą savo grupės perspektyvą nematoma, tuo pat metu paversdamos savo grupę stereotipu ir išskirdamos ją kaip Kitą* (Young 1990; 58-9), ir dėl sisteminio smurto socialinės veiklos, kuri susideda ne tik iš tiesioginio persekiojimo, atsirandančio iš *atsitiktinių, neišprovokuotų jų asmens ar turto užpuolimų, kurie neturi jokio kito motyvo tik sužaloti, pažeminti ar sunaikinti asmenį" (61), bet taip pat ir iš „kasdienio visų spaudimą patiriančių grupių narių žinojimo, kad prieš juos galima smurtauti vien dėl jų grupės tapatumo* (62).

Metodai

Empirinis šio straipsnio pagrindas yra naujas apklausos tyrimas, kurį atliko ILGA-Europa ir IGLYO socialinės atskirties tyrimo komanda 2006 metais. Pagrindinis tyrimo[2] tikslas buvo iliustruoti, kaip socialinės atskirties mechanizmai veikia kasdieniame gyvenime, užkirsdami kelią sėkmingai LGBT jaunimo socialinei integracijai.

Ši apklausa rėmėsi pavyzdiniu arba tikslinės bendruomenės modeliu (N=754)[3], kuris statistiškai neturi tokios pagrindžiančios galios kaip reprezentuojantis modelis. Tačiau, kadangi LGBT statusas nėra oficialiai užfiksuotas – ir iš viso negali būti griežtai užfiksuojamas – asmeniniai žmonėms būdingi bruožai, LGBT žmonių *tinkama reprezentacija* yra labai probleminė, o gal ir neįmanoma, ypač kiekybiniame tyrime. Atsižvelgus į tai, pagrindinis tikslas buvo atspindėti išgyventą jaunimo, kuris save identifikuoja LGBT, patirtį ir pateikti jų problemas nurodančius duomenis. Todėl atliekant analizę, dėmesys buvo sutelktas į visoje Europoje randamus panašius socialinės atskirties modelius, o ne į šaliai būdingų bruožų aiškinimąsi.

Pirmojoje analizės fazėje buvo ištirti kiekybiniai kintamieji, tikrinant teigiamus ir neigiamus atsakymus į klausimus apie patirtą išankstinį nusistatymą ir diskriminaciją, kurie palietė jaunus žmones dėl jų LGBT statuso. Kad bent tam tikru laipsniu būtų išlygintas nelygus atsakymų pasiskirstymas tarp šalių pradiniame modelyje, buvo įvestas šalies gyventojų skaičius, norint gauti kiekybinio tyrimo rezultatus. Antrojoje fazėje anketų turinys buvo analizuojamas šifruojant individualius respondentų atsakymus pagal penkias problemines sritis: šeima, mokykla, tokių pačių žmonių grupė, bendruomenė ir žiniasklaida. Toliau pateiksiu gautus pagrindinius tyrimo duomenis apie socialinės atskirties mechanizmus, paliečiančius jaunus LGBT žmones mokykloje, kuri, pasirodo, yra tas socialinis kontekstas, į kurį jiems ypač sudėtinga įtilpti.

Gauti duomenys

61% respondentų nurodė neigiamus asmeninius patyrimus mokykloje, susijusius su jų LGBT statusu. Klausimuose apie mokyklą teiravomės konkrečiai apie programą (ar respondentai mokyklos programoje kada yra radę ką nors, kas išreiškia prieš LGBT žmones nukreiptą išankstinį nusistatymą ar diskriminuojančius elementus) ir apie patirtą priekabiavimą ar kitas žodinio ir/ar fizinio smurto formas mokykloje. 53% respondentų nurodė priekabiavimą, o 43% aptiko mokyklos programoje išankstinį nusistatymą ar diskriminuojančius elementus.

3.1. Patyčių priežastys ir padariniai

Patyčios – interpretuojamos kaip sisteminis galios panaudojimas, kuris pakartotinai ir tyčia kenkia kitiems (Reid – Monsen – Rivers, 2004) – apima platų neigiamų patyrimų spektrą nuo pravardžiavimo ir ostrakizmo netgi iki gyvybei pavojingų fizinių veiksmų. Anksčiau atlikto tyrimo duomenimis užgauliojimas susideda iš tokių dalykų: *mane pravardžiavo, man sudavė ar įspyrė, išsigandau, kai konkretus asmuo pažvelgė į mano pusę, niekas su manim nekalbėtų, apie mane buvo paskleisti gandai, buvau išjuoktas kitų akivaizdoje, mane seksualiai užpuolė, jie atėmė mano daiktus* (Rivers, 2000; 15), taip pat grasinimų panaudoti fizinę jėgą ar paviešinti jų, kaip gėjų, tapatumą, į juos buvo mėtomi daiktai, ir net mokytojai bei kiti mokyklos personalo nariai įžeidinėjo juos žodžiu (D'Augelli, 1998; Vincke – Stevens, 1999; McNamee, 2006).

Patyčias paminėjo didesnis procentas vyrų respondentų (61%) negu moterų respondenčių (58%) ir beveik pusė kiekvienos amžiaus grupės respondentų, tačiau jaunesni negu 25 metų amžiaus žmonės patyrė priekabiavimą dažniausiai (54%). Nors homofobiškos patyčios yra klausimas, peržengiantis paties švieti-

mo ribas, vis dėl to apie jį turėtų būti kalbama mokyklose, kadangi jis veikia išmoktą vaikų elgesį ir nuomones bei požiūrį, kuriuos atsineša į brandos amžių (McLean – O'Connor, 2003).

Dauguma mūsų respondentų, kurie patyrė patyčias mokykloje, paminėjo užpuolimus žodžiu, ir daug mažesnis respondentų skaičius nukentėjo nuo fizinių smurto veiksmų.

> *Retkarčiais pasitaikantys tokie žodžiai ir komentarai kaip „tai tik tokia fazė", „tu – ta lesbietė, taip?", „kas vyras ir kas moteris", „tavo santykiai netinkami ar nenatūralūs.* (Jungtinė Karalystė M23)[4]
>
> *Jokio fizinio, bet daug netiesioginio smurto, ir įžeidinėjimai žodžiu, kikenimai, kai einame pro šalį, įžeidžiantys užrašai ant mūsų suolų, mums už nugaros sakomi dalykai.* (Prancūzija, M 8)
>
> *Daugiausia įžeidimai žodžiu ir emocinis priekabiavimas, ta prasme, kad esi išstumtas iš užsiėmimų, ignoruojamas.* (Vengrija, V21)
>
> *Fizinį smurtą patyriau tik kartą – bet verbalinis smurtas yra kasdien įprastas dalykas.* (Slovakija, V18)
>
> Jie mėtė į mane daiktus, spjaudė ant manęs, gadino mano daiktus (Vengrija, MįV32)

Keli žmonės tuo pat metu mane mušė teniso rakete, lazdomis, spardė, kumščiavo ir fiziškai taip, kad bent vienas iš jų galėtų mane laikyti, kol kiti mušė. Jie galėjo sulaikyti mane ir trenkti mano galvą į sieną, smaugti mane. Mokytojai ir mokyklos sesutė, visi apie tai žinojo, bet jie niekada nieko nedarė, kad tai sustabdytų. Aš niekada nepateikiau kaltinimų mokyklai. (Švedija, M20)

Paaiškėjo, kad ilgiau trunkančios ar pasikartojančios patyčios turi rimtų padarinių aukoms. Kai kurie jų buvo pašalinti arba socialiai izoliuoti tuo laikotarpiu, kai kiti jauni žmonės mokosi išreikšti save socialiai (Martin 1982). Taip pat reikėtų pabrėžti, kad vaikai ir paaugliai, kurie ateina į mokyklą ir jaučiasi esantys taikiniai, kuriems klijuojamos etiketės ir stereotipai, kurie marginalizuojami dėl to, kas jie yra – arba kas, yra jų šeimos nariai – faktiškai neturi vienodų galimybių akademinėje arenoje: todėl neprotinga būtų tikėtis, kad jie mokysis ir veiksmingai dalyvaus mokyklos gyvenime, jeigu jie nuolatos patiria grasinimus ar įžeidinėjimus (Roffmann, 2000).

> *Mane erzino ir pravardžiavo. Taip pat būdavo, kad vaikinai į mane šnairuodavo ir niekada iš tikrųjų nenorėdavo, kad būčiau jų kompanijos dalis. Žodžiai gali žeisti netgi labiau negu fizinis smurtas ir dėl to aš galiausiai tapau labai uždaras, nemalonus, iki 18 metų vengiau socialinių kontaktų.* (Slovėnija, V21)
>
> *Kai mokiausi mokykloje, prie manęs priekabiavo, kad esu gėjus, bet taip buvo tik dėl to, kad mano klasiokai manė, kad aš gėjus… tai buvo dar prieš tai, kai pasakiau žmonėms, kad esu gėjus. Prie manęs priekabiavo žodžiu ir fiziškai, aš neturėjau draugų pirmaisiais trejais metais vidurinėje mokyk-*

loje. Tai mane pavertė labai nesaugiu žmogumi ir man buvo sunku susidraugauti su kuo nors po to, kadangi tai mane pavertė tikrai paranojišku ir pažeidžiamu. (Jungtinė Karalystė, V21)

Kai kuriais atvejais patyčių aukos nematė jokios kitos išeities kaip tik visiškai mesti mokyklą. Daugelis žmonių supranta, kad metus ar anksti baigus mokyklą, žymiai sumažėja bet kurio jauno žmogaus galimybės vėlesniame gyvenime sėkmingai socialiai integruotis. Tačiau patyčios gali sukurti tokią nepakenčiamą situaciją aukoms, kad jie griebiasi net ir šios rizikos.

Mečiau mokyklą, kai man buvo 16, nes klasiokai nuolatos šiurkščiai šaipydavosi iš manęs, laidydami su seksualumu susijusius juokelius. (Vengrija, V33)

Persirengimo kambaryje po gimnastikos pamokos kelios mergaitės primušė Mane, kai surado laikraštį su LGBT forumo tinklapiu… Jos sakė, kad niekam nepasakys, jei pažadėsiu padaryti viską, ką jos lieps. Taigi aš padariau. Praleidau daug pamokų ir nepabaigiau vidurinės mokyklos, nes tiesiog negalėjau ir vėl sugrįžti į tą mokyklą. (Portugalija, M18)

Daug respondentų atsakė, kad prie jų priekabiavo jų draugai netgi prieš jiems atsiskleidžiant, tai yra prieš tai, kai jie sąmoningai atskleidė savo homoseksualią tapatybę mokykloje.

Vidurinėje mokykloje žmonės suprato tai apie mane, dar prieš man suprantant ir, žinoma, tam nepritarė (Italija, V24)

Nors vidurinėje mokykloje nieko nebuvau pasakęs apie savo seksualumą, vienas vyrukas priekabiavo prie manęs metus, mušdamas mane ir vadindamas „pufu", jis tikriausiai matė mano homoseksualumą, kurį aš slėpiau. (Prancūzija, V25)

Netgi tada, kai aš dar nebuvau atskleidęs ar netgi nesupratau, kas aš iš tiesų esu, žmonės vis tiek vadino mane „pideru" ir juokėsi iš manęs visą laiką nuo 7 iki 11 klasės. (Latvija, V34)

Mūsų respondentai patyčias dažnai aiškino kaip susijusį su lytį neatitinkančiu elgesiu, charakteriu ir išvaizda ar šių dalykų padariniu, arba su tuo, kad kiti šitaip suvokė tuos dalykus:

Mokykloje, kai buvau mažas, prie manęs nuolat lindo ir erzino kiti berniukai, kurie panaudodavo savo agresyvumą paversdami mane savo žeminančių ir trikdančių pašaipų objektu. Nors vaikai gali būti žiaurūs bet kam, jie ypač žiaurūs kitiems to paties amžiaus vaikams, kurie elgiasi ne visiškai taip, kaip tradicinės seksualinės rolės. (Portugalija, V28)

Kai buvau jaunesnis, buvau moteriškesnis, ir todėl berniukai visą laiką iš manęs šaipydavosi. (Moldova, V33)

Pradinėje mokykloje nebuvau atsiskleidęs, bet aš visuomet daugiau kalbėjausi su mergaitėmis, berniukai erzindavo mane, ar nesu gėjus ir vadindavo mane „lėlyte". (Čekijos Respublika, V21)

Būrys vaikų kartą pavogė mano piniginę ir supjaustė į gabalėlius ją ir viską, kas buvo viduje: tapatybės kortelę, nuotraukas ir k.t., nes jie manė, kad esu homoseksuali. Juokingiausia, kad tuomet nė nenutuokiau apie tai. Buvau trylikos ir padauža. Jie sprendė apie mane pagal mano išvaizdą, kadangi rengdavausi kaip berniukas. (Portugalija, M20)

„Mokykloje ketverius metus kiekvieną dieną patirdavau fizinius užgauliojimus. Dėl to, kad jiems atrodžiau esanti per daug vyriška ir kad atrodžiau kaip berniukas, ir, žinoma, kadangi esu lesbietė. Todėl jie jautėsi turį teisę kabinėtis prie manęs nuo pat pirmos klasės.“ (Švedija, M20)

Šį reiškinį taip pat galima sieti su tuo, kaip moksleiviai reikliai vertė laikytis griežtai atskirtų pagal lytį nustatytų elgesio sistemų, ir, regis, įtarė homoseksualumą, kai lyties vaidmens lūkesčiai nebuvo *tinkamai* išpildyti. Buvo įrodyta, kad lyties neatitikimas arba *lyties netipiškumas* yra sietinas su padidėjusia LGBT jaunimo persekiojimo, užpuolimų ir netgi savižudybės rizika (Remafedi et al., 1991, D'Augelli et al., 2002). Čia taip pat derėtų paminėti ir akivaizdžias praktines problemas, iškylančias translyčiams mokiniams, kurie stengiasi sutilpti į dvilytį mokyklų pasaulį: *kūno kultūros pamokos būna atskirai mergaitėms ir berniukams, o MįV arba VįM turi problemų sutilpti* (Italija, MįV23).

Vis dėlto, būtina pastebėti, kad mintys apie *deramus lyties vaidmenis* ir *tinkamą seksualumą* yra išmokstamos ilgo socializacijos proceso metu ir atspindi visuomenės normas. Kai kuriose visuomenėse LGBT žmonės *reprezentuoja chaosą, kuris yra deviantinis, apie kurį jie turi sužinoti daugiau, kad galėtų suprasti, nes tai, ką jie žino iki šiol, yra pagrįsta visuomenės išankstiniu nusistatymu* (Švedija, M44). Kitose visuomenėse netgi potencialus neheteroseksualaus gyvenimo būdų egzistavimas gali būti paneigtas, bent jau oficialiai. *Neverta nė sakyti, kad mokykloje aš neatsiskleidžiau. Aš mokiausi sovietų okupacijos metais, homoseksualumo klausimas buvo toks tabu!!! Dėl to suvokiau, kad esu gėjus, tiktai tada, kai buvau maždaug 14 metų. Mano artimiausias klasės draugas taip pat buvo gėjus ir dėl to mūsų abiejų gyvenimas buvo daug lengvesnis* (Latvija, V37) – nors šiandien Europoje tai daugiau nebėra pati būdingiausia patirtis.

Suvokiamas kaip lyties neatitinkantis elgesys veda prie prielaidų ir įtarimų apie buvimą neheteroseksualiu, o tai stumteli prie gėjų/lesbiečių persekiojimo mokykloje, gali paveikti neheteroseksualų, ir heteroseksualų jaunimą. Anksčiau gauti tyrimo duomenys taip pat pabrėžia, kad seksualine orientacija grįstas priekabiavimas gali paveikti visus vaikus, kadangi kartais apie heteroseksualius vaikus yra klaidingai galvojama, kad jie kitokie, ir jie taip pat yra tokio neteisingo elgesio aukos (McLean – O'Connor ,2003; D'Augelli, 2003).

Žmonės vadino mane pyderu ir keikė … tačiau jie taip pat elgėsi ir su kitu mūsų mokyklos mokiniu, kuris buvo heteroseksulus, bet drovus kaip aš… (Prancūzija, V24)

Mokykloje „tariami" homoseksualai sulaukdavo daug pajuokos, įžeidi-

nėjimų ir patyčių. (Italija, V28)

Čia galime užčiuopti praktinį *homoseksualios matricos* (Butler 1990) pritaikymą ir mobilizaciją: plačiai paplitusią prielaidą apie iliuzinę vidinę identiteto koherenciją, kuris yra manifestuojamas priešinant asimetriškai išskirtas moteriškas ir vyriškas savybes lyties normų kultūros matricoje ir *heteroseksualizuojant geismą*. Mokiniai, priekabiaujantys prie kitų, dėl *nepakankamo* vyriškumo ar moteriškumo *laipsnio* perėmė priežastinę sąveiką tarp savo biologinės lyties (sex) ir socialinės lyties (gender), taip pat kultūriškai sukonstruotus lyties vaidmenis ir seksualinį geismą ar seksualinį elgesį.

Be tų, kurie atsakė, kad patyrė patyčias tuomet, kai dar buvo neatsiskleidę arba dar nebuvo identifikavęsi kaip LGBT, taip pat galime paminėti tuos, kurie netapo patyčių aukomis, bet patyrė neigiamus išgyvenimus nerimaudami dėl diskriminacijos, bijodami diskriminacijos, priekabiavimo arba patyčių. Tokiose situacijose savo tikrojo aš atskleidimas galėtų pasirodyti kaip *prabanga* su pavojingais padariniais.

> *Apie savo orientaciją mokykloje nepasakojau niekam, išskyrus homoseksualius žmones, likusieji nežinojo, arba bent aš taip manau. Būdama paauglė negalėjau sau leisti pasakyti apie tai visiems… nes tai pats pažeidžiamiausias amžius, kai dar tik pradedi suprasti, kas vyksta tavo viduje, o pasidalinti tuo su kuo nors, kas gali tavęs nesuprasti, yra prabanga.* (Moldova, M23)
>
> *Kentėjau nuo psichologinio smurto, pykdamasi su baime pripažinti savo seksualinę orientaciją* (Italija, V25)
>
> *Galbūt turėčiau laikyti save laimingu. Ne, negaliu prisiminti jokių atvirų diskriminuojančių įvykių, nukreiptų prieš mane kaip gėjų. Žinoma, taip yra ir dėl to, kad nepasisakiau savo mokslo draugams iki vidurinės mokyklos, tad tas faktas, kad slėpiau ir neatviravau apie savo seksualinę orientaciją, gali būti laikomas mano reakcija, kuri atsirado iš giliai pasėtos baimės sulaukti priekabių dėl to, kad esu gėjus šioje bendruomenėje.* (Slovakija, V27)
>
> *Mokykloje neatsiskleidžiau, nes nerimą kėlė diskriminacija.* (Vokietija, V30)

3.2. Mokytojų vaidmuo

Nors respondentai tvirtino, kad dėl priekabiavimo daugiausia buvo kalti jų bendramoksliai, 14% parašiusių apie neigiamas patirtis mokykloje paminėjo, kad mokytojai buvo šaltinis arba problemų dalis. Jie minėjo mokytojus, kuriems *nepavyko suteikti pagalbos ir nurodymų* (Austrija, V21), kurie nenorėjo arba nesugebėjo atspėti, *iš kur kyla mano problemos, kai buvau 16-19 metų* (Prancūzija,

V21), kurie *visiškai nepagelbėjo* (Moldova, M30). Daugybė veiksnių gali paaiškinti mokyklos mokytojų ir administracijos nenorą sutrukdyti akivaizdžiam prieš seksualines mažumas nukreiptam tendencingumui: išankstinis nusistatymas, stereotipizavimas, abejingumas ir grynas nepatogumas kalbėti homoseksualumo ir transseksualumo tema tikrai suvaidina savo vaidmenį, kaip ir tas faktas, kad šie dalykai daugelį mokyklos darbuotojų tikrai trikdo arba prieštarauja jų moraliniams ar religiniams įsitikinimams (Roffmann, 2000; Ryan – Rivers, 2003).

Kai kuriais atvejais respondentai apibūdino mokytojus kaip pasyvius pašalinius, kurie – užuot padėję izoliuotiems, įžeistiems ir/ar įbaugintiems mokiniams – regis, buvo sąmokslo dalis ir stovėjo kovojančių prieš LGBT pusėje.

> *Visą laiką vidurinėje mokykloje gyvavo homofobiniai įžeidinėjimai, kurie sukėlė man norą daugiau nebebūti šiame pasaulyje. Galėjau apie tai pasikalbėti su klasės auklėtoju ar mokytojais, bet kadangi jie jau žinojo situaciją ir nieko nedarė, kad užkirstų tam kelią, aš iš jų nieko nesitikėjau.* (Prancūzija, V22)

> *Kai mane išvarė iš namų, ėmiau praleidinėti daug pamokų ir kai portugalų kalbos mokytoja paklausė, kas vyksta, papasakojau jai tiesą. Užuot man padėjus ir pasikalbėjus su mano tėvais, ji liepė man niekam nepasakoti.* (Portugalija, M18)

> *Turėjau paprašyti atleisti nuo kūno kultūros pamokų dėl priekabiavimo: jie kasdien užsirakindavo persirengimo kambaryje ir manęs neįsileisdavo, o mokytojas slapta pritarė šiems veiksmams.* (Vengrija, V17)

> *Tas faktas, kad visi tie įžeidinėjimai, su kuriais susidūriau, niekada nebuvo uždrausti ar imtasi priemonių prieš juos, [sukelia] jausmą, kad normalu yra priekabiauti prie LGBT, nes niekas tavęs nesustabdo ir nepasako tau, kad tai negerai.* (Prancūzija, V22)

Kartais taip pat galima aptikti homofobiją, veikiančią instituciniu lygmeniu – tarsi heteroseksizmas būtų oficialios mokyklos politikos dalis.

> *Žinau, kad trys dėstytojai buvo pašalinti iš katedros dėl to, kad vienas jų yra gėjus, o kitos dvi svarstė „nederamus" klausimus, tai yra LGBT, feminizmą.* (Lenkija, M23)

> *Aš lankiau vidurinę mokyklą prie bažnyčios, kurios direktorė žinojo apie mano seksualinę orientaciją. Ji paprašė manęs vienintelio dalyko – mokykloje tebūna tai paslaptis. … [Kitais atžvilgiais] Mano santykiai su šia direktore buvo labai geri.* (Vengrija, V24)

Kai kurie respondentai papasakojo apie homofobinius ar heteroseksistinius mokytojų pasisakymus, kurie *kalbėjo prieš homoseksualumą, nežinodami kad klasėje yra gėjų* (Suomija, M22), kurie *juokėsi trumpam palietę šią temą* (Prancūzija, V25), kurie *dažnai paversdavo mane viešu pajuokos objektu* (Vengrija, MįV32). Buvo paminėtos įvairios neigiamos patirtys:

Vidurinėje mokykloje turėjau mokytoją, kuri pradėjo kryžiaus žygį prieš homoseksualumą. Ji mokė biologijos ir pamokai įpusėjus, stengėsi susieti tai, ką išmokome ką tik, su homoseksualumu (netgi jeigu pamoka būdavo apie augalus), norėdama parodyti mums, kokie pasibjaurėtini, kokie ydingi ir protiškai neišsivystę yra homoseksualai. Kadangi lankiau bažnytinę mokyklą, atmosfera mažai kuo skyrėsi nuo kitų mokytojų, vis dėlto dauguma vengė netgi paminėti žodį homoseksualus. (Malta, M23)

Prieš metus buvo tokia jauna mokslininkė. Kai ji sužinojo, kad esu lesbietė, nebenorėjo manęs daugiau konsultuoti. Ji bijojo, kad pamėginsiu ją suvedžioti. (Suomija, M29)

Kai buvau 10-oje klasėje mano filosofijos mokytojas paprašė mūsų parašyti rašto darbą laisva tema, aš pasirinkau homoseksualumą. Jis perskaitė mano darbą visai klasei, pasakė, kad homoseksualumas yra liga ir kad jis netiki biseksualumu, o pabaigė sakydamas „bet aš norėčiau pabūti su dviem biseksualiom moterimis. (Portugalija, M18)

Lytinio gyvenimo švietimo pamokose viskas buvo tik apie heteroseksualus. Kai paklausiau „o kaip lesbietės?", lektorius atsakė, kad lesbietės yra nenormalu, nes jos negali gimdyti vaikų. (Vengrija, M17)

Buvo parodyta, kad vartojama kalba yra svarbus mokytojų homofobinio požiūrio rodiklis. Menkinančių žodžių vartojimas, kai kalbama apie LGBT dalykus, suvokiamas kaip įžeidžiantis ir grasinantis. Tam tikrais atvejais politiškai nekorektiškas žodynas taip pat gali atspindėti menkas mokytojų žinias apie LGBT klausimus.

Buvau giliai įskaudintas, kai kartą vienas profesorius universitete paskaitų metu pasakė, kaip juoką, kažką apie gėjus, jis atsiliepė apie homoseksualius žmones, pavartodamas negražų žodį ir taip toliau. Pasijutau taip, tarsi mane būtų tiesiogiai įžeidę, ir norėjau išeiti iš auditorijos. Bet neišėjau. Būtų buvę per daug akivaizdu, o aš neturėjau pakankamai drąsos tai padaryti. Vis dėlto nuo to karto aš niekada daugiau nebelankiau jo paskaitų. (Slovėnija, V26)

*Kai kurie mokytojai vartodavo keiksmažodžius kalbėdami apie LGBT žmones todėl nusprendžiau nepaviešinti, kas esu, mokykloje. (*Italija, M19)

Išankstinis nusistatymas, su kuriuo susidūriau pradinėje mokykloje, mano nuomone, atsirado dėl mokytojų žinių stygiaus. Tai buvo daugiausia dėl netinkamų žodžių gėjams pavadinti vartosenos, kadangi, mano nuomone, jie nežinojo, kad galima gėjus vadinti politiškai korektiškai ir jų nediskriminuojant. Taip pat prisimenu mokytoją, kuris kitais atžvilgiais nebuvo homofobiškas, bet vis dėlto jis pasakė, kad neleistų homoseksualiems partneriams įsivaikinti vaikų, kadangi užaugę jie tikriausiai taptų homoseksualais. (Slovėnija, V21)

Čia taip pat pabrėžiamas ir mokytojų pasirengimo trūkumas pateikti LGBT

problemas ir jas svarstyti neteisiant.

> *Mokyklose nėra aiškių nurodymų, kaip svarstyti LGBT klausimus pamokoje, štai kodėl mokytojai dažnai praleidžia šią temą. Mokytojai nėra paruošti kalbėti šia tema. Prisimenu vienintelį kartą, kai šia tema buvo kalbama – per tikybos pamoką, kur diskusijos jau buvo orientuotos, taip suteikiant tik dalinį temos vaizdą.* (Italija, V25)

Kai kurie respondentai manė, kad mokytojai nepakankamai gerai supranta asmenines problemas. Kai mokytojai neprašomi klausinėja apie asmeninį mokinių gyvenimą, tai interpretuojama kaip pagarbos ir pripažinimo trūkumas. Šiuo atžvilgiu transseksualūs studentai atsidurdavo ypatingai probleminėse situacijose – ypač jeigu jų lyties priskyrimą dėstytojai suprato kaip *dviprasmišką*.

> *Du universiteto profesoriai (taip, du profesoriai!) įtarė, kad santykiai tarp mano draugės ir manęs neapsiriboja vien tik draugyste (mes abi mokėmės toje pačioje grupėje). Ir kartą jie mane pravirkdė, kai abu iškvietė mane pasakyti, kad tie „keisti" santykiai tarp manęs ir mano draugės kliudo mano pažangai, ir iš visų jėgų stengėsi priversti mane pripažinti, kad taip mes esame meilužės… ir taip pat stengėsi įtikinti mane nutraukti mūsų „keistą" draugystę.* (Malta, M22)

> *Sakyčiau, kad didžiausia problema universitete yra turėti galimybę egzaminus laikyti dėstytojams neklausiant apie tavo asmeninį gyvenimą (kol kas nėra galimybės turėti dokumentus su „nauju vardu" prieš operacijas, kurias mes, translyčiai žmonės, turime patirti). Tas pats pasakytina ir apie užsirašymą į egzaminus nesidrovint žmonių, kurie pažįsta mus kaip pasirinktos lyties, o ne kaip tuos, kuriais mes gimėme.* (Italija, MįV23)

Atvirai LGBT dėstytojų, kurie tarnauja kaip potencialiai pozityvių vaidmenų modeliai LGBT studentams, stygius taip pat buvo suvoktas kaip bendrų pripažinimo problemų rodiklis: *beveik nėra arba labai mažai tokių dėstytojų, kurie būtų atvirai gėjai, kadangi tai taip pat nėra palanki aplinka darbuotojams atsiskleisti* (Airija V25). Tol, kol LGBT mokytojai negalės viešai atverti savo seksualinio ar lyties tapatumo nesijausdami nepatogiai, neaptemdydami paaukštinimo galimybių ar nepritraukdami kolegų pasmerkimo, regis, visiškai nepanašu, kad mokiniai įgis pozityvesnį požiūrį į LGBT žmones arba kaip LGBT žmonės (McLean – O'Connor, 2003).

Susitikimas su atvirai savo tapatumą atskleidusiais gėjais mokytojais mokyklos aplinkoje buvo labai retai paminėtas (ir tiktai danų respondentų). Be to, du respondentai papasakojo apie diskriminacijos baimę ir neigiamus padarinius, atskleidus savo neheteroseksualumą, kai dirbi mokytoju.

> *Aš pati esu mokytoja ir galiu tik pasakyti, kad gyventi daug lengviau, neatsiskleidžiant. Jeigu atskleisčiau, esu tikra, kad būčiau diskriminuojama ir tikriausiai netekčiau darbo. Pažįstu dvi moteris, kurios prarado darbą dėl savo seksualinės orientacijos: viena dirbo vaikų darželyje (vedėja), kita –*

mokykloje. Taigi, kol kas aš linkus apie tai nekalbėti. (Slovėnija, M34)

Dirbau mokytoja, ir daug tėvų bei kolegų ėmė vengti artimai draugauti su manimi, kai sužinojo. (Švedija, M25)

4% tų, kurie nepatyrė jokių neigiamų išgyvenimų mokykloje, paminėjo pagarbų elgesį, pritarimą, palankų mokytojų požiūrį (nors beveik išskirtinai tik danų respondentai):

[priešingai negu mokiniai] mokytojai visuomet teigiamai žiūrėjo į homoseksualumą ir buvimą gėjumi (Nyderlandai, V20). *Vienas mokytojas labai teigiamai atsiliepė apie tai, kad aš atvirai atskleidžiau, kas esu, vidurinėje mokykloje* (Nyderlandai, M22). *Kai dar mokiausi mokykloje, mane truputį varžė mokiniai, bet iš mokytojų personalo aš sulaukiau puikios paramos.* (Malta, V23).

3.3. LGBT klausimų nutildymas mokyklos programoje

Nors 43% procentai respondentų manė, kad jų mokyklos programa išreiškė išankstinį nusistatymą arba joje buvo diskriminuojančių elementų, nukreiptų prieš LGBT žmones, vis dėlto daugiau žmonių nurodė LGBT klausimų reprezentacijos mokyklos programoje stygių kaip apgaulingą tikrojo gyvenimo vaizdavimą. Anksčiau atliktas tyrimas taip pat parodo, kad yra stiprus poreikis įtraukti ir teigiamai reprezentuoti LGBT žmones – mokinius ir/ar tėvus ir jų šeimas, į mokyklos programą: tai būtų svarbus žingsnis siekiant, kad mokiniai taptų palankesni alternatyvioms šeimos struktūroms; matyti, kad jų gyvenimo patirtis atsispindi mokyklos programoje, taip pat būtų teigiamas dalykas ir LGBT jaunimui, ir LGBT tėvų vaikams (McLean – O'Connor, 2003):

Homoseksualumo tema buvo visiškai užtemdyta – tarsi ji visiškai neegzistuotų. (Austrija V23)

Nieko, išskyrus tai, kad neminimos jokios kitos seksualinės orientacijos ar lyties tapatybės, kitokios nei heteroseksuali, vyriška ir moteriška. (Kroatija, M27)

Mokyklos programoje nieko nebuvo apie seksualinę orientaciją, bet mokytojai pasakojo mums žeminančias istorijas ir nešvankius juokelius iš savo gyvenimo apie patirtis, susidūrus su LGBT žmonėmis (Baltarusija, M18)

Beveik visi vadovėliai, kuriuos turėjau pradinėje mokykloje, užpildyti XIX amžiaus stereotipais ir absoliučiai pasenusiom realijom, o toks mokymas tk paruošia vaikus gyventi Disnėjaus pasaulyje. Mokyklos programa nėra nukreipta į homoseksualus, kadangi homoseksualumas netgi neegzistuoja mokyklos programoje. (Malta, M23)

Kai kurie stereotipai išlieka: kai per paskaitą studentai juokiasi iš LGBT, dėstytojas beveik niekada nieko nesako (netgi universitete). Dar daugiau,

mes niekada nekalbame apie homoseksualų deportaciją, kurią vykdė naciai, ir nėra jokios homofobijos prevencijos mokykloje. (Prancūzija, M18)

Kalbėdami apie LGBT klausimų nutildymą mokyklos programoje, t.y. tą faktą, kad LGBT klausimai nėra įtraukti, paminėti ar aptariami mokyklos programoje, daugelis respondentų aiškino, kad tai yra priemonė instituciniu lygmeniu palaikyti LGBT nematomumą mokykloje ir, kaip tokia, ji yra diskriminacijos pavyzdys.

Tyla yra blogiausia diskriminacijos forma. (Italija, MįV26)

Mes niekada nieko neskaitėme ir negirdėjome apie LGBT žmones mokykloje. Aš manau, kad tylėjimas ir nematomumo palaikymas yra taip pat diskriminuojanti veikla. (Danija, V25)

Homoseksualumo (arba kitų pastangų kovoti už toleranciją, moterų teises, prieš ksenofobiją, t.t.) ignoravimas ir neįtraukimas į mokyklos programą jau yra diskriminacija. (Slovėnija V21)

Visa programa visų dalykų visuose lygmenyse – viduriniame, profesinio rengimo ir dideliu mastu universitetuose – nėra jautrūs lyčiai. Netgi tokie klausimai kaip LGBT žmonių teisės retai aptinkami aukštojo mokslo programose. Labiausiai diskriminuojantis dalykas mokyklose yra tas, kad LGBT klausimai yra nustumiami į paraštes, praleidžiami, užmaskuojami, ignoruojami ar pateikiami kaip nukrypę, netgi neverti diskutuoti. (Lietuva, V34)

Heteroseksizmas prasiskverbia švietime ir yra labai retai užginčijamas. (Vengrija, MįV29)

Manau, kad homoseksualumas vis dar yra tabu pradinėje, vidurinėje mokyklose. Apie jį nekalbama, o tai aš suprantu kaip diskriminaciją, kadangi dažnai jaučiau tarsi aš neegzistuočiau. Diskusijų apie homoseksualumą nebuvimas vienu metu man netgi sukėlė klaidingas mintis. Būtent aš stipriai jaučiau, kad man kažkas negerai ir kad mane reikėtų kažkaip mediciniškai gydyti. (Slovėnija, V21)

Respondentų atsakymai parodė, kad neheteroseksualių seksualumo formų ignoravimas lytinio švietimo ir sveikatos švietimo pamokose yra daugelyje šalių plačiai paplitusi praktika, kurios padariniai potencialiai pavojingi, pavyzdžiui, lytinei jaunų LGBT žmonių sveikatai – kaip ir galima tikėtis, jauniems LGBT žmonėms, kurie yra lytiškai aktyvūs, dėl jų niekinimo, marginalizacijos ir neigimo sunku rasti reikalingą informaciją ir šaltinius, norint apsaugoti savo lytinę sveikatą. Savo tapatumo ir elgesio slėpimas bei vengimas ieškoti paslaugų, kurių anksčiau ar vėliau prireiks, gali privesti prie to, kad jiems nebus suteiktos tinkamos lytinės sveikatos paslaugos: manoma, kad nėra pakankamai jaunų lesbiečių ir gėjų vyrų, kuriems galėtų jų prireikti (Campbell – Aggleton, 1999).

Taip pat nėra jokio homoseksualiems žmonėms skirto lytinio švietimo, taigi mums niekada nerodo, kaip gyventi saugų lytinį gyvenimą. (Jungtinė Karalystė, M23)

Apie homoseksualumą nebuvo užsiminta lytinio švietimo pamokose, heteroseksualūs lytiniai santykiai buvo pateikti kaip paprasčiausiai reprodukciniai ir vienintelis būdas seksualumui išreikšti. (Austrija, V20)

Paprasčiausiai buvo manoma, kad klasėje nėra homoseksualų, ir todėl jie nematė reikalo pasakoti mums apie homoseksualumą lytinio švietimo pamokoje. (Danija, M21)

Sveikatos švietimo pamokoje kalbama apie heteroporas, lytiniai santykiai apibūdinami kaip tai, kas vyksta tarp moters ir vyro. (Suomija, M24)

Dauguma respondentų ne tik užsiminė apie LGBT klausimų nutildymą ir ignoravimą mokyklos programoje, bet taip pat paminėjo atvejus, kai LGBT klausimai pateikiami neigiamame kontekste, pavyzdžiui, kalbant kaip apie ligą, nuodėmę, nenatūralų gyvenimo būdą.

Tik truputį užsiminta per sveikatos pamokas, labai trumpas komentaras, kad esama nesveikų žmonių – homoseksualų. (Latvija, V37)

Vieną dieną medicinos dėstytoja papasakojo mums, kad 83% atvejų LGBT žmonės yra atsakingi už ŽIV/AIDS infekcijos plitimą. (Baltarusija, M16)

Medicinos mokyklose – pradedant nuo vidurinio mokslo lygmens – apie homoseksualumą užsimenama kitų ligų, tokių kaip pedofilija, nekrofilija, etc. kontekste. (Vengrija, V20)

Mokyklos programoje buvo kažkas apie homoseksualumą kaip lytinio iškrypimo formą. (Moldova, M25)

Pirmas kartas, kada pamačiau LGBT temą mokykloje, buvo per biologijos pamoką septintoje klasėje, pradinio lygmens mokykloje, Slovakijoje. Mokytoja parodė mums (berniukams) filmą – tai buvo lytinio švietimo dalis biologijos programoje. Vienintelį kartą LGBT asmuo buvo parodytas nuotraukoje, kurioje senas vyras miesto parke bandė pavaišinti berniukus saldainiais taip bandydamas įsivilioti juos į savo butą ir lytiškai išnaudoti. Tuo metu aš, jaunas gėjus, pajutau, kad tas senas vyras nėra asmuo, su kuriuo norėčiau tapatintis, tačiau ryšys tarp pedofilijos ir gėjų vyrų seksualinės orientacijos buvo aiškiai neteisingas, teisiantis ir todėl diskriminuojantis. (Slovakija, V27)

Religinio mokymo programa pati savaime nebuvo neigiama, bet turėjo netiesioginį neigiamą poveikį todėl, kad neadekvačiai paaiškindavo klaidingus įsitikinimus tokiuose tikėjimuose. Krikščionys nesilaiko Senojo testamento Kunigų knygos įstatymo, vis dėlto jį sutartinai naudoja, kai tik užsimano paniekinti homoseksualius žmones. (Vengrija, V21)

Kai dar lankiau tikybos pamokas (suprask – klerikalizmo) kunigai ir katalikai mokytojai dažnai lygino homoseksualumą su sodomija ir kitomis krikščionių "nuodėmėmis". (Lenkija, V16)

Sužinojau, kad homoseksualumas nėra natūralumas per "pasirengimo

šeimos gyvenimui" pamokas. (Lenkija, M19)

Sveikatos švietimo vadovėlyje apie homoseksualumą buvo kalbama skyriuje "Neįprastas lytinis elgesys". Homoseksualumas buvo paaiškintas kaip neteisingo auklėjimo produktas, nepaisant to, kad knygoje buvo rašoma, jog reikėtų atsikratyti visų prietarų apie išankstinį nusistatymą prieš homoseksualus. (Slovėnija, V32)

Anksčiau atlikto tyrimo duomenys pabrėžia ilgai gyvuojančią nuoseklios diskursyvios strategijos tradiciją klasifikuoti homoseksualumą kaip psichinę ligą, kaip polinkio užsikrėsti rodiklį arba kaip *daugybę neigiamų faktų, kurių tikslas tave atgrasinti*, ir priduria kad *seksualumo ir seksualinio tapatumo pateikimas vienintele homoseksualumo forma yra supaprastinanti strategija, aktyviai paverčianti mažuma tuos studentus*, kurie pradeda identifikuotis kaip LGBT (Ellis – High, 2004; 222). Mūsų respondentai taip pat paliudijo veiklas, kurios supaprastina LGBT klausimus daugiausia iki vyrų homoseksualumo ir daugiausia dėmesio skiria seksualiniams aspektams, užuot taikiusios platesnius interpretacijos rėmus.

Didžiausia problema man yra ta, kad į homoseksualumą yra žiūrima tik kaip į lytį ir niekada į tai nežiūrima kaip į jausmą. (Šveicarija, V17)

Apie homoseksualumą retai diskutuojama, mokytojai paprastai nesistengia, kad vyktų kokios nors konstruktyvios diskusijos šia tema, o biseksualai ir trans žmonės yra visiškai ignoruojami. (Slovėnija, M29)

Tačiau taip pat buvo pateikta pavyzdžių apie jautresnį LGBT klausimų traktavimą mokyklos programose, taip pat apie antidiskriminacinę mokyklos politiką. Tokios teigiamos raidos pavyzdžiai buvo daugiausia iš aukštojo mokslo programų.

Manau, kad universitete informacija yra tikslesnė ir teisingesnė – ypač tokiuose kursuose kaip sociologija, psichologija. (Italija, M19)

Per literatūros, istorijos pamokas mes diskutuodavom apie dabartinius iššūkius gėjų pilietinėms teisėms. Universitete neturėjau problemų, man buvo patrauklios queer studijos ir aš pabaigiau šio dalyko studijas. (Italija, V26)

Mes turėjome tokius dalykus kaip gėjų ir lesbiečių studijos, kur išgirdome daugiau apie queer gyventojus ir labai teigiamai. (Slovėnija, M23)

Per pamokas (pradinėje ir vidurinėje mokykloje) ji [homoseksualumo tema] iškildavo, tada aš tikėjausi, kad niekas nepastebės, kad paraustu ir susinervinu. Per šias pamokas mums buvo sakoma, kad tai yra normalu ir prietarais netikima. (Nyderlandai, M28)

Mokyklų, kuriose mokiausi, politika buvo papildomai pasirūpinti, kad nebūtų diskriminuojami LGBT asmenys. (Švedija, M20)

Švedijos LGBT jaunimo organizacija, RFST Ungdom, dirbo prie projekto, kuris buvo skirtas ištirti, ar Švedijoje biologijos vadovėliai įtraukia LGBT žmones ir ar kalba "teisingus" dalykus, ar ne. Dauguma knygų buvo

nepriimtinos, ir jos buvo išimtos iš mokyklų programų. Šis projektas turėjo didelį poveikį Švedijoje, dabar kitos institucijos pradėjo tikrinti kitų dalykų vadovėlius, ir situacija tampa daug geresnė. (Švedija, M22)

Išvados

Gauti tyrimo duomenys rodo, kad Europos LGBT jaunimas susiduria su keletu sunkumų, susijusių su pripažinimo trūkumu ir visateisio dalyvavimo galimybėmis mokykloje. Taikant Youngo struktūrinę priespaudos sąvoką (1990) priekabiavimui mokykloje, faktas, kad daugelis mokyklų nepripažįsta, jog tai yra problema, gali būti interpretuojamas kaip sisteminio anti-LGBT smurto simptomai, o LGBT klausimų nematomumas ir/arba iškreiptos reprezentacijos programoje gali būti suvokiamos kaip heteronormatyvaus kultūrinio imperializmo funkcijos.

Buvo parodyta, kad heteronormatyvios mokyklų praktikos turi galias atimančius efektus jauniems LGBT žmonės: dviprasmė tyla, susijusi su LGBT patirtimis ir gyvenimo stiliumi, prisidėjo prie jų izoliacijos jausmo ir nematomumo. Dėl to atsirado suvokimas, kad viešas savo tapatumo pristatymas sukels pavojų jų fizinei ir emocinei gerovei, ir jie ėmė slėpti savo tapatumą (Quinlivan – Town, 1999), dažnai daug laiko ir energijos eikvojančią veiklą.

Dauguma edukologų ekspertų, besispecializuojančių LGBT klausimais, sutinka, kad saugi mokyklos veikla turėtų apimti patyčias naikinimo politiką, priemones, užkertančias kelią šantažui, skatinančias mokytojus oficialiai pristatyti savo tapatybę, LGBT gyvenimo stiliaus mokyklos programose reprezentacijas. Tačiau tam tikri klausimai lieka neatsakyti. Pavyzdžiui: kurios LGBT reprezentacijos yra *teisingos* ir koks LGBT gyvenimas ar žmonės turėtų būti pateikiami (Talburt, 2004).

Nors šiame straipsnyje nekalbama apie šaliai būdingus ypatumus, bet jaunų LGBT žmonių pasakojimai apie tikras gyvenimo patirtis parodė, kad daugelyje Europos vietų LGBT žmonių apskritai ir ypač LGBT jaunimo socialinės atskirties klausimai vis dar yra problemos pripažinimo lygmenyje. Turint tai omenyje, sąmoningumo kėlimas (formuojant konkrečias mokymo programas ir naudojant medžiagą, taip pat atliekant daugiau tyrimų ir skelbiant gautus duomenis) gali būti suvokiamas kaip svarbiausia priemonė, norint užkirsti kelią diskriminacijai ir kitoms socialinės atskirties veikloms.

Pastabos

[1] 2006 metų sausio 18 dienos Europos Parlamento rezoliucija: Homofobija Europoje (P6_TA-PROV(2006)0018)

http://www.europarl.eu.int/omk/sipade3?TYPE-DOC=TA&REF=P6-TA-2006-0018&MODE=-SIP&L=EN&LSTDOC=N

[2] Šis tyrimas buvo atliktas, ruošiant ataskaitą apie *Socialinę jaunų lesbiejeičių, gėjų, biseksualų ir translyčių žmonių atskirtį,* kurią paskelbė ILGA-Europa ir IGLYO 2006 balandžio mėn.

[3] Anketos buvo išsiųstos ILGA-Europa ir IGLYO organizacijos padaliniams, kurių buvo paprašyta surinkti atsakymus. Anketas septyniolika skirtingų kalbų taip pat galima buvo rasti internetiniuose ILGA-Europe ir IGLYO pagrindiniuose puslapiuose. 68% respondentų buvo vyrai, 29% – moterys, 2% – translyčiai, o 1% nenurodė jokio lyties tapatumo. Respondentų amžiaus vidurkis buvo 23,7 (mediana: 22): 60% respondentų buvo jaunesni negu 25, 19% priklausė 25-29 amžiaus grupei, 20% – 30-39 amžiaus grupei, o 1% respondentų buvo vyresni negu 39. 2006 metų sausio – kovo mėnesiais ILGA-Europa ir IGLYO gavo 754 individualius atsakymus iš 37 Europos šalių. Detaliau apie modelį žr.: http://www.ilga-europe.org/europe/publications/non_periodical/social_exclusion_of_young_lesbian_gay_biesexual_and_transgender_people_lgbt_in_europe_april_2006 pp. 37-38

[4] Respondentų kilmės šalis, lytis (M=moteris, V=vyras, MįV =moteris-į-vyrą translytis, VįM =vyras-į-moterį translytis) ir amžius yra pateikiami po kiekvienos citatos.

Literatūra

Butler, Judith. 1990. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York: Routledge.

Campbell, Catherine – Peter Aggleton. 1999. "Young People's Sexual Health: A Framework for Policy Debate", *Canadian Journal of Human Sexuality* 8(4), p. 249-263.

D'Augelli, Anthony R. 1998. "Developmental implications of victimization of lesbian, gay and bisexual youths" in G.M. Herek (ed.) Stigma and sexual orientation: understanding prejudice against lesbians, gay men, and bisexuals. Thousand Oaks, CA: Sage. p.187-210.

D'Augelli, Anthony R. 2003. "Lesbian and Bisexual Female Youths Aged 14 to 21:

Developmental Challenges and Victimization Experiences", *Journal of Lesbian Studies* 7(4), p. 9-30.

D'Augelli, Anthony. R – Neil W. Pilkington – Scott L. Hershberger. 2002. "Incidence and mental health impact of sexual orientation victimization of lesbian, gay, and bisexual youths in high school", *School Psychology Quarterly* 17, p. 148-167.

Ellis, Viv with Sue High. 2004. "Something more to tell you: gay, lesbian or bisexual young people's experiences of secondary schooling", *British Educational Research Journal* 30(2), p. 213-225.

Fraser, Nancy. 1997. Justice Interruptus. Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition. New York & London: Routledge.

Gross, Larry. 1991. "Out of the Mainstream: Sexual Minorities and the Mass Media", *Journal of Homosexuality* 21(1-2), p. 19-46.

Martin, A. Damien. 1982. "Learning to hide: The socialization of the gay adolescent", *Adolescent Psychiatry* 10, p. 52-65.

McLean, Carl – William O'Connor. 2003. Sexual Orientation Research Phase 2: The Future of LGBT Research – Perspectives of Community Organisations. Edinburgh: Scottish Executive Social Research.

McNamee, Helen. 2006. Out on Your Own. An Examination of the Mental Health of Young Same-Sex Attracted Men. Belfast: The Rainbow Project.

Phelan, Shane. 2001. Sexual Strangers. Gays, Lesbians, and Dilemmas of Citizenship.

Philadelphia: Temple University Press.

Quinlivan, Kathleen – Shane Town. 1999. "Queer pedagogy, educational practice and lesbian and gay youth", *Qualitative Studies in Education* 12(5), p. 509-524.

Reid, Philippa – Jeremy Monsen – Ian Rivers. 2004. "Psychology's Contribution to Understanding and Managing Bullying within Schools", *Educational Psychology in Practice* 20(3), p.: 241-258.

Remafedi, Gary – James A. Farrow – Robert W. Deisher. 1991. "Risk factors for attempted suicide in gay and bisexual youth", *Pediatrics* 87, p. 869-875.

Richardson, Diane. 2004. "Locating Sexualities: From Here to Normality", *Sexualities* 7(4), p. 391-411.

Rivers, Ian. 2000. "Social exclusion, absenteeism and sexual minority youth", *Support for Learning* 15(1), p. 13-18.

Roffman, Deborah M. 2000. "A Model for Helping Schools Address Policy Options Regarding Gay and Lesbian Youth", *Journal of Sex Education and Therapy* 25(2-3), p. 130-136.

Ryan, Caitlin – Ian Rivers. 2003. "Lesbian, gay bisexual and transgender youth: victimization and its correlates in the USA and UK", *Culture, Health & Sexuality* 5(2), p. 103-119.

Talburt, Susan. 2004. "Constructions of LGBT Youth: Opening Up Subject Positions", *Theory Into Practice* 43(2), p. 116-121.

Vincke, John – Peter Stevens. 1999. Een beleidsgerichte algemene survey van Vlaamse homoseksuele mannen en vrouwen. Basisrapport. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – Universiteit Gent, Cel Gelijke Kansen/Vakgroep Sociologie.

Young, Iris Marion. 1990. Justice and the Politics of Difference. Princeton: Princeton University Press.

Young, Iris Marion. 2000. Inclusion and Democracy. Oxford: Oxford University Press.

- 4 -

IŠŠŪKIAI HETERONORMATYVUMUI LIETUVOJE: HOMOSEKSUALIŲ ŽMONIŲ ATSIVĖRIMAS DARBE[1]

Jolanta Reingardė

Šis straipsnis– tai dalis EQUAL programos projekto *Atviri ir saugūs darbe. lt*, kurį inicijavo Lietuvos gėjų lyga kartu su Vytauto Didžiojo universitetu, VšĮ Ekonominiai, socialiniai ir teisiniai projektai, UAB Gaumina, Lygių galimybių plėtros centru ir Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Projektą finansavo Europos Sąjungos Europos socialinis fondas ir Lietuvos Respublikos vyriausybė (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija). Vienas iš projekto tyrimo tikslų – analizuoti homoseksualių, biseksualių ir transeksualių žmonių istorijas, siekiant atskleisti jų patirtį darbo aplinkoje ir apskritai heteronormatyvioje visuomenėje. Šiame straipsnyje[2] daugiausiai atsispindi gėjų ir lesbiečių gyvenimo istorijos ir jų diskriminavimo viešoje erdvėje patirtys.

Socialinis ir politinis diskursas apie lygias galimybes darbo aplinkoje dar tik pradedamas plėtoti Lietuvoje, o seksualumas arba homoseksualių žmonių diskriminacija yra naujos temos akademinėje literatūroje lietuvių kalba. Heteronormatyvumas kaip sąvoka, aiškinanti visuomenę, kurioje dominuoja heteroseksualūs santykiai ir heteroseksualios normos, Lietuvoje beveik visai netyrinėtas objektas. Studijų, bandančių atskleisti gėjų ir lesbiečių pogrindinio gyvenimo ir atsivėrimo visuomenėje bei darbe patirtis, iki šiol nebuvo atlikta. Todėl šiame darbe bus bandoma atsakyti į klausimą, kokios yra homoseksualių žmonių diskriminacijos darbe patirtys, kaip homofobija paveikia individų tapatybes ir jų santykius visuomenėje ir visų pirma darbo organizacijoje.

Kaip teigia Martinas (1992), lygiai taip kaip vyrai dirbdami su kitais vyrais yra linkę manyti, kad jie dirba lyčių atžvilgiu neutraliame, o ne vyrų dominuojamame pasaulyje, heteroseksualūs žmonės, taip pat dirbdami su kitais heteroseksualais, yra linkę galvoti, kad darbas – tai seksualumo atžvilgiu neutralus pasaulis, nors jame dominuoja heteroseksualai. Kadangi seksualinės mažumos

yra socialiai nematomos, seksualinė orientacija yra suprantama kaip nesvarbi. Tokiu būdu įtvirtinama nuostata, kad homoseksualūs žmonės turi seksualinę orientaciją, o heteroseksualūs – neturi. Apskritai lyties ir seksualumo (seksualinės orientacijos) svarba darbe yra labai nureikšminama, lyg žmonės darbe būtų belytės būtybės, pamiršusios apie savo seksualumą. *Seksualinių mažumų sąvoka* šiame tyrime yra naudojama siekiant pabrėžti kontekstą, kuriame vyrauja nelygiaverčiai galios santykiai darbo aplinkoje. Gėjai ir lesbietės būdami mažuma yra subordinuojami, marginalizuojami, stigmatizuojami ir išstumiami į visuomenės paribius arba socialinę atskirtį. Kita vertus, tokios sąvokos kaip *mažumos, subkultūros, marginalinės grupės* labai susijusios su individų kategorizavimu. Šiomis sąvokomis yra dažnai manipuliuojama viešojoje erdvėje ir ypač žiniasklaidoje, kuomet seksualinių mažumų sąvokai priskiriamos visų seksualinių nukrypimų reikšmės (pvz., pedofilijos, prostitucijos, zoofilijos, ekshibicionizmo, ir t.t.). Lietuvos viešajame diskurse *seksualinių mažumų* sąvoka vartojama siekiant pabrėžti normatyvinį homoseksualumo aspektą (t.y. žemesnę padėtį lyginant su heteroseksualumu). Tačiau ši sąvoka akademinėje literatūroje turi ir sociologinę prasmę, ir vartodami ją siekiame pabrėžti *mažumą* kaip grupę, kuri yra nelygiaverčiuose galios santykiuose su dauguma. Seksualinės mažumos, kaip ir etninės, religinės ar kitos mažumos, yra labiausiai pažeidžiamos visuomenės grupės.

2006 m. atliktos sociologinės Lietuvos gyventojų apklausos rezultatai parodė, kad didžioji dalis Lietuvos gyventojų yra vis dar labai nepakantūs homoseksualių žmonių atžvilgiu. Apie 70 proc. respondentų mano, jog homoseksualūs asmenys neturėtų dirbti mokyklose. Kas antras apklaustasis teigė, kad homoseksualūs asmenys neturėtų dirbti policijoje. Nors ketvirtadalis respondentų pritaria įstatymams, ginantiems homoseksualių žmonių teises darbe, trečdalis vis dar mano, jog žmonių įvairovės visuomenėje palaikymas veda prie tautos išsigimimo. Net trečdalis apklaustųjų teigia, jog kartais arba visada pateisintų diskriminaciją lytinės orientacijos pagrindu. Kita vertus, nors Lietuvos gyventojų požiūriai vis dar išlieka homofobiški, tačiau jau galima pastebėti ir visuomenės tolerantiškesnio požiūrio apraiškų. Beveik trečdalis (28 proc.) apklausoje dalyvavusių respondentų mano, kad labiausiai diskriminuojama socialinė grupė Lietuvoje – homoseksualūs žmonės. 65 proc. tyrimo respondentų mano, kad homoseksualūs asmenys darbo rinkoje turėtų turėti tokias pat teises kaip ir heteroseksualūs asmenys. Tai reiškia, kad žmonės pagaliau pradeda pripažinti, kad ši Lietuvos gyventojų grupė yra viena iš labiausiai diskriminuojamų grupių visuomenėje ir neturi tokių pat galimybių darbo rinkoje kaip heteroseksualūs asmenys. Eurobarometro 2006 m. ES gyventojų apklausos *Diskriminacija Europos Sąjungoje* duomenys rodo, kad 42 proc. Lietuvos gyventojų pripažįsta, jog diskriminacija seksualinės orientacijos pagrindu yra plačiai paplitusi šalyje (ES vidurkis – 50 proc.), 30 proc. respondentų įsitikinę, kad šiandien ji dar labiau

paplitusi nei prieš penkerius metus. Šie skaičiai nors ir fragmentiškai pademonstruoja, kokiame kontekste reikėtų skaityti gėjų ir lesbiečių gyvenimo istorijas.

Šioje ataskaitoje bus analizuojami 38 giluminiai interviu, siekiant atskleisti kaip homoseksualūs asmenys kuria savo seksualinę tapatybę darbe, diskriminacijos patirtis ir išlikimo heteronormatyvioje aplinkoje strategijas. Tyrimu taip pat siekta atskleisti kaip neheteroseksualios tapatybės patirtys lemia individų pasirinkimą išsiviešinti (atvirai įvardinti savo seksualinę tapatybę, angl. *come out*) arba slėpti savo seksualinį tapatumą (angl. *stay in the closet*). Pagrindinis tyrėjams tenkantis iššūkis – kaip ištirti šį reiškinį, slegiamą tylos ir nenoro apie tai kalbėti atmosferos.

Tyrėjai tikslingai apklausė savo orientacijos neslepiančius homoseksualius žmones ir tuos, kurie ją slepia, skirtingo amžiaus vyrus ir moteris (21-55 metų), gyvenančius įvairiuose Lietuvos miestuose (Vilnius, Kaunas, Druskininkai, Šiauliai). Dauguma informantų atrinkti taikant taip vadinamą *sniego gniūžtės* metodą, kiti patys susisiekė su tyrėjais, sužinoję apie tyrimą internete. Iš 38 apklaustųjų – 25 homoseksualūs vyrai, 10 moterų, 2 biseksualūs vyrai ir 1 transeksuali moteris (toliau darbe jie įvardinami akronimu –LGBT). 8 gėjai ir 4 lesbietės dirbo taip vaidinamame *maskulinizuotame* ekonomikos sektoriuje (informacinių technologijų, inžinerijos, jėgos struktūrų sritys, aukščiausio lygio vadybos grandis), 19 vyrų ir 6 moterys dirbo *feminizuotame* socialinių paslaugų sektoriuje (sveikatos apsauga, švietimas, mados ir grožio paslaugos), 1 informantė bedarbė. 7 iš apklaustųjų neslėpė savo seksualinės orientacijos darbe, 10 informantų atsivėrė tik išrinktiesiems, likusieji 21 slėpė savo seksualinę tapatybę.

Teorinės prielaidos

Mažumos seksualinės tapatybės nutildymas yra vienas iš esminių homoseksualių žmonių gyvenimo aspektų. Mokslinės diskusijos apie seksualumo prigimties, seksualinės išraiškos ir tapatybės klausimus iš esmės atspindi esencializmo vs. konstruktyvizmo priešinimą socialiniuose moksluose. Pačia bendriausia prasme, jeigu esencializmo šalininkai bando natūralizuoti, biologizuoti ir universalizuoti seksualines praktikas, santykius ir tapatybes, konstruktyvistai, priešingai, seksualumo sampratas ir praktikas sieja su socialine, istorine ir politine visuomenės raida, kuri lemia, kiek vienokios ar kitokios seksualinės praktikos bus pripažintos, stigmatizuojamos ar netgi baudžiamos. Jeigu esencialistai mano, kad seksualinės tapatybės internalizavimas nėra problemiškas (tai tik sąmoningas *teisingos pamatinės orientacijos* pripažinimas), konstruktyvistai tapatybę nagrinėja kaip kompleksišką raidos išdavą, nuolatinės sąveikos tarp socialinių reikšmių (etikečių) ir saviidentifikacijos procesą. Nuo praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio pradžios Vakarų teoriniuose ir empiriniuose

seksualumo tyrimuose įsigali konstruktyvistinis požiūris; manoma, kad esencialistinės teorijos geriausiu atveju tik labai ribotai gali padėti suprasti seksualines tapatybes. Pvz., Seidman (1997) ir Butler (1990) teigia, kad esencialistinis požiūris nepaaiškina privalomo heteroseksualumo (angl. *compulsive heterosexuality*) galios-žinojimo režimo arba kaip privalomas heteroseksualumas kuriamas organizacijose.

Didelę reikšmę seksualumo sampratai padarė Foucault (1999) įžvalgos ir jo nuostata, kad homoseksualumas yra žinojimo kategorija (angl. *category of knowledge*), o ne atskleista ar atskira tapatybės kategorija. Jo mintys vėliau atsispindėjo įvairiuose postruktūralistiniuose požiūriuose, kurie į seksualinę tapatybę žvelgė kaip į daugialypį, fragmentišką ir fluidišką darinį, kuriamą ir perkuriamą organizacijose, kuriose vyrauja įvairūs diskursyvūs procesai. Be to, anot Foucault (1999), nutildyta seksualinė tapatybė yra galios išraiška pati savaime. Dominuojantis (hegemoniškas) heteroseksualumo diskursas nuslopina, netgi neleidžia rastis atviroms diskusijoms apie seksualinių mažumų patirtis darbe, taip leisdamas suprasti, kad šis tabu yra dalis diskurso, netgi jeigu apie jį atvirai nekalbama. Nepasakyti dalykai yra ne mažiau svarbūs, be to, padeda geriau suprasti galios išraiškos aspektus. Dominuojantis heteroseksualumo diskursas nuslopina, nutildo, netgi eliminuoja homoseksualumo diskursą, dar daugiau, jam suteikia tik labai ribotą legitimumą ir apsaugos galimybę. Mažuma dažnai toleruojama, bet nelaikoma lygiaverte daugumai.

Kritinis požiūris į organizacijų diskursą išreiškia nuostatas, jog hegemoninio heteronormatyvumo raiška organizacijose pasireiškia tuo, kad heteroseksualumas priimamas kaip norma įvairiuose formaliuose ir neformaliuose kontekstuose, tad daugeliui atrodo natūralus ir nematomas. Viena iš heteronormatyvumo apraiškų yra individo internalizuotas pasidalijimas tarp savo savasties tapatybės (asmeninės savasties apibrėžties – kas as esu?) (angl. *self-identity*) ir individo socialinės tapatybės (kokį mane mato kiti?) (angl. *social identity*), kuris dažniausiai lieka apgaubtas tylos (nutildytas) ir tik labai retai viešai artikuliuojamas. Galimos įvairios tokio pasidalijimo modifikacijos, kurios literatūroje analizuojamos kaip išlikimo heteronormatyvioje aplinkoje strategijos. Pvz., savo asmeniniame (ne profesiniame) gyvenime individas gali suteikti sau daugiau laisvės tyrinėti savo savasties tapatybę (būti gėjumi) ir suteikti jai didesnę saviraiškos galimybę, slopindamas savo socialinę ar profesinę tapatybę (pvz., slėpdamas, kur ir kuo dirba). Darbe, priešingai, profesinė tapatybė gali būti iškeliama kaip svarbiausias viešo gyvenimo aspektas, apsaugotas ir atribotas nuo bet kokių kitų savasties tapatybės apraiškų (pvz., tikėjimas, kad darbe seksualumas nėra svarbus). Heteronormatyvus diskursas veikia kaip galios ir kontrolės mechanizmas, nutildantis LGBT žmones ir slopinantis bet kokias jų galimybes siekti savos savasties tapatybės vientisumo ir galimybes būti savimi darbe, o ne tuo, kuo kiti nori matyti.

Nutildyto seksualumo kaina

Tyrimo metu išryškėjo kelios itin aktualios temos. Viena jų – nutildytas seksualumas darbe. Didžioji dalis apklaustų informantų slėpė savo seksualinę tapatybę darbe arba atsivėrė tik *išrinktiesiems*. Toks dvigubas gyvenimas gali turėti itin neigiamas pasekmes ne tik individo savigarbai, bet, dar svarbiau, sukelti žmogiškąją kančią:

> *<...>tai yra amžinas melas, amžinas kažkur... net susipainiot gali savo pezaluose, kur tu buvai, kur tu ką darei arba nedarei. Nors iš prigimties esi gana gyvybingas žmogus, vat toks kaip aš, ir staiga nuėjus į kolektyvą darbo, aš staiga tampu kažkokia tai numirėlė. Aš jau nieko negaliu diskutuot, aš negaliu niekam nieko pasakot ir jaučiu save, kaip aš nykstu iš vidaus.* ***Kaip tik vat tas heteronormatyvumas naikina mane iš vidaus, tu supranti? Aš turiu save susinaikint, norint jiems įtikti. Tai kaip čia gyvent tada?*** *Supranti? O to gyvenimo ne kažin kas gi čia <...> (Rima, 36)*[3].
>
> ***Baisiausia yra ta vidinė diskriminacija****, kai tu paimi, reiškias tas visas išorines normas, kurioms tu pats nepritari ir sau pradedi taikyti ir vis tiek gyventi pagal jas netiesiogiai.* ***Vat tas tai yra baisu, ir vat tie vat dalykai, kad tu, reiškias, netgi net ir nepritari, bet vien dėl to, kad tu ten saugai kažkokius artimuosius – ar tėvus ar vaikus ir panašiai, tu negali pripažinti ir tuo pačiu tu tarsi pritari, kad mes tai vis dėlto yra blogis, kad tai yra nenormalu ir panašiai.*** *Iš kitos pusės tas neišdrįsimas prisiimti aiškią poziciją ir padaro tai, kad tu ir esi nenormalus. Tu, kaip ir sakant, nenori, kažkaip neįžengi, nepasakai, kad taip, aš esu toks, bet tai nereiškia, kad aš ten nekenčiu vyrų ar ten kabinėjuosi prie kiekvienos moters, arba kad aš negaliu dėstyt, arba kad aš negaliu skaityti, rašyti ir panašiai. Kai tu nekvestionuoji, nestoji į akis, tai tada taip ir gaunasi, kad tos normos lieka nepajudinamos. Nes yra tie gražūs, normalūs žmonės, kurie... kuriem tu ir pats atstovauji kitų akyse, kurie apie tave nieko nežino ir, taip sakant, stiprina tą normą (Miglė, 33).*
>
> *O šiaip visuomenėje sunku nuolat slėpti savo orientaciją, ypač kai savyje su tuo esu susitaikiusi ir priėmusi kaip neatsiejamą savo tapatybės dalį.* ***Jaučiuosi kaip sovietmečiu jausdavosi disidentai, gyvenę dvigubą gyvenimą – viešą, kuris turėjo daugiau ar mažiau atitikti totalitarinio režimo reikalavimus, ir asmeninių įsitikinimų skatinamą pogrindinį gyvenimą. Visada žinai, kad paaiškėjus tikrajai tapatybei, gali būti represuota.*** *Dažnai net sunku įsijungti į visuomenės gyvenimą, aktyviai dalyvauti kokiuose nors visuomeniniuose judėjimuose. Vieną visuomeninę organizaciją todėl ir palikau, kad per vieną susirinkimą ten buvo pasišaipyta iš homoseksualių asmenų. Supratau, kad negaliu su tais žmonėmis siekti kažkokių bendrų tikslų, nes jie nepripažįsta tokių kaip aš (Dalia, 40).*

Kaip matyti iš trijų moterų pasakojimų, tylėjimas nėra neutralus ir savanoriškas dalykas. Nutylėjimas yra greičiau kolaboravimas su seksistine sistema ir įtvirtinimas tos normos, kuri kaip tik ir nutildo homoseksualų subjektą. Tylėjimas kyla iš baimės, kad buvimas savimi gali būti represuotas. Tačiau iš kitos pusės – tyla gali stumtelėti iki asmens vidinio susinaikinimo.

Tylos kaina gali būti suprantama tik opresyvaus heteronormatyvumo kontekste, kuris normalizuoja homoseksualių žmonių tylėjimą apie jų seksualumą, o bet kokį kalbėjimą apie tai laiko išsišokimu. Heteroseksualios orientacijos žmonių kalbėjimas apie savo partnerius, žmonas ir vaikus yra toks natūralus, kad niekas nelaiko tai kalbėjimu apie heteroseksualumą ar neprideramu kalbėjimu.

Diskriminacijos patirtys darbe

Tyrimo metu pastebėta, kad LGBT asmenys dažniausiai patiria įvairias netiesioginės diskriminacijos formas darbe. Tiesioginė diskriminacija – atsisakymas įdarbinti ar pakelti pareigas, profesinės kvalifikacijos galimybių ribojimas, atleidimas iš darbo ir pan. – buvo dažniausiai rekonstruojama kaip praeities patirtis, kurią mieliau išbraukti iš atminties. Informantų istorijos atskleidė labai įvairias netiesioginės diskriminacijos formas ir kontekstus, su kuriais jie susiduria savo darbo aplinkoje: įžeidžiantys ir žeminantys juokai; pablogėję santykiai su kolegomis po atsivėrimo; ignoravimas; nesaugus kontekstas kalbėti apie savo partnerius ir asmeninius santykius; nuolatinė neformalios komunikacijos turinio ir formos (savo išvaizdos, gestų, aprangos, kaip ir kas sakoma ir pan.) kontrolė.

Diskriminacijos, socialinės atskirties ir pažeminimo baimė yra pagrindinės priežastys, kodėl didelė dalis LGBT bendruomenės slepia savo seksualinę tapatybę arba apie ją meluoja.

> *Žinai, tas atviras... nu jeigu taip vat dabar paimčiau ir atsiverčiau kaip spinta? Visų pirma, to neįvyks, tokio atsivėrimo. Todėl, kad prieš tai aš turėčiau būti garantuotas, kad bent jau 60-70% bendradarbių mane supras. Ir kadangi nesu tikras, tiesiog net nenoriu to daryti (Egidijus, 24).*

Kolegų nenorą išgirsti ir ignoravimą to, ką girdi (kaip reakcija į homoseksualaus kolegos atsivėrimą), taip pat galima laikyti netiesioginės diskriminacijos formomis. Loreta pasakoja, kaip ji pasikvietė savo partnerę į neformalų įmonės kalėdinį vakarėlį ir pristatinėjo ją savo kolegoms, pasakojo apie jų tarpusavio santykius. Jai tai buvo ilgai ruoštas ir kruopščiai apgalvotas atsivėrimo išbandymas, tačiau kolegos jos *neišgirdo*.

> *Kituose darbuose aš niekada neslėpiau savo orientacijos ir man iš principo nesvarbu, bet vat šitam paskutiniam darbe aš bandžiau pasakyti ir bandžiau paatvirauti, bet niekas manęs nesuprato. Mūsų visas darbas or-*

ganizuoja didžiulius kalėdinius vakarus ir kvietimus: kviečiam su antrąja puse. Va, ir aš pagalvojau, kad mes galim nueiti. Aišku, drebėjo rankos ten ir iš karto, man atrodo, išgėriau 4 taures šampano ant tos drąsos ir paskui labai drąsiai ėjau ir pristatinėjau savo kolegoms, savo skyriaus kolegoms, savo draugę kaip savo antrąją pusę: čia mano antroji pusė, va. Baisu buvo, baisu ir buvo keista, ir aš žiūrėjau, kaip jie reaguoja. Reagavo įvairiai labai: ta prasme, nuo tokių išplėstų akių, labai smalsių žvilgsnių visokių iki išvis tokio kažkokio tai lengvumo, nežinau. Sėdėjo, šnekėjo, lengvai bendravom. O antroji pusė, antroji pusė – valio. Kiti laukė, kol aš nusijuoksiu, pasakysiu, kad čia pokštas buvo – aš čia šiaip draugę atsivedžiau. Ir mes labai smagiai praleidom laiką tada, niekas nieko neklausė. Rūpėjo, nu, aišku, rūpėjo, visi spoksojo, bet niekas nepriėjo ir nepaklausė, kaip čia iš tikrųjų yra. Tą vakarą aš pagalvojau: kaip gražu, man viskas taip gerai praėjo ir aš dabar čia gyvensiu taip gražiai ir linksmai ir būsiu žiauriai laiminga. Bet paskui aš supratau, kad niekas nesuprato...jie pagalvojo, kad aš šiaip draugę atsivedžiau, nes gal net neapsvarsto tokios galimybės, kad kažkas išdrįstų taip padaryti... (Loreta, 27).

Kolegų tyla, *nesupratimas* ar nesusipratimas, išreikštas sąmoningai ar ne, sukūrė priešiškumo atmosferą, kurioje kitas Aušros bandymas gali niekada nebeįvykti.

James Ward ir Diana Winstanley (2003) savo studijoje apie seksualinių mažumų nesantį buvimą (angl. *absent presence*) teigia, kad kolegos darbe kuria tokią socialinę realybę homoseksualių žmonių atžvilgiu, kurioje nelieka erdvės dalykams, kurie galėtų būti pasakyti ir kurioje apstu to, kas galėtų būti, bet lieka nepasakyta. Nesantis buvimas internalizuojamas kaip socialinės tapatybės dalis ir kartu apibrėžia homoseksualių darbuotojų ir jų kolegų santykį (Hardy et al., 2000). Ignoruodamos kitas seksualumo formas, organizacijos slopina atviros socialinės tapatybės (angl. *„out" social identity*) kūrimą. Aušros atvejis rodo, kad kolegų tyla gali būti suprantama kaip daugumos nenoras pripažinti alternatyvius seksualumus.

Nors šiame tyrime daugiausia dėmesio kreipėme į diskursyvias kalbėjimo ir socialinio veiksmo praktikas, reikia pripažinti, kad organizacijos kontekstas yra ne mažiau svarbus. Įvairios studijos nagrinėja santykį tarp organizacijų struktūrinės ar profesinės specifikos ir homoseksualių darbuotojų apsisprendimo atsiverti (ir susijusių diskriminacijos formų) darbe (Lehtonen and Mustola, 2004; Lehtonen, 2002; Heikkinen, 2002; Sears and Williams, 1997).

Informantai buvo linkę pabrėžti, kad mažesnėse organizacijose, kuriose daugiau tarpasmeninės sąveikos tarp kolegų, darbuotojams sunkiau atsiverti (nors ne lengviau ir slėpti savo seksualinę tapatybę) arba apginti save diskriminacijos atveju. Kaip rodo Loretos istorija, didelės tarptautinės kompanijos yra kur kas palankesnės LGBT bendruomenės atžvilgiu.

<...>kartais pagalvoju, kad vat jei kam nors vis dėl to nepatiktų mano orientacija ir kažkas sugalvotų, kad mane reiktų išmesti iš kompanijos, tai visą tą kompaniją galima būtų labai lengvai sutramdyti dėl to, kad tu gali kreiptis į partnerius kompanijos, kurie sėdi užsieny, ir užsieniečiai tikrai neleistų kažkokios tokios diskriminacijos, kad tave atleistų iš darbo. Nu lietuviškoj kompanijoj kitaip. Tos, kuriose aš dirbau, jos yra visiškai mažytės. Visi apie visus viską žino ir labai nori žinoti. Ir viskas sprendžiama vos ne pokalbių prie kavos lygyje. Ir taip toliau. Ir skųstis kažkam – tiesiog nebūtų kam, jeigu kartais reikėtų. Niekas tavęs neapgintų (Loreta, 27).

James Ward and Diana Winstanley (2003), kurie vykdė tyrimus Jungtinės Karalystės policijos ir priešgaistrinės apsaugos struktūrose, pastebėjo, kad atsivėrimo kaina (neigiamos reakcijos baimė) yra daug didesnė ten, kur vyrauja artimi tarpasmeniniai santykiai. Didesnėse, labiau nuasmenintose organizacijose paprasčiau slėpti savo tapatumą, be to, rizika būti išviešintu yra mažesnė.

Lyčių kompozicija organizacijoje ne mažiau svarbi; feminizuota aplinka (pvz., paslaugų sektorius) laikoma palankesne ir saugesne LGBT bendruomenei nei maskulinizuotos, į karjerą orientuotos organizacijos.

Kolegos, kurie žino apie mane, visiškai normaliai šitą (seksualinę orientaciją – autorių pastaba) priima. Šefė irgi normaliai priima, netgi su mano draugu draugauja. Aš nemanau, kad apskritai kirpėjams turėtų būti problemų dėl to. Visi supranta, kad kirpėjui kaip ir leistina. <...> Mano profesijoje išvis daug gėjų grožio srityje. Vadovaujamo darbo įmonėse, kur dirba direktoriai visokie, jie negali leisti, kad kas nors sužinotų, jog jie yra gėjai. Nė vieno dar nepažįstu, apie kurį žinotų va garsiai. O ten tas, kas sėdi kasoj, nu ir kas, kad jie ten tarpusavy truputį pasišneka nedrąsiai. O koksai skyriaus viršininkas – jis jau uždaryta burna sėdi ir gyvena dvigubą gyvenimą (Raigardas, 26).

Homoseksualių moterų istorijose skirtumas tarp *vyriškų* ar *moteriškų* profesijų ir darbo vietų nebuvo taip ryškiai artikuliuotas. Kita vertus, moterys jautėsi labiau pažeidžiamos ne tik seksualinės orientacijos, bet ir lyties prasme. Homofobiškoje ir seksistinėje visuomenėje moterys yra labiau pažeidžiamos negu vyrai. Dalia linkusi labiau pabrėžti moterų (kaip lyties) patirties gimininguma, nepaisant jų skirtingų seksualinių tapatybių.

Lesbietės mūsų visuomenėje gal uždaresnės dėl to, kad apskritai moterys visuomenėje labiau pažeidžiamos, ne tokios saugios ir labiau brangina turimus darbus. Nori tiesiog gyventi ir mylėti. O gal paprasčiausiai suvokia, kad viešumas mūsų visuomenėje yra kamikadzės darbas. Visuomenė dėl to nepakeis savo nuostatų, o ar verta dėl to aukoti savo gyvenimą – labai didelis klausimas. Čia, matyt, veikia dar ir kita – lesbietės vis viena yra moterys, o moterims svarbiau asmeniniai santykiai ir privatumas (Dalia, 40).

Lyčių santykiai ir struktūros yra vienas iš reikšmingiausių, jei ne pats reikš-

mingiausias, homoseksualių žmonių darbo sąlygas struktūruojantis veiksnys.

Tyrimo rezultatai rodo, kad atsidavimas įmonei ir požiūris į darbą taip pat lemia individų pasirinkimus. Svarbu pabrėžti šio santykio abipusiškumą. Individo atsivėrimas ir su tuo susijusios neigiamos pasekmės gali pakirsti jo arba jos lojalumą įmonei, kita vertus, individo susisaistymas su savo profesine sritimi, kolegomis ir darbo specifika gali sukurti saugesnį kontekstą atviros seksualinės tapatybės raidai. Vienas iš šio tyrimo informantų, Gruodis, pasakoja, kaip jo menkas atsidavimas įmonei lemia tai, kad jis nemato prasmės atsiverti darbe.

> *Jeigu tas mano darbas galbūt būtų amžinas darbas, arba žinočiau, kad aš čia dirbsiu visą gyvenimą, galbūt tai būtų šiek tiek kitaip. Aš nežinau kaip būtų, jei būtų, bet kadangi aš žinau, kad nu išeisiu netrukus, taigi visąlaik gyvenau tokiu va, aš čia greit nedirbsiu. Tai vat tas laikinumas taip ir privertė, kad neįsipareigot labai su tokiais atvirumais, draugystėm tokiom (Gruodis, 23).*

Apibendrinant šį skyrių galima sakyti, kad darbo aplinkoje dažniausiai paplitusios homoseksualių žmonių netiesioginės diskriminacijos formos, kurių raiškos spektras itin platus. Šių patirčių subjektyvus vertinimas taip pat įvairus – nuo pripažinimo ir tylios kančios iki neigimo ir internalizuotos homofobijos (pačių homoseksualų nepakantumas bet kokioms homoseksualumo apraiškoms darbe). Diskriminacijos empirinis patyrimas ir subjektyvus vertinimas priklauso nuo organizacijos specifikos (įmonės dydžio, kapitalo kilmės, darbuotojų išsilavinimo, darbo kultūros), lyčių kompozicijos, individo lojalumo įmonei. Prieš atsiverdami darbe, informantai įvertina organizacijos klimatą ir galimas reakcijas. Tad organizacijos konteksto tyrinėjimai ateityje turėtų susilaukti didesnio seksualumo tyrinėtojų dėmesio.

Išlikimo strategijos

Homoseksualių asmenų išlikimo strategijos heteronormatyvioje aplinkoje susilaukė daugelio tyrinėtojų dėmesio (Ward ir Winstanley, 2005; Lehtonen and Mustola, 2004). Pvz., Griffinas (iš Croteau, 1996) išskyrė keturias seksualinės tapatybės valdymo strategijas darbo apinkoje: slėpimas, apsimetimas, numanomas atsivėrimas, savos tapatybės atviras patvirtinimas. Ši tema yra itin reikšminga šio kokybinio tyrimo koncepcijos dalis.

Slėpimas: seksualinės tapatybės slopinimas darbe

Lietuviškosios empirinės medžiagos analizė atskleidžia įdomią tendenciją. Informantai yra linkę atskirti viešumo ir privatumo sferas, tuo būdu sustiprindami jau klasikine tapusia viešo/privataus dichotomiją. Didesnė jų dalis buvo linkę susilaikyti nuo bet kokių diskusijų apie atsivėrimą darbe teigdami, kad nėra būtina demonstruoti savo seksualumo darbo aplinkoje. Kaip teigia vienas

apklaustasis, „seksualumas yra tavo asmeninis reikalas ir jis neturėtų rūpėti darbe". Dar kitų informantų nuomone, seksualinės tapatybės išviešinimas – tai demonstravimas to, kas viešai nepriimtina. Savo privataus ir viešo gyvenimo atskyrimas ir seksualinės tapatybės slopinimas darbe apibūdina dominuojančią homoseksualių žmonių išlikimo strategiją Lietuvoje.

Privataus ir viešo atskyrimas, be to, subjektyviai konstruojamas nevienareikšmiškai – Andriaus istorija akivaizdžiai atskleidžia – viešumas privilegijuojamas prieš privatumą.

> *<...> svarbiausias dalykas yra tas, kad šiaip ar taip pirmiausia esu žmogus, kuris atlieka kažkokį darbą, kuris yra kompetentingas toje srityje, kuriuo galima pasikliauti ir t.t. Aš manau, kad kompetencija teigiamai veikia bet kokio darbuotojo karjerą, nepriklausomai nuo to darbuotojo seksualinės orientacijos. Dirbu IT srityje. Mano darbas daugiausia susijęs su statistinėmis analizėmis, įrankių statistinėms analizėms kūrimu, daugiamačiais pjūviais, ir t.t. Ir kažkur to sąrašo gale yra tas menkutis faktas, jog man patinka vaikinai. Neabejoju, jog jei būčiau gėjus Andrius, tai būtų žymiai sudėtingiau nei dabar, kai esu tiesiog Andrius, kuris be viso ko yra ir gėjus. <...> padalinio kolegos tikrai žinojo, jog esu gėjus, ir tai jiems nekliudė, nes paprasčiausiai svarbiau buvo kaip dirbama, o ne ar gėjus dirba ar ne (Andrius, 23).*

Linos ir Mykolo istorijos atskleidžia seksualinės tapatybės (konstruojamos kaip privatus gyvenimas) slopinimo darbe strategijas. Lina pasakoja:

> *Man kas patinka darbe – kad mes nekalbam nei apie šeimą, nei apie vaikus, nei apie vyrus ar žmonas... Taip gan tikrai atmosfera gera. Aš aplamai esu tokios nuomonės, kad darbe čia nebūtinai sakyti. Man tai gerai, aš tai dar taip neišsiskiriu. Aš manau, kad sunkiausia yra tiems, kurie akivaizdžiai matosi. Pvz., gėjams, kurie akivaizdžiai yra gėjai. Kiek teko diskutuoti su jais, tai jiems tikrai sunku – jiems ir pasisakyti nereikia, ir taip visi žino.... kaip heteroseksualas nesako, kad jis toks, tai nebūtinai ir homoseksualui darbe sakyti, kad jis toks <...> daugybė (gėjų ir lesbiečių, – autor. pastaba) adaptavosi savo darbo aplinkoje ir neišsiskiria iš kitų, nerėki, kad tu tokia ar anokia ir neblogai gyveni (Lina, 30).*

Mykolas, jaunas verslininkas ir mažos įmonės savininkas, savo seksualinę orientaciją slepia darbe jau daugelį metų. Jo nuomone, atsivėrimas yra išsišokimas, siekis išskirtinumo, pažeidžiantis bendras taisykles.

> *<...> jeigu tu pats nori kažkokio išskirtinumo, kuris pažeidžia bendras taisykles, dėl to tu pradedi klykti, kad esi diskriminuojamas – paprasčiausiai gal kartais ir pats pažeidi tas taisykles.<...> man replikų niekas nemėto – aš nedaviau tam pagrindo. Aš nevaidinu. Man labiau reiktų vaidinti, jeigu man reikėtų čia manieringai, žodžiu, akim mirksėti. Aš ir pats nemanau, kad toleruočiau, tarkim, savo darbo aplinkoj tokius vat (manieringus,*

moteriškus, – autor. pastaba) gėjus. <...> Aš manau, kad labai dažnai, kad šitas (homofobija, – autor. pastaba) dažnai yra išprovokuojamas pačių šitų žmonių. Labai dažnai, sakykim, su savo neadekvačiu elgesiu, su savo bandymu, sakykime, būti labai jau matomais, kad maždaug aš lipu ant galvos ir visi man turi pasitraukti <...> tas toksai viešas (seksualumas, – autor. pastaba) man yra nepriimtinas. Bet labai dažnai būna, kad tai vyksta plius ten, sakykime, patys muša, patys rėkia (Mykolas, 35).

Mykolo mintimis galima pailiustruoti ir internalizuotos homofobijos reiškinį, kai nepakantumas homoseksualumui sklinda iš pačių homoseksualių žmonių. Iš kur jis kyla? Feminizmo teorijoje daug dėmesio buvo skirta internalizuotos mizoginijos (moterų neapykantos) reiškinio analizei, kuris kyla iš opresyvaus patriarchato ir socialinės organizacijos seksistinėje visuomenėje ir kartu yra vienas iš tos organizacijos tęstinumo prielaidų. Internalizuotos homofobijos reiškinį taip pat reikia sieti su dominuojančiomis (hegemoniškomis) heteronormatyvumo ir seksizmo apraiškomis. Bendra moteriškumo nuvertinimo ir nepakantumo homoseksualumui atmosfera sukuria tokį kontekstą, kuriame patys homoseksualai ir moterys pradeda savęs ir kitų panašių į save nekęsti. Tai labai tikslingas seksistinės ir heteronormatyvios sistemos veikimo rezultatas, kuris legitimuoja pačią sistemą ir jos natūralumą.

Tyrimo metu taip pat pastebėta, kad labiau maskulinizuotose darbo aplinkose dirbantys informantai savo seksualumo slėpimo strategijas įdėmiai kontroliavo ne tik darbe, bet ir už darbo ribų. Kitais žodžiais tariant, tai savotiška tapatybių (viešos/profesinės ir privačios/seksualinės) atskyrimo strategija, kai profesiniame gyvenime iškeliama profesinė tapatybė ir slepiamas seksualumas, o privačiame gyvenime nutylimi viešo gyvenimo dalykai (pvz., slepiama darbovietė).

I: Mane domina, kaip jūs jaučiatės darbe kaip gėjus?

M: Aš nenorėčiau per daug tokiom temom lygint ir šnekėt. Kuo tu daugiau susijęs su žmonėmis, supranti, tuo tos baimės yra daugiau. Kai esi samdomas žmogus, tu neneši atsakomybės dėl kitų žmonių, dėl, tarkim, klientų, dėl bendro įvaizdžio, dėl visko. Bet žinai kada esi darbdavys, tai klientui pasirašinėti sutartį ir duoti darbo kažkokiam piderui, nors tai su darbu ir nesusiję, bet kam gi to paprasčiausiai reikia. Kodėl reikia žmogui duoti kažkokio tai nepatogumo, kad bendrauja su kažkokiu ne tokiu. Asmeninį savo gyvenimą aš esu atribojęs nuo darbo. Tai yra mano gyvenimas ir su darbu tai nesimaišo. O viešam gyvenime aš toks nesu...ten aš esu normalus. Dėl to nesipykstu nei su savim, nei su visuomene (Mykolas, 35).

Tyrimo rezultatai rodo, kad heteronormatyvumas itin ryškus vyriškose arba į karjerą orientuotose organizacijose, kuriose profesinė tapatybė užgožia homoseksualią tapatybę, netgi ją totaliai užtildo. Kraštutiniais atvejais heteronormatyvumas pasireiškia kaip atvira neapykanta *feminizuotiems* gėjams, manierizmui, atviram homoseksualumo demonstravimui ir pan.

Tyrimas taip pat atskleidė, kad slėpimas nebūtinai visada yra individo kontrolės dispozicijoje. Žmogaus įvardinimas gėjumi arba lesbiete, kurį Judith Butler (1997) aprašė kaip *dievišką įvardinimo galią*, nebūtinai vyksta subjektui apie tai žinant. Keli informantai jautė, kad jų kolegos žino apie jų seksualinę orientaciją, nors jie patys nerodė jokių atvirumo pastangų, priešingai, netgi siekė apsaugoti save nuo išviešinimo.

> *<...> aš dirbau dar McDonald 1996 metais. Iš kažkur tai jie sužinojo (apie seksualinę orientaciją, – autor. pastaba) prasidėjo toks šššššššš, žinai, patyliukais toksai visokių ten. Vieną kartą po darbo tokia mergina prieina, nu jos vardas Laima, atrodo, sako, „Rima, tu nenori su manim kavos pagert po darbo". Nu einam, sakau, pagersim. Čia mes nueinam ir pradeda: o kaip, o kodėl, o su kuo, o kiek. Ir aš sakau: „tu man pasakyk, kodėl tu klausinėji, vat kas tau..." Ji iš žingeidumo, tokio moteriško smalsumo bandė susižinoti, kaip ten, kur ir kas ir... nu kiek aš supratau, kad galiu, tai aš paskui ten nu taip, sakau, taip, aš lesbietė. Vienai moteriai tiek ir tiek metų, man tiek ir tiek. Po to mūsų draugystė tuo ir baigėsi. Mes pasišnekėjom ir aš supratau – darbe jau visi žinojo. Jeigu iki tol mes bendravom su tam tikra kolektyvo dalim, tai staiga ta dalis taip tyliai nustoja su manim bendraut. Tu supranti, ir tu tą jauti. Tai iki to tai viskas buvo gerai, čia visur varinėjom, ėjom į tuos ten vakarėlius. Paskui žiūriu, kad, supranti, buvo taip, kad mes tam bare sėdim, kaip ir mūsų visas kolektyvas, bet bendravimas vyksta taip, lyg manęs iš viso nėra, lyg aš nedalyvaučiau tame vakarėly. Ir tu jauti tą vat tokį tylų, pasyvų, bet nu vat kažkokį atstūmimą (Rima, 36).*

Apibendrinant šį poskyrį galima teigti, kad nutildytas seksualumas darbe yra įvairiais aspektais esminis seksualinių mažumų patirties ir tapatybės raidos aspektas. Tylėjimą galima interpretuoti kaip savisaugos priemonę, racionalų pasirinkimą ar saugumo garantą. Tačiau tai nėra vien tik savanoriškas pasirinkimas. Savo subjektyvumo paneigimas yra sąveikos tarp socialinių reikšmių ir saviidentifikacijos proceso rezultatas.

Nutildytas seksualumas atspindi ir gilesnius kultūrinių diskursų nenuoseklumus. Juos galima atsekti darant nuorodą į viešo/privataus dichotomiją, kuri geriausiai paaiškina homoseksualumo ir heteroseksualumo hierarchinį santykį. Pasak Goffmano (1963), seksualiniai santykiai ir fantazijos laikomi privačios sferos dalimi, tuo tarpu seksualinės tapatybės ir orientacijos yra dalis asmens viešumo, atpažįstamo iš išvaizdos, aksesuarų ir sąveikų. Taigi, seksualinė nelygybė reikštų, kad tik LGBT asmenys yra kaltinami dėl savo seksualumo demonstravimo, kai jų seksualinė orientacija tampa viešosios sferos dalimi. Tuo tarpu heteroseksualumas yra teisėtas viešosios sferos subjektas. Heteroseksualus seksualumas yra visada viešas, atsikartojantis, „objektyvus", taigi natūralus (savaime suprantamas ir nepastebimas). Savo normatyvinę hegemoniją jis išlaiko per neigiamų reakcijų (tai pat ir pačių homoseksualų) į viešą homoseksua-

lumą legitimaciją, homoseksualų savi-marginalizaciją ir seksualinės tapatybės slopinimą darbe. Kiek kartų informantai kartojo tai, kad seksualumas darbe nėra svarbus! Tačiau nereikia didelių studijų ir tyrinėjimų, jog pastebėtum, kad tik homoseksualus seksualumas nėra svarbus, o ne seksualumas apskritai. Galų gale diskurso užtildymas paverčia jį nematomu, taip apsunkindamas homoseksualų kolektyvinės tapatybės raidą ir galios akumuliaciją - heteroseksualumas švenčia pergalę.

Apsimetimas: heteroseksualaus gyvenimo būdo išradimai

Apsimetimo strategija išreiškia seksualinės tapatybės nutildymą apsimetinėjant heteroseksualais, išgalvojant priešingos lyties partnerius ar kuriant heteroseksualaus gyvenimo būdo fikcijas. Apsimetinėjimas gali būti tik reaktyvus, kai reaguojama į užklausimą, bet vengiama inicijuoti ar palaikyti neparankų pokalbį arba stengiamasi išvengti nuorodos į partnerio lytį.

> *Įsivaizduok: darbe mes susirenkam pirmadienį, visi pasakoja: aš ten vaikus auginau, vežiau vaikus čia į McDonald su žmona, o ką man daryt? O ką aš galiu jiems papasakot? Bet taip būna, supranti, visi kalba, jog darbe kaip ir neliečia jokios ten asmenybės. Taip tik atrodo, supranti? Bet jie visi nuolat kažkaip tai kalbasi: aš pirkau mašiną. O žmona moka vairuoti arba nemoka. Nu tu supranti, jie laukia iš tavęs: o tu kaip? Kaip tavo vyras arba tavo draugas? Nu, kažką jie irgi nori išgirsti, supranti, ir tokiu atvejotu tada jautiesi nu labai nejaukiai. Tu negali pasakot: va, aš su savo drauge ten, oooo. Tada turi virsti aktorium. Bet tai yra labai sunku, žinok. Tai yra tam tikras tiktai laiko tarpas ir tave pradės užknisti. Tai reiškia, kad tu pasmerktas iš anksto kolektyve būti, supranti, nu kaip čia pasakyti – negyvuojančiu žmogumi. Iš anksto. Aš vat dabar galvoju, kad kaip tik dabar keisiu profesiją, ir save įsivaizduoju, kad ko gero dirbsiu įmonėje, kurioje bus kolektyvas ir jau iš anksto nuogąstauju – taip, tai bus (Rima, 36).*
>
> *Tas trūkumas atvirumo lemia diskomfortą...tu net negali pajuokaut kam nors savo gyvenimo būdu, net būdamas kompanijoj negali pasidairyt kažkur aplinkui. Nu tai yra nenatūralu, kai tu, žinai, „žiūri" į merginas... Gauni suvaidint kartais. Gauni suvaidint šeimoj pastoviai. Gauni suvaidint darbe pastoviai. Bendraudamas su kursiokais laviruoji kažkaip, nes niekas nesam suinteresuoti apie tai pasipasakoti. Bent ne Lietuvoj. Nes, žinai, kada Lietuvoje yra tokia situacija – nesaugumo dėl to dalyko, tai kartais net atrodo išvažiavus į užsienį, kad tas pats nesaugumas tvyro. Tarkim, kad ir į kokią Ameriką. Bet iš tikrųjų taip nėra. Ant tiek. Bet tiesiog tu jau taip įsigyveni, kad tu net pripranti ir galvoji, kad taip vat reikia kalbėti, kad reikia tylėti, niekas neturi apie tai diskutuot su tavim, privengia tų temų.*

Tai tampa įpročiu ir darbe ir bet kur... ir su draugais (Egidijus, 24).

Kaip pastebėjo Fairclough (1995), galia kontroliuoja ir riboja alternatyvius diskursus. Homoseksualūs asmenys yra priimtini tiek, kiek jie kitiems neprimena apie savo (mažumos) seksualumą. Šią nuostatą itin gerai iliustruoja Lietuvos politikų mėgstamas posakis: *tegul jie (seksualinės mažumos) egzistuoja savo klubuose ir baruose, bet tegul nelenda į viešumą*. Tokios nuostatos netgi įgavo tam tikrą politinio korektiškumo atspalvį. Būti atvirai homofobu tampa gero politinio tono ženklu Lietuvoje.

Kaip rodo tyrimo rezultatai, ši ir prieš tai aptarta išlikimo (pasipriešinimo) strategijos yra plačiausiai paplitusios tarp homoseksualių asmenų darbe ir šeimoje. Kadangi tai pirmasis išsamesnis seksualumo darbo aplinkoje tyrimas Lietuvoje, jo metodologija ir imties sandara nesuteikia galimybių šios temos išskleisti įvairesnių informantų socialinių požymių atžvilgiu, pvz., kaip strategijos ilgainiui kinta arba kaip jos priklauso nuo informantų amžiaus, socialinės padėties ir pan.

Atvirumas išrinktiesiems

Likusios dvi Griffino (iš Croteau, 1996) minimos išlikimo strategijos – numanomas atsivėrimas ir savos tapatybės atviras patvirtinimas – buvo minimos rečiau. Dažniausiai informantai savo tapatybę tiesiogiai arba netiesiogiai patvirtindavo tik tam tikrai daliai kolegų darbe.

> *Bebendraudamas darbe su bet kuo tu pasirenki žmones, su kuriais artimiau bendrauji ir su kuriais bendrauji per atstumą. Tai šiuo atveju žmonės, su kuriais aš bendrauju artimai, žino apie mano orientaciją ir juokiasi iš manęs. Mes pasikalbam ir viskas yra šaunu. Mano darbe yra apie 10 žmonių. Galiu drąsiai teigti, kad pusė iš jų žino. Bet, kaip ir minėjau, man tai nėra kažkoks tai iššūkis arba ten o, nes išplaukia savaime kažkaip tai. Vienas pokštas, kitas pokštas. Paskui viskas būna labai aišku. Aš esu sau pasakęs, kad visi pokštai yra pokštai ir jeigu žmogus, kurį pažįsti sako pokštą, tai nenori įžeisti. O jeigu manęs paklausia, aš visada pasižiūriu žmogui į akis ir stengiuosi pasakyti tiek, kiek jisai gali pakelti, tai ką aš jam pasakysiu (Linas, 22).*
>
> *Kadangi visuomeninėje veikloje aš veikiu keletoje organizacijų, tai vienoje organizacijoje gana draugiška aplinka vien dėl to, kad ir tenai yra homoseksualų. Ir dėl to manau, kad aš esu priimamas toks, koks esu. <...> aišku, atsirenki, kam gali pasakyti, kam negali pasakyti, bet realiai, kadangi aš jau pats sukuosi tame sektoriuje, kuriame yra labiau išsilavinę žmonės, tai man nėra taip sudėtinga. Be to, žmogus bebendraudamas jauti, kiek jis yra atviras tau ir tada tu pats reguliuoji save, kiek tu jam gali būti atviras. Kai pabendrauji su žmogum, pabendrauji įvairiomis temomis ir pasimato*

visi tie trūkumai arba netrūkimai, privalumai. Ir tada padarai sprendimą: sakyti ar nesakyti <...>Bet realiai tai ne visiems reikia visas detales žinoti ir ne visiems tos detalės rūpi. Va ir man tai nėra reikšmingas tas dalykas (vieša seksualinė orientacija, – autor. pastaba), nes tai yra mano asmeninis gyvenimas ir man tai nebūtina skelbti visiems. Bet, tarkim, tai, jog buvau kažkokiam renginy, kuris buvo skirta gėjams, lesbietėms ar ten apskritai, arba radau kažkokią informaciją kažkokiam tinklapy apie homoseksualus ar klube buvau, šito aš nebijočiau pasakyti, nes tai nėra piršimas kažkokios informacijos. Natūralu, kad tu gyveni homoseksualų gyvenimą ir tavo kasdienybėje atsiranda daug su homoseksualumu susietų problemų, reikalų ir panašiai (Tomas, 22).

James Ward and Diana Winstanley (2005, 452) kalba apie atsivėrimą darbe kaip apie performatyvų veiksmą: "tai, kad esi gėjus ar lesbietė, tai nėra tiesa, kuri atskleidžiama, bet spektaklis, kuris nuolat vaidinamas". Kadangi heteroseksualumo norma laikoma savaime suprantama, todėl atsivėrimas nėra baigtinis, priešingai, nuolatinis performatyvus veiksmas.

Kaip jau buvo ne kartą minėta, homoseksualūs asmenys nusprendžia atsiverti dėl įvairių priežasčių. Pvz. Humphrey (1999, 138) išskiria tris pagrindines priežastis. Pirmiausia, tai susiję su asmeninio integralumo poreikiu; antra, tikima atvirų tarpasmeninių santykių profesinėje sferoje pranašumu; galų gale, manoma, kad žinojimas apie homoseksualius asmenis atlieka tam tikrą švietėjišką funkciją ir kartu įgalina gėjus ir lesbietes šiame procese.

Tyrimo metu paaiškėjo, kad atsivėrimas darbe yra informantams reikšmingas procesas asmenine ir profesine prasme. Trečiasis, politinis aspektas, kurį mini Humphrey, mūsų interviu metu nebuvo aiškiai artikuliuotas. Šiame kontekste svarbu įvertinti individualaus pasirinkimo atsiverti, siekiant aukščiau minėtų tikslų, laisvės laipsnį, t.y. kiek atsivėrimas yra laisvo pasirinkimo prabanga, o kiek vis dėlto racionali išlikimo strategija.

Homofobija ir socialinė kaita

Didžioji dalis tyrime dalyvavusių informantų buvo linkę pripažinti, kad Lietuvoje vykstančios permainos ir šalies integracija į tarptautines struktūras palietė ir kultūros sritį bei keičia žmonių požiūrį į daugelį dalykų. Homoseksualumo reiškinys, kuris dar sovietmečiu buvo kriminalizuojamas, bene sunkiausiai vaduojasi iš nežinomybės ir stereotipinio vertinimo, tad vis dar nemažai žmonių, ypač tų, kurie asmeniškai nepažįsta homoseksualių žmonių, į juos žiūri su baime ir nepakantumu. Kaip rodo ištraukos iš informantų istorijų, nepalankus požiūris į homoseksualumą taip pat neatsiejamas nuo bendro nepakantumo „kitokioms" visuomenės grupėms, t.y. rasistinėmis ir antisemitinėmis apraiškomis.

Reikia, aišku, asmeniškai kiekvienam drąsos, reikia, man atrodo, ir aplinkybių tokių, ne tiktai, kad mums ten dabar Europos Sąjungos kažkokie įstatymai palankūs... Jauni žmonės, vat ypač merginos, yra dabar žymiai tolerantiškesnės pagal apklausas ir, man atrodo, kuo daugiau žmonių pasimokys užsienyje, kuo jie daugiau skaitys visokių knygų, tuo gal mažės tas uždarumas ir kito baimė, nes tai nėra tiktai gėjų baimė, tai yra ir visų kitokių: žydų, juodaodžių... nu, visų, kurie atrodo baisūs, arabai, nu, viskas, kas yra mums nepažįstama, tai tie mums atrodo baisūs, bet čia man atrodo yra toks parapinis kompleksas, kai tu toj vienoj vietoj būni, nelabai kažką skaitai, nelabai seki viską, taip atrodo kaip Dievo duota, nu, tai tada, aišku, yra baisu (Miglė, 33)

Ir dabar iš tikrųjų jau bobutė kaime drįsta pasakyti žodį lesbietė. Ką tai reiškia? Jau šis tas, jau progresas yra. Vis tiek visur eskaluojama: spauda, TV, jau net ir filmai. Truputį jau integracijos yra. Kitas klausimas – kaip tai pateikiama? Bet apskritai apie tai jau yra kalbama. Tai yra šis tas. Aš tau sakau, vat jeigu dar 10 metų atgal, tai žodžio lesbietė neišgirsi niekur. O dabar jau kaime gali išgirsti – net kaime. Jau tai yra toksai – nu vat praregėjimas kažkoks. Tik dar, aišku, jie vis dar nežino: ar čia gerai, ar čia blogai. Jie dar nežino, kaip čia iš tikrųjų yra. Ir vat kaip mano kirpėja sako: aš tave atpažinau kaip žmogų, pirmiausiai. Paskui tiktai sužinojau, kad tu esi poroj su moterim. Bet sako: aš jus myliu ne dėl to, kad jūs lesbietės, o dėl to, kad jūs man kaip žmonės labai tinkat (Rima, 36).

Viena informantė pasakoja kaip, jos nuomone, sovietinis palikimas ir katalikiška šalies tradicija suformavo itin tradicinį požiūrį į šeimą, tad atsivėrimas yra ne tik asmeninė auka, bet ir artimųjų žmonių skaudinimas.

<...> ta šeima (sovietmečiu – autorių pastaba) buvo tokia be galo sureikšminta, juo labiau, kad žmonės beveik nejudėjo ir, vadinasi, viskas, kas toje šeimoje atsitinka ir galų gale tas materialinis nesugebėjimas atsiplėšti nuo tų tėvų ir visa kita – tu visuomet būdavai su jais susijęs. Plius dar ir tas katalikiškas auklėjimas, ir visa kita. Ir dabar man atrodo – galimybės pasikeitė, žmonės daugiau keliauja, pamato pasaulio, skaito knygų ir tampa žymiai atviresni. Bet vat ta šeima, tėvai ten, kartais broliai, jie tarsi yra truputį užsikonservavę, ir tu supranti, kad aš kaip aiškinu savo atvejį ir man atrodo - tai nėra kažkokia savipaguoda, bet man atrodo, kad man pasisakius iš tikrųjų palengvėtų tam tikra prasme ir atsirištų rankos daugiau, kad man nereiktų amžinai ką nors išgalvoti ir meluoti. Bet problema, dėl ko aš nesakau, yra ir ta, kad jiems būtų sunku visa tai suvirškinti. Skaudintųsi kiekvieną kartą, bandytų mane auklėti, vesti į tiesos kelią ir ten būtų, nu, toks amžinas širdies skausmas, ir prie to jos viso ligų katalogo dar kažkokį vieną pridėtų rūpestį tai (Miglė, 33)

Žemiau pateikiama nuomonė informanto, kuris labai įžvalgiai ir išsamiai at-

skleidžia apsimestinės tolerancijos Lietuvoje reiškinį. EQUAL projekto *Atviri ir saugūs darbe.lt* kiekybinio tyrimo rezultatai taip pat patvirtina šias įžvalgas. Pačiame bendriausiame lygyje respondentai pritaria demokratinėms vertybėms, įskaitant pagarbą žmogaus teisėms ir toleranciją įvairioms visuomenės socialinėms grupėms (pvz., 70 proc. sutinka su teiginiu, kad homoseksualių žmonių galimybės darbe turi būti vienodos kaip ir heterosekualų), tačiau savo asmeniniame gyvenime jie vis dar išlieka labai nepakantūs homoseksualiems žmonėms.

> *Man asmeniškai turbūt pasisekė, kadangi dirbu su išsilavinusiais ir pakankamai neblogais žmonėmis. Bet vis dėlto, sunku spręsti apie jų tolerancijos lygį bendrai. Kažkodėl atrodo, kad bendravimas su manimi jų ribas vis dėlto praplatino. Siejant šias sąvokas su homoseksualumu, iš esmės tai žmonės, kurie viduje nekenčia visų aplinkinių ir savo agresiją mėgina slėpti po perdėto mandagumo skraiste. Bet kai būni su tokiu žmogumi, tikrasis jausmas neapgauna, mes juos labai greitai demaskuojam nes, matyt, tos neapykantos tiek daug, kad paslėpti jos neįmanoma. O, tie vargšai akademikai… Man jų iš tiesų gaila dėl nesugebėjimo priimti dėsningų pokyčių. Jie pasilieka gyventi „ten-ir-tada", tuo tarpu kai gyvenimas vyksta „čia-ir-dabar". Bet kartais nuo to būna tiesiog graudu. Dėl homoseksualumo prigimties rašo kas netingi. Nuo begėdiškų manipuliacijų apie ryšį su X chromosoma ir „įrodytų" tyrimais su jūrų kiaulytėmis ir žiurkėmis duomenų iki populistinių skelbimų JAV apie stebuklingas terapijos atmainas, sugebančias „išgydyti" homoseksualumą (be abejo, už apvalią „žalių" sumelę). Geriau už mane apie tai parašė E. Rudinesco knygoje „Kodėl psichoanalizė?" Kraftas-Ebingas savo kraupųjį veikalą „Psychopathia sexualis" išleido 1886 m., bet mūsų kai kurie akademikai, atrodo, nesugeba priimti, kad už lango XXI amžius ir jame archeologiją jau seniai būtų laikas padėti ten, kur jai ir vieta – į „istorinį kontekstą". Taip, jie pasisako: „Aš tolerantiškas". Bet tai nieko neapgauna. Tai tiesiog primena kai kurių buvusių partinių funkcionierių staigų pamaldumo protrūkį. 1985m. vienas žymus medicinos srities profesorius Lietuvoje (niekam ne paslaptis jo pasikartojantys ilgi užgėrimai ir nuotaikos svyravimai, priklausomai nuo alkoholio koncentracijos kraujyje) skirstė homoseksualus į aktyvius ir pasyvius, akcentuodamas jų moteriškus bruožus, kalbėjimą apie save kaip apie moterį ir kitas nesąmones, o 2002 m. tas pats profesorius per TV rėkia apie savo toleranciją. Ką tai apgauna? Gal patį gerb. profesorių? Neseniai teko iš vieno universiteto psichologijos IV kurso studenčių girdėti apie tai, kad „aktyvūs gėjai" dar „ne tokie sutrikę", tuo tarpu kai „pasyvūs" tai tas pats kaip transvestitai ir transeksualai ir „visiški ligoniai". Aš nesu gerai susipažinęs su to universiteto dėstymo programomis, bet jeigu taip samprotauja psichologijos studentės 2005 metais, ko galima tikėtis iš mažiau nusimanančios publikos? Tai tikriausiai iš dalies irgi akademikų „nuopelnas". Be to, „apsimestinė tolerancija", manau, yra*

irgi diktuojama besikeičiančios realybės, egzistuojančios nepriklausomai nuo mūsų sąmonės. Aš suvokiu, galiu suprasti, kaip ginasi nuo savo seksualinių (ir homoseksualinių tame tarpe) impulsų paaugliai, rinkdamiesi į grupuotes ir imituojantys suaugusių vyrų elgesį. Bet man atrodo, kad bręsdami mes turėtume įgyti daugiau ir dvasinio brandumo. Deja, fanatikuojantys elementai (pvz., yahoo group Gėjams-ne), atrodo, lieka kažkur labai toli praeityje (sakyčiau, netgi ankstyvoje vaikystėje), kuomet su nerimą, nesaugumą keliančiais impulsais tvarkosi archajišku būdu – paprasčiausiai perkelia juos, išprojektuoja į išorinį objektą. Taip susiformuoja „priešas". Istorija jau žino tų „priešų" vardus: tamplieriai, žydai, raganos, homoseksualai… kas kitas? E. Fromm apie tai nuostabiai rašo knygoje „Adolfas Hitleris: klinikinis nekrofilijos atvejis (Valius, 40).

Viena iš dažniausiai minėtų homofobijos ir nepakantumo priežasčių buvo siejama su žiniasklaida ir jos formuojamu neigiamu homoseksualių žmonių įvaizdžiu. Kiekybinio tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad beveik kas trečias respondentas (32%) buvo linkęs manyti, kad žiniasklaida Lietuvoje tendencingai parenka skandalingą informaciją apie homoseksualus, 14% mano, kad žiniasklaida pateikia nepakankamai informacijos apie homoseksualus.

***I**: Bet kodėl mūsų visuomenėje tiek nedaug homoseksualių žmonių yra atviri?*

***T**: Nu tai todėl, kad mes neužauginti demokratiškoje visuomenėje ir realiai pažiūrėjus dabar į jaunimą, tai jisai yra žymiai tolerantiškesnis, nors, aišku, tam tikri iš tėvų perduoti tenai požiūriai, kažkokie stereotipai, tai jie yra užsilikę. <...> Be to, gana aktyviai jau tam tikros informacijos žmones pasiekia. Ir tarptautinės TV, ir filmai visokiausi. Jie daro tą įtaką ir žmonės mato, prisiliečia prie to reiškinio ir mato, kad jis nesukuria tam tikrų kažkokių baubų, kuriuos žmonės susikuria dar nepažinodami to reiškinio <...> Nors kažkaip tai dažnai tie TV pasirodantys pasakojimai ar istorijos, tai jos gana būna, nu kaip čia pasakius, parodančios galbūt tiktai tas neigiamas detales: visokiausi ten paradai, kur konkrečiai demonstruojamas homoseksualumas. Ne šiaip kad parado esmė kokia yra, bet parade demonstruojamas seksualumas, nuogi užpakaliai ir panašiai. Ir kažkokie tenai sukurti mitai, Neva, gėjai ten reikalauja tam tikrų kažkokių teisių, kurios nesuderinamos su teisių ir pareigų vienove. Kas iš tikrųjų yra netiesa ir dėl to, manyčiau, nereikėtų sureikšminti šitų dalykų, ką dabar daro mūsų žiniasklaida. <...> Žinot, kai politikai ir žiniasklaida primaitina žmones ta negatyvia informacija, tai ta pozityvi informacija ir tos pozityvios informacijos skleidimas iš esmės būna... tampa vos ne kaip šešėlyje. <...> aš tai vat nesuvokiu politikų, kurie vietoje to, kad vienytų visuomenę, arba ir tos pačios bažnyčios, kurios turėtų vienyti visuomenę, jos dar dirbtinai ją skaldo ir tas trumparegiškumas tai yra tam tikra to laikotarpio sukuriama*

kažkokia pridėtinė vertė jiems prie to, kad vat galbūt balsą gausim kažkokio homofobo ar dar kažko. Realiai perspektyvoje tai atima iš jų daugiau nei duoda (Tomas, 22).

Aš manau, kad labai daug daro TV, labai daug. Ir tos laidos, kur personažas gėjus dalyvauja kokioje nors ``Nomedoje`` ar dar nežinau kur, ir ateina transvestitų išprotėjusių, ir visiem atrodo, kad visi gėjai yra transvestitai, kad visi gėjai yra piderai, nors pedofilas yra tas, kuris miega su vaikais. Nu, žmonės – jie neskiria, kas yra kas. Kas yra gėjus, kas yra transvestitas, kas yra biseksualus, kas yra metroseksualas. Ir jeigu į laidas pradėtų eiti ne šitas transvestitas išprotėjęs, o koks nors normalus vyriškas gėjus, kad žmonės pamatytų, kad mes ne monstrai, o tokie pat normalūs žmonės, tik jie apie tai nežino (Raigardas, 26).

Keli kokybinio tyrimo apklaustieji pabrėžė ir tai, kad visuomenėje trūksta žinojimo apie homoseksualius asmenis, išankstiniai nusistatymai apsunkina jų žmogiškojo patyrimo pažinimą ir pagarbą jų žmogiškajam orumui.

Man tai atrodo labai dar svarbu – tas asmeninis santykis, kad kuo daugiau būtų tokių, vadinasi, „out", išėjusiųjų ir, kita vertus, kad vis dėlto tokio sutelktumo daugiau būtų, daugiau būtų kažkokių pilietiškų akcijų, kur žmonės iš tikrųjų su savo veidais, ne tiktai, kad jie daro tenai kažkokius tai projektus, bet savo veidais jie išeina, jie kažką daro. Nu tai, aišku, tai būtų pakankamai radikalu tose visuomenėse. Tie žmonės visi susitrauktų į save visu smūgiu, žinai <...> (Miglė, 33).

Homofobija yra aukšto lygio todėl, kad žmonės nieko nežino apie juos. <...> baimės kyla iš nežinojimo. Kaip galima, kad heteroseksualai ruoštų įstatymus ir diskutuotų apie gėjų vedybas ar įvaikinimo sąlygas visiškai nežinodami, kuo tie gėjai gyvena. Pvz., dabar visuomenės pagrindas– heteroseksuali šeima, skaito, kad būtinas giminės pratęsimas. Gėjų santuokų negalima įteisinti vien dėl to, kad nepratęsiama giminė. Tai kuo dabar skiriasi: jeigu du vyrai myli vienas kitą – tai jau blogai, o jeigu vyras nueina pas prostitutę slapta nuo žmonos – tai jau gerai. Nes nei vienu, nei kitu atveju nepratęsiama šeima. Iš vienos pusės siekiama įteisint prostituciją, o gėjų santuokų įteisinti negalima. Taip galima nusišnekėt iki absurdo. (Darius, 55)

Žinojimas apie homoseksualius asmenis ir jų patyrimą – svarbi ne tik visuomenės bendro žinojimo, bet ir ekspertinio žinojimo dalis. Tai dažniausiai susiję su paslaugų sektoriuje (švietimo, sveikatos, psichologinės pagalbos paslaugos) dirbančiais ekspertais, su kuriais homoseksualūs asmenys susiduria savo kasdienėje praktikoje ir nuo kurių priklauso jų asmeninė gerovė.

<...> žmonėms reikia švietimo. Elementariausiai vat atėjus pas ginekologą, nu kodėl aš jam turiu meluot, kad aš gyvenu su vyru. Supranti, vat įsivaizduok, situacija: ten reikia tokius dalykus jiems pasakoti. Ir jie tada nežino ką daryt, jie reaguoja kaip nežinau kas. Švie-ti-mo rei-kia. Reikė-

tų, bet aš, aišku, būčiau, nu aš manau, kad reikėtų, kad tai darytų mūsų organizacija, bendradarbiaujant su švietimo organizacijom, supranti. Turi būti kažkoksai bendras bagažas, kuriame visi turi dirbt, supranti, negalim tik mes. Tai ką, mes nueisim į mokyklą: laba diena, aš jums paskaitysiu... Supranti, turi būti žmonės kompetentingi. Pedagogai turi būti, bet jie turi turėti kažkokį švietimą. Psichologai taip pat. Jie patys nežino, kas mes esam. (Rima, 36)

Tačiau viena iš pažinimo prielaidų yra homoseksualių žmonių atsivėrimas, kuris, kaip jau buvo ne kartą minėta, yra savotiška asmeninė auka nepakantumu persisunkusioje aplinkoje.

<...> jeigu Lietuva tokia maža bendruomenė ir staiga, jeigu tu nusprendi ir išeini, na, taip drąsiai, „out", visai visuomenei, tu tuoj pat pasidarytum tuo tokiu „speaker" maždaug, tuo tokiu kalbėtoju už visus. Kiekviena laida tave visur nutampytų, tu būtum toksai veidas. Ir dabar pradedi galvoti apie savo vaiką, ar tai reikia, kad ten jį mokykloje...kur ten tokia baisi diskriminacinė organizacija šiuo požiūriu. Ir kitas momentas, o ar tai man reikia, kur aš gal esu ten daugybės sričių pakankamai tenai išprusus ir galinti tai padaryti, ar man reikia, kad aš tapčiau tiktai ikona kažkokio vieno kur tai yra svarbi mano gyvenimo dalis patirties, bet tai tikrai nėra vienintelė ir galbūt net nesvarbiausia. Aišku, norisi, kad atsirastų toks žmogus drąsus, daug tokių drąsių žmonių (juokiasi), visi išeitų, pasakytų. Gal tas iš tikrųjų turėtų būti daug. Reiktų kažkaip suorganizuoti, kad iškart 100 out ir tokių, kad pasimestų bent jau kiekyje... (Miglė, 33)

Kalbėdami apie socialinės kaitos perspektyvas, kai kurie informantai pabrėžė įstatymų tobulinimo poreikį ir, netgi dar svarbiau, kad bent turimų įstatymų ir tarptautinių įsipareigojimų būtų laikomasi aukščiausiame politiniame lygyje. Keliuose interviu buvo išskiriama šiuo metu šalyje užstrigusio ir itin jautriai vertinamo partnerystės įstatymo svarba.

<...> jeigu kalbėti apie teisinę bazę iš esmės, tai yra labai tokių didelių trūkumų, kaip Konstitucijos 38 straipsnis <...> ir jame įsitvirtinus ta frazė, kad visuomenės ir valstybės pagrindas yra šeima. <...> o iš esmės tai yra klaidinga ta nuomonė, nes aš tai visą laiką visur, kur tik galiu, sakau, kad visuomenės ir valstybės pagrindas visų pirmiausia tai yra žmogus. Tai yra dalelė, nuo kurios viskas prasideda. Nes nebus žmogaus, tai nebus nei valstybės, nei visuomenės – nieko nebus. O be šeimos... yra žmonės, kurie gyvena be šeimos. Tarkim, paimkim tuos pačius vienuolius, paimkim žmones, kurie nesusituokę, jeigu laikysim, kad vienintelė šeima yra susituokę. Paimkim, tarkim, mano atveju, aš esu našlaitis.... aš jau esu antrarūšis visuomenės narys, nes aš negaliu būti visuomenės pagrindu, aš nekuriantis. <...> O kiti įstatymai, kurie... aš dabar labai džiaugiuosi, kad besisukdami toje Europos dimensijoje tai mes daug priėmėm (ES ir kitų tarptautinių

teisės aktų, – autor. pastaba). Bet kita problema, tai yra su jų įgyvendinimu. Ir man, pvz., labai nedžiugu yra, kai matai, kad patys politikai, kurie įsipareigojo Seime ratifikuodami tam tikras konvencijas, priimdami ES direktyvas <...> ignoruoja jų įgyvendinimą Lietuvoje ir sugeba pasiūlyt tokių dalykų, kaip nesilaikyt. Pvz., kaip konservatorių frakcijos atstovai sugeba A. Burneikienei pasiūlyti nesilaikyti įstatymo ir atšaukti savo sprendimą, kuris čia buvo paskutiniame kontekste su tuo, kad negalima buvo homoseksualių šeimų nuotraukų eksponuoti (Tomas, 22).

<...> jeigu taip pažiūrėjus, dar jeigu atsirastų įstatymas partnerystės – ne santuokos – o partnerystės įstatymas jeigu atsirastų, tai aš ko gero būsiu pirma moteris, kuri norėsiu ją įteisint (juokiasi), supranti. Vat partnerystės įstatymas, man labai atrodo, patogus būtų ateičiai, nes socialiai, supranti, mes esam labai tokie, nu tikrai nuskriausti. Tarkim, jeigu pragyvena berniukas su mergyte 8 metus kartu ir jie bendrą ūkį kokį tai veda, tai yra įstatymai, kurie vieną ar kitą pusę gina. Ar bendrai padalija po lygiai, kalbėkim taip, bet mūsų atveju, supranti, toks jautiesi, nu toks kažkoks biškį nepilnavertis žmogus jautiesi, nes nieks negina. Jeigu tau reikia skirtis arba tau reikia... aš gyvenau poroj, nu, mano tai yra pora, ir aš noriu tam šeimyniniam plane pirkti butą. Nu kaip vyras ir žmona. Aš to negaliu padaryti. Kodėl? Nes tie žaidimai myli nemyli, kodėl aš negaliu juose dalyvauti. Ten galima mylėti tiktai berniuką arba mergaitę. Arba kelionės: jūsų antrai pusei tai yra, jeigu tai mergaitė, tai bus berniukui. O kaip man daryt? Aš net nesiryžtu ten žaist. Ot pvz., čia vat visur vat yra ant kiekvieno žingsnio. O jeigu būtų partnerystė, pagalvok, nu tai turėtų būti kažkaip tai švelniau į tai žiūrima. <...> Bet kai tai taps norma, kai mūsų atsiras kažkiek tai, nu dešimčių porų, tai su laiku tai iš tikrųjų taps norma (Rima, 36).

Dar vienas socialinės kaitos potencialas siejamas su LGBT žmonių bendruomeniškumo ir solidarumo stiprinimu. Dalyvavimas pilietinėje veikloje yra susijęs su savo seksualinės tapatybės pripažinimu ir atsivėrimu, tačiau homoseksualumą nutildantis heteronormatyvus kontekstas kartu apsunkina ir bendruomeniškumo potencialą.

Dėl to, kad, pvz., bendruomenėje net va to socialumo visai nėra ... vat aš sakau, kodėl, pvz., Lietuvoje iki šiol nėra kažkokios lesbiečių organizacijos? Tiek kalbi su merginom, vat atrodo yra protingų... bet nereikia: „Kam mums reikia? Mums nereikia." Joms geriau vienakart per mėnesį kavinėje organizuojami merginų vakarai ir joms to užtenka. O kam, sako, mums ta organizacija? Kam ta asociacija kokia reikalinga? Nu, bet, sakau, tų problemų jūs turit – bet ne, sako, mums nereikia. <...> O paskui skundžiasi, kad homofobija. <...>... kaip sako – nėra solidarumo dabar tarp moters ir moters, nėra vyriško solidarumo, nu tai lygiai tas pats ir tarp homoseksualų – nėra jokio solidarumo.<...> Kaune ypač labai priešiškai, nesuprantu

Kauno, nu yra, sakau, organizacija... tai ne, tai mums nereikia, jie mums neatstovauja. Tai, sakau, kam jie atstovauja – sau jie atstovauja? Nu va toks požiūris tarp pačių homoseksualų yra. Tai todėl sunku kažką, ir tą homofobiją naikint. Sakau, reikia kažkaip iš vidaus, patiems trupučiuką... aišku, ta ir visuomenė tokį gaubtą tą uždeda, iš vidaus dar ten ir nėra tos darnos tokios... (Lina, 30)

<...> kad tokie dalykai vyktų (pokyčiai, –autor. pastaba) reikia vieningumo daugiau, kad tu jaustumei stiprią organizaciją, stiprų kažkokį pagrindą, veikiantį tokį, realų. Tokį kaip judėjimą. Reiktų vieningumo <...> Manau, gerai, kad jos (organizacijos, – autor. pastaba) yra ir jos kažką daro, bet kažkokio platesnio jausmo, kad jaustum, kad tai yra kaip koks judėjimas, kartu su idėjiniais dalykais – ne tiktai pavieniai projektai, tokio jausmo nėra, nu, kad jaustum pasitenkinimą, ir tada viskas matuojama pagal pavienius išsišokimus ir dažniausiai pagal kokius nelabai vykusius. Koks nors ten prisigėręs gėjus kur nors ką nors ten apsinuogina ir tada visi iškart tampa tokie kaip ikona – va, štai jie vat taip elgiasi ir panašiai. Nėra tokio, per silpna, tai yra, man atrodo, tiesiog yra dėl tos praeities, dėl tų visų tarybinių laikų, kai buvo uždrausta ir dėl to, kad tai, nežinau...ot nežinau, kodėl pas mus tai neįgavo tokio masto, kai buvo gėjų ir lesbiečių judėjimai Vakaruose. Nu, nežinau, gal įgaus, gal tiktai, ta prasme, gal kritinė masė per maža kol kas (Miglė, 33).

Išvados

Šioje studijoje analizuojami mažumos seksualinių tapatybių konstravimo ir nutildyto seksualumo organizacijose aspektai. Tyrimo rezultatų analizėje svarbus konceptualinis savasties tapatybės (angl. *self-identity*) ir socialinės tapatybės (angl. *social identity*) atskyrimas. Homoseksualumo nutildymas yra pagrindinė šio atskyrimo prielaida. Foucault (1999[1976]) kalbėjo apie tylėjimą kaip diskurso praktiką, kuri lemia homoseksualiosios mažumos ir heteroseksualiosios daugumos galios santykių ir mažumos tapatybės organizacijose kūrimo bruožus. Homoseksualios tapatybės *nesantis buvimas* (angl. *absent presence*) darbe atveria analizei įvairius diskurso aspektus; nesanti mažumos seksualinė tapatybė yra tiek pat reikšminga, kiek ir esanti daugumos tapatybė (Ward ir Winstanley, 2003). Didžioji dauguma homoseksualių žmonių Lietuvoje slepia savo seksualinę tapatybę darbe; tad nutildyto seksualumo tyrinėjimas yra itin svarbus, siekiant suprasti patį diskursą.

Atsivėrimo darbe procesą veikia kultūros diskursai, organizacijų kontekstai ir praktikos. Tai nuolatinis ir nenuspėjamas procesas. Jill Humphrey (1999, 137) kalba apie *ištvirkusio* ir *užkrėsto* homoseksualumo archetipus; šie archetipai,

anot jo, yra dalis kolektyvinio paveldo ir netgi jeigu jie neiškyla į paviršių savo dramatiškiausiomis formomis, jie giliai slypi pasąmonėje. Taigi, visi homoseksualūs asmenys yra pažeidžiami – netgi ir tie, kurie atsivėrė darbe ir tuo didžiuojasi. Amžinas baimės ir nerimo jausmas lemia nuolatinės savo seksualumo ir žmogiškojo orumo savistabos būseną.

Šio tyrimo duomenys atspindi ir kitose šalyse vykdytų panašių tyrimų rezultatus (Kuhar, 2006; Lehtonen, 2004; Lehtonen and Mustola, 2002). Heteronormatyvi darbo aplinka destruktyviai veikia homoseksualių žmonių asmeninius gyvenimus; tiksliau, apsunkina jų šansus gyventi savo autentišką gyvenimą. Savosios tapatybės suskaidymas į viešą (socialinį) ir privatų (savasties) antipodus ir pastarojo nuolatinis slopinimas reiškiasi kaip populiariausia homoseksualių žmonių išlikimo darbo aplinkoje strategija; kita vertus, tai viena iš efektyviausių heteronormatyviosios tvarkos (formalios ir neformalios) veikimo ir išlikimo prielaidų. Tvarkos, kuri dar kartą sau ir kitiems patvirtina, kad nėra nieko natūralesnio už heteroseksualumą.

Savo seksualinės tapatybės slėpimą galima interpretuoti kaip priespaudos socialinių struktūrų legitimaciją, tačiau atsivėrimas nėra vienintelė šių struktūrų dekonstrukcijos prielaida. Bent jau artimiausioje ateityje Lietuvoje, kurioje homofobija yra vienas iš labiausiai saugomų ir puoselėjamų lietuviškumo ir nacionalinio autentiškumo bruožų globalėjančiame pasaulyje.

Pastabos

[1] Šio straipsnio papildyta angliška versija yra atspausdinta knygoje *Norms at Work. Challenging Homophobia and Heteronormativity* (sud. L. Martinsson, E. Reimers, J. Reingardė ir A. S. Lundgren). Norkoping: TRACE publication.

[2] Tyrimo metu pavyko surinkti ir kelių biseksualių bei vieno transseksualaus asmens istorijas.

[3] Informantų vardai pakeisti siekiant anonimiškumo, jų kalba netaisyta. Mintys išryškintos ataskaitos autorių.

Literatūra

Butler, J. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity.* London: Routledge.

Butler, J. 1997. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. London: Routledge.

Croteau, J.M. 1996. „Research on the work experiences of lesbian, gay and bisexual people: an integrated review of methodology and findings". *Journal of Vocational Behavior*, 48, p. 195-209.

Epstein, D., O'Flynn, S., and Telford, D. 2003. *Silenced Sexualities in Schools and Universities*. UK: Trentham Books.

Epstein, S. 1996. „A Queer Encounter: Sociology and the Study of Sexuality" in S. Seidman (ed.) *Queer Theory/Sociology*. Great Britain: Blackwell Publishers.

Fairclough, N. 1995. *Critical Discourse Analysis*. Harlow:Longman.

Foucault, M. 1999 [1976]. *Seksualumo istorija*. (History of Sexuality), Vilnius: Vaga.

Goffman, E. 1963. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Prentice Hall.

Hardy, C., Palmer, I., Philips, N. 2000. "Discourse as a strategic resource". *Human Relations*, 53(9), p. 1227-48.

Heikkinen, T. 2002. „Gay Men in Heteronormative Workplaces and Work Communities" in J. Lehtonen (ed.) *Sexual and Gender Minorities at Work* (e-book) accessed at www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal

Humphrey, J.C. 1999. „Organizing sexualities, organized inequalities: lesbian and gay men in public service occupations". *Gender, Work and Organization*, 6 (3), p. 134-151.

Kirsch, M. 2000. *Queer theory and social change*. London: Routledge.

Kuhar, R. 2006. "The Impracticality of Active Citizenship Beyond the Closet in Slovenia" in A. Weymbergh and S. Carstocea (eds.) *The Gays' and Lesbian's Rights in an Enlarged European Union*. Brussels: Institut d'etudes Europeannes.

Lehtonen, J. (ed.) 2002. *Sexual and Gender Minorities at Work* (e-book) accessed at www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal

Lehtonen, J., Mustola, K. (eds.). 2004. *Straight people don't tell, do they...? Negotiating the boundaries o f sexuality and gender at work*. Helsinki: Ministry of Labour.

Martin, J. 1992. *Cultures in Organizations: Three Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.

Reingardėe, J., Zdanevičeius, A. 2007. *Heteronormatyvumas ir homofobija Lietuvoje: Socialinės kaitos perspektyvos* (Heteronormativity and Homophobia in Lithuania: Perspectives of Social Change). Publication forthcoming.

Sears, J.T., Williams, W.L. 1997. *Overcoming Heterosexism and Homophobia*: *Strategies that Work*. New York: Columbia University Press.

Seidman, S. 1997. *Difference Troubles*. Cambridge: Cambridge University Press.

Seidman, S. 2004. *Beyond the Closet. The transformation of Gay and Lesbian Life*. New York and London: Routledge.

Sumner, C. 1996. *The Sociology of Deviance. An Obituary*. Buckinham: Open University Press.

Ward, J., Winstanley, D. 2003. "The absent presence: Negative space within discourse and the construction of minority sexual identity in the workplace". *Human Relations*, 56(10), p.: 1255-80.

Ward, J., Winstanley, D. 2005. "Coming out at work: performativity and the recognition and renegotiation of identity". *The Sociological Review* 2005, p. 447-475.

Zdanevičius, A. 2001. *Ideology and Utopia of Criminological Knowledge and Their Relation to Power* (Doctoral Thesis, Sociology) Kaunas: Vytautas Magnus University.

- 5 -

LYTINĖS ORIENTACIJOS ATSKLEIDIMAS DARBO APLINKOJE: PRIEŽASTYS IR STRATEGIJOS

Line Chamberland

Įvadas

Skirtingai negu kitos stigmatizuotos tapatybės, lytinė orientacija nėra išorėje pastebima ypatybė. Todėl gėjams ir lesbietėms tenka nuolat spręsti dilemą, ar įvairiose socialinėse situacijose bei skirtingose gyvenimo sferose prisipažinti apie savo lytinę orientaciją (Button, 2004; Goffman, 1963). Sprendimą lemia įvairūs asmeniniai, aplinkos faktoriai bei susiklosčiusios aplinkybės. Darbo aplinkoje rizika ypatingai didelė, kadangi labai tikėtina, kad pasekmės gali būti itin nepalankios. Tai gali pasireikšti kaip įvairaus pobūdžio palankumo netekimas arba sumažėjimas – galimas tiek ekonominėje, tiek psichologinėje ar socialinėje plotmėje. Darbo kolektyve tokias pasekmes lemia dirbančio asmens diskriminacija dėl jo/s lytinės orientacijos. Nors sunku įvertinti tokios diskriminacijos padarinius konkrečiomis kategorijomis, tokiomis kaip piniginiai nuostoliai arba kitokios ekonomiškai nepalankios aplinkybės, mokslinėje literatūroje pateikiama nemažai gėjų ir lesbiečių diskriminacijos darbo vietoje atvejų (Appleby ir Anastas, 1998; Badgett, 2001; Banks, 2001; Berg ir Lien, 2002; Klawitter, 2002; Leahey, 1999; Lehtonen ir Mustola, 2004; Ljunggren *et al.,* 2003).

Todėl sprendimas, ar atskleisti savo lytinę orientaciją, yra tampriai susijęs su pastangomis užkirsti kelią diskriminacijai bei gebėjimu susidoroti su rizika, iškylančia dėl galimos diskriminacijos. Chung'o diskriminacijos darbo aplinkoje modelyje išskiriama *formali diskriminacija*, pasireiškianti institucinėje politikoje bei formalių sprendimų dėl priėmimo ir atleidimo iš darbo, paaukštinimo, atlyginimo ir kt. priėmime, bei *neformali diskriminacija*, pastebima tarpasmeniniuose santykiuose ir darbo aplinkoje (Chung, 2001; 34). Anot Chung, reikia įvertinti dar tris aspektus. Pirma, reikėtų atskirti *potencialią diskriminaciją*, kuri gali prasidėti atskleidus asmens seksualinę orientaciją, ir *patiriamą diskriminaciją*, t.y.

atvejus, kai diskriminuojantieji buvo informuoti apie kartu dirbančių asmenų seksualinę orientaciją, nors šių asmenų elgesyje tiesiogiai ji neišreiškiama ar nepastebima. Ir paskutinė dimensija – tai galimas skirtumas tarp *tikros diskriminacijos*, kuri apibrėžiama kaip vienodo prieinamumo bei galimybių nebuvimas, ir *subjektyviai suvokiamos diskriminacijos*, paremtos asmenine nuomone apie darbo aplinkos struktūrą, kurios atžvilgiu galima pervertinti arba nepakankamai įvertinti diskriminacijos riziką (Chung, 2001; 36). Visi minimi trys aspektai yra glaudžiai susiję. Analizuojant strategijas, kurias darbo aplinkoje naudoja gėjai ir lesbietės siekdami išvengti diskriminacijos dėl lytinės orientacijos, svarbu aptarti, kaip galima numatyti galimą diskriminaciją ir kuo pasireiškia diskriminuojantis elgesys, arba kokiais atvejais tokį elgesį galima įtarti. Šiame kontekste svarbu atkreipti dėmesį, jog viena svarbiausių strategijų yra tapatybės valdymas[1].

Per pastaruosius 3 metus Kvebeko provincijoje buvo vykdomas plataus masto empirinis tyrimas, kuriuo buvo siekiama pateikti šiuolaikinį pagrįstą gėjų ir lesbiečių darbo aplinkoje situacijos vertinimą ir analizę[2]. Išskiriami 3 tyrimo tikslai: 1) surinkti informaciją apie gėjų ir lesbiečių diskriminaciją ir marginalizaciją darbo aplinkoje; 2) analizuoti jų sprendimą atskleisti arba neatskleisti savo lytinę orientaciją, būdus kuriais tai buvo atliekama ir su tuo susijusias pasekmes; 3) įvertinti gėjų ir lesbiečių naudojimosi neseniai įgytomis teisėmis mastą ir aptarti sunkumus, patirtus bandant pasinaudoti įstatymais reglamentuotomis teisėmis. Šiame straipsnyje nagrinėjami apsisprendimo atskleisti arba neatskleisti lytinę orientaciją darbo aplinkoje ypatumai. Pirmiausia pateikiami įvairūs galimi šios dilemos sprendimo bei apžvelgiami tokius sprendimus lydintys privalumai ir galimi pavojai, vertinant anksčiau atliktų tyrimų požiūriu. Taip pat trumpai aptarsime galiojančius teisės aktus, pagal kuriuos Kvebeke, kaip ir visoje Kanadoje, diskriminacija lytinės orientacijos pagrindu formaliai buvo uždrausta prieš 30 metų. Po to pateikiama tyrimo metodologija ir aptariami tyrimo rezultatai. Aptariant rezultatus išskiriami šie aspektai: kokiu mastu apie homoseksualių asmenų lytinę orientaciją žino darbo kolektyvo nariai, įmonės struktūros atžvilgiu priklausantys įvairioms kategorijoms; kokią įtaką asmeninės savybės bei su darbu susiję faktoriai turi sprendimo atskleisti arba neatskleisti lytinę orientaciją priėmimui; kokios strategijos yra naudojamos atskleisti arba maskuoti lytinę orientaciją; ir galiausiai aptariama, kokie motyvai lemia sprendimus, susijusius su tapatybės valdymu.

Lytinės orientacijos atskleidimas darbo aplinkoje: rizikingas sprendimas?

Dauguma tyrėjų dilemą, ar darbe slėpti, ar atskleisti savo lytinę orientaciją, vertina ne kaip pasirinkimą tarp orientacijos paviešinimo ar nuslėpimo, bet

kaip įvairių strategijų visumą, kuria išreiškiami arba slepiama ne tik įvairūs su seksualine orientacija ir seksualiniais veiksmais siejami aspektai, bet ir daugelis privataus gyvenimo aspektų, kurie gali atskleisti arba leisti kitiems suprasti apie asmens homoseksualumą. Todėl, atvirumas arba slėpimas užsisklendžiant savyje (angl. closetedness) suvokiami kaip daugybinių aplinkos faktorių visuma. Šios visumos atžvilgiu vertinama individo situacija pagal atvirumo apie jo/s homoseksualumą laipsnį arba pagal tai, kokiu mastu informacija apie lytinę orientaciją nuslepiama nuo skirtingas pozicijas darbo organizacijos struktūros prasme turinčių kolegų (bendradarbių, tiesioginio viršininko, kitų viršininkų, pavaldinių, vidurinės ir aukščiausios grandžių vadovų) (Day ir Schoenrade, 2000:439; Day ir Schoenrade, 1997:155; Schneider, 1986). Empiriniame lygmenyje buvo atlikta keletas tyrimų, vertinančių individo situaciją atsižvelgiant į daugybinių aplinkos faktorių visumą. Buvo tiriamas homoseksualumą nuslepiantis arba atskleidžiantis elgesys, atsižvelgiant į tai kaip darbo aplinkoje gėjai arba lesbietes pateikia savo tapatybę. Buvo vertintos įvairios tapatybės valdymo strategijos: apsimetimas, jog egzistuoja priešingos lyties partneris/ė, prisipažinimas tam tikriems žmonėms apie seksualinę orientaciją, dalyvavimas gėjų ir lesbiečių veikloje, atsivedimas tos pačios lyties partnerio/ės į darbo kolektyvo organizuotus renginius, kt.. Buvo vertinta ir šių strategijų įtaka subjektyviai savijautai, t.y. ar patogiai jaučiasi asmuo išreiškdama/s savo tikrąją tapatybę (Driscoll, Kelley ir Fassinger, 1996; Griffith ir Hebl, 2002). Kituose tyrimuose respondentų buvo prašoma pasakyti, koks santykis žmonių įvairiuose darbo aplinkos struktūros segmentuose žino apie jų lytinę orientaciją (pvz., Croteau, 2004). Ankstesnių tyrimų duomenys atskleidžia, jog atvirumo apie asmens lytinę orientaciją darbo aplinkoje atžvilgiu tarp dirbančių gėjų ir lesbiečių egzistuoja ryškūs skirtumai (Croteau, 1996: 200). Galime numanyti, jog vis dar akivaizdūs skirtumai, jei kalbame apie individualių atvejų lyginimą, tačiau beveik neįmanoma lyginti uždarumo arba atvirumo apie savo lytinę orientaciją aspekto įvairiais laikotarpiais ir įvairiose šalyse, kadangi tokių tyrimų arba neatlikta, arba jų atlikta labai mažai, ir jie paremti *naudingais* pavyzdžiais, arba atlikti naudojant skirtingas metodologijas ir parametrus (Croteau, 1996: 204).

Tarp atviro lytinės orientacijos teigimo ir priešingo poliaus – slėpimo po heteroseksualumo fasadu – egzistuoja įvairūs tarpiniai tapatybės valdymo būdai, tokie kaip vengimas pateikti aiškius atsakymus į nepatogius klausimus, dviprasmiškas asmeninių santykių apibūdinimas, darbo aplinkoje atviras bendravimas su keletu pasirinktų asmenų, kuriais/iomis pasitikima. Tradiciškai homoseksualumo slėpimo būdai yra skirstomi į *aktyvius*, kaip antai teigimas, jog egzistuoja priešingos lyties partneris/ė, ir *pasyvius*, tokius kaip abstraktus arba dviprasmiškas asmeninio gyvenimo apibūdinimas arba vengimas situacijų, kur reikėtų atvirai kalbėti apie savo lytiškumą arba poros santykius. Aktyvūs būdai pareikalauja daugiau pastangų, kadangi reikia užsidėti kaukę, išgalvoti/sukurti

ir skleisti melagingą bet įtikinamą informaciją apie save. Pasyvūs būdai skatina manyti, kad asmuo yra heteroseksualios orientacijos, be to, užtikrina atskirtį tarp viešosios ir privačios sferų (Hall, 1992; Khayatt, 1992; Kitzinger, 1991; Woods, 1997). Toks pat skirtumas tarp aktyvių ir pasyvių metodų egzistuoja ir vertinant atvirumą apie savo lytinę orientaciją darbo aplinkoje. Atvirumas gali pasireikšti neslepiant informacijos apie savo lytinę orientaciją bei sudarant sąlygas žmonėms nuspėti asmens lytinę orientaciją. Atvirumas apie lytinę orientaciją gali pasireikšti ir aktyviomis priemonėmis – viešais pasisakymais (pavyzdžiui, pasinaudojant žiniasklaidos priemonėmis) arba demonstruojant aiškius homoseksualios tapatybės ženklus (kaip antai dėvint marškinėlius su gėjų arba lesbiečių simbolika arba atitinkamais užrašais).

Kai kurie autoriai pasiūlė sugrupuoti šią elgesio būdų įvairovę į skirtingas tapatybės valdymo kategorijas. Griffin suskirstė į 4 kategorijas pagal atvirumo/uždarumo veiksnius: apsimetinėjimas, t.y. elgimasis taip, jog aplinkiniai manytų esant heteroseksualiu/ia; homoseksualumo maskavimas ir lytiškumą išreiškiančio elgesio sąmoninga kontrolė, kad aplinkiniai nemanytų esant homoseksualiu/ia; lytinė orientacija neslepiama, bet ir aiškiai neišreiškiama; viešai pripažįstama esant gėjumi arba lesbiete ir skatinama kitus/as nebijoti būti tuo, kuo esi (žr. Croteau, 1996: 200). Kokybiniu metodu Woodsas tyrė dirbančių homoseksualių asmenų tapatybės valdymo būdus ir išskyrė 3 apibendrinančias kategorijas: *falsifikacija,* arba aktyvus išgalvotos heteroseksualios tapatybės imitavimas; *vengimas*, t.y. metodas, kuris pareikalauja nukreipti dėmesį arba išvengti bet kokio kišimosi arba domėjimosi asmeniniu gyvenimu ir sudaro sąlygas aplinkiniams manyti, kad asmuo yra heterosekualios orientacijos; ir *integravimas* – strategija, kai lytinė tapatybė atskleidžiama arba neslepiami esminiai lytinę orientaciją parodantys požymiai (Woods, 1993). Remdamasis šia klasifikacija, Buttonas sukūrė ir patvirtino tridimensinį dažnai gėjų ir lesbiečių naudojamų asmenybės valdymo strategijų modelį. Buvo sukurtas keturių dimensijų modelis, siekiant išryškinti skirtumą tarp *pripažinimo,* arba pasyvios integracinės strategijos, kai homoseksualūs asmenys leidžia bendradarbiams sužinoti apie jų lytinę orientaciją arba pasako tiesą, jei jų paklausiama apie lytinę orientaciją, ir *propagavimo,* arba aktyvios integracinės strategijos, kai yra ieškoma galimybių arba kuriamos aplinkybės tam, kad būtų galima paskelbti šią informaciją. Pastarojo modelio buvo atsisakyta, nes tyrimo duomenys parodė, jog neįmanoma nustatyti skirtumo tarp šių dviejų integracinių strategijų (Button, 2004, žr. taip pat Chrobot-Mason, Button ir DiClementi, 2001). Buttono analizė taip pat patvirtino, kad priklausomai nuo pašnekovo ir konteksto gali būti naudojamas skirtingų strategijų derinys. Pavyzdžiui, bendraujant su vienais asmenimis pirmenybė gali būti teikiama vengimo, tuo tarpu bendraujant su kitais – falsifikacijos strategijai. Pastebėta atvirkštinė priklausomybė tarp atvirumo apie savo lytinę orientaciją laipsnio ir pastarųjų dviejų strategijų, tuo tarpu integracinė strategija yra tiesio-

giai susijusi su atvirumu. Tačiau tai nereiškia, kad negali būti naudojamas dviejų arba trijų skirtingų strategijų derinys. Pavyzdžiui, kai kurie asmenys slepia savo homoseksualumą nuo daugumos bendradarbių, tačiau renkasi alternatyvią strategiją bendraujant su kitais (Button, 2004).

Šiame tyrime laikomasi nuostatos, kad asmens priskyrimą gėjams arba lesbietėms lemia ištisas kompleksas tarpasmeniniuose santykiuose vykstančių procesų, kuriuose ši tapatybės savybė gali būti atskleista arba asmeniui priskiriama, remiantis ištiso komplekso elgesio aktų ir simbolių interpretacija, kuri vykdoma atsižvelgiant į rengimosi stilių, manieras ir kalbėjimo būdą, traktuojant šiuos aspektus kaip ženklus, kurie atitinkamame kultūriniame kontekste priskiriami *homoseksualumo* kategorijai. Gėjai ir lesbietės naudoja ir derina įvairias priemones ir strategijas, kurių pasirinkimas priklauso nuo asmeninių savybių ir asmens, su kuriuo bendraujama, padėties darbo aplinkos hierarchijoje (bendradarbis/ė, tiesioginis/ė viršininkas/ė, klientas/ė, t.t..). Tai taip pat priklauso nuo konkretaus konteksto bei nuo reikšmės, priskiriamos su lytinės orientacijos atskleidimu siejamiems galimiems privalumams arba trūkumams. Bėgant laikui strategijų pasirinkimas gali kisti. Taip atsiranda galimybė atitinkamoje aplinkoje atskleisti savo homoseksualumą. Nors galimas ir atvirkštinis procesas – minėti sprendimai strategijų pasirinkimo atžvilgiu gali keistis, priklausomai nuo kultūrinio, ekonominio ir teisinio konteksto kaitos.

Tarp privalumų, kurie gali pasireikšti darbo aplinkoje atskleidus lytinę orientaciją, paminėtina išnykus būtinybės slėptis, asmeninės pilnatvės arba integralumo jausmas, tvirtesni, patikimesi santykiai su kolegomis, aukštesnis asmeninės gerovės vertinimas (Chrobot-Mason, Button ir DiClementi, 2001:322; Day ir Schoenrade, 2000: 347; Dowling ir Buxton, 2005: 55; Driscoll, Kelley ir Fassinger, 1996: 231). Tačiau lytinės orientacijos atskleidimas neatsiejamas ir nuo rizikos patirti diskriminaciją priimant į darbą bei priimant sprendimus dėl paaukštinimo. Tarp nepalankių faktorių paminėtinas ir nesaugumo jausmas darbe, patikimumo ir pasitikėjimo sumažėjimas, padidėjusi įtampa, galimas ryšių su bendradarbiais nutrūkimas ir priešiška atmosfera darbo aplinkoje (Chrobot-Mason, Button ir DiClementi, 2001:322; Dowling ir Buxton, 2005: 55; Driscoll, Kelley ir Fassinger, 1996: 229; Griffith ir Hebl, 2002: 1191). Kita vertus, paslaptingumas taip pat turi savo kainą. Tai – energijos eikvojimas, nerimas dėl galimo paslapties atskleidimo, nuolatinę įtampą keliantis budrumas, baimė, gėda, savęs vertinimo sumažėjimas. Šie neigiami veiksniai gali sumažinti pasitenkinimą darbu ir darbo našumą, nors nėra daug empirinių studijų, kuriose būtų pateikiami konkretūs duomenys apie lytinės orientacijos atskleidimo arba slėpimo poveikį požiūriui į darbą arba darbo našumui (Chrobot-Mason, Button ir DiClementi, 2001: 322; Day ir Schoenrade, 2000: 347; Day ir Schoenrade, 1997: 148; Driscoll, Kelley ir Fassinger, 1996: 230; Griffith ir Hebl, 2002: 1192). Dauguma tyrimų nustatė, kad sprendimas atskleisti ar slėpti homoseksualumą

priklauso tiek nuo individualių savybių, tokių kaip lytinės tapatybės raidos specifika, savęs priėmimas tokio/s koks/ia esu, prisipažinimas šeimos nariams ir draugams/ėms, partnerystės trukmė, įvairūs faktoriai darbe, ypač galima neigiama bendradarbių reakcija, darbo aplinkoje jaučiamas palaikymas, darbdavio/ės politika lytinės orientacijos įvairovės atžvilgiu, praeityje išgyventos neigiamos diskriminacijos patirtys (Chrobot-Mason, Button ir DiClimenti, 2001: 324-5; Driscoll, Kelley ir Fassinger, 1996: 230, 239; Griffith ir Hebl, 2002: 1194-5). Neformali diskriminacija pasitarnauja kaip svarbus informacijos šaltinis, leidžiantis įvertinti formalios diskriminacijos galimybę (Chung, 2001: 35). Diskriminacijos apraiškos, tokios kaip pajuokavimai homofobijos tema, arba gėjų bei lesbiečių darbo kolektyve diskriminacija leidžia numatyti potencialią riziką. Anot Buttono (2001), organizacijos klimatą neigiamai veikia tapatybės valdymo strategijos, kuriomis siekiama slėpti seksualinę orientaciją, o teigiamai veikia strategijos, orientuotos į tiesioginį arba netiesioginį orientacijos atskleidimą. Anksčiau asmens lytinės orientacijos slėpimas buvo labiausiai paplitusi prisitaikomojo pobūdžio strategija, kurios pagalba buvo bandoma spręsti galimos diskriminacijos bei homofobijos darbo aplinkoje problemas (Bertrand, 1984: Croteau, 1996: 199; Levine ir Leonard, 1984; Schneider, 1986). Tačiau neseniai įvykę pokyčiai teisinėje sistemoje pakeitė bendrą kontekstą, kuriame priimami sprendimai, o tai savo ruožtu skatina atskleisti lytinę orientaciją darbo aplinkoje.

Gėjams ir lesbietėms palankių teisinių sprendimų raida Kvebeke ir Kanadoje[3]

Jau 1977-aisiais Kvebeko provincijoje draudimas diskriminuoti lytinės orientacijos pagrindu įtrauktas į Teisių Chartiją. Kvebekas buvo pirmoji provincija Kanadoje ir pirmoji valstybė pasaulyje, priėmusi tokį sprendimą (Corriveau, 2006: 157). Visos Kanados mastu tik po 20 metų įvairių pilietinių akcijų – demonstracijų, politinio lobizmo, teisminių procesų – teisė į lytinę orientaciją galiausiai tampa viena iš pagrindinių piliečių teisių (Adam, 1995; Warner, 2002). 1995 metais Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad į Kanados Konstituciją įtrauktas lytinės orientacijos klausimas, nors straipsnyje 15(1) jis nėra tiesiogiai minimas diskriminaciją draudžiamų motyvų sąraše (Smith, 1999). Vis dėlto egzistuojančių antidiskriminacinių priemonių dar nepakanka, kad būtų sudarytos prielaidas visose gyvenimo sferose įgyvendinti lygių galimybių politiką, palankią gėjams ir lesbietėms (Leahey, 1999). Pastaraisiais metais buvo įvesta nemažai teisinių potvarkių, įteisinančių tos pačios lyties asmenų partnerystę ir šeimos ryšius. Kvebeke tos pačios lyties asmenų santuokos buvo įteisintos 1999-aisiais, o federaliniuose įstatymuose ši nuostata priimta 2000-aisiais. Kvebeko teisinė sistema skirtinga negu kitose provincijose: šeimyninė padėtis, santykiai tarp kartų

ir šeimos teisės bei pareigos yra apibrėžtos Civiliniame Kodekse, paveldėtame iš prancūzų kolonializmo laikų. 2002 metais Kvebeko parlamentas pakeitė Kodeksą. Buvo sukurta nauja institucija, pavadinta *civiline sąjunga*, galima tiek tarp homoseksualių, tiek tarp heteroseksualių porų. Ši sąjunga labai panaši į santuoką, nors taip ir nevadinama, kadangi nustatyti santuokos apibrėžimą gali tik federalinė jurisdikcija. Tame pačiame įstatyme teigiama, kad tiek įvaikintas vaikas, tiek pradėtas medicininės intervencijos pagalba arba natūraliu apvaisinimu gali teisėtai turėti dvi motinas ir du tėvus, nepriklausomai nuo jų šeimyninės padėties (partnerystė, civilinė sąjunga ar santuoka). Abu tėvai ir abi motinos turi vienodą tėvystės/motinystės statusą ir pareigas (Corriveau, 2006). Ir galiausiai 2004 metais, jei būdavo priimtas atitinkamas teismo sprendimas, gėjai ir lesbietės galėjo susituokti Kvebeke ir dar keliose provincijose. Ši realybė tapo oficialiu visoje Kanadoje galiojančiu įstatymu 2005 m. liepą (Larocque, 2005).

Šie pokyčiai teisės aktuose atspindi plačiosios visuomenės mastu įvykusios viešosios nuomonės bei požiūrio į gėjus ir lesbietes pokyčius, kartu jie tampa ir tų pokyčių priežastimi. Nors teigiamas poveikis iš karto ir nepasireiškia, tačiau per šių poveikių skleidžiamą simboliką lengviau tampa įgyvendinti individualių asmenų siekius reikalauti pagarbos ir socialinio pripažinimo. Geresnių rezultatų pasiekiama ir kolektyvinėje kovoje prieš homofobiją ir už integraciją skatinančią politiką. Viešos diskusijos šiais klausimais suteikia homoseksualiems vyrams ir moterims daugiau socialinio matomumo, o Kvebeke, be jokios abejonės, ir geresnį įvaizdį žiniasklaidoje. Profesinėje srityje naujieji įstatymai suteikia eilę konkrečių privalumų, pvz., atostogas vedybų arba partnerio/ės ligos atveju, motinystės/tėvystės atostogas, galimybę įtraukti partnerį/ę arba vaiką į draudimo arba pensijų planus, priklausomai nuo konkretaus asmens arba kolektyvinės darbo sutarties sąlygų. Tai skatina gėjus ir lesbietes atskleisti savo lytinę orientaciją, kad būtų galima pasinaudoti naujųjų įstatymų suteikiamais privalumais (Chamberland, Gagné ir Paquin, 2006). Neretai, jei homoseksualūs asmenys gyvena civilinėje sąjungoje, yra susituokę/usios arba gyvena su partneriu/e, jie turi informuoti bent jau savo darbdavį arba personalo skyrių apie savo šeimyninę padėtį. Informacija reikalinga sprendžiant administracinio pobūdžio klausimus, susijusius su mokesčiais ir medicininiu draudimu. Taigi, pastarieji teisiniame lygmenyje įvykę pokyčiai pakeitė kontekstą, lemiantį sprendimus dėl lytinės orientacijos atskleidimo darbe. Atsirado daugiau paskatų neslėpti tikrosios tapatybės, nes sumažėjo su tuo susijusios rizikos, bent jau tikimybės patirti darbdavio/ės diskriminaciją.

Metodas

Atsižvelgiant į besikeičiantį socialinį ir teisinį kontekstą bei į duomenų nagrinėjama tema trūkumą, pasirinktas metodologinis modelis, kurio pagalba būtų

galima ištirti diskriminacijos ir lytinės orientacijos atskleidimo darbo aplinkoje problemas. Renkant duomenis buvo naudoti tiek kiekybiniai, tiek kokybiniai metodai. *Pirma*, detalus klausimynas apėmė platų problemų spektrą: buvo tirtas patirtas požiūris į gėjus ir lesbietes jų dabartiniame darbe, įskaitant ir įvairaus pobūdžio homofobiją, nukreiptą prieš respondentą/ę arba kitus gėjus ir lesbietes; buvo tiriama gėjų ir lesbiečių tapatybės raida. Klausimynu taip pat buvo siekiama išsiaiškinti diskriminacijos, priekabiavimo, psichologinio ir fizinio smurto atvejus, patirtus nuo 1999 metų; naudojimosi naujai įgytomis teisėmis, reglamentuojančiomis tos pačios lyties porų santykius ir pareigas vaikams, pobūdį; tikėjimą, kad darbdavys ir profsąjungos gerbia teises ir užtikrina konfidencialumą. Dalyje, skirtoje gėjų ir lesbiečių tapatybės raidai, dominavo klausimai - kokiu mastu darbo aplinkoje ir asmeniniame gyvenime supantys žmonės žinojo apie respondentų lytinę orientaciją, kokios priežastys skatina slėpti arba atskleisti lytinę orientaciją, kokiais būdais tai buvo daroma. Klausimynas buvo išbandytas apklausus 10 homoseksualių vyrų ir 10 homoseksualių moterų. Po to klausimynas buvo nežymiai pakoreguotas. *Antra*, dalis tyrimo grupės respondentų/čių, užpildžiusių klausimyną, buvo apklausti/os pusiau struktūruoto interviu metodu. Temos, pateiktos interviu metodiniuose nurodymuose, buvo labai panašios į klausimyno temas. Interviu pagalba buvo siekiama surinkti detalią informaciją apie diskriminacijos atvejus, įskaitant neformalią diskriminaciją ir subtilias marginalizacijos formas[4] bei apie integracijos būdus, įskaitant ir sprendimą atskleisti lytinę orientaciją. Prieš interviu tyrėjai turėjo išanalizuoti užpildytą anketą ir atitinkamai adaptuoti interviu metodinių nurodymų turinį[5].

Atrenkant respondentus buvo orientuojamasi į 20-ies metų ir vyresnius/ias vyrus ir moteris, kurie/ios save vadino gėjais arba lesbietėmis, t.y. apibūdindami savo lytinę orientaciją naudojo šiuos arba kitus lytinę tapatybę nusakančius terminus (homoseksualus/i, netradicinės lytinės orientacijos ir kt.), buvo dirbantys (arba laikinai nedirbantys, arba pensininkai ne daugiau 2 metus)[6]. Siekiant pritraukti daugiau dalyvių, reprezentuojančių įvairias sociodemografines charakteristikas, buvo naudojamos įvairios priemonės: skrajutės, skelbimai lesbietėms, gėjams, biseksualiems ir transseksualiems (toliau – LGBT) žmonėms skirtuose žurnaluose ir internetiniuose tinklalapiuose ir kiti informaciniai kanalai (pvz., profsąjungų spauda); įvairių bendruomenių grupių elektroninių adresų sąrašas, asmeninių kontaktų per LGBT renginius naudojimas, dalyvavimas vietinėse radijo ir televizijos programose. Artėjant dalyvių atrinkimo termino pabaigai buvo suorganizuota akcija Monrealio lesbiečių bare, siekiant išlyginti lyčių pusiausvyrą. Mūsų tyrimo partneriai iš profsąjungų ir visuomeninių organizacijų labai prisidėjo pritraukiant tyrimo dalyvius ir padėjo įtikinti juos apie tyrimo svarbą kovoje prieš homofobiją darbo aplinkoje. Per visą tyrimo dalyvių paieškos kampaniją buvo pabrėžiama, jog mes ieškome dirbančių gėjų ir lesbiečių ir mums visai nesvarbus jų apsisprendimas atskleisti ar slėpti savo lytinę orientaciją darbe

taip pat nesvarbu, ar jų patirtis darbo kolektyve yra teigiama ar neigiama.

Buvo imtasi priemonių užtikrinti dalyvių konfidencialumą, ypač darbo aplinkoje. Anonimiškai anketos buvo siunčiamos paštu ir buvo pridedamas vokas su užrašytu atgaliniu adresu. Siekiant pritraukti daugiau dalyvių, į voką buvo dedamos 2 anketos ir pridedamas paraginimas duoti anketą partneriui/ei, kolegai/ei arba draugui/ei. Užpildytos anketos buvo identifikuojamos tik skaičių pagalba. Įvairiems projekto etapams nustatyta eilė etikos taisyklių. Tyrimo partneriai ir visi tyrimo komandos nariai/ės išsamiai susipažino su etikos taisyklėmis ir nurodymais kaip jų laikytis.

Šio tyrimo atrankos dydį sudarė 786 dirbantys gėjai ir lesbietės. Jie atsakė į anketos klausimus, o 204 buvo apklausti ir interviu metodu. 1 lentelėje pateikiamos dalyvių sociodemografinės charakteristikos. Tarp atsakiusiųjų į anketos klausimus vyrai (49,2%) ir moterys (50,8%) buvo beveik vienodai reprezentuojami, nors tarp interviu metodu apklaustųjų nežymiai dominavo vyrai (55%).

1 lentelė.

Apklaustųjų sociodemografinės charakteristikos (%)

		Anketavimas	Interviu
Skaičius	786		204
Lytis	Moteys	50,8	45,0
	Vyrai	49,2	55,0
Amžius	20 - 34 metų	30,0	34,0
	35 - 49 metų	52,2	50,5
	50 metų ir vyresni/ės	17,8	15,5
Gimtoji kalba	Prancūzų	92,5	86,0
	Anglų	4,5	7,5
	Kita	3,1	6,5
Išsilavinimas	Vidurinis arba žemesnis	16,9	11,0
	Aukštasis neuniversitetinis	21,1	23,5
	Aukštasis universitetinis	62,0	65,5
Asmeninės pajamos praėjusiais metais	Mažiau nei 40 000$	46,3	44,5
	40 000$ ir daugiau	53,7	55,5
Darbo stažas dabartiniame darbe	Mažiau nei 1 metai	5,9	6,1
	Nuo 1 iki 5 metų	28,6	32,1
	Nuo 5 metų iki 10 metų	16,8	13,3
	10 metų ir daugiau	48,1	48,0
	Šiuo metu nedirba	0,7	0,5
Veiklos sritis	Švietimas	20,6	23,7
	Sveikatos/socialinės paslaugos	20,0	20,2
	Viešųjų paslaugų sfera	13,6	13,1
	Kitos paslaugos	25,9	27,0
	Prekyba	7,7	7,0
	Kultūros sektorius	5,4	2,5
	Pirminis ir antrinis sektorius	6,8	6,5

Tiek pagal kiekybinius, tiek kokybinius duomenis dalyviai atstovauja įvairias amžiaus grupes: beveik viena trečioji priklauso jaunesniojo amžiaus žmonių grupei (20-34), pusė – vidutinio amžiaus (35-49), likusieji yra penkiasdešimtmečiai arba vyresni. 92,5% atsakiusiųjų į klausimyno klausimus kaip gimtąją kalbą nurodo prancūzų. Palyginimui – 82% visų Kvebeko gyventojų yra prancūzakalbiai[7].

Kalbinės mažumos yra geriau atstovaujamos tarp interviu metodu apklaustų dalyvių: dalyvavo 7,5% respondentų/čių, kuriems anglų kalba yra gimtoji, 6,5% imigrantų/čių iš įvairios kultūrinės ir kalbinės aplinkos. Dauguma anketą užpildžiusiųjų asmenų (62%) turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą, 53,7% tyrimo dalyvių vieno asmens metinės pajamos praėjusiais metais buvo 40000$ ir daugiau. Beveik pusė respondentų/čių (48,1%) dabartiniame darbe dirba ne mažiau kaip 10 metų, du trečdaliai 5 metus ir daugiau. Ir dar, kaip matome 1 lentelėje, respondentai atstovauja įvairiausias darbo rinkos sritis. Pastarųjų charakteristikų pasiskirstymas yra labai panašus tarp interviu dalyvavusių respondentų. Apskritai abiejose tyrimo grupėse – tiek tarp užpildžiusiųjų anketą, tiek tarp dalyvavusiųjų interviu – yra tolygus pasiskirstymas pagal lytį ir amžių. Tačiau kaip dažnai pasitaiko gėjų ir lesbiečių studijose, vykdomose pasirenkant respondentus/es pagal patogumą, abiejose aprašomo tyrimo grupėse pastebimos tam tikros dažnai tokiose studijose pasitaikančios tendencijos, t.y. tarp respondentų dominuoja gerą išsilavinimą turintys, nemažas pajamas gaunantys žmonės bei dominuojančių etnokultūrinių grupių nariai ir miesto gyventojai. Skirtumus pastarosiose dvejose charakteristikose dalinai kompensuoja interviu dalyvavusių respondentų/čių pogrupis.

Kiekybiniai duomenys buvo apdorojami SPSS programine įranga. Statistiškai patikima priklausomybė buvo skaičiuojama naudojant Chi-kvadratą, kai p dydis yra 0,05 arba mažiau. Pirmiausia interviu buvo pažodžiui transkribuojami naudojant N'Vivo kodavimo sistemą, interviu turinys suklasifikuotas pagal tris bendras tyrimo temas (požiūris darbo aplinkoje ir diskriminacija; tapatybės valdymas, teisiškai reglamentuotos teisės). Dalys apie tapatybės valdymą sugrupuotos į tris kategorijas: žinojimas apie seksualinę orientaciją darbo aplinkoje, seksualinės orientacijos atskleidimo būdai ir motyvai[8]. Po to ištyrėme kiekvienos šių trijų grupių turinį ir tyrimo metu kūrėme kodavimo kategorijas. Reikia nepamiršti, jog pokalbis su vienu interviu dalyviu gali parodyti, jog priimami sprendimai atskleisti ir slėpti lytinę orientaciją priklauso nuo pašnekovo ir aplinkybių. Šiame straipsnyje pateikiama analizė paremta kiekybiniais duomenimis, ištraukos iš interviu su tyrimo dalyviais/ėmis naudojamos kaip iliustracija.

Resultatai

Kas žino?

Respondentų buvo prašoma pasakyti, kiek žmonių, su kuriais bendrauja darbe, žino apie jų homoseksualinę orientaciją. Kaip parodyta 1 paveiksle, 71,5% respondentų/čių sako, kad apie jų homoseksualumą žino visi, beveik visi arba dauguma kolegų. Truputį mažesnis procentas tyrimo dalyvių teigia, jog apie jų homoseksualumą žino tiesioginiai viršininkai (67,2%) ir pavaldiniai (63,5%). Apskritai, kaip teigia didelė dalis dalyvių, informacija apie jų seksualinę orientaciją jų tiesioginėje darbo aplinkoje nėra paslaptis. Tuo nenorima pasakyti, jog gėjai ir lesbietės visiškai neslepia savo seksualinės orientacijos arba net ja puikuojasi – tokias tendencijas ir atskleis tolesnis tyrimo aprašymas. Gauti duomenys rodo, kad viskas gali būti ir atvirkščiai – daugiau kaip ketvirtadalis dalyvių teigia, jog apie jų lytinę orientaciją nežino nė vienas juos supančių žmonių – bent jau jų žiniomis – arba, jei žino, tai tik nedaugelis. Tačiau santykis respondentųčių, teigiančių, jog niekas darbe nežino apie jų lytinę orientaciją, yra reikšmingai mažesnis (7,3%), kai kalbame apie asmenis, kurie prisipažino kolegoms, bet slepia nuo tiesioginių viršininkų (19,8%) ir pavaldinių (19,1%). Tai galėtų reikšti, jog dalis respondentų/čių ryžosi prisipažinti kai kuriems asmenims darbo aplinkoje, tuo tarpu slepia savo lytinę orientaciją nuo žmonių, esančių skirtingose darbo aplinkos hierarchijos pozicijose.

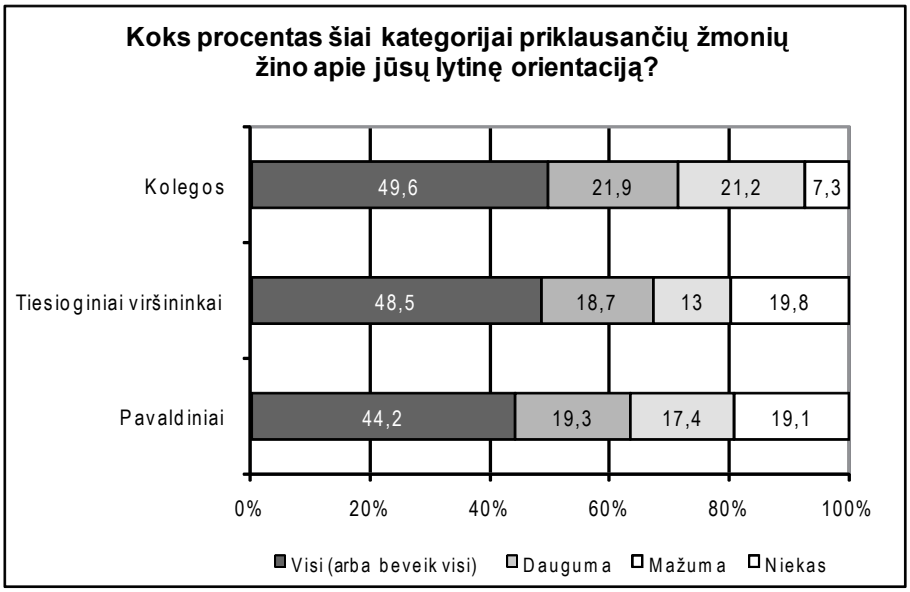

1 pav. Žinojimas apie lytinę orientaciją pirminėje darbo aplinkoje (%)

Žinančiųjų apie seksualinę orientaciją procentas yra mažesnis tarp taip vadinamos antrinės darbo aplinkos, t.y. žmonių, su kuriais tenka susidurti ne kiekvieną dieną. Tik truputį daugiau negu pusė respondentų teigia, kad apie jų lytinę orientaciją plačiai žino darbdaviai ar aukščiausi direktorato lygio pareigūnai (53%) bei profsąjungos atstovai (52,6%). Taip pat akivaizdu, jog didelė dalis dviejų pastarųjų kategorijų atstovų – atitinkamai 32,1% ir 27,7% – kaip teigiama, nežino apie respondentų/čių lytinę orientaciją. Šie duomenys byloja ne tik apie palankių sąlygų pasikalbėti apie asmeninius reikalus stoką, bet ir leidžia manyti, jog informacija apie seksualinę orientaciją tokiais atvejais dažniausiai yra nuslepiama. Žinančiųjų apie respondentų lytinę orientaciją procentas drastiškai mažėja, kai kalbame apie klientus, studentus arba pacientus. Tik nedidelė dalis respondentų (18%) teigia, jog dauguma minėtų kategorijų žmonių žino apie jų lytinę orientaciją, tuo tarpu daugiau kaip du trečdaliai (67,7%) teigia, jog jie visi arba beveik visi apie tai nežino. Be to, gana didelė dalis respondentų (17,4%) teigė negalį įvertinti, kiek yra žinoma apie jų lytinę orientaciją.

Pokalbiai apie žmonių asmeninius gyvenimus yra gana dažni darbe, ypač tarp kolegų. Iš esmės 80% respondentų sutiko su teiginiu: *Mano darbe dažnai kalbama apie žmonių asmeninius gyvenimus, intymų gyvenimą/santykius ir šeimyninį gyvenimą.* Tokiame kontekste reikia daug pastangų nuslėpti savo lytinę orientaciją. Taigi reikėtų manyti, kad žinojimo apie lytinę orientaciją laipsnis didele dalimi priklauso nuo homoseksualių asmenų sprendimo atskleisti savo lytinę orientaciją arba laikyti paslaptyje. Žinojimo laipsnis priklauso ir nuo elgesio, tiesiogiai atskleidžiančio homoseksualią orientaciją, arba nuo atitinkamų ženklų, sudarančių prielaidas manyti, jog asmuo yra gėjus arba lesbietė. Tyrimo dalyvių klausėme, kokiu mastu juos darbe supančių įvairių kategorijų žmonių žinojimas apie jų homoseksualumą priklauso nuo respondentų/čių tikslingo elgesio. Didžioji dauguma atsakė, jog tiesioginėje jų darbo aplinkoje įvairių kategorijų darbuotojų žinojimas apie jų seksualinę orientaciją visiškai arba didele dalimi priklausė nuo jų elgesio: kolegų – 89%, tiesioginių viršininkų – 86%, pavaldinių –88%. Procentas sumažėja, bet vis išlieka gana didelis kalbant apie antrinę darbo aplinką: tėvus, teisėtus globėjus ir išlaikytojus (86%), profsąjungų atstovus (82%), darbdavius/direktoratą (80%) ir klientus/studentus/pacientus (77%). Sprendžiant iš gautų rezultatų, didžioji dalis respondentų mano, kad apskritai jie/jos kontroliuoja informacijos apie savo lytinę orientaciją sklidimą, ypatingai tiesioginėje darbo aplinkoje. Kai informacija atskleidžiama, pasidaro sunkiau kontroliuoti jos sklaidą platesnėje darbo aplinkoje. Faktiškai beveik ketvirtadalis tyrimo dalyvių (23,3%) papasakojo bent apie vieną atvejį, kai prieš jų valią buvo viešai paskelbta arba atskleista jų seksualinė orientacija. Atsakydami į kitą klausimą, 42,9% tyrimo dalyvių teigė, kad jie/jos jaustųsi visiškai gerai žinodami/os, kad darbe gali būti žinoma jų lytinė orientacija; 34,1% nurodė, jog jaustųsi gana gerai; atitinkamai 16% ir 6.9% pasakė, jog jaustųsi pakankamai

arba visiškai blogai. Į klausimą, kuriai kategorijai žmonių greičiausiai atskleistų savo lytinę orientaciją, dauguma anketoje pirmoje arba antroje vietoje (iš daugelio kitų galimybių) pažymėjo gėjus ir lesbietes. Tai paaiškina, kodėl tyrimo metu pastebėta, jog 72% atsakiusiųjų į klausimus žino bent vieną gėjų jų darbo aplinkoje ir 63% žino bent vieną lesbietę.

Savo asmeniniame gyvenime respondentai/ės nėra užsisklendę. 8 iš 10 asmenų lytinė orientacija yra žinoma beveik visiems šeimos nariams. Likusiųjų 13% atvejų – žino dauguma giminaičių. Panaši situacija ir santykiuose su draugais nuo kurių lytinė orientacija yra retai slepiama. Situacija yra visiškai skirtinga, kai kalbame apie žmones darbo aplinkoje, kuriems atskleista lytinė orientacija. Atsižvelgiant į duomenis šioje kategorijoje, išryškėja ryškus atotrūkis tarp privačios sferos (draugų, šeimos) ir darbo aplinkos, kur imamasi atsargumo priemonių, kad informacija apie lytinę orientaciją nesklistų. Šių duomenų negalime palyginti su ankstesnių tyrimų *atitinkamais* duomenimis, tačiau lyginimas su kitais tyrimais leidžia daryti tam tikras išvadas. 9-ojo dešimtmečio pradžioje Kvebeke atliktos studijos su 1000 lesbiečių tyrimo grupe duomenimis tik 11% respondenčių teigė, kad visi darbe žinojo apie jų lytinę orientaciją; 43% atskleidė savo orientaciją kai kuriems žmonėms; 18% manė, jog apie jų lytinę orientaciją žinojo tam tikras skaičius žmonių; tuo tarpu daugiau nei ketvirtadalis (28%) teigė, kad apie tai niekas nežinojo (Bertrand, 1984:197)[9]. Dviejų tuo pačiu laikotarpiu atliktų tyrimų duomenimis tik mažuma gėjų ir lesbiečių atskleidė savo lytinę orientaciją: Levine ir Leonard (1984) nustatė, kad 23% iš 203 tyrimo dalyvių apie tai prisipažino beveik visiems jų darbo aplinkos žmonėms, tuo tarpu kiti/os dalinai arba visiškai slėpė savo lytinę orientaciją. Pagal Schneider tyrimą (1986) 39% dirbančių lesbiečių (n=228) save apibūdino kaip beveik neslepiančias (23%) arba visiškai neslepiančias (16%) savo lytinės orientacijos. Vėlesniame tyrime, kuriame dalyvavo 123 dirbančios lesbietės, Driscoll nustatė, jog tik 24% apie lytinę orientaciją pasisakė savo darbo aplinkoje, 44% ją atskleidė savo tiesioginiams viršininkams (Driscoll, 1996: 237). Dabartinio tyrimo duomenimis vis daugiau gėjų ir lesbiečių nebelinkę laikyti savo lytinės orientacijos kruopščiai darbo aplinkoje slepiama paslaptimi, nors vis dar daugiau kaip ketvirtadalis stengiasi nuslėpti šią informaciją nuo visų arba daugumos savo darbo aplinkoje ir dar didesnis procentas slepia nuo visų arba daugumos su kuriais bendraujama kasdieninėje aplinkoje.

Asmeninių charakteristikų ir darbo aplinkos faktorių įtaka

Išanalizavome asmenines charakteristikas (lytis amžius, išsilavinimas, pajamos, gimtoji kalba) ir su darbo aplinka susijusius faktorius (pozicija darbo organizacijos struktūroje, profesinis statusas, lyčių santykis darbe, profsąjungos buvimas/nebuvimas, pasitikėjimas darbdaviu), siekdami išsiaiškinti, kokiu mastu šie veiksniai lemia žinojimą apie lytinę orientaciją darbo aplinkoje. Lytis,

stabilumas arba nestabilumas darbe, vyrų ir moterų proporcinis santykis darbo aplinkoje pasirodė kaip svarbiausi faktoriai. Nors sunku tiksliai pasakyti, kas lemia sprendimą darbo aplinkoje atskleisti arba slėpti seksualinę orientaciją, tyrimo rezultatai parodo, kad viešumo atžvilgiu pastebima aiški priklausomybė nuo lyties aspekto: darbo aplinkoje apie lesbiečių lytinę orientaciją dažniau žino lesbietės, o ne kitų kategorijų darbuotojai/jos (2 lentelė). Ši skirtybė neturėtų būti siejama su žemu atvirumo laipsniu asmeninėje sferoje, kadangi pagal lytinės orientacijos atskleidimo šeimos nariams ir draugams faktorių nepastebėtas reikšmingas skirtumas tarp gėjų ir lesbiečių. Lesbietės gali būti diskriminuojamos kaip moterys ir kaip lesbietės – ši aplinkybių sankloda ir paaiškina jų didesnį atsargumą. Priklausomybė tarp lyties ir atvirumo apie lytinę orientaciją yra didesnė, kai kalbame apie žmones, darbo organizacijos struktūros hierarchijoje turinčius skirtingus vaidmenis arba užimančius skirtingas pozicijas (viršininkai, pavaldiniai, darbdaviai ir profsąjungų atstovai). Šis faktas galėtų reikšti, jog lesbietės atsargiau žiūri į galimas diskriminacijos darbo aplinkoje pasekmes ir galimos diskriminacijos įtaką karjeros raidai. Taip pat santykinai daugiau lesbiečių (29,2%) negu gėjų (16,6%; $p \leq 0.01$; Kremerio koeficientas: 0,149) gerai nesijaustų, jei apie jų lytinę orientaciją būtų žinoma darbe.

2 lentelė.

Lyties ir žinojimo apie lytinę orientaciją priklausomybė

	Moterys (%)	Vyrai (%)	Ryšio stiprumas	***p* reikšmė**
Kolegos	66,2	76,9	0,119	**
Tiesioginis viršininkas/ai	60,7	73,7	0,138	**
Pavaldiniai	54,1	72,7	0,193	**
Direktoratas/darbdavys	46,2	60,1	0,139	**
Profesinių sąjungų atstovai	43,9	62,3	0,184	**
Klientai/ /studentai	14,7	23,7	0,114	*
Tėvai/globėjai	45,9	58,2	0,122	*
Moterys darbo aplinkoje	58,2	73,7	0,164	**
Vyrai darbo aplinkoje	49,3	66,7	0,176	**
Gėjai darbo aplinkoje	66,4	84,2	0,207	**
Lesbietės darbo aplinkoje	72,0	77,9	0,068	-
Šeimos nariai	93,7	91,9	0,034	-
Draugai	98,5	97,7	0,030	-

Klausimas: Koks procentas šiai kategorijai priklausančių žmonių žino apie jūsų lytinę orientaciją? (Atsakymus "visi/arba visi" ir "dauguma" apjungėme į vieną grupę). Dvimatis reikšmingumo lygis: $^{**}p \leq 0{,}001$ and $^{*}p \leq 0{,}05$.

Prisipažinimą tiesioginėje darbo aplinkoje lemia ir lyčių santykis darbe bei profesinis statusas – du veiksniai, kurie tampriai susiję su daugeliu darbo aplinkos klimato rodiklių (3 lentelė). Kolegos, viršininkai ir pavaldiniai rečiau žino apie darbuotojų lytinę orientaciją darbo kolektyvuose, kur daugumą sudaro vyrai (70% ir daugiau), palyginus su kolektyvais, kur dirbama vien su moterimis arba su moterimis ir vyrais. Asmenys, dirbantys kolektyve, kur daugumą sudaro vyrai, pasakoja apie akivaizdžiai homofobišką elgesį, sukuriantį priešišką atmosferą. Homofobiškas elgesys tokiame kolektyve pasireiškia įžeidžiančiais pajuokavimais ir komentarais apie homoseksualumą arba homoseksualus, neigiamų stereotipų akcentavimu arba pajuokiančiu pamėgdžiojimu, taip pat kreipimusi į darbuotojus/as, naudojant homoseksualumą žyminčius žodžius bei pastoviu homoseksualios orientacijos akcentavimu.

3 lentelė.

Ryšys tarp žinojimo apie lytinę orientaciją pirminėje darbo aplinkoje, priešiškumas gėjų ir lesbiečių atžvilgiu darbo aplinkoje, darbo kolektyvo požiūris į gėjus ir lesbietes, padėtis darbe bei vyrų ir moterų santykis

	Profesinis statusas [6]		Vyrų ir moterų santykis[7]	
	Ryšio stiprumas	p reikšmė	Ryšio stiprumas	p reikšmė
Žinojimas apie lytinę orientaciją tarp kolegų[1]	0,116	**	0,132	**
Žinojimas apie lytinę orientaciją tarp tiesioginių viršininkų[2]	0,125	**	0,099	*
Žinojimas apie lytinę orientaciją tarp pavaldinių[3]	0,144	*	0,144	*
Priešiškumas gėjų ir lesbiečių atžvilgiu darbo aplinkoje[4]	0,052	-	0,141	**
Darbo kolektyvo požiūris į gėjus ir lesbietes [5]	0,120	**	0,150	**

[1--2-3] Koks procentas šiai kategorijai priklausančių žmonių žino apie jūsų lytinę orientaciją?

[4] Ar jūsų darbo aplinkoje yra vienas arba daugiau individų, atvirai reiškiančių priešiškumą gėjų ir lesbiečių atžvilgiu?

[5] Kaip bendrais buožais apibūdintumėte darbo kolektyvo požiūrį į gėjus ir lesbietes?

[6] Bendrai paėmus, kaip apibūdintumėt dabartinį Jūsų statusą darbe?

[7] Koks yra jūsų darbe vyrų ir moterų santykis?

Dvimatis reikšmingumo lygmuo: $^{**}p \leq 0{,}001$ and $^{*}p \leq 0{,}05$.

Tokiame kolektyve dirbantys homoseksualios orientacijos asmenys dažniau teigia, jog jų bendradarbiai atvirai reiškia priešiškumą savo kolegoms/ėms gėjams ir lesbietėms ir apskritai apibūdina tokį elgesį kaip kolektyvo narių siaurų pažiūrų pasekmę. Visiškai suprantama, jog tokioje aplinkoje dirbantys asmenys dažniau teigia, jog jie/jos jaustųsi blogai, jei darbe būtų atskleista jų homoseksuali orientacija (3 lentelė). Nenuostabu, kad homoseksualūs asmenys, savo situaciją darbe vertinantys kaip nesaugią arba labai pavojingą, rečiau atskleidžia savo seksualinę orientaciją tiesioginėje darbo aplinkoje, palyginus su asmenimis, kurie darbe jaučiasi stabiliai. Tačiau nesaugumas taip pat susijęs su priešiškumo jautimu darbo aplinkoje (3 lentelė). Galima manyti, jog nesaugiai besijaučiantys/čios darbuotojai/jos jautriau reaguoja į priešiškumą gėjų ir lesbiečių atžvilgiu ir labiau baiminasi dėl galimų pasekmių jų situacijai darbe.

Užsisklendimas ir atsivėrimas

Dabar panagrinėsime, kokias strategijas gėjai ir lesbietės naudoja atskleisti arba nuslėpti savo homoseksualumą darbo aplinkoje. Pasinaudodami literatūros šaltiniuose rasta informacija, respondentams/ėms pateikėme galimų būdų slėpti arba atskleisti savo lytinę orientaciją sąrašą ir paklausėme, ar jie/jos juos naudojo ir ar prireikus naudotų. Pasiūlyti būdai buvo ir aktyvūs, ir pasyvūs. Daugumą tyrimo dalyvių rinkosi pasyvius būdus, siekdami išvengti informacijos apie savo asmeninį gyvenimą platinimo ir plitimo tiesioginėje darbo aplinkoje. Todėl dažniausiai naudojamas būdas - *venk pokalbių apie asmeninį gyvenimą arba veiklą už darbo aplinkos ribų* (73,3%) (4 lentelė). Interviu dalyvavę respondentai pateikia pavyzdžių, iliustruojančių įvairias patirtis dabartyje ir praeityje.

> *Nieko nedarau, kad nuslėpčiau tai nuo kitų žmonių. Tiesiog apie tai nekalbu.* (Sylvain, 42 metų vyras, prancūzakalbis, sąskaitininkas viešojo administravimo srityje).
>
> *Aš nepateikiau daug detalių, kai kalbėdavau apie savo savaitgalius … kadangi vykstant gana detaliems pokalbiams nenorėjau kažko išgalvoti, aš vengdavau tokių pokalbių.* (Felix, 27 metų vyras, prancūzakalbis, technikas geomatavimų srityje)

Nemažai respondentų (58,7%) teigė, jog jie renkasi - *pokalbyje laikytis neutralumo ir nesukelti dviprasmių minčių apie savo asmeninį gyvenimą.*

> *Anksčiau aš kalbėdavau taip: taip, mes taip darėme*[10]*… mes buvome dviese, buvome trise ir tai darėme. Aš nenaudodavau vyriškos giminės įvardžio (vengdavau nuorodos į vyriškos giminės partnerį), bet ir nekalbėdavau taip, jog susidarytų įspūdis, kad tai buvo poros santykiai.* (Marlène, 47 metų moteris, prancūzakalbė, viešojo administravimo sferos darbuotoja).
>
> *Kai manęs paklausdavo: "tai ką nuveikėte?" - atsakydavau labai miglotai. Aš nepasakodavau jokių detalių. Aš sakydavau – ėjome į kiną, bet nesakydavau, kad buvau su savo draugu.* (Thierry, 37 metų vyras, prancū-

zakalbis, vidurinės grandies vadybos darbuotojas gamyboje).

Kai kurie interviu metodu tirti asmenys papasakojo apie metodus, kuriuos naudojant jiems/joms pavyksta nukreipti žmonių smalsumą.

Klausytis, o ne kalbėti. Paprastai naudoju tokį būdą. Aš tavęs klausau, tavo pasakojimo, ir tuomet tu neklausinėji manęs. Ir viskas! O žmonės taip mėgsta kalbėti apie save! (Pauline, 57 metų moteris, prancūzakalbė, vaikų priežiūros dienos centro direktorė).

Nors kartu dirbantys žmonės ir išsako įvairius komentarus apie homoseksualius asmenis – įprastus komentarus, lyg tarp kitko – aš nieko nesakau. Nereaguoju, laikausi neutralumo. Vengiu tokių temų. (Élise, 38 metų moteris, prancūzakalbė, atsakinga už klausos aparatų akustiką).

Kaip teigė viena respondentė, kai suteikiamas pagrindas manyti, jog asmuo yra heteroseksualios orientacijos, tuomet, jei nėra jokių užuominų apie kitokią orientaciją, asmuo ir priskiriamas heteroseksualiųjų kategorijai.

Kai pradėjau ten dirbti 1996-ais metais, nelabai jaukiai jaučiausi dėl savo lytinės orientacijos, todėl apie tai tylėjau. O žmonės tiesiog manė, jog nesu homoseksuali, ir aš leidau jiems taip manyti. Bet po to metams bėgant…(Indira, 36 metų moteris, gydytoja, anglakalbė, kilusi iš Pietų Azijos).

Mažesnė dalis atsakiusiųjų į anketos klausimus (22%) sakė, jog jie/jos paprastai vengė leisti laiką su savo kolegomis/ėmis po darbo valandų. Kai kurie interviu metodu apklausti asmenys teigė siekiantys darbe išvengti neformalių santykių su kolegomis (pvz., per pietų pertrauką) ir ne darbo metu.

Aš bandau… akivaizdžiai… turėti kiek įmanoma mažiau reikalų su tais žmonėmis asmeniniame lygmenyje. Dar daugiau, tokios pat taktikos laikausi ir kitais asmeninio gyvenimo klausimais: neduodu savo adreso, nesakau, kur gyvenu, su kuo dažnai matausi. (Ludovick, 26 metų vyras, prancūzakalbis, vidurinės grandies vadybos darbuotojas urbanistikos srityje).

Nevedusiam arba neištekėjusiai homoseksualios orientacijos darbuotojui/ai lengviau dalytis informacija draugų ir pažįstamų būryje ir išvengti konkrečių klausimų apie vedybinį statusą. Jei gyvenama poroje, kitas būdas, kuriuo galima nuslėpti homoseksualumą, yra išvengti tolesnių klausimų modifikuojant informaciją apie save, pavyzdžiui, teigiant, kad asmuo gyvena vienas/a, nors tai ir netiesa, arba pameluojant apie partnerio/ės lytį. Tokios elgsenos strategijos, kurias pasirinko atitinkamai 19% ir 15,3% respondentų (4 lentelė), gali būti vadinamos apsimetimo taktika, kadangi siekiama sudaryti heteroseksualaus žmogaus įspūdį. Kitą būdą, kuriuo siekiama tų pačių tikslų, naudojo tik 7,3% respondentų/očių. Apibendrinant šis būdas reikštų: *tavo išvaizda ir rūbai turi sudaryti heteroseksualaus žmogaus įvaizdį*. Tiksliau pasakius, tikslas pasiekiamas manipuliuojant informacija apie save arba kitaip sakant – meluojant. Tai aiškiai pasako viena interviu dalyvavusi respondentė:

Tuo metu mano atsakymas būdavo: aš gyvenu viena – trumpai ir aiš-

kiai. (Laureate, 50 metų moteris, prancūzakalbė, vidurinės mokyklos mokytoja).

Labai blogai, jog poilsio kambaryje tiesiog negali sėdėti su kolegomis/mis ir pasakyti: mano gyvenime kažkas yra – aš turiu draugę. Tačiau to sakyti negalima. Vietoj to reikia sakyti: aš turiu draugą. (Julei, 28 metų moteris, prancūzakalbė, pedagogė, dirbanti su žmonėmis, turinčiais klausos problemų, žmonių su sutrikusiu intelektu pedagogė)

Nors tokių metodų naudojimas reikalauja užsidėti kaukę ir apie save skleisti falsifikuotą, tačiau įtikinamą informaciją, šie būdai suteikia galimybę dalyvauti kasdieniuose pokalbiuose, kartu ir išgyventi norimas patirtis. Šiuo požiūriu minėti būdai skiriasi nuo konkretizuoto apsimetinėjimo, kaip antai pasakojimo apie neegzistuojantį priešingos lyties partnerį/ę arba tokio partnerio/ės pasikvietimą į darbo kolektyvo organizuojamą renginį, arba homofobinių pajuokavimų, arba pritarimo tokiems juokams. Tokių strategijų imamasi siekiant paslėpti homoseksualumą – nors reikia pripažinti, jog labai nedaug respondentų (mažiau nei 5%) rinkosi tokią elgseną.

Paklausti, kokie yra priimtinausi būdai atskleisti lytinę orientaciją, respondentai dažniausiai rinkosi atvirumą ir paprastumą. Dažniausiai buvo atsakoma: *Jei kas paklausia, atsakau labai aiškiai* (87%) ir *Kalbu apie savo partnerį/ę* (70,3%) (lentelė 4). Interviu metodu gauti atsakymai parodė, jog dažniausiai naudojamos tarpinės strategijos, apibūdinamos kaip tarpinis elgesys tarp viešo patvirtinimo arba *tiesioginio prisipažinimo* ir pasyvaus homoseksualumą liudijančių požymių *ne-slėpimo*. Daugelis sakė, jog jie niekad neatskleistų savo homoseksualumo – taip tiesiog iškart kokio nors pirmadienio rytą ... Jie norėtų pristatyti šią informaciją lyg ir nerūpestingai, kasdieniniame pokalbyje apie poras ir vedybinį gyvenimą arba apie laisvalaikio užsiėmimus.

Tai buvo padaryta visiškai natūraliai. Aš nepadariau jokio oficialaus pranešimo. Tai tiesiog iškilo tam tikruose pokalbiuose. (Maxime, 28 metų vyras, prancūzakalbis, finansų patarėjas).

Mes kalbame apie porų arba asmeninį gyvenimą ir apie tai paprasčiausiai užsimenama pokalbyje: Mano partnerė yra pianistė. Mes pradedame apie tai kalbėti. (Léa, 35 metų moteris, prancūzakalbė, smuiko mokytoja).

Kai kurie dalyviai/ės taip pat pasinaudoja aplinkybėmis neformaliai pranešti, jog jų gyvenime egzistuoja tos pačios lyties partneris/ė.

Sporto skyriuje pradėjo dirbti naujas kolega. Po dviejų dienų atsiskleidžiau jam. Aš pasakiau: Noriu tau nedelsiant pasakyti: mano meilužė ateina manęs aplankyti. Jis pasakė: Jėga! (Pascale, 30 metų moteris, prancūzakalbė, pardavėja ūkinių prekių parduotuvėje).

Kiti pamini savo partnerį/ę, pateikdami informaciją anketose dėl socialinių išmokų (pvz. draudimo, pasirinkdami pensijos planą) arba paprasčiausiai informaciją apie save.

[Mano direktorius] žinojo, kad aš turiu vaiką. Kai jis mane paklausė, kokiais telefono numeriais galėtų skambinti kritiniais atvejais, aš atsakiau: Galite skambinti mano draugui Christopher. (Alix, 31 metų juodaodis vyras, prancūzakalbis, kilęs iš Centrinės Amerikos, agentas didelėje komunikacijų įmonėje).

Trečią poziciją apibūdina atsakymas: *Ginu gėjų ir lesbiečių teises, kai darbe pradedama kalbėti šia tema* (61,4%). Tokia pozicija paprastai laikoma netiesioginiu būdu atskleisti savo lytinę orientaciją, kadangi homoseksualumo gynimas gali sukelti arba patvirtinti įtarimą ir paskatinti užduoti tiesioginius klausimus. Tokius rezultatus tikriausiai lėmė tuo metu vykusios nepaliaujamos diskusijos apie tos pačios lyties šeimas ir galimybę tos pačios lytiems asmenims kurti šeimas. Kai kurie interviu dalyviai/ės mums sakė, jog vėlesnėse diskusijose darbo aplinkoje jie papasakodavo apie sunkumus ir diskriminaciją, kuriuos patyrė jie patys/čios arba jų draugai/ės. Taip buvo siekiama pasisakyti už pokyčius teisinėje sistemoje – efektyvi strategija, anot respondentų/čių.

Tarp išvardintų būdų, kuriais atvirai atskleidžiama lytinė orientacija, ketvirtoje vietoje buvo: *Ieškau galimybių pasakyti apie savo lytinę orientaciją* (56,4%), (4 lentelė). Kaip teigė kai kurie interviu dalyviai/ės, homoseksuali orientacija kartais atskleidžiama kaip reakcija į heterocentriškus klausimus arba komentarus. Tokia taktika naudojama draugiškoje aplinkoje, kalbama be pykčio, tik

4 lentelė.

Penki dažniausi lytinės orientacijos atskleidimo ir slėpimo būdai

Slėpimo būdai	Santykis (%)
Vengiu pokalbių apie savo privatų gyvenimą arba veiklą už darbo aplinkos ribų	73,3
Kalbu apie tai, ką veikiu neutraliai / savo asmeninį gyvenimą apibūdinu dviprasmiškai, siekiant išvengti įtarimo	58,7
Vengiu susitikti kolegas po darbo valandų	22,0
Teigiu, kad neturiu poros, nors tai ir netiesa	19,0
Kai kalbu apie savo partnerę, naudoju vyriškos giminės įvardį / Kai kalbu apie savo partnerį, naudoju moteriškos giminės įvardį	15,3

Atskleidimo būdai	Santykis (%)
Jei kas nors paklausia, pateikiu vienareikšmius atsakymus	86,9
Kalbu apie savo partnerį/ę	70,3
Jei darbe pradedama kalbėti homoseksualumo tema, ginu gėjų ir lesbiečių teises	61,4
Savo iniciatyva papasakoju vienam arba daugiau žmonių	56,4
Atsivedu savo partnerį/ę į kolektyvo organizuojamą renginį, kur kviečiamos poros arba sutuoktiniai	48,4

Klausimas. Kuriuos iš paminėtų būdų jūs naudojate arba galėtumėte naudoti darbo aplinkoje nuslėpti arba atskleisti lytinę orientaciją?

akcentuojamas faktas, kad vienintelis skirtumas tarp įvairios lytinės orientacijos žmonių yra esamo/s arba būsimo/s partnerio/ės lytis.

> *Mano kolegė Johane manęs paklausė: kuo tave patraukia vyras? Aš pasakiau: kaip ir niekuo! Man labiau patinka žiūrėti į moteris. Ji pradėjo juoktis, galvojo, kad aš juokauju, nes dažnai laidau juokelius. Ji pasakė: geras! Aš atsakiau: visai nejuokauju, tai tiesa! Ji atsakė: nežinojau! Taip viskas ir vyko.* (Diane, 45 metų moteris, prancūzakalbė, prancūzų kilmės, tarnautoja popieriaus gamybos kompanijoje).

> A*š ruošiausi išeiti vieno mėnesio atostogų, kadangi mano partnerė Sara turėjo neužilgo gimdyti. O ji [kolegė] negalėjo suprasti, kodėl aš imu atostogas, todėl pasakiau: Na, iš tiesų, aš ketinu įsivaikinti vaiką! O ji atsakė: ar kūdikį? Ar kokių dviejų metų vaiką? Kadangi paprasčiausiai juk negali įvaikinti kūdikio! Jeigu jau įvaikini, tai kokių 2-3 metų vaiką. Aš tiesiog atsakiau: ne tai kūdikis. Faktiškai mano partnerė neužilgo gimdys. Ir turėjau progą pasakyti: mano atostogos yra visai teisėtos! Aš kuriu šeimą!* (Indira, 36 metų moteris, anglakalbė, gydytoja, kilusi iš Pietų Azijos)

Kitą atvirą būdą – *atsivesti savo partnerį/ę į darbo kolektyvo organizuojamą renginį* – rinkosi beveik pusė interviu dalyvių (48,4%).

Mūsų nuostabai 38,1% respondentų/čių klausimyne pažymėjo atsakymą *Leidžiu žmogui, kuris jau žino mano lytinę orientaciją, kalbėti apie tai arba atsakyti į iškylančius klausimus apie mano lytinę orientaciją*. Toks netiesioginis būdas iš esmės paremtas apkalbų fenomenu ir priklauso nuo draugiškai nusiteikusių žmonių palaikymo darbo aplinkoje. Pagrindinis tokio metodo privalumas tas, kad neprašoma draugiškai nusiteikusių kolegų/ių, kurie jau žino apie asmens lytinę orientaciją, laikyti tai paslaptyje, o aiškiai leidžiama suprasti arba pra-

šoma draugiškų bendradarbių paskleisti informaciją apie seksualinę orientaciją. Tokiu būdu gėjams ir lesbietėms nereikia nuolat darbo aplinkoje pakartoti prisipažinimo ritualo. Kai neprieštaraujama, jog tokia informacija bus skleidžiama darbo aplinkoje, asmuo yra pasirengęs/usi valdyti situaciją, kur visi gali žinoti apie jo/s lytinę orientaciją.

> *Noriu pasakyti, kadangi jau pasakiau daugeliui mane supančių žmonių, aišku, kad informacija sklis toliau. Tuomet nebeturi savęs klausti: kas žino ir kas ne? Tiesiog tai, kad žmonės žino, priimi kaip savaime suprantamą dalyką.* (Étienne, 38 metų vyras, prancūzakalbis, skubios medicininės pagalbos tarnybos darbuotojas).

Tokią strategiją galima naudoti priešiškoje darbo aplinkoje, kur galima tikėtis, jog palankiai nusiteikę bendradarbiai ne tik padės skleisti informaciją apie seksualinę orientaciją, bet ir prireikus apgins (Chamberland ir Paquin, 2005).

Kitas nurodytas tiesiogines arba netiesiogines priemones respondentai/ės rinkosi rečiau. Mažiau negu trečdalis (31,8%) rinkosi atsakymą *Kalbėjimas užuominomis (pvz., kalbėjimas apie vietas ir veiklą, siejamą su gėjų arba lesbiečių realijomis, iškėlimas vaivorykštės vėliavos, atitinkamos simbolikos nešiojimas, ir kt.)*. Nors pradžioje pristatyta kaip netiesioginis būdas, ši formuluotė kelia abejonių, kadangi šis būdas gali būti interpretuojamas kaip pateikimas informacijos, suprantamos tik paslaptį žinantiems asmenims, labiausia tikėtina – asmenims, su kuriais darbo aplinkoje sieja draugiški santykiai. Tokia informacija gali būti konkretaus baro pavadinimas arba gerai žinomų homoseksualios orientacijos žmonių simbolių, kaip antai vaivorykštė, naudojimas. Interviu parodė, jog asmenys, naudojantys tokius simbolius arba atvirai kalbantys apie savo homoseksualius patyrimus, labai akivaizdžiai nori, kad bendradarbiai/ės plačiai žinotų apie jų lytinę orientaciją. Pavyzdžiui, Diane siekia paaiškinti savo kolegai, ką reiškia trikampis ant jos mašinos buferio.

> *Džiaugiuosi, kad visi žino, kad esu lesbietė. Mašinų stovėjimo aikštelėje stovi mano mašina, ant kurios yra lipdukas. Jame apverstas trikampis, primargintas vaivorykštės spalvomis. Vienas inžinierius, mano draugas, galvojo kad tai buvo „Apple" kompanijos ženklas. Aš jam pasakiau: ne, tai trikampis homoseksualių žmonių ženklas.* (Diane, 45 metų moteris, prancūzakalbė, prancūzų kilmės, tarnautoja popieriaus gamybos kompanijoje).

Hugo atskleidžia savo homoseksualumą vos ne kiekvienam bendradarbiui. Tai daro pranešdamas apie pagrindinius gėjų ir lesbiečių organizuojamus įvykius.

> *Kai tik pradėdavo aptarinėti šį klausimą, kalbėdavau atvirai. (…) Aš sakydavau, kad dalyvauju homoseksualių žmonių veikloje arba kad vyksiu į homoseksualių žmonių žaidynes. Vienu metu pardavinėjau šokoladą, kad galėčiau dalyvauti homoseksualių žmonių žaidynėse Australijoje. Tie, kurie prieš tai nežinojo, nes aš jiems prieš tai nesakiau, tuomet sužinodavo. Tarp kitko jie norėdavo žinoti daugiau apie homoseksualių žmonių žaidynes.*

(Hugo, 36 metų vyras, prancūzakalbis, televizijos reklamos kūrėjas).

Tik nedaug respondentų rinkosi akivaizdžius homoseksualumo demonstravimo būdus, tokius kaip *Mano partnerio/ės nuotraukos, padėtos mano darbo vietoje* (22,8%), *Savo išvaizda ir rūbais kuriu homoseksualios orientacijos žmogaus įspūdį* (6%). Ir galiausiai 18,5% respondentų (24,6% tarp vyrų; 12,7% tarp moterų) rinkosi atsakymą - *atvirai rodau susidomėjimą tos pačios lyties asmeniu.* Tačiau tokį lytinės orientacijos atskleidimo būdą apibūdino kaip perdaug begėdišką ir manė, kad taip elgtis galima tik plačių pažiūrų kolegų akivaizdoje arba saugioje aplinkoje.

Mes taip pat paprašėme, kad respondentai apibūdintų savo įprastinę laikyseną darbe, pasirinkdami iš keleto pasiūlytų teiginių. Rezultatai suteikia naujų prasmių ankstesniems duomenims – išsiskiria žmonės, nepriklausomai nuo aplinkybių naudojantys aktyvius metodus, ir besilaikantys pasyvios, atsargios taktikos. 27,2% teigė, kad jie/jos nepriklausomi nuo aplinkybių, atvirai kalba apie savo seksualinę orientaciją, o 33,1% pasirinko teiginį - *aš retai inicijuoju pokalbį apie savo lytinę orientaciją, tačiau manęs netrikdo apie tai kalbėti, jei kas nors pradeda kalbėti šia tema*. 23% sakė, kad kalba šia tema su žmonėmis, kuriais pasitiki (5 lentelė).

5 lentelė.

Lytinės orientacijos pateikimas darbo aplinkoje

Lytinės orientacijos pateikimas	Santykis (%)
Viską darau tam, kad tik nuslėpčiau lytinę orientaciją	3,6
Nekalbu lytinės orientacijos klausimais	13,1
Retai inicijuoju pokalbį apie mano lytinę orientaciją, bet jei kas pradeda kalbėti, nevengiu šios temos	33,1
Tai aptariu su tam tikrais žmonėmis, kuriais galiu pasitikėti	23,0
Apie savo lytinę orientaciją kalbu atvirai, nesvarbu kas dalyvauja pokalbyje	27,2
Iš viso	100,0

Klausimas. Kuris iš pateiktų teiginių geriausiai apibūdina jūsų elgesį dabartinėje situacijoje?

Nors didžioji dauguma dalyvių nesiima konkrečių veiksmų, kad paslėptų savo lytinę orientaciją, daugiau kaip pusė neatskleidžia savo homoseksualumo arba pasirenka žmones, su kuriais apie tai kalba. Reikėtų pažymėti, kad elgtis taip, kad visi žinotų apie asmens lytinę orientaciją, yra ne tas pats, kas aktyviai

viešinti homoseksualumą, t.y. atvirai kalbėti apie savo lytinę orientaciją, kurti įvaizdį arba demonstruoti vienareikšmę simboliką, kurią dauguma žmonių, įskaitant viršininkus ir klientus, lengvai atpažintų kaip ženklinančią homoseksualią tapatybę. Kita vertus, penktadalis respondentų/čių vis dar gyvena užsisklendę ir tik labai nežymiai yra atskleidę savo tapatybės esmę: 3,6% teigia, jog jiems pavyko visiškai nuslėpti savo lytinę orientaciją, o 13,1% pabrėžia apdairumą kaip geriausiai jų poziciją apibūdinančią taktiką. Taktika, kurios imamasi darbe, priklauso nuo darbuotojo saugumo arba nesaugumo jausmo atitinkamoje situacijoje. Kitaip tariant apie homoseksualumą dažniau atvirai kalba tie, kurie savo darbe jaučiasi labai stabiliai arba daugmaž stabiliai (29%), palyginus su žmonėmis, kurie jaučiasi nepakankamai stabiliai arba nesaugiai (17,8%). Tuo tarpu apdairumo taktikos dažniau laikosi darbuotojai, kurie nesijaučia stabiliai (11.4%), palyginus su turinčiais tvirtą poziciją darbe (21,2%, Kremerio koeficientas: 0,131).

Kodėl slepiama lytinė orientacija ir kokie motyvai skatina atskleisti

Mes taip pat klausėme respondentų, kokios priežastys juos skatintų darbe slėpti arba atskleisti jų lytinę orientaciją vienam arba keletui žmonių. Respondentams buvo parodytas ilgas galimų motyvų sąrašas. 6 lentelėje pateikiami dažniausiai pasirinkti šeši teiginiai. Dažniausiai paminėta priežastis, kodėl slepiama lytinė orientacija- *laikymasis atsargumo taktikos* (61,5%).

6 lentelė

Lytinės orientacijos atskleidimo arba slėpimo darbo aplinkoje priežastys

Slėpimo priežastys	Visiškai sutinku ir sutinku %
Nenoras kalbėti apie lytinę orientaciją	61,5
Noras apsaugoti savo asmeninį gyvenimą	59,1
Atsargumas	55,4
Noras neatskleisti lytinės orientacijos klientams / žmonėms, nuo kurių priklauso pajamos	51,2
Suvokimas, kad homoseksualumo klausimu žmonės mano darbo aplinkoje yra riboti	40,1
Mano partnerio/ės sprendimas neatskleisti savo lytinės tapatybės	34,2

Atskleidimo priežastys	Visiškai sutinku ir sutinku %
Noras būti sąžiningu/a su savimi	90,2
Tikresnio ryšio su darbo aplinkos kolektyvu vystymas	85,5
Noras prisidėti prie požiūrio į gėjus ir lesbietes keitimosi	78,1
Įsitikinimas, kad su gėjais ir lesbietėmis gražiai elgiamasi mano darbo aplinkoje	75,2
Poreikis gauti laisvadienių partnerio/ės mirties atveju arba partnerio/ės šeimos nario mirties atveju.	73,5
Atvirumo atmosfera darbo kolektyve	71,6

Klausimas. Nurodykite, kurios iš išvardintų priežasčių galėtų paskatinti atskleisti arba slėpti lytinę orientaciją nuo vieno arba keleto jūsų darbo kolektyvo narių.

Ši priežastis iš esmės išreiškia asmens poziciją, kuri gali būti interpretuojama ne tik kaip asmeninė savybė, bet ir kaip prisitaikymo strategija: tokia pozicija leidžia lengviau nustatyti aiškią ribą tarp asmeninio gyvenimo ir darbo ir taip apsisaugoma nuo kompromituojančios informacijos nutekėjimo. Kai kurie dalyviai/ės nenori susidurti su homoseksualios lytinės orientacijos atskleidimo pasekmėmis. Tai reikštų, pavyzdžiui jie/jos nenorėtų atsakinėti į įkyrius klausimus apie savo asmeninį gyvenimą ir lytiškumą arba nenorėtų, kad jų tapatybė būtų vertinama išimtinai per lytinės orientaciją.

> *Asmeniškai man pasakyti – aš esu gėjus ir t.t. ir pan. reiškia, kad nesu tikras, jog noriu turėti reikalų su žmonių reakcijomis. Su įvairiausiomis reakcijomis – ir teigiamomis, ir neigiamomis, iš tiesų aš su tuo nenoriu turėti reikalų.* (Laurent, 31 metų vyras, prancūzakalbis, kasininkas banke).

Kitas priežastis, tokias kaip *troškimą apsaugoti savo asmeninį gyvenimą arba atsargumo siekimą* pasirinko atitinkamai 59.1% ir 55.4% respondentų. Tokių priežasčių pasirinkimas implikuoja, jog vengiama neigiamų, netgi žalingų kitų žmonių reakcijų. Kai kurie interviu dalyvavę žmonės mano, jog tokių motyvų kaip atsargumas ir apdairumas pasirinkimas priklauso nuo individualių asmens savybių. Tačiau pagal kiekybinius duomenis pastebima tiesioginė priklausomybė tarp šių dviejų motyvų ir darbo aplinkos kolektyve, kuriame dauguma vyrų. Toks kolektyvas vertinamas kaip priešiškas, palyginus su mišriu darbo kolektyvu arba su darbo aplinka, kurioje daugumą sudaro moterys.[11] Kad ir kokia būtų pagrindinė tokių motyvų pasirinkimo priežastis – asmeninės savybės ar savęs ribojimas siekiant apsaugoti save – griežtos ir pastovios ribos tarp darbo ir asmeninio gyvenimo išlaikymas susijęs su mažesne psichologine įtampa negu visiškas užsisklendimas.

Darbas ir privatus gyvenimas man – skirtingi dalykai. Taip mažiau problemų. Taip pat mažiau apkalbų. Ir galiausiai tai mano gyvenimas. Jis priklauso man. […] Jaučiu, kad šių dviejų dalykų nereikia maišyti. (Julie, 28 metų moteris, prancūzakalbė, pedagogė, dirbanti su žmonėmis, turinčiais klausos problemų, pedagogė žmonių su sutrikusiu intelektu srityje).

Kiti du atsakymai parodo, kokios gali būti neigiamos lytinės orientacijos atskleidimo pasekmės, kurias gali lemti arba klientūros pobūdis (51,2%), arba bendras bendradarbių pažiūrų ribotumas (40,1%) (6 lentelė). Kaip teigia interviu dalyviai, atskleisti lytinę orientaciją dirbantiems tam tikrose profesinio aptarnavimo srityse nėra palanku (pvz., socialiniame darbe, psichologinėse tarnybose, slaugos srityje). Tai lemia etikos kodai, reikalavimai, susiję su tam tikrais profesiniais veiksmais, klientūros pažeidžiamumas (ypač jei yra koks nors fizinis kontaktas) ir įtakos veiksnys gaunant finansavimą. Kai kurie interviu dalyviai nerimavo dėl tėvų arba nepilnamečių bei neįgalių klientų globėjų priešiškos reakcijos. Buvo atliktas atskiras tyrimas, kuriame dalyvavo 32 vyrai ir moterys, dirbantys pradinėse ir vidurinėse mokyklose. Du iš trijų tyrimo dalyvių buvo mokytojai, todėl turėjo pastovius kontaktus su vaikais ir jaunuoliais. Trisdešimt tyrimo dalyvių teigė, kad mokiniai nežinojo apie jų lytinę orientaciją, o tai byloja apie respondentų/čių atsargumą dirbant su nepilnamečiais.[12] Kiti interviu dalyvavę žmonės iš kitų darbo rinkos sferų teigė, kad slepia savo lytinę orientaciją nenorėdami sugadinti įmonės įvaizdžio arba vengdami skundų iš klientų. Daugumoje atvejų šie/ios dalyviai/ės reguliuoja informacijos apie savo lytinę orientaciją sklidimo laipsnį atsižvelgdami/os į konkrečios darbo aplinkos situaciją. Darbo kolektyvas apibūdinamas kaip siaurų pažiūrų, kai pastebima, jog išreiškiamos kritinės pastabos apie homoseksualumą ir atliekami konkretūs homofobiniai veiksmai bei nepalankiai traktuojamos kitos mažumos ir jų problemos.

Aš niekada to nedariau [neatskleidžiau savo lytinės orientacijos], kadangi, nors bendradarbiai ir keičiasi, vieni ateina kiti išeina, vis dar yra žmonių, kurie nusiteikę priešiškai prieš homoseksualius žmones, ir jie tą priešiškumą išsakė viešai ir neformaliuose pokalbiuose. O mūsų mokyklos taryba yra labai siaurų pažiūrų, ten dominuoja vyrai, ir tai labai primena savų vyrukų klubą. Spręsdami konkretaus žmogaus problemas jie remiasi patirtimi, kurią padiktavo susidūrimas su kitais žmonėmis, jų problemomis ir rūpesčiais. Taip jie uždeda tau anspaudą ir tampi paženklintas žmogus. (Joyce, 47 metų moteris, prancūzakalbė, vidurinės mokyklos mokytoja).

Ir dar vienas motyvas – 34.2% respondentų pasirenka slėpti savo lytinę orientaciją atsižvelgdami į savo partnerio/ės pageidavimą.

Dažniausi motyvai, kodėl darbo aplinkoje atskleidžiama lytinė orientacija, yra tokie: viena – tai *Norėjimas būti sąžiningu/a su savimi* (90.2%); antra – *Siekimas nuoširdesnių, ne apsimetinėjimų pagrįstų santykių su kolegomis/ėmis*

(85,5%) (6 lentelė). Interviu metu nuolat buvo išreiškiamas troškimas grįsti savo santykius su bendradarbiais tikrumo ir integralumo principu ir atsisakyti melo bei apgaulės, kuri neišvengiama norint nuslėpti savo lytinę orientaciją.

Aš tiek prisimelavau darbe, kai buvau jaunesnė. Aš sau sakau: tai kvailystė, nes atrodo, kad gyveni dvigubą gyvenimą. Tai lyg ... gamykloje… tampi nežinau kuo, pavirsti kitu asmeniu. (Patricia, 42 metų moteris, prancūzakalbė, darbininkė karstų dirbtuvėje).

Daugelis interviu dalyvių išreiškė aiškų norą darbo aplinkoje susikurti malonią aplinką, kur galėtų būti atviri ir spontaniški, išreikšti savo jausmus bei išsakyti savo nuomonę, kur jiems nereikėtų visą laiką save kontroliuoti. Skaidrumas taip pat labai svarbus, kad su bendradarbiais, ypač su kolegomis, užsimegztų ir vystytųsi prasmingi ir malonūs santykiai, paremti nuoširdumu ir abipuse pagarba.

> *Mano kolegos/ės yra žmonės, su kuriais tenka palaikyti pastovų kontaktą. Taigi būtų geriau, jei jie/jos nors ką žinotų… Tai padėtų žmonėms darbo aplinkoje suprasti, kas tu esi.* (Zahra, 28 metų moteris, anglakalbė, kilusi iš Irano, darbuotoja aviacijos kompanijoje).

Pagaliau vengiant falsifikacijos, elgiantis atvirai ir sąžiningai, labiau tikėtina, jog galima sulaukti pagalbos situacijose, kai prireikia apsaugos ar apgynimo negu meluojant arba nutylint. Atvirumas gali padėti užmegzti santykius, paremtus abipusiu pasitikėjimu, santykius, kuriuose nėra dviprasmiškumo, kai galima tikėtis pagalbos, jei reikia apginti arba apsaugoti. Toks mąstymas pasireiškia ir santykiuose su tiesioginiu viršininku, su kuriuo sieja kasdieniniai santykiai hierarchiniame kontekste.

> *Viršininkams suteikta galia leidžia jiems spręsti, ir tai yra gana svarbu darbo aplinkoje. Tam tikrais teisiniu atžvilgiu dviprasmiškais atvejais kai kada jie patys gali priimti sprendimus. Todėl aš noriu, kad jie žinotų. Aš noriu jiems paaiškinti: taip, aš esu gėjus, ir jei tai kada nors pasieks jūsų ausis, jūs žinosite, aš jums pasakiau.* (Marc-Antoine, 28 metų vyras, prancūzakalbis, socialinis darbuotojas koledže).

Dar viena priežastis, kurią dažniausiai rinkosi respondentai – *noras prisidėti prie požiūrio į gėjus ir lesbietes keitimosi* (78,1%). Sprendimas atskleisti savo lytinę orientaciją suprantamas kaip efektyvus būdas, padedantis dekonstruoti stereotipus ir suteikti bendradarbiams daugiau žinių.

> *Pirma, kai esi pasirengusi atsiskleisti, norėtum, kad kažkas keistųsi, nes matai kaip siaurai žmonės suvokia šį dalyką. […] Kiekvienas asmuo, kuris apie tai kalba, lavina kitą asmenį, suteikia žinių kitam … Automatiškai žmonės daugiau sužino.* (Claudine, 49 metų moteris, prancūzakalbė, elektroninių prietaisų pardavėja).

Kai kurie interviu dalyviai savo sprendimą atskleisti lytinę orientaciją tam tikruose kontekstuose traktuoja kaip būdą pasipriešinti heterocentrizmui, užkirsti kelią bendradarbių klausimams arba apsaugoti save nuo homofobiškų pajuokavimų.

Jis pasakė man: Tu įkritai tam vaikinui į akį. […] Aš jam atsakiau: tai nesusipratimas. Kas tau sakė, kad esu laisva? Jis atsakė: na, tu niekad nekalbi apie savo partnerį. – Ne, aš neturiu partnerio". Tada jis pasakė: na tai esi laisva. – Ne, aš turiu partnerę". Jis visas persikreipė. Turėjau palaukti, kol jis atsitokės. Jis man pasakė: bet tu turi vaikus. Tu juk neprasidedi su moterimis! Aš atsakiau: daug homoseksualių moterų turi vaikus. Tai nieko bendro. (Diane, 45 metų moteris, prancūzakalbė, prancūzų kilmės, tarnautoja popieriaus gamybos kompanijoje).

Naujas darbuotojas kalbėjo apie televiziją, kabelines sistemas. Jis pasakė, kad užsisakė minimalų kanalų skaičių, kadangi kiti kanalai – tai pederastų[1] *televizija. Jis nekalbėjo konkrečiai su manim, bet žinojo, jog ten esu. Aš nesureagavau. Aš nežinau ką padaryti, bet jis turi žinoti, kad esu gėjus ir kitą kartą galvotų ką kalba.* (Thierry, 37 metų vyras, prancūzakalbis, vidurinės grandies vadybos darbuotojas gamyboje).

Kiti motyvai, skatinantys atskleisti lytinę orientaciją, siejami su socialinio ir teisinio konteksto gerinimu darbo aplinkoje. Siekiama, kad *su gėjais ir lesbietėmis būtų gražiai ir teisingai elgiamasi darbo aplinkoje* (75,2%), *būtų atleidžiama nuo darbo partnerio/ės mirties atveju arba mirus partnerio/ės šeimos nariui/ei* (73,5%) ir kad *darbo aplinkoje įsivyrautų plačių pažiūrų politika* (71,6%). Galimybė pasinaudoti socialinėmis garantijomis, kurias suteikia įstatymai, pripažįstantys tos pačios lyties poras (*de facto* arba gyvenančias užregistruotoje santuokoje), gali būti labai konkretus stimulas, skatinantis atskleisti homoseksualumą.

Jei mano partnerės motina numirs, be jokios abejonės pasiprašysiu laisvų dienų. Todėl ir noriu pasakyti savo bosui. Tuomet, kai toks dalykas atsitiks, niekam nereikės aiškintis, apsimetinėti. (Solange, 21 metų moteris, prancūzakalbė, tyrimų agentė).

Rezultatų aptarimas

Atvirumas apie lytinę orientaciją

Duomenys, atspindintys atvirumo apie lytinę orientaciją darbo aplinkoje problemą, parodo, kad lytinės tapatybės valdymas nevyksta pagal dichotominį priešybių modelį. Lytinės orientacijos atskleidimo darbo aplinkoje problema nesusijusi vien su orientacijos atskleidimu arba slėpimu, bet atskleidžia besikeičiančio pobūdžio atvirumo apie lytinę orientaciją modelį, pasireiškiantį kaip selektyvus atvirumas, kurį interviu dalyviai rinkosi, priklausomai nuo darbo aplinkos konteksto ir savo situacijos darbe. Šią vyraujančią selektyvumo tendenciją iliustruoja skirtingas santykis apie lytinę darbuotojų orientaciją žinančių žmonių, priklausančių skirtingoms darbo aplinkos kategorijoms. Daugiausia žinančiųjų tarp

kolegų ir mažiausiai tarp įvairių tipų klientūros. Be abejonės santykiai su bendradarbiais skiriasi nuo hierarchinių santykių, kurie paprastai yra labiau formalizuoti ir tolimesni. Bendravimas su sau lygiais nėra toks pat kaip kontaktas su žmonėmis, su kuriais sieja naudos siekiantys ryšiai. Lyginimas su kitomis gyvenimo sferomis (šeima ir draugų ratu) taip pat parodo, kad privačioje ir viešoje sferose homoseksualusis tapatybės aspektas pateikiamas diferencijuotai.

Lytinės tapatybės valdymo priklausomybė nuo santykio su įvairaus pobūdžio klientūra darbo aplinkoje galėtų būti tolesnių tyrimų objektas. Priklausomybę lemia darbo pobūdis, paslaugų specifika ir santykio su klientais pobūdis. Kai kuriais atvejais (pvz., restoranuose), klientūra pastoviai keičiasi, o visi kontaktai yra trumpalaikiai ir paviršutiniški. Priklausomai nuo tokių faktorių kaip lokalizacija didmiesčio mastu ir tikslinės klientų kategorijos, darbuotojai gėjai arba lesbietės, atvirai demonstruojantys savo homoseksualumą (pvz., šukuosena, rengimosi stiliumi), gali būti netgi įstaigos privalumas. Kitose profesijose, ypatingai tose, kur vyksta pastovus kontaktas su nuo atitinkamos paslaugos priklausančiais žmonėmis (jaunais žmonėmis, neigaliais žmonėmis, t.t.), etikos kodeksas reguliuoja profesinius santykius ir reikalauja apdairumo. Tai lemia vyraujantys stereotipai, pagal kuriuos homoseksualumas siejamas su pedofilija, seksualine prievarta bei ŽIV epidemija. Viena vertus, darbuotojas/a gali norėti apsaugoti save nuo įtarimų ir nepagrįstų kaltinimų. Kita vertus, darbuotojai gali nerimauti dėl savo įstaigos įvaizdžio ir todėl nenori susidurti su sunkumais, kylančiais dėl atvirai demonstruojančiųjų savo homoseksualumą.[13]

Priemonės, kuriomis slepiama arba atskleidžiama lytinė orientacija

Apskritai tyrimo dalyviai teigė, jog slėpdami savo lytinę orientaciją ir neatskleisdami informacijos apie asmeninį gyvenimą, jie naudoja arba galėtų naudoti pasyvias priemones, dažniausiai susijusias su vengimo strategija. Tai nestebina, nes šiuo metu dauguma respondentų socialinėje aplinkoje yra matomi kaip gėjai ir lesbietės, nors darbo aplinkoje žinojimo apie homoseksualumą mastas skiriasi. Dirbtino heteroseksualumo fasado kūrimas būtų nereali ir neįtikinama strategija, kadangi tai reikštų, kad paneigiama jau žinoma informacija ir konstruojami skirtingi savo tapatybės įvaizdžiai. Tai vargiai suderinama su selektyvaus atvirumo strategija, kurios pagrindinis uždavinys – laikytis atvirumo politikos su tam tikrais žmonėmis ir tam tikruose kontekstuose, o kitose situacijose kontroliuoti ir riboti informacijos apie savo homoseksualumą skleidimą. Tai galima pasiekti su vengimo strategija ir lankstumo politika, kuri gali pasireikšti kaip savikontrolė ir dviprasmiškas savęs pateikimas. Kaip pastebėjo Buttonas (2001, 2004), kai pirmenybė teikiama vengimo strategijai, tai nereiškia, kad nenaudojamos kitos priemonės, paprastai susijusios su falsifikacija. Mūsų tyrimas atskleidė, jog tarp penkių dažniausių lytinės orientacijos slėpimo būdų populiariausi yra du: kai teigiama, jog asmuo neturi jokio/s patrnerio/ės (netgi jei tai ir

netiesa) arba kai slepiama partnerio/ės lytis. Naudojant pirmąjį būdą, kuris beje populiaresnis tarp jaunesnio amžiaus respondentų, gana lengvai išvengiama klausimų apie asmeninį gyvenimą. Naudojant antrąjį metodą nereikia įsijausti į visiškai sau svetimą vaidmenį, galima dalyvauti diskusijose ir nesukelti smalsumo. Nors abu metodai pareikalauja nemažos psichologinės įtampos, emocinio indėlio gali prireikti mažiau, jei nesiekiama užmegzti artimų santykių su kolegomis/ėmis arba kai psichologinę įtampą kompensuoja apie asmens lytinę orientaciją žinančių kolegų/ių palaikymas. Kita vertus, šiuos du būdus dažniau rinkosi asmenys, dirbantys darbo aplinkoje, kur darbuotojų daugumą sudaro vyrai. Tokia darbo aplinka apibūdinama kaip labiau homofobiška. Jei pasirenkami įtikinantys heteroseksualumo įrodymai, išvengiama abejonių apie lytinę orientaciją ir su tuo susijusių klausimų. Taigi heteroseksualumo ženklai tampa lyg tvirtu skydu, kuris apsaugo nuo bet kokio skverbimosi į asmeninį gyvenimą. Jei moterys dirba kolektyve, kurio daugumą sudaro vyrai, nepriklausomai nuo seksualinės orientacijos, joms yra saugiau pateikti save kaip ištekėjusias arba gyvenančias poroje. Tai apsaugo nuo įkyraus vyrų dėmesio, bandymo užmegzti santykius ir lytinio priekabiavimo (Paquin ir Chamberland, 2005). Kitaip tariant, falsifikacijos strategiją galima vertinti kaip efektyvesnę priešiškoje darbo aplinkoje, tuo tarpu vengimo politika pareikalauja mažiau pastangų ir leidžia elgtis lanksčiau darbo aplinkoje, kurią galima apibūdinti kaip neutralią arba teigiamą ir kur galima tikėtis nors minimalios apsaugos nuo diskriminacijos.

Kalbant apie lytinės orientacijos atskleidimą, didžioji dauguma dalyvių (86.9%) teigia, jog yra pasirengę/usios atsakyti į bendradarbių klausimus ir atsakydami į klausimus vengtų sakyti netiesą. Tokią taktiką papildo ir jų atsisakymas pateikti savo tapatybę per išgalvotą heteroseksualumo istoriją. Manoma, jog kalbama apie klausimus, kurie nėra įkyrūs ar implikuojantys puolimą. Pasakojimas apie savo partnerį/ę yra vienas iš labiausiai paplitusių lytinės orientacijos atskleidimo būdų. Įprastose kasdienėse situacijose, atsakant į klausimus arba eilinio pasišnekučiavimo metu, lyg leidžiama praslysti informacijai apie savo lytinę orientaciją. Tokiose situacijose šiai informacijai suteikiama įprastumo reikšmė ir pats atsiskleidimo procesas tampa ne toks dramatiškas. Respondentų/čių pateikti pavyzdžiai rodo, kad lesbietės ir gėjai sąmoningai kalba apie tos pačios lyties ir skirtingų lyčių poras – neišskiriant ir savo poros – kaip apie niekuo nesiskiriančias poras. Taip pabrėžiamas panašumas tarp šių dviejų porų tipų, o kartu ir homoseksuali pora pristatoma kaip *normali,* o ne *kitokia.* Nors ir siejamas su didesniu iššūkiu, sprendimas atskleisti savo seksualinę orientaciją siekiant dekonstruoti pašnekovo heterocentristines pažiūras pasireiškia panašiu būdu. Dažnai pasirenkamą atsakymą – *ginant gėjų ir lesbiečių teises netiesiogiai atskleidžiama lytinė orientacija* galima paaiškinti tuo, kad keitėsi įstatyminės bazės kontekstas: daugeliui respondentų/čių diskusijos apie siūlomus įstatymų pakeitimus reiškė didesnio atvirumo ir matomumo galimybę, pasinaudojimą

naujai įgytomis teisėmis ir su tuo susijusius pokyčius, be to, ir kai kurių kolegų, pritariančių naujiems įstatymams, palaikymą. Šie pokyčiai sutampa su selektyvaus atvirumo tendencija, kai pasirenkama, kada ir su kuo galima atvirai kalbėti apie lytinę orientaciją. Tos pačios lyties partnerio/ės atsivedimas į darbo kolektyvo organizuotą socialinį renginį taip pat susijęs su naujai priimtais įstatymais, pripažįstančiais homoseksualias poras. Tačiau toks veiksmas reiškia, kad atsiskleidžiama visiems darbo kolektyvo nariams, nepriklausomai nuo jų pozicijos įmonės struktūros hierarchijoje ir jų požiūrio į homoseksualus. Šiuo požiūriu toks būdas skiriasi nuo selektyvaus atvirumo metodo. Panašiai galima traktuoti ir kitus tiesioginius lytinės orientacijos atskleidimo būdus, kuriuos rečiau rinkosi respondentai/ės. Naudojant šiuos būdus, atsiranda didesnė tikimybė, jog visi darbo aplinkos žmonės, įskaitant klientus, sužinos apie jų lytinę orientaciją.

Pastebėta, jog tyrimo dalyviai rinkosi būdus, kurie leistų apie jų lytinę orientaciją pasakyti atskiriems žmonėms arba mažoms žmonių grupėms, o ne imtis viešų akcijų (fotografijų arba marškinėlių su atitinkama simbolika dėvėjimo), kurių tikslas – atkreipti viso darbo kolektyvo dėmesį. Tai sutampa su tyrimo metu atskleista vyraujančia selektyvaus atvirumo tendencija. Selektyvus atvirumas palaipsniui realizuojamas pirmiausiai atskleidžiant savo lytinę orientaciją pasirinktiems žmonėms ir bandant riboti informacijos plitimą, vėliau palaipsniui plečiant žinančiųjų ratą, kol galiausiai informacija pasiekia visus darbo kolektyvo narius. Tačiau kaip pastebėjome, nors ir atveriamos slėptuvės durys, tai nereiškia, kad respondentai/ės, nepriklausomai nuo aplinkybių ir auditorijos, visuomet atvirauja apie savo homoseksualumą. Respondentai/ės pirmenybę teikė būdams ir aplinkybėms, kai informaciją apie savo lytinę orientaciją galima pateikti paprastai, be ypatingų pastangų. Tokiose situacijose homoseksualūs žmonės neskelbia jokių tiesų bei neišreiškia jokių įsitikinimų – tiesiog save įvardina kaip gėjus arba lesbietes, arba tokia informacija tiesiog lyg prasprūsta pokalbyje. Jie/jos pateikia pakankamai lengvai suprantamų užuominų ir prireikus jas paaiškina; užsimena apie tos pačios lyties partnerį/ę kasdieninio bendravimo metu ir atsiveda savo partnerį/ę į kolektyvo organizuotą renginį, nors priimta ateiti su heteroseksualiu/ia partneriu/e. Kitaip tariant, dauguma respondentų/čių renkasi integraciją skatinančias strategijas, o ne aštrią konfrontaciją. Pasikeitus teisiniam kontekstui, dauguma tyrimo dalyvių teigia, jog pasikeitė jų santykis su aplinka. Aplinką imta suvokti kaip galinčią apsaugoti nuo homofobijos ir diskriminacijos apraiškų, taigi išnyksta būtinybė aktyviai ir nepaliaujamai slėpti informaciją apie lytinę orientaciją. Tačiau homoseksualūs asmenys vis dar nemano, jog bet kokiomis aplinkybėmis, nesivaržydami gali išreikšti savo lytinę tapatybę ir, jaustis saugiai ir patogiai. Be to, kaip ir Buttonas (2004), mes nepastebėjome, jog darbo aplinkoje gėjai ir lesbietės rinkosi skirtingas tapatybės valdymo strategijas.

Lytinės orientacijos atskleidimo priežastys

Kaip ir kituose tyrimuose nustatėme, kad sprendimas atskleisti arba slėpti savo lytinę orientaciją bei pasirinkimas kalbėti apie tai tik su tam tikrais darbo aplinkos žmonėmis ir tik tam tikruose kontekstuose glaudžiai susijęs su tuo, kaip respondentai suvokia savo darbo kolektyvą –atvirų ar siaurų pažiūrų žmones. Daugeliui gėjų ir lesbiečių atsiskleidimas yra laipsniškas procesas, kuris prasideda nuo atsirinkimo, kuo galima pasitikėti, ir toliau vystosi ritmu, kurį diktuoja subjektyviai suvokiama teigiamų arba neigiamų pasekmių galimybė. Todėl homoseksualūs asmenys nuolat stebi, ar jų darbo aplinkoje nėra netolerantiškumą implikuojančių ženklų, tokių kaip homofobiški pajuokavimai ir komentarai, skirti atvirai savo homoseksualumą išreiškiantiems darbuotojams. Be abejonės, pokyčiai teisės aktuose turi teigiamą poveikį, nes įteisina tos pačios lyties poras (ir jų šeimas) ir verčia darbdavius traktuoti tokias poras kaip lygias su heteroseksualiomis. Kvebeke antidiskriminaciniai įstatymai veikia jau trisdešimt metų, tačiau neseniai įvestos įstatymo pataisos sustiprino jų simbolinę vertę ir paskatino jų transformaciją į formalias elgesio taisykles, kurios ima įsigalėti elgesyje su personalu.

Tyrimo rezultatai atskleidžia kaip svarbu iš bendradarbių ir darbo organizacijos gauti teigiamus signalus, kad žmonės jaustųsi pakankamai saugūs ir nebijotų atskleisti savo lytinę orientaciją (Button, 2001, Day ir Schoenrade, 2000). Nors tiek vietiniame, tiek valstybiniame lygmenyse homoseksualių žmonių teises gina įstatymai, darbuotojai dažnai jaučia, jog antidiskriminacinių įstatymų taikymas jų įstaigoje neatspindi palankios vadovybės pozicijos, palyginus su sąlygomis, kurios homoseksualių žmonių atžvilgiu susidaro kituose kontekstuose. Tačiau priimti įstatymai garantuoja formalią apsaugą ir sudaro sąlygas ginti savo teises. Nepaisant teigiamų pokyčių, prietarai ir stereotipai vis dar gajūs daugelyje darboviečių. Daugelis respondentų/čių pareiškė, jog jiems/joms svarbu laikytis atitinkamos pozicijos ir stengtis paneigti egzistuojančius prietarus ir stereotipus. Taip pat tokių prietarų ir stereotipų egzistavimas yra svarbus motyvas, skatinantis atvirai kalbėti apie savo homoseksualumą, kad būtų galima apsaugoti save po to, kai atskleidžiama lytinė orientacija. Taip pat tai yra paskata dalyvauti viešose diskusijose apie tos pačios lyties porų ir jų santuokos pripažinimą. Daug interviu dalyvių pasakojo apie lytinės orientacijos atskleidimo tiesioginį poveikį, kuris pasireiškia pakitusiu kolegų požiūriu į homoseksualumą: pavyzdžiui, savo lytinės tapatybės neslepiančių kolegų akivaizdoje imama vengti stereotipinių homoseksualumo vertinimų bei homofobiškų pajuokavimų, tuo tarpu kiti kolegos ima suprasti atskirtį tarp intriguojančio homoseksualumo pateikimo žiniasklaidoje ir realybėje pasireiškiančio konkrečių gėjų ir lesbiečių įprasto kasdieninio gyvenimo. Kaip dar vieną naujai priimtų įstatymų pasekmę galima paminėti vis didėjantį įsitikinimą, kad lytinės orientacijos atskleidimas

įgauna daugiau teisėtumo ir gali sukelti teigiamus pokyčius, o ne kelti grėsmę.

Išskyrus tuos asmenis, kurie dirba homoseksualių žmonių atžvilgiu priešiškoje darbo aplinkoje, dauguma dalyvių siekia būti tuo, kuo yra, ir vengia veidmainiauti ar meluoti, kad sukurtų įvaizdį, atitinkantį heteronormatyvaus seksualumo standartus. Dėl įvykusių socialinių ir teisinių pokyčių pakito įdedamų pastangų ir patiriamos rizikos santykis. Vertinant sociologiniu požiūriu, sprendimas neslėpti lytinės orientacijos parodo, jog darbo aplinkoje pastebimai mažėja atskirtis tarp privačios ir viešosios sferų: kartais kolegos/ės tampa draugais; pokalbiai asmeninėmis, kartais ir intymiomis temomis, tampa kasdieniniu reiškiniu. Taip pat ir darbdaviai tiek vykdydami darbinę veiklą, tiek pasirinkdami politiką, atsižvelgia į šeimyninę padėtį ir su motinyste bei tėvyste siejamus įsipareigojimus. Tokiame kontekste tampa vis sunkiau išlaikyti griežtą atskirtį tarp privataus ir viešojo *aš* ir beveik neįmanoma pateikti nenuoseklią informaciją apie asmeninę sferą nerizikuojant, kad teisybė vis tiek bus atskleista.[14]

Tyrimo trūkumai

Svarbus šios studijos trūkumas tas, kad buvo renkamasi *patogūs/ios* respondentai/ės ir tai sukėlė tam tikro tendencingumo. Atrenkant respondentus/es, pirmenybė buvo teikiama savo lytinės orientacijos neslepiantiems ir ją viešinantiems homoseksualiems asmenims. Juos/jas buvo lengviau pasiekti tiek darbo aplinkoje, tiek per bendruomenines grupes. Nei viena iš tyrime dalyvavusiųjų grupių (anketavimo ir interviu metodais tirtos grupės) neatspindi visų galimų lytinės tapatybės valdymo darbo aplinkoje būdų. Nors respondentų/čių paieška buvo vykdoma naudojant įvairias strategijas ir anonimiškumo užtikrinimo būdus, buvo sunkiau surasti asmenis, kurie darbo aplinkoje nekalba apie savo lytinę orientaciją arba yra labai atsargūs lytinės orientacijos klausimu. Susidarė įspūdis, kad dar nemažai gėjų ir lesbiečių turi gintis nuo jų darbo aplinkoje vyraujančio homofobiško klimato.

Mūsų tyrime kai kurie darbo rinkos sektoriai yra akivaizdžiai geriau atstovaujami. Dauguma tyrimo dalyvių iš abiejų grupių atstovauja švietimo sektorių (20,6% tarp anketavimo metodu tirtųjų, palyginus su bendruoju darbo jėgos pasiskirstymo nustatytu dydžiu 6.9%), sveikatos ir socialinių paslaugų (19,9%, palyginus su 12,1%) ir viešojo administravimo (13,6%, palyginus su 5,7%)[15], tuo tarpu kitos sritys, tokios kaip gamyba, yra nepakankamai atstovaujamos. Minėtuose sektoriuose yra gana aukštas profsąjungos narių procentas, tai reiškia, kad respondentų/čių, galinčių gauti profsąjungos paramą, dalis yra didesnė, lyginant su bendru dirbančiųjų skaičiumi (53,3%, palyginus su 40% 2005-aisiais metais)[16]. Tyrime tokią situaciją dalinai lėmė mūsų partnerių iš profsąjungų sektoriaus aktyvumas tyrimo dalyvių atrankos procese. Viešajame sektoriuje šalia formalios teisių apsaugos, kurią garantuoja Teisių Chartija, antidiskriminacinė politika taikoma ir kolektyvinėse sutartyse. Tokiuose kontraktuose tos pačios

lyties poros *de facto* buvo pripažintos 1998 metais – prieš metus iki įstatymo priėmimo. Kitaip tariant, formalios garantijos prieš diskriminacinį elgesį su gėjais ir lesbietėmis darbo aplinkoje buvo įvestos anksčiau negu kituose sektoriuose.

Be to, atsakydami/os į anketos klausimus, respondentai/ės turėjo remtis savo konkretaus dabartinio arba pagrindinio darbo patirtimi nuo 1999-ųjų metų. Nedidelė, bet ne tokia jau nežymi dalis dalyvių dėl savo homoseksualumo turėjo išeiti iš darbo arba buvo atleisti/os, arba po nemalonių patirčių ieškojo palankesnės darbo aplinkos. Kai kuriais atvejais pastaroji priežastis buvo svarbiausia, skatinusi keisti darbo aplinką, nors ir buvo aišku, jog šį pokytį lydės kai kurie praradimai: mažesnis darbo užmokestis, mažesnės karjeros raidos galimybės ir kt. Šių faktorių visuma leidžia suprasti, kodėl respondentų/čių parinkimas pakreipė tyrimo rezultatus optimistiškesne kryptimi, t.y. tapo orientuotas į patirtis, susijusias su lytinės orientacijos atskleidimu. Šios patirtys taip pat parodo, jog reikia atkreipti dėmesį į patį atsiskleidimo procesą, kuris yra dvipusis: daugiau gėjų ir lesbiečių atskleidžia savo lytinę orientaciją dėl palankaus klimato jų darbo aplinkoje; kita vertus, darbo aplinkoje įsivyrauja atviresnis požiūris, nes daugiau gėjų ir lesbiečių atskleidžia savo lytinę orientaciją ir atitinkamai daugiau homoseksualių žmonių renkasi tokią darbo aplinką.

Išvados

Tyrimas atskleidė, jog dominuoja selektyvaus atvirumo tendencija. Bendrai paėmus, dauguma tyrimo dalyvių linkę/usios manyti, jog jų darbo aplinka yra pakankamai saugi vieta, kurioje selektyviai ir prisilaikant tam tikro atsargumo bei atsižvelgiant į pašnekovo/ės padėtį ir kontekstą galima atvirai kalbėti apie savo lytinę orientaciją. Jaučiamasi pakankamai saugiai ir manoma, kad galima sugriauti apsaugines sienas, kurių prireikia labai homofobiškoje ir diskriminacinėje darbo aplinkoje, kur reikia slėpti seksualinę orientaciją, tačiau ne tiek saugiai, kad būtų galima visose situacijoje atvirai kalbėti apie savo lytinę orientaciją ir negalvoti apie galimas neigiamas pasekmes. Lytinės tapatybės valdymo atžvilgiu dažniausiai respondentai/ės laikosi tarpinės pozicijos: nei gyvenama užsidarius, nei labai atvirai kalbama apie lytinę orientaciją – taip kontroliuojama informacijos apie lytinę orientaciją sklaida. Pasinaudodami naujai įgytomis teisėmis ir teisiniu veiksmų pagrįstumu, homoseksualūs asmenys naudoja įvairias strategijas siekdami pakeisti požiūrį į homoseksualumą ir padaryti savo darbo aplinką palankesne gėjams ir lesbietėms. Tačiau nors jų ir mažuma, negalime pamiršti tų homoseksualių asmenų, kurie pasirenka lytinės orientacijos slėpimo taktiką siekdami apsaugoti save, nors už tai ir tenka sumokėti didžiule psichologine įtampa, nežiūrint to, kad egzistuoja teisinės priemonės prieš diskriminaciją.

Pastabos

[1] Angl. *faggot* – amer. vulg pederastas. Vert past.

[1] Pagal Chungo konceptualų modelį situacijos valdymo strategijos skirstomos į dvi bendro pobūdžio kategorijas: specialybės pasirinkimas ir derinimasis prie darbo aplinkos. Pastaroji kategorija apjungia tapatybės valdymo strategijas ir diskriminacijos valdymo strategijas, kai tenka susidurti su galima ir patiriama diskriminacija (Chung, 2001: 37).

[2] Šį projektą finansavo Kanados Socialinių ir humanitarinių mokslų Mokslo taryba ir Kvebeko visuomenės ir kultūros tyrimų fondas. Šiam projektui institucinę paramą skyrė Monrealio universiteto, Kvebeko provincija, Feministinių tyrimų ir Moterų studijų centras (UQAM) ir Maisonneuve koledžas. Tyrimas buvo vykdytas bendradarbiaujant su įvairiomis organizacijomis (CSN, CSQ, FTQ) ir asociacijomis (*Intersyndicale des femmes, Femmes regroupées en options non traditionnelles and Conseil québécois des gais et des lesbiennes*). Michaelas Bernieras daug prisidėjo prie duomenų analizės ir pateikimo.

[3] Jau nuo XVI amžiaus Kvebeko teritorijoje vyko prancūzų kolonizacija, o 1763 m. teritorija Paryžiaus sutartimi buvo perleista Anglijai. 82% Kvebeko gyventojų yra prancūzakalbiai, 8% anglakalbiai ir 10% kitakalbių. Dauguma įstatymų, reglamentuojančių diskriminaciją darbo aplinkoje bei apibrėžiančių gėjų ir lesbiečių teises, yra provincijos valdžios jurisdikcijoje, išskyrus santuokos apibrėžimą. Visi provincijose galiojantys įstatymai atitinka Kanados Konstituciją, priimtą 1982 m.

[4] Ankstesnis mažos apimties tyrimas, analizuojantis lesbiečių situaciją tradiciškai vyriškais laikomuose darbuose, parodė, kad interviu dalyvės iš pradžių buvo linkusios teigiamai apibūdinti savo situaciją darbe ir tokiu būdu nepakankamai įvertinti diskriminacijos atvejus arba sumenkinti jų svarbą (Paquin ir Chamberland, 2004).

[5] Interviu taip pat padėjo ištirti įvairių etnokultūrinių mažumų grupėms priklausančių gėjų ir lesbiečių, gyvenančių ne didmiesčiuose, individualias patirtis. Tyrimo dalyvių atrankos metu pagal tolius parametrus buvo siekiama suformuoti tikslinę grupę. Žr. Chamberland ir Paquin, 2007; Gagné ir Chamberland, 2007.

[6] Į tyrimo grupę neįtraukti dieninio skyriaus studentai, o taip pat ir bendruomenių atstovai, kurių darbas skirtas LGBT teisių gynimui bei ŽIV problemoms. Buvo laikomasi nuostatos, kad tokių žmonių įtraukimas tyrimui suteiktų aiškaus šališkumo.

[7] 2001-ųjų metų gyventojų surašymo duomenys, Kvebeko statistikos institutas.

[8] Buvo pasirinktos ir kitos duomenų grupės problemų apie atvirumą arba slaptumą lytinės orientacijos klausimu kategorizavimui. Šiam problemų ratui priklauso ir liekamieji reiškiniai. Ši medžiaga dar nenagrinėta.

[9] Anot autoriaus respondentės, apie kurių lesbietiškumą žinoma darbo vietoje, dažnai renkasi darbą vietose, kur dirba daug lesbiečių (Bertrand, 1984: 198).

[10] Prancūzų kalboje dviprasmiškumas dažnai atsiranda naudojant žodžius, kurie priklausomai nuo konteksto reiškia draugas/ė arba mylimoji/asis. Naudojant kai kuriuos žodžius šnekamojoje kalboje, nėra skirtumo tarp vyriškos ir moteriškos giminės. Pavyzdžiui, *mon ami-e* atveju galima išgirsti, kad kalbama ir apie ~~draugą~~ draugą, ir apie draugę. Dažniausiai ~~,~~ skirtumas tarp lyčių yra išreiškiamas daiktavardžio forma (pvz. *copain* ir *copine)* arba artikeliu (*un* ou *une*). Taigi, heteroseksistinių pažiūrų asmuo supras, kad kalbama apie draugą/ę, o ne apie mylimąjį/ąją.

[11] *Tylėjimas*: koeficientas – 0,129; *Atsargus elgesys*: koeficientas – 0,141, $p \leq 0,05$.

[12] Apie mokytojas lesbietes pradinėse mokyklose žr. Khayatt, 1992.

[13] Tai pailiustruoja keli diskriminacijos atvejai, pasireiškę priėmimo į darbą metu. Apie juos papasakojo interviu dalyviai/ės, kurie/ios nebuvo priimti/os į darbą arba atleisti/os, pateikus nerealistinį paaiškinimą; keletą savaičių po to, kai buvo atskleista jų lytinė orientacija.

[14] Interviu metodu tirtos lesbietės, paprašytos papasakoti apie jų patirtį darbe šeštajame dešimtmetyje, nurodė, jog tuomet buvo lengviau pasislėpti po heteroseksualumo fasadu arba teigti, jog gyvena vienos: dauguma žmonių tuomet nekalbėjo apie savo asmeninį gyvenimą, o tie, kurie turėjo ką slėpti – o tokių tuo represiniu laikmečiu buvo labai daug – tiesiog viską laikė savyje. Buvo gal keletas žmonių su kuriais pasidalinama paslaptimi (Chamberland 1998).

[15] Pateikiami 2006 duomenys apie dirbančius gyventojus. Kvebeko statistikos institutas. http://www.stat.gouv.qc.ca/donstat/societe/march_travl_remnr/cat_profs_sectr_activ/profressions/pop_active/il_6_2006.htm [Balandžio 14, 2007]

[16] Kvebeko dirbančiųjų federacijos duomenimis Kvebekas yra provincija, kurioje Kanados mastu daugiausia profesinių sąjungų.

Literatūra

Adam, Barry D. 1995. The Rise of a Gay and Lesbian Movement, Revised Edition. New York: Twayne Publishers.

Appleby, George et Jeane W. Anastas. 1998. „Gay, Lesbian, and Bisexual People in the World of Work“ in George Alan Appleby and Jeane W. Anastas (eds.) Not Just a Passing Phase: Social Work with Gay, Lesbian, and Bisexual People. New York: Columbia University Press, p. 213-244

Badgett, M. V. Lee. 2001. Money, Myths, and Change. The Economic Lives of Lesbians and Gay Men. Chicago: University of Chicago Press.

Banks, Christopher. 2001. *The Cost of Homophobia. Literature Review of the Economic Impact of Homophobia on Canada*. Saskatoon: Rochon Associated Human Resource Management Consulting.

Bern, Nathan and Donald Lien. 2002. „Measuring the effect of sexual orientation on income evidence of discrimination? “, Contemporary Economic Policy 20(4), p. 394-414.

Bertrand, Luce. 1984. Le Rapport Bertrand sur le vécu de 1000 femmes lesbiennes. Montréal : Primeur.

Button, Scott B. 2001. „Organizational Efforts to Affirm Sexual Diversity: A Cross-Level Examination“, Journal of Applied Psychology 86(1), p. 17-28.

Button, Scott B. 2004. „Identity Management Strategies Utilized by Lesbian and Gay employees“, Group & Organization Management (SAGE Publications) 29(4), p. 470-494.

Chamberland, Line et Johanne Paquin. 2007. „Sexisme et hétérosexisme : l'expérience de travailleuses lesbiennes exerçant des métiers traditionnellement masculins au Québec“ in Yvonne Guichard-Claudic, Danielle Kergoat et Alain Vilbrod (eds.) L'inversion du genre. Renne : Presses universitaires de Renne.

Chamberland, Line et Johanne Paquin. 2007. „Les stratégies identitaires des lesbiennes et des gais vivant dans des régions non métropolitaines“ in Danielle Julien and Joseph Lévy (eds.) Homosexualités : variations régionales, Montréal : Presses de l'Université du Québec, p. 13-38.

Chamberland, Line, Gagné, Frédérick et Johanne Paquin. 2006. „L'homoparentalité au Québec : les changements législatifs et leurs impacts dans la sphère du travail" in Anne Cadoret, Martine Gross, Caroline Mécary and Bruno Perreau (eds.) Homoparentalité. Approches scientifiques et politiques. Paris : Presses universitaires de France, p. 144-154.

Chrobot-Mason, Donna, Scott B. Button, Jeannie D. DiClementi. 2001. „Sexual Identity Management Strategies: An Exploration of Antecedents and Consequences", Sex Roles 45(5/6), p. 321-336.

Chung, Y. Barry .2001). „Work Discrimination and Coping Strategies: Conceptual Frameworks for Counseling Lesbian, Gay, and Bisexual Clients", The Career Development Quaterly 50(1), p. -33-44.

Corriveau, Patrice. 2006. La répression des homosexuels au Québec et en France – Du bûcher à la mairie. Sillery : Septentrion.

Croteau, James M. 1996. „Research on the Work Experiences of Lesbian, Gay, and Bisexual People : An Integrative Review of Methodology and Findings", Journal of Vocational Behavior 48, p.195-209.

Day, Nancy and Patricia Schoenrade. 2000. „The Relationship Among Reported Disclosure of Sexual Orientation, Anti-discrimination Policies, Top Management Support and Work Attitudes of Gay and Lesbian Employees", Personnel Review 29(3), p. 346-363.

Day, Nancy et Patricia Schoenrade. 1997. „Staying in the Closet Versus Coming Out: Relationships Between Communication about Sexual Orientation and Work Attitudes", Personnel Psychology 50(1), p. 147-163.

Dowling Kristen and Amberley Buxton. 2005. „Coming Out at Work : Assessing the Relevant Risks and Benefit", Western Journal of Graduate Research 12(1), p.: 51-62.

Driscoll, Jeanine M., Frances A. Kelley and Ruth E. Fassinger. 1996. „Lesbian Identity and Disclosure in the Workplace: Relation to Occupational Stress and Satisfaction", Journal of Vocational Behavior 48, p. 229-242.

Goffman, Erving. 1963. Stigma. Notes on the Management of a Spoiled Identity. Englewoods Cliffs (New Jersey): Prentice Hall.

Hall, Marny. 1992. „Private Experiences in Public Domain: Lesbians in Organizations" in Jeff Hearn, Deborah L. Sheppard, Peta Tancred-Sheriff et Gibson Burrell (eds.) The Sexuality of Organization. London: Sage Publications, p. 125-139.

Khayatt, M. Didi. 1992. Lesbian Teachers: An Invisible Presence, Albany (New York): State University of New York Press.

Kitzinger, Celia. 1991. „Lesbians and Gay Men in the Workplace: Psychological issues" in Marylin J. Davidson and Jill Earnshaw (eds.). Vulnerable Workers: Psychological and Legal Issues. London: John Wiley & Sons, p. 223-240

Larocque, Sylvain. 2005. Mariage gai. Les coulisses d'une révolution sociale. Montréal: Flammation Québec.

Leahey, Kathleen A. 1999. Are we 'persons' yet? Law and Sexuality in Canada. Toronto: University of Toronto Press.

Lehtonen, Jukka et Kati Mustola (eds). 2004. „Straight People don't Tell, do they…?" Negotiating the Boundaries of Sexuality and Gender at Work. Finland: Finnish Equal Project *Sexual and Gender Minorities at Work*.

Levine, Martin P. and Robin Leonard. 1984. „Discrimination against Lesbians in the Workforce", Signs 9(4), p. 700-709.

Ljunggren, Gunilla, Kerstin Fredriksson, Asa Greijer et Marie-Louise Jädert Rafstedt. 2003.

Working Conditions and Exposure. A Study Performed as part of the efforts to counteract discrimination or offensive behaviour because of sexual orientation, Research Report, The Program for Work, Environment Statistics, Statistics Sweden.

Klawitter, Marieka M. (2002), "Gays and Lesbians as Workers and Consumers in the Economy", in Diane Richardson and Steven Seidman (ed.), *Handbook of Lesbian and Gay Studies*, London, Sage Publications, p. 329-338.

Paquin, Johanne et Line Chamberland. 2005. *Le défi d'occuper un métier traditionnellement masculin : l'expérience des travailleuses lesbiennes.* Montréal : Alliance de recherche IREF/Relais-femmes et Femmes regroupées en options non traditionnelles. Also available at : http://homosexualiteettravail.uqam.ca/html/cahiers_pdf.html

Ragins, Belle Rose, John M. Cornwell. 2001. „Pink triangles: antecedents and consequences of perceived workplace discrimination against gay and lesbian employees", Journal of Applied Psychology 86(6), p. 1244-61.

Schneider, Beth. 1986. „Coming Out at Work: Bridging the Private/public Gap", Work and Occupations 13(4), p. 463-487.

Smith, Miriam. 1999. Lesbian and Gay Rights in Canada. Social Movements and Equality-Seeking, 1971-1995. Toronto: University of Toronto Press.

Warner, Tom. 2002. Never Going Back. A History of Queer Activism in Canada. Toronto: University of Toronto Press.

Woods, James. 1997. „The Different Dilemmas of Lesbian and Gay Professionals" in Martin Duberman (ed.) A Queer World. The Center for Lesbian and Gay Studies Reader. New York: New York University Press, p. 508-513.

Woods, James D. and J. H. Lucas. 1993. The Corporate Closet: the Professional Lives of Gay Men in America. New York: Free Press.

- 6 -

HOMOSEKSUALŪS ŽMONĖS VIEŠOSE IR PRIVAČIOSE ERDVĖSE: SOCIALISTINIS IR POSOCIALISTINIS LIETUVOS KONTEKSTAS

Skirmantė Česienė

Įvadas

Pakitusi istorinė Lietuvos situacija lėmė transformaciją lyčių ir seksualumo sferoje, kur homoseksualumas visuomenėje susilaukė išskirtinio dėmesio, nes tapo labiau matomas. 1991 m. Lietuvos nepriklausomybės atgavimas, laisva spauda ir atsivėrimas Vakarų pasauliui parodė ir atskleidė tai, kas socialistinėje Lietuvoje buvo paneigta, nematoma ir uždrausta. Į komunistinių šalių bloką sovietmečiu tyrinėtojams iš svetur buvo praktiškai neįmanoma patekti, todėl anksčiau vykę procesai ir homoseksualių žmonių gyvenimas yra dar labai mažai tyrinėtas. Homoseksualumo tema šiandien vis dar nėra populiari Lietuvos akademiniuose baruose, kai tuo tarpu Vakaruose homoseksualumo antropologijos studijos išsamiai plėtojamos ir analizuojamos jau nuo 6 dešimtmečio.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti gėjų ir lesbiečių padėtį mūsų visuomenėje, lyginant bei analizuojant šių žmonių sovietinę ir posovietinę patirtį Lietuvoje, gilinantis į jų bendruomeninį gyvenimą ir problemas, su kuriomis jie susiduria viešose ir privačiose erdvėse. Ką gali homoseksualūs žmonės papasakoti apie save ir savo gyvenimą sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje? Apie kokias permainas ir (ne)pasikeitimus jie kalba? Kaip jie jaučiasi gyvendami homofobiškoje ir heteronormatyvioje visuomenėje? Šis straipsnis paremtas 20 gėjų ir lesbiečių interviu, atskleidžiančių socialistines ir posocialistines patirtis. Tyrime naudojami du kokybinio tyrimo metodai: pusiau struktūruoti interviu ir dalyvaujantis stebėjimas. Straipsnyje apžvelgiamas sovietinis ir posovietinis lyčių diskursas bei analizuojamos *queer* teorijos pritaikomumo perspektyvos Lietuvos kontekste.

Mano domėjimąsi homoseksualumo tema padiktavo šiandien vykstantys procesai Lietuvos visuomenėje. Homoseksualumas nuolat aptarinėjamas, diskutuojamas ir matomas viešojoje erdvėje. Homoseksualūs žmonės[1] marginalizuojami ir pasmerkiami, jie lieka nepažinti ir nesuprasti, nes yra nematomi. Gyvendami tokioje priešiškoje visuomenėje jie nesiryžta išeiti į viešumą ir atskleisti savo seksualinės tapatybės. Kiekvieną dieną jie yra šalia mūsų, tačiau taip ir lieka neįvardinti. Tačiau jų istorijos ir patirtys gali padėti geriau suprasti ne tik juos pačius, bet ir sovietinę bei posovietinę Lietuvos visuomenę ir joje vykusius ar tebevykstančius procesus, paaiškinti naujai atsiradusius reiškinius.

Šiuo metu Lietuva atsiduria konservatyvios tradicijos ir dviprasmiško modernumo kryžkelėje, nes viešąjame diskurse vis dar pasigirsta nuomonių, laikančių homoseksualumą *liga* ar *iškrypimu*. Tuo tarpu naujos idėjos ir galimos kitokio gyvenimo alternatyvos, ateinančios į Lietuvą, yra sąmoningai ignoruojamos, paneigiamos ir nutylimos. Įteisintas ir normatyvus heteroseksualumas užkerta kelią produktyviam diskursui apie seksualines mažumas, įsprausdamas žmones į griežtus lyčių ir socialinius vaidmenis.

Iš Vakarų sklindančios žinios ir vaizdai sąlygojo pasikeitimus mūsų visuomenėje: tai, kas socializmo laikotarpiu buvo privatu, dabar tapo vieša. Tapatybė, kūnas, gyvenimo būdas, išvaizda – visa homoseksualaus asmens savastis šiandien išviešinta ir aptarta. Tuo tarpu socialinės ir politinės etikos profesorė Jean Elshtein (2002: 23-24) sako, kad *viešumo ir privatumo perskyros buvo ir tebėra fundamentalūs, o ne atsitiktiniai ar neesminiai visų žinomų visuomenių (...) reguliavimo principai.* Elshtein įsitikinus, kad *viešumas ir privatumas kaip dvi tarpusavyje susijusios veiksnių sritys padeda kurti (...) moralinę aplinką, diktuoti deramo ir gerbtino elgesio normas, sukurti barjerus veiksmams, ypač tokiose srityse kaip (...) seksualinių santykių reguliavimas (...).*

Dėl šios priežasties homoseksualai yra labai uždara socialinė žmonių grupė šiandienos Lietuvoje. Todėl informantų trūkumas buvo viena iš svarbiausių problemų atliekant šį tyrimą. Buvo sunku ne tik prieiti prie informantų, bet ir komunikuoti su kai kuriais subjektais dėl jų nepasitikėjimo ir įtarumo. Šio straipsnio problema susitelkia ties išsiskiriančiais bendruomeniniais homoseksualų interesais bei šių žmonių uždarumu, kurį įtakoja sunkiai apibrėžiamos, atpažįstamos ir įrodomos diskriminacijos formos, sąlygojamos įsigalėjusių heteronormų bei neigiamo visuomenės požiūrio. Nemažai dėmesio skiriama darbo aplinkai: ji pasirenkama kaip vieša erdvė, kurioje homoseksualai praleidžia daugiausia laiko ir tiesiogiai susiduria su visuomenės požiūriu bei nuostatomis apie homoseksualumą. Straipsnyje taip pat analizuojama homoseksualumo samprata sovietinėje ir posovietinėje Lietuvos visuomenėje, atskleidžiamos homoseksualų privataus gyvenimo patirtys.

Queer teorija posocialistiniame kontekste

Analizuojant homoseksualumo klausimus sunku išsiversti be *queer*[2] teorijos. Tyrinėdami posocialistinių šalių homoseksualų gyvenimą, be jos neapsieina dauguma autorių, pavyzdžiui, Laurie Essig (1999), Vera Sokolova (2004), Denise Roman (2003) ar Tim Scholl (1999). Ši teorija gali padėti spręsti kai kuriuos teorinius klausimus, susijusius su homoseksualų išėjimu į viešumą posocialistinėse[3] šalyse, tačiau kritikuotinas kai kurių autorių *queer* teorijos taikymas minėtų šalių kontekste.

Istorinė situacija homoseksualių žmonių atžvilgiu Lietuvoje susiklostė gan nepalankiai. Jei 1970 metais JAV prasidėjo masiniai gėjų bei lesbiečių judėjimai ir savo tapatybės tvirtinimas, tai Lietuvoje tuo metu vyko intensyvi *raganų medžioklė*[4], kurios aukos buvo baudžiamos pagal 122–ąjį Baudžiamojo Kodekso straipsnį[5] ir verčiamos įduoti homoseksualios orientacijos žmones. Iki 1989 metų tokios seksualinės tapatybės formos kaip *gėjus, lesbietė, biseksualas* ar *transeksualas* buvo girdimos labai retai. Ši tema Lietuvos visuomenėje, kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje, buvo tabu, apie homoseksualumą ir seksualinių mažumų klausimus buvo beveik nekalbama, *seksualinės mažumos buvo neregima viešo gyvenimo dalis* (Tereškinas, 2002: 183). Tačiau situacija ėmė keistis po 1990 metų, kai Lietuva tapo nepriklausoma. Žodžio laisvė, nauja spauda ir televizija lėmė, kad apie homoseksualumą būtų pradėta kalbėti viešai. Vakaruose išplėtota *queer* teorija imta taikyti analizuojant kontekstą Rytų Europoje.

Roman (2003: 123–139), remdamasi Essig, savo knygoje rašo, kad Rumunijai, kaip ir Rusijai, yra būdingas *queer* subjektyvitetas, egzistuojantis kaip hibridinis seksualinis diskursas ribotoje ir neaiškioje reprezentacinėje nišoje. Nors 1998 metais nužudytas žmogaus teisių aktyvistas, baudžiamasis kodeksas panaikintas tik 2001 metais, o į griežtai patriarchalinės ir heteronormatyvios kultūros vidų buvo priverstos įsikišti net tarptautinės *queer* organizacijos, grasinančios Rumunijai vyno eksporto boikotu, autorė kalba apie *queer*. Tiek Essig, tiek Roman remiasi *queer* teorija, tačiau savo darbuose prieina prieštaringų išvadų. Pavyzdžiui, Roman (2003: 138) rašo, kad Rumunijoje būti gėjumi yra tik geriau nei serijiniu žudiku. Autorės motyvuoja, kad *queerness* byloja apie gėjų ir lesbiečių organizacijas ir susirinkimo vietas, bet tai nėra vieša, priimtina ir įvardinta. Tuo tarpu Sokolova (2004: 262) pasakoja, kaip *Hromada* gėjų organizacijai Čekijoje 1995 metais vienos politinės TV laidos metu pavyko įtikinti publiką ir susilaukti transliacijos metu palaikančių skambučių, jog būtų įteisintas partnerystės įstatymas. Štai čia galima kalbėti apie tam tikrus politiškai motyvuotus *queer* požymius, tačiau pati autorė tai nutyli.

Annamarie Jagose (1996: 99) teigia, kad *queer išlaiko pasipriešinimo santykį su viskuo, kas sudaro nustatytą normą*. Ši kovinga identiteto forma turi tikslą priešintis heteronormatyvumui ir homofobijai. Tačiau dauguma šiame tyrime

dalyvavusių informantų[6] pažymėjo, jog tiek privačioje erdvėje, šeimoje, tiek viešojoje sferoje, darbe, kuriame jie praleidžia didžiąją savo gyvenimo dalį, yra priversti slėpti, maskuoti ir meluoti apie savo homoseksualią tapatybę. Didžioji dalis apklaustųjų netiki, nepasitiki ir nesitiki jokių permainų, nors sutinka, kad negalėjimas apie save viešai kalbėti slegia. Tačiau apie problemas *savų* (internetinėse svetainėse) rate diskutuojama taip pat nenoriai.

Gayline.lt svetainės skelbime 2005 metais buvo trumpai aprašytas mano tyrimo tikslas ir metodologija su raginimu atsiliepti Lietuvos homoseksualius žmones ir papasakoti apie save bei darbinę aplinką. Svetainės lankytojų reakcija į šį kvietimą ir vertinimai buvo gan įvairūs bei sukėlė nemažai prieštaringų diskusijų: vieni palaikė, o kiti į tokius mokslinius bandymus žiūrėjo gan skeptiškai:

> *Tiria kaip kokius triušius iš Marso* (Anonimas).
>
> *<...> tegul tiria, kiek nori, bet vis tiek nepakeis nusistovėjusių stereotipų, nes kiek jau čia yra skelbęsi įvairaus plauko tyrėjų <...>, bet apčiuopiamų rezultatų kažkaip nematyti. Tiesiog užeina mada ir ima domėtis, kas tik netingi..* (Anonimas).
>
> *Manau, kad naudos nėra, nes: 1. Patys aplojam bet kokia iniciatyvą: nepatinka – nedalyvauk. Negi skauda, kad kažkas bent jau bando ką nors nuveikt? 2. Patys aimanuojam: nieko nevyksta, rezultatų nėra <...>* (Oxious).
>
> *Vargas tau, Lietuva, su tokiais pyderais gėjais. O jei rimtai: visi čia niurzgantys paprasčiausiai neverti, kad dėl jūsų būtų kažkas daroma. Doom generation.* (Esco).

Informantai kalba, kad gėjai ir lesbietės yra tarpusavy gan susiskaldžiusios bei uždaros subgrupės, o tai visai nebūdinga *queer* į viešą erdvę nukreiptam identitetui. Nors dauguma apklaustųjų sutinka, kad aplinkinių požiūris yra pakankamai rimta priežastis, skatinanti neatvirumą, tačiau neatvirumas ir nesutelktumas tarp saviškių sumažina galimybes spręsti problemas ir padėti vieni kitiems. Essig (1999: 297) pažymi, jog yra labai svarbu, kad *queers, kurie visuomet buvo medicinos ekspertų, įstatymų (...) bei daugybės suinteresuotų asmenų ir institucijų, norinčių kalbėti už juos pačius, objektai, pradėtų kalbėti patys už save.*

Tačiau minėta internetinė diskusija rodo, kad kalbėti pagrįstai ir argumentuotai išdrįsta nedaug. Įtakos tam turi ir homoseksualiems asmenims nepalanki situacija šiandienos Lietuvoje: Lietuva yra pati homofobiškiausia ir nepakančiausia seksualinėms mažumoms šalis Europoje[7].

Lietuvoje homoseksualumas neretai tampa pajuokos objektu, pasipelnymo šaltiniu ar sensacija. Anot sociologo Artūro Tereškino (2002: 190), *telkiantis ties seksu, sensacija, skandalu (...) seksualinių mažumų problemos apibūdinamos kontraversijos, prievartos ir deviacijos kontekste.* Homoseksualumas nuolat pateikiamas kaip deviacinis opozicijoje su teisėtu ir normatyviniu heteroseksualumu. Essig (1999: 83) sako, kad *jie yra populiarūs, nepaisant to, jog būti queer*

nėra populiaru. Homoseksualumo tema Lietuvoje yra nemažai rašoma, ji aptarinėjama per TV, bet tai nėra *queer* kultūros reprezentavimas. Tai tėra kraštutinių vaizdinių – su neaiškiu tikslu ir potekste – iš gėjų ir lesbiečių gyvenimo eksponavimas.

Nuolatinis neigiamų įvaizdžių ir temų apie homoseksualus eskalavimas tik dar labiau sustiprina šiandieninės Lietuvos visuomenės nusiteikimą. 2006 m. VDU Socialinių tyrimų centro atlikta reprezentatyvi gyventojų apklausa[8] parodė, kad homoseksualų ir jų gyvenimo būdo netoleravimas gan stiprus mūsų visuomenėje. Tačiau labai svarbios ir tos priežastys, kurios slypi šios žmonių grupės viduje. Gėjai bei lesbietės pripažįsta, kad jų bendruomenė yra pakankamai uždara, tarp jos narių stinga iniciatyvos, trukdo interesų išsiskyrimas bei skeptiškumas. *Ir visgi netgi viduje nesugebam suprasti vieni kitų, o norime dar tolerancijos ir palaikymo iš visuomenės*,– svetainės komentaruose rašo anonimas[9].

Tuo tarpu *queer* turi tikslą aktyviai priešintis visuomenės kuriamoms bei primetamoms normoms ir tuo pačiu ši identiteto politika turi aiškų opozicinį taikinį – tai visuomeninės ir valdžios institucijos, kurios yra atsakingos bei pačios prisideda prie antigėjiškų nuotaikų plitimo ir propagandos.

Buvimas *queer* apeliuoja ne į privatumą, o į teisę būti laisvu viešumoje. Lietuvos homoseksualų (ne)viešumo priežastis – privatus gyvenimas. Privatus, tai yra *nematomas* homoseksualų gyvenimas viešumoje yra nulemtas dominuojančios grupės neigiamo požiūrio į homoseksualumą. Tokie žmonės, anot Dianos Fuss (1991: 2), yra atstumtieji, visą laiką gyvenantys mūsų visuomenės *viduje*. Tai yra galios santykiais paremta sistema, kur, anot Michel Foucault (1999: 11), net ir menkiausias tiesos blyksnis yra politiškai sąlygotas. Todėl *iš esmės tai reiškia, kad viskas, ką mes darome – kad ir kaip tai atrodytų individualu ir asmeniška,– atspindi mūsų dalyvavimą galios sistemoje* (Nancy Henley cit. iš Elshtain, 2002: 235). Kartu tai patvirtina radikalaus feminizmo iškeltą idėją, jog *tai, kas asmeniška, yra politiška*.

Žmonės netiki, kad kažkas gali pasikeisti ir galbūt, anot informanto Algio (40 m.), tikisi daugiau nei yra įmanoma padaryti. Tai ypač svarbu, kai yra kalbama apie vyresnės kartos homoseksualus. Jie turi išskirtinę sovietinio gyvenimo patirtį, tačiau įpratę gyventi *prieblandoje* ir baimėje, patyrę stagnacijos metų prievartą ir nuoskaudas, linkę savo istorijas nutylėti. Dauguma jų turi šeimas ir vaikus, dėl kurių saugumo nedrįsta rizikuoti. Didžiąją dalį žmonių nuo veiklos ar bent jau pritarimo panašiam darbui atbaido ir visuomenės nusiteikimas seksualinių mažumų atžvilgiu.

Dauguma apklaustųjų ir komentuojančiųjų nesitiki staigių permainų ir yra nepatenkinti tiek organizacine, tiek ir kultūrine homoseksualų veikla. Neatvirumas riboja problemų sprendimo alternatyvą bei verčia žmogų viešumoje užgniaužti savo seksualumą bei asmeninį gyvenimą. Tuo tarpu q*ueer* teorija, priešingai, kalba apie kolektyvinį ir politizuotą identitetą, kuris nukreiptas į viešumą

ir kovą su įsigalėjusiais stereotipais. *Queer* politikos tikslas – priešintis žmogaus seksualinę tapatybę ir gyvenimą įkalinančioms normoms bei dekonstruoti binarinę lyčių sistemą, taip įteisinant gėjų ir lesbiečių kaip subjektų statusą.

Queer teorija pasirinkta neatsitiktinai: joje postuluojami teiginiai ir identiteto savybės yra homoseksualų siekiamybė ir alternatyva būti laisvu viešumoje. Kritikuotinas kai kurių autorių *queer* teorijos taikymas posocialistiniame regione dėl skirtingų šių šalių kultūrinių tradicijų ir istorinės patirties. Tačiau ši teorija gali padėti spręsti klausimus, susijusius su homoseksualų viešumu posocialistinėse Rytų bloko šalyse. *Queer* teorija gali pasitarnauti analizuojant homoseksualų nepakantumo, seksualinio indentiteto, heteronormatyvumo bei kitus klausimus, susijusius su gėjų ir lesbiečių netoleravimu ir nematomumu mūsų visuomenėje.

Daugelį dabarties reiškinių Lietuvoje galime paaiškinti analizuodami praeitį, todėl homoseksualų padėties Lietuvoje tyrimui itin svarbios yra posocializmo studijos. Sovietinio laikotarpio homoseksualų istorijos atskleidžia ne tik jų padėtį tuometinėje Lietuvoje, bet ir suteikia žinių apie šio laikmečio ypatumus ir permainas, žlugus režimui. Tik ši marginalizuota ir atskirta Lietuvos visuomenės grupė, nukentėjusi nuo sovietmečio represijų, gali suteikti žinių apie tamsiausias totalitarinio režimo puses. Tik atstumtieji ir pažemintieji geriausiai jaučia ir žino, kokia yra tiesa, moralė ir vertybės mūsų visuomenėje.

Marginaliniai ir nematomi seksualumai

Sovietinėje Lietuvoje išskirtinis dėmesys buvo nukreiptas į privačią asmens sritį. Valstybės ir žmogaus santykiai labai priklausė nuo ideologijos, t. y. politikos, kuri buvo vykdoma atskirose socialistinėse šalyse. Gal ir Kligman (2000: 19) tautos ir valstybės santykį socializme analizuoja iš *reprodukcijos politikos* perspektyvos. Jos teigia, kad sovietinė visuomenė buvo formuojama ir kontroliuojama per valdymą ar reguliavimą. Reprodukcijos aspektas lyčių politikoje buvo labai palankus įrankis valdyti ir kategorizuoti, atskiriant ir izoliuojant tuos, kurie negalėjo pateisinti valstybės lūkesčių. Lyčių diskursas pasikeitė po 1989 metų, tuo tarpu socializmo laikotarpiu atskirose regiono valstybėse buvo populiarus korupcinis (neteisėtas) vaisiaus šalinimas[10]. Arba, priešingai, siekiama darbo jėgos (gimstamumo) didinimo. Homoseksualūs žmonės šioje situacijoje visiškai iškrito iš sovietinės visuomenės konteksto, nes čia įstatymo pagrindas buvo *teisėta ir besidauginanti pora*, iškylanti kaip modelis, nustatanti normą ir disponuojanti tiesa (Foucault, 1999: 9).

Reprodukcija buvo labai svarbi socializmo politikos dalis. Buvo siekiama įteisinti normatyvų, tai yra reprodukcinį heteroseksualumą. Valstybės ir subjekto santykiai labai priklausė nuo ideologijos. Buvo vykdoma homogenizuo-

jančių tikslų politika[11], tad alternatyvioms seksualinėms praktikoms tokioje visuomenėje visiškai neliko vietos. Reprodukcijos politika buvo naudojamasi apibrėžiant, koks yra tinkamas visuomenės narys. Tuo tarpu eilinių piliečių reprodukcija buvo matoma kaip *naudinga, apgalvota ir reikalinga ateičiai, o reprodukcija tų, kurie nebuvo pripažinti kaip tokie (...) stigmatizuotos mažumos – dėl tos pačios priežasties traktuojami kaip pavojingi, nekontroliuojami ir teršiantys* (Gal ir Kligman, 2000: 23).

Socializmo laikotarpiu šalia reprodukcijos šeima tapo svarbi ir neatsiejama jos dalis. Tačiau ši institucija nebuvo vien tik su reprodukcija susijęs reiškinys, kartu jinai įsigalėjo kaip visuotinai priimta socialinio ir kultūrinio gyvenimo norma, kuri ir tapo informanto Gyčio (50 m.) nenusisekusio vedybinio gyvenimo priežastimi

> *Mane stūmė visuomenės ir artimųjų požiūris, kad reikia su moterimis bendrauti. Taigi, nebuvo jokios alternatyvos tame [socialistiniame] gyvenime man egzistuoti. Buvau kaip koks vilkolakis (...), nes visuomenėje buvo priimta taip: berniukas plius mergytė. Todėl mano santuoka buvo kaip priedanga. Ir taip jau 25 metai. Gyvenu su žmona ir dabar. Bet galop ji pradėjo tai pastebėti... (...). Ji pradėjo šaukti: ,,Jei tu sūnui ką nors padarysi!..“ Dabar miegam kartu, tik po skirtingom antklodėm. Tas pasikeitimas toks ir buvo: man atpuolė pareiga ir prievarta intymiai bendrauti su žmona. Gyvenu taip tik dėl vaikų, nes jaučiu besąlygišką pareigą savo vaikams* (Gytis, 50 m.).

Šeimos statusas sovietmečiu tapo svarbia visuomeninio gyvenimo norma, idant nebūtum palaikytas *kitokiu* ir įtartinu. *Sovietinės sistemos „privalomas heteroseksualumas“ reikalavo, kad kiekvienas nešiotų „vedusio“ etiketę, jog gautų menkus ir retai pasitaikančius išteklius bei darbą* (Essig, 1999: 97). Danys (37 m.), vedęs ir pragyvenęs santuokoje 10 metų, teigia, kad vedybos tuomet buvo *legalus seksas* ir išeitis užmaskuoti savo gyvenimo būdą. Vedybos kai kuriems tapo ne tik priedanga, bet ir būtinybe (Gyčio atvejis). Anot antropologės Evelyn Blackwood (1986: 15), tai yra *priverstinis heteroseksualumas*, kuris egzistuoja visose kultūrose.

Gyvenimas šeimoje iš vienos pusės garantavo saugumą, iš kitos pusės vertė apgaudinėti kitus ir save bei gyventi nevisavertį gyvenimą: taip kaip nustatė visuomenė, o ne taip kaip norėtųsi. Iš informantų pasakojimų aiškėja, kad šeima yra ta visuomenės sritis, kuri homoseksualus veikia skaudžiausiai. Tai ne tik *priverstinės* vedybos, bet ir įtempti santykiai su tėvais bei artimaisiais. Šeima egzistuoja kaip labai svarbi visuomenės dalis ir pagrindinė heteronormatyvumo institucija, todėl viešajame gyvenime svarbus tampa vedybinis statusas. Socializme į tai buvo kreipiamas išskirtinis dėmesys, nes ne santuokoje gyvenantis asmuo rizikavo būti palaikytas įtartinu. Tačiau ir dabar, anot Ievos (35 m.), *vedusiems gėjams tai yra patogu: aukštos pareigos reikalauja žmonos, nes visuomenei svarbu*

parodyti, kad jis yra „normalus“. Tai dar kartą patvirtina, kaip dažnai privatus asmens gyvenimas yra nulemiamas dominuojančio viešojo diskurso.

Prieštaringa reprodukcijos politika, deklaruojama lyčių lygybė *matoma viešajame diskurse (...), nepaisant to, kad praktikoje sunkiai įgyvendinama* (Frances Pine, 2002: 99) ir niveliacija buvo ne tik pagrindinės priežastys, lėmusios daugumos homoseksualų santuokas su priešingos lyties asmenimis, bet tai kartu stipriai bei neigiamai įtakojo pačių homoseksualų gyvenimą. Anot Katherine Verdery (1996: 81), lyčių diskurso politika posocialistiniame regione[12] daugelio mokslininkų yra traktuojama kaip lyčių pusiausvyros atstatymas, jei žvelgsime į tai iš socializmo perspektyvos.

> *„Grėsmingi“ tautos piliečiai*
>
> *Tardytojams skirtame vadovėlyje, kuriame buvo rašoma, kaip atpažinti ir traktuoti lytinius nusikaltimus, radau skyrių apie pederastiją. Ten buvo rašoma, kad tokius individus reikia sekti, o sugavus iškart imti tepinėlio tyrimus (...). Kai viską perskaičiau, man pasidarė baisu. Pamaniau, kad esu kažkoks nenormalus, nemoku net nupasakoti... Ten taip smulkmeniškai ir bjauriai viskas buvo aprašyta. Kaip apie gyvulius... Man ėmė atrodyti iš šitos knygos, kad mane kažkas seka, ir aš ėmiau jaustis kaip nusikaltėlis (...).* (Gytis, 50 m.).

Sovietmečiu visais įmanomais būdais buvo mėginama ištrinti ribą tarp viešo ir privataus sektoriaus. Taip valstybė galėjo geriau stebėti ir kontroliuoti savo piliečius. Homoseksualumas buvo nusikaltimas ir grėsmė, ir čia žmonių saugumą galėjo garantuoti tik paternalistinė valstybė. *Tėviškos* valstybės modelis išskirtinai reiškėsi politinėje sferoje: žmonės čia buvo visiškai priklausomi nuo valstybės, kuri jiems teikė nemažai socialinių privilegijų, todėl jie aklai tikėjo ir buvo verčiami paklusti vienai vienintelei tiesai – įstatymo tiesai. Nes buvo manoma, anot Verdery (1996: 63), kad *subjektai yra nei politiškai aktyvūs kaip piliečiai, nei turintys tarpusavy etninių bendrumų. Jie buvo traktuojami kaip nuolankūs priimantieji (...).* Dėkingi (ir privalantys tokiais būti) už viską, ką jiems suteikia valstybė: ne tik privilegijas, bet ir tiesą, kurios kaina – baudžiamasis įstatymas[13]. Sovietmečiu galiojo viena tokia *tiesa* apie homoseksualus, paremta įstatymu ir liudijanti politikos teisingumą ir aukštą moralę. Tačiau apskritai norint pasakyti, kad bet koks *veiksmas „moralus“, negalima apsiriboti vieninteliu veiksmu ar veiksmų serija, atitinkančia tam tikrą taisyklę, įstatymą arba vertybę* (Foucault, 1999: 146). To nebuvo paisoma. Todėl ši „tiesa“ sužlugdė ne vieno žmogaus gyvenimą ir karjerą.

Homoseksualumas buvo nusikaltimas ne tik prieš *gamtą,* bet ir prieš visuomenę**.** Jis tapo grėsme valstybei, o kadangi *zakonas primityviems žmonėms buvo šventas dalykas* (Laimis, 60 m.), tai tuo metu visais įmanomais būdais buvo bandoma atsikratyti tokių žmonių. Kevin Moss (1995: 237) rašo, kad stalinizmo laikotarpiu didžiausias valdžios rūpestis buvo *slaptas priešas*. Paranojiškos

didžiosios visuomenės dalies reakcijos tik rodė, kad kiekvienas lojalus sovietų valdžiai pilietis yra pasiryžęs visaip užgaulioti ar net įskųsti nekaltą auką, taip pademonstruojant savo *ištikimybę*. Ne vienas homoseksualas tuo metu tapo jauku *raganų medžioklėje*.

> T*uomet aš sėkmingai lipau karjeros laiptais (...). Bet kartą mane išsikvietė kadrų skyriaus viršininkas (...). „Nu, tai va, draugas, nepateisinat mūsų lūkesčių. Mums nepatinka jūsų požiūris į vyrus" (...). Pasakiau, kad dėl šito tikrai neišeisiu. Po 5 min. įeina kažkoks žmogus iš Vidaus reikalų tarnybos (...), kur vėliau buvau tardomas 3 valandas. Dėl smurto dukart netekau sąmonės. Teko rašyti pareiškimą su kuo, kur ir kaip (...)*(Stasys, 50 m.).

Šio reido metu buvo *medžiojamas* vienas režisierius, todėl ieškomi ir tardomi – visi. Stasio (50 m.) persekiojimas baigėsi jo atleidimu iš darbo. Ir nors, kaip sako Stasys, darbo knygelė nebuvo sutepta, tačiau sužlugdyta karjera ir nutraukti santykiai su kolegomis.

Pakliūti į sąrašus ar būti užregistruotu, jog buvai teistas ar atleistas iš darbo dėl nenorminės lytinės orientacijos, tapdavo stigma visam gyvenimui. Kiekvieną kartą esant menkiausiam įtarimui ar ieškant nusikaltėlio sąrašai būdavo patikrinami. Laimio (60 m.) atveju persekiojimai nesiliovė. Informantas teigia, kad kaip tik dėl šios priežasties jis negalėjo toliau tęsti savo muzikinės karjeros.[14]

> *Buvau nuteistas kalėti pagal baudžiamąjį įstatymą (...). Kadangi aš buvau sąrašuose, tai kas truputį, iškart prie manęs. Šlykščių dalykų buvo. Įsiveržia kartą du milicininkai nepraustaburniai ir „pajiechali". Kur? O gi pasirodo krūmuose kažkas išprievartavo ir nužudė studentę. Nu, tai kas gi ją taip? Gėjus! (...). Toliau sekė sifilio epidemija ir nuolatiniai kvietimai pasitikrinti į dispanserį, po to – AIDS* (Laimis, 60 m.).

Sovietmečiu homoseksualų negalėjo apsaugoti net ir lojalumas sovietų valdžiai. Informantas Nedas (50 m.), dirbęs aktoriumi, prisimena, kad per teatro gastroles į užsienį išleido ne jį, *atėjo iš saugumo žinia, kad vietoj manęs važiuos dubleris, nepaisant to, kad aš buvau komjaunimo sekretorius.* Nors tokios pareigos simbolizavo lojalumą sovietinei valdžiai, tačiau vis vien negalėjo apsaugoti nuo apkalbų ir skundų. Perėjus į kitą darbą, ir vėl neužilgo pasklido gandai. *Pareigose buvau pažemintas ir kamputy prastovėjau. Bet paskui, kai jau „pagijau" – taip leidau jiems manyti – galėjau kopti karjeros laiptais* (Nedas, 50 m.).

Nors „gydymo" terapija sovietmečiu buvo nukreipta į lesbietes, tačiau *pasitaisyti*, kaip matoma, savo noru galėjo ir gėjai. Homoseksualių moterų situacija buvo kitokia nei vyrų. Įstatymas joms nenumatė baudžiamosios atsakomybės už homoseksualius veiksmus. Tačiau prieš jas buvo imtasi ne ką mažiau žalingų ir dehumanizuojančių priemonių. Medicinos ir psichiatrijos ekspertai *šventai* tikėjo, kad lesbianizmas yra liga, kurią galima išgydyti. Moteris tapo gydymo objektu: didžiulės vaistų dozės ir savęs įtikinėjimas, kad nesi tuo, kuo iš tikrųjų esi, turėjo padėti *pasveikti.*

Mane bandė priversti gydytis, kad pasikeistų orientacija, apie dešimt metų kentėjau dėl to didžiulę psichologinę įtampą (...) stengiausi pati savyje neigti šią orientaciją. Bet galiausiai (...) galutinai priėmiau savo tapatybę, vėl suradau gyvenimo moterį ir gyvenu be jokio sąžinės graužimo. Tą padėjo padaryti tie patys psichologai, pas kuriuos „gydžiausi" (...) (Dalia, 45 m.).

Tuo tarpu Nedo (50 m.) suvaidintas *pagijimas* padėjo pakeisti aplinkinių požiūrį į jį. Nedas apsimetė *sveiku*, kad apsaugotų save ir savo karjerą, iš homoseksualo jis virto *natūralu*[15]. Nedas tapo tokiu, kokiu jį nori matyti visuomenė. Aukodamasis dėl karjeros, jis pasirinko ne savo gyvenimą. Neveltui antropologas Matti Bunzl (2004: 80), tyrinėjęs praeito ir šio šimtmečio gėjų ir lesbiečių gyvenimą Austrijoje, iš pokalbių su informantais pastebėjo, jog dauguma jų profesinę karjerą nurodė kaip svarbiausią savo *dvigubo* gyvenimo priežastį.

Darbas, kartu įskaitant BK ir homoseksualumo *gydymo* terapiją, sovietmečiu buvo tos sritys, kuriose homoseksualai nukentėjo labiausiai: tie, kurie susidūrė su valdžios vykdomu *teisingumu,* paaukojo ne tik savo karjerą, bet kartu buvo sužlugdyti ir kaip asmenybės. Visuomenė nesuprato jų ir negailestingai pasmerkė. Kaip *jie* išgyveno tokioje priešiškoje aplinkoje? Kaip priėmė savo seksualumą ir tapatybę?

Nedo patirtis – išskirtinė. Kartą nukentėjęs (sovietmečiu atleistas iš darbo), šiandien jis deda visas pastangas, kad tik pritaptų heteronormatyvioje visuomenėje. Dar sovietmečiu jis suprato, kad norėdamas apsaugoti savo karjerą turi pasikeisti/prisitaikyti iš esmės. Šis konformizmas šiandien jam padeda apsaugoti save ir savo darbą. Užvėręs namų duris, jis tampa kitu žmogumi. *Liaudis darbe kaifuoja, kai aš pašiepiu gėjus*,– pasakoja Nedas. Tačiau „dvigubas" gyvenimas labai žaloja jo asmenybę. Nedas (50 m.) pripažįsta, kad dėl tokių savo nuostatų ir gyvenimo būdo patiria nemažai psichologinių ir sveikatos problemų. Sovietmečiu patirtos nesėkmės pakeitė jo gyvenimą. Toks jis jau 25 metai.

Aš dabar esu atviras tik su internetu – savotiška iškrypimo forma. Taip aš išleidžiu „įkalintą" „aš" pasivaikščioti... (...). Tapau darboholiku, kad tik neliktų laiko galvoti apie save, savo padėtį, nes, antraip, pradeda „stogas važiuoti". Jau ir nervų sistema išklerusi, ir ta nuolatinė kontrolė, kai reikia daryti ne taip, kaip nori, o taip, kaip reikia. Kaip manot, iš kur man kad ir ta skrandžio opa, neuropatija (...). Aš gyvenu visiškai vienas. Iki šios dienos bijau ir kontroliuoju save kiekvienam žingsny. Bet kaip aktorius susikaupiu kiekvienąkart – ir kaip į sceną (...). Aš save sukausčiau ir tyčia nieko nenoriu (...) (Nedas, 50 m.).

Nedas nenori nieko keisti, pats nuolat save įtikinėja ir stengiasi būti *kitu* žmogumi. Sociologas James Sears (1997: 16) tokią asmens padėtį ir savijautą tikriausiai apibūdintų kaip *vidinę homofobiją*, kuri pasireiškia tarp gėjų ir lesbiečių kaip sąmoningas ar nesąmoningas negatyvių jausmų ar pažiūrių priėmimas apie homoseksualumą ar homoseksualus. Tokie žmonės jaučia diskomfortą dėl

savo seksualinės tapatybės, negerbia ir mažai save vertina. Tačiau Nedo atveju svarbi yra ne asmenybės *sutrikimo* diagnozė, o tokios padėties priežastys.

Nedo, kaip asmenybės transformacija – sovietmečio pasekmė. Ši transformacija kainavo Nedui gyvenimą, kurį dabar jam pačiam sunku pakeisti. Sovietų valdžia sukūrė savo *tiesą* apie homoseksualumą. Susidūrę su visuomenės požiūriu į šią *tiesą*, homoseksualai nukentėjo skirtingai. Nedas negrįžtamai pasikeitė. Visuomenės akyse jis tapo normalus, įgijo taip vadinamą dirbtinę *normalumo išvaizdą* (Herdt, 1992: 48). *Dirbtinis normalumas* buvo ir yra daugelio gėjų ir lesbiečių kasdienybė tiek sovietmečiu, tiek šiandienos Lietuvoje, tačiau ši asmenybės transformacijos forma pavertė Nedo gyvenymą košmaru, kuriame daug abejonių, baimės, nepasitikėjimo ir netikėjimo savimi bei aplinkiniais.

Šiandien galime kalbėti apie totalitarinio režimo pasekmes homoseksualų gyvenime. Šių žmonių patirtys yra unikalios, skaudžios ir nutylėtos. Giliai *užspaustos* juose pačiuose. Neanalizuotos ir mažai kam žinomos. Nė vienam nepavyko išvengti sovietmečio *tiesos* apie homoseksulumą, kurį lydėjo nesėkmingi mėginimai pasikeisti – tapti *normaliu*, savęs nesuvokimas, gėda ir nežinojimas.

Daliai (45 m.) savęs pažinimo ir savo seksualinės tapatybės priėmimo procesas buvo labai skausmingas ir ilgas. Gyvenimas nuolat sekančioje ir tave niekinančioje visuomenėje buvo baisus. Nuolatinė įtampa ir savo seksualinės tapatybės nesuvokimas lydėjo daugelį metų:

> *Sovietmečiu tiesiog turėjau draugę, su kuria kartu gyvenau. Bet tuomet menkai tesupratau, kad esu lesbietė. Paprasčiausiai neturėjau jokios informacijos apie tokią orientaciją, kad galėčiau kažkaip save identifikuoti. Visada maniau, kad esu kaip visi, tik kažkodėl labai myliu tą konkrečią moterį ir kad be jos negaliu gyventi. Ir jos draugėms, ir šeimai, ir kitiem tiesiog sakėm, kad man namuose per mažai vietos, todėl gyvenu pas ją kaip pas savo geriausią draugę. Šiaip abi nelabai supratom, kas su mumis vyksta, nes nebuvo supratimo apie tokią orientaciją kaip išskirtinę. Todėl visą laiką graužė sąžinę, kad darom kažką ne taip, nors neturim jėgų atsispirti, ir, savaime suprantama, slėpėm tai, kuo užsiimam, nuo viso pasaulio, nes paprasčiausiai manėm, kad numirtume iš gėdos, jei kas sužinotų (...)*(Dalia, 45 m.).

Informacijos stygius ir visuomenės nusiteikimas vertė manyti, kad esi kažkoks išskirtinis, ne toks, koks turėtum būti. Bunzl (2004: 79) apibendrindamas savo informantų patirtis Austrijoje (čia homoseksualumas taip pat buvo kriminalizuojamas ir homoseksualai gyveno visuomenės pogrindy iki 1990 metų) rašo, kad tokia žmonių situacija buvo *išskirtinai klaidinanti ir dezorientuojanti tos pačios lyties seksualumo supratimo patirtis*.

Vienodumo troškimas yra įsišaknijęs žmonių sąmonėje nuo *lygybės* principu paremtos sovietmečio lyčių ir darbo politikos[16]. Sovietinei sistemai reikėjo darbingos ir produktyvios liaudies. Valdžios elitas priimdavo sprendimus, tad eiliniam piliečiui siekti mokslinių aukštumų nereikėjo, ir tai buvo sąmonin-

gai neskatinama. Per daug protingas ir žinantis – pavojingas, o (fiziškai) dirbantis – naudingas. Sovietmečiu buvo du sluoksniai žmonių – elitas ir darbo liaudis. Tarp pastarojo sluoksnio žmonių visi turėjo būti vienodi ir lygūs, nes buvo visiškai priklausomi, todėl ir šiandienos Lietuvoje toks *išsišokimas* ir *prasimanymas* kaip homoseksualumas seksistinei posocialistinei visuomenei yra labai didelis netikėtumas ir iššūkis. Didžiajai daliai sovietinės kartos Lietuvos žmonių homoseksualumas vis dar yra *iškrypimas*, tuo tarpu jaunesniems (ne visiems) – atrakcija ir pašaipų objektas.

Viešumo kaina

Laisvai prieinama informacija, viešumas, bendravimas ir bendradarbiavimas su užsieniu po nepriklausomybės lėmė permainas šalies politinėje, ekonominėje ir socialinėje srityje. Lietuvoje vykstantys procesai sąlygojo pasikeitimus lyčių ir seksualumo srityje. Intymaus gyvenimo reorganizacija lėmė homoseksualumo pasirodymą viešumoje ir su tuo susijusių naujų reiškinių atsiradimą. Homoseksualumas po nepriklausomybės Lietuvoje tapo labiau *matomas*, tačiau kokia šio viešumo kaina?

Sovietmečiu homoseksualumo kriminalizavimas ir *gydymo* terapija buvo nusikaltimas prieš žmogų, o šiandien jį pakeitė kita neapykantos forma – homofobija. Šiandien didžioji Lietuvos visuomenės dalis operuoja stereotipais nežinodami, kas yra homoseksualumas, ir nepažindami homoseksualų. Homofobiją sudaro daug daugiau komponentų nei vien baimė: tai ir neapykanta, ir išankstinis nusistatymas, kuris atsiranda iš nesupratimo ir nežinojimo. Lietuvos visuomenėje prie homoseksualo įvaizdžio formavimo didžia dalimi prisideda žiniasklaida bei TV, kurios išskirtinai vulgariai pateikia stereotipinę informaciją apie homoseksualumą, ir taip sudaro sąlygas homofobiško švietimo plitimui. Tam įtakos turi ir visuomeninės institucijos, atsakingos už diskurso, kuris kelia žmonių nepasitenkinimą ir juos klaidina, platinimą.

> *Neseniai teko iš vieno universiteto psichologijos kurso studenčių girdėti apie tai, kad „aktyvūs gėjai“ dar „ne tokie sutrikę“, tuo tarpu kai „pasyvūs“, tai tas pats kaip transvestitai ir transeksualai ir „visiški ligoniai“. (...) jeigu taip samprotauja studentės 2005 metais, ko galima tikėtis iš mažiau nusimanančios publikos? Tai tikriausiai iš dalies irgi akademikų „nuopelnas“* (Valius, 35 m., akademikas).

Homoseksualai tokiu būdu yra atskiriami ir marginalizuojami, nes visuomenė jų nenori matyti viešumoje. Jų bijoma ir jų nekenčiama, todėl šis nepasitenkinimas labai dažnai slepiamas po *apsimestinės tolerancijos* kauke. Mėginama *įtikti* naujajai ES ideologijai – už toleranciją, prieš homofobiją – apsiribojant siauromis homofobijos ir tolerancijos sąvokomis: nesigilinama nei į jų reikšmę,

nei į platesnį veikimo kontekstą bei priežastis, todėl homoseksualų problemos ir poreikiai ignoruojami.

Tolerancija pastaruoju metu Lietuvoje nuolat linksniuojama per TV ir žiniasklaidoje. Ji tapo savotišku *priešnuodžiu*, maskuojančiu *tikrąsias* pažiūras – patogia prisitaikymo priemone. Informantas Romas (35 m.) sako, kad *žmonės bando neišsišokti, todėl išvengiami incidentai* – jie išmoko *toleruoti.* Tolerancija mūsų visuomenėje suvokiama kaip savotiška panacėja. Kai kurie homoseksualai nuoširdžiai džiaugiasi, kad žmonės tapo tolerantiškesni, tačiau informantas Stasys (50 m.) kitaip aiškina šio žodžio prasmę.

> *Man tos tolerancijos visai nereikia! Man visai nebūtina, kad mane kažkas „toleruotų". Ar tau patiktų, jei tave kažkas pakęstų! Pakantumas yra negeras žodis. Man gyvenime yra dvi kategorijos: myliu/nemyliu...* (Stasys, 50 m.).

Stasiui (50 m.) nereikia pakantumo[17]. Jam kur kas svarbesnės homoseksualų teisės, galinčios suteikti socialines garantijas, saugumą ir visavertį gyvenimą. Romas (35 m.) aiškiai atskiria dvi skirtingas sąvokas: *toleranciją* nuo *priimtinumo*.

ES ideologija diktuoja savo taisykles, kur viena iš sąlygų – *lygybė*, tačiau Lietuvos kontekste kalbėjimas apie homofobišką visuomenę ir toleranciją bei homoseksualų teises tik kiršina visuomenę. Kodėl? Lietuvos kultūrinėje tradicijoje homoseksualų *nebuvo* pusę amžiaus, jie buvo traktuojami kaip nusikaltėliai ir ligoniai: staiga *jie atsirado,* ėmė kaltinti visuomenę homofobija ir tolerancijos trūkumu, reikalauti *tų pačių* teisių ir viešumo. Visuomenė jaučiasi įskaudinta ir nesaugi: juk dar nė viena vieša diskusija neapsieina be priminimo, kad *jau* 1976 m. homoseksualumas buvo išbrauktas iš APA (Amerikos Psichiatrijos Asociacijos) ligų sąrašo.

Informantas Kęstas (40 m.) teigia, kad didžioji Lietuvos visuomenės dalis mano, jog *homoseksualumas nėra žmogaus teisių reikalai.* Roman (2003: 136) rašo, kad toks požiūris ir nusiteikimas homoseksualų atžvilgiu posocialistinėse šalyse galėtų būti įvardintas kaip *demokratizacijos antikultūra*. Tuo tarpu filosofas Gintautas Mažeikis teigia, jog modernizacijos raidos analizė rodo, kad produktyvių žmogiškųjų resursų plėtra yra neišvengiamai susijusi su kokybiniu įvairovės didėjimu[18]. Anot autoriaus, be šio faktoriaus negalima sparti mokslinė, technologinė ir socialinė pažanga. Visuomenės nepakantumas lyties įvairovės raiškai stabdo ir bendrąją modernizaciją, ir turizmo, popkultūros, meninių sąjūdžių bei identitetų raidą.

Kuriant homoseksualių žmonių įvaizdį politizuojama ne tik žiniasklaida, bet ši taktika kartu yra perkeliama ir į homoseksualių žmonių santykius – šeimą. Šiuo metu daug diskutuojama apie besiformuojančią šeimos politiką ES valstybėse. Vis dažniau susiduriama su netolygiais pokyčiais jos sektoriuje, kadangi didėja alternatyvių partnerystės ir tėvystės formų neįregistravus santuokos socialinis pripažinimas. Tačiau šeimos politikos priežastys įvairiose šalyse skiriasi. Posocialistinėje Lietuvoje vykstantys viešumo procesai paskatino homoseksualius žmones pradėti galvoti apie savo santykių įteisinimą[19]. Tačiau Lietuvoje homoseksualios šeimos ar partnerystės įteisinimo praktika kol kas nenumatyta,

nes visuotinai pripažįstamas tik heteroseksualios šeimos modelis.

Nemažai homoseksualų sovietmečiu sukūrė heteroseksualias šeimas, tačiau kartu su nepriklausomybe per spaudą ir TV atėjo žinios apie kitokio gyvenimo alternatyvas. Tai ir lėmė daugumos apsisprendimą.

> *Negali visą laiką ne savo gyvenimą gyvent (...) dėl to ir pasakiau žmonai. Poreikis gyventi savo gyvenimą kilo dėl to, kad pamačiau, kaip yra gyvenama svetur, prie to prisidėjo ir didesnis atvirumas (...). Bet to, karjera jau padaryta, tad nebuvo ko prarasti* (Algis, 40 m.).

Algio (40 m.) apsisprendimui dėl skyrybų įtakos turėjo ne tik posocialistinėje Lietuvos visuomenėje vykstantys viešumo procesai lyties ir seksualumo srityje, bet ir padaryta karjera bei aukštas postas. Dauguma informantų pastebėjo, kad homoseksualų heteroseksualios vedybos šiandien jau yra retas reiškinys, nes nebereikia slėptis ir bijoti, jog būsi palaikytas *įtartinu.* Informantai teigia, kad Lietuvos homoseksualai įteisinti savo santykių vyksta svetur. Juos skatina noras nevaržomai gyventi. Tačiau Algis sako, jog negalėtų išvykti iš Lietuvos, nes čia ir mėgstamas darbas, ir dukra.

Skirtingai nuo sovietinės kartos, šiandien homoseksualai turi daugiau galimybių sužinoti, bendrauti, išreikšti save – tai padeda greičiau ir anksčiau susivokti savyje ir priimti savo seksualumą. Daugiau homoseksualų atsiskleidžia šeimoms, draugams, kolegoms darbe. Jie gali gyventi kartu ir kurti bendrą ateitį nors ir *įstatymiškai* neįteisintose šeimose. Pagaliau nusimesti *vedusio* etiketę, gyventi savo gyvenimą ir kovoti už savo teises. Šių dviejų laikmečių žmonių išgyvenimai panašūs. Atsiranda tik kitokio pobūdžio problemos nei socializme. Šiandien ir turėdamas galimybių rinktis vis vien susiduri su sunkumais: artimųjų panieka ir nesupratimu, vedybinio gyvenimo pasekmėmis bei priešiškai nusiteikusia visuomene.

„Viešas“/„privatus“ homoseksualumas darbo aplinkoje

Po 1989 metų rinkos ekonomika sąlygojo pasikeitimus ne tik lyčių, bet ir seksualumo srityje, kurie išskirtinai reiškėsi viešame/privačiame sektoriuje. Pereinamuoju laikotarpiu neišvengiamai tapo paliesta ir (homo)seksualumo sritis. Įvyko pastebimas pasikeitimas: iš slaptos ir privačios (homoseksualas) pereita į žinomą ir viešą (gėjus/lesbietė) sritį. Kaip teigia Berdahl (2000: 9), tarp visų kitų dalykų, 1989 metais vykusios revoliucijos buvo susiję su matomumu – *siekiama, kad „žmonės“ ir jų poreikiai demokratinėms reformoms būtų matomi, atskleidžiami valstybės ideologijos ir praktikos prieštaravimai (...) parodant, kas pasikeitė, ir atgaivinant tai, kas prarasta (...) nematomą paverčiant matomu.*

Darbo aplinka išsiskiria tuo, kad tai yra vieša erdvė, kurioje homoseksualai praleidžia daug laiko: dirba, bendrauja, siekia karjeros. Kai kuriems jų tai ne

tik užsiėmimas, pajamų šaltinis, bet ir labai svarbi gyvenimo dalis ar gyvenimo būdas. Jei visuomenės požiūris, reiškiamas per TV ir spaudą, yra adresuojamas visiems, tai darbo aplinkoje visa tai išgyvenama tiesiogiai. Kartu su homoseksualumo viešumu Lietuvoje atsiranda ir nauji reiškiniai darbo aplinkoje.

Posocialistiniame regione vyko nemažos transformacijos intymaus gyvenimo erdvėje. Per įvairias masines informavimo priemones ėmė plūsti žinios, vaizdai ir naujos kitokio gyvenimo alternatyvos iš Vakarų. Dėl to vyko dramatiški pasikeitimai tiek lyties, tiek seksualumo sferoje. Tai, kas sovietmečiu buvo privatu, dabar tapo vieša (ar, kitaip tariant, išviešinta): ėmė plisti masinė tarptautinė sekso industrija (prostitucija, pornografija), puoselėjami, apnuoginami ir erotizuojami vyro ir moters kūnai. Tačiau homoseksualumas tapo išskirtine masinio vartojimo ir *populiarumo* auka. Vaizduojami ir pateikiami tokie gėjaus/lesbietės apibūdinimai: *moteriškas*, *manieringas*, *vyriška, griežta*. Šis viešumas *išmokė* žmones atpažinti homoseksualus pagal stereotipinius apibūdinimus, pateikiamus TV ir žiniasklaidoje, todėl darbo aplinkoje homoseksualas tapo nesaugus.

Šiandien homoseksualų apranga, išvaizda, manieros, kalbėjimas tampa labai svarbūs, ko nebuvo socializme. Vyriškai besirengianti ir atrodanti moteris ar manieringas aksesuarus mėgstantis vyras gali būti įtarinėjami aplinkinių. Dėl to iškyla begalė problemų ir darbas, jo aplinka daugeliui homoseksualų tampa našta, juos lydi įžeidinėjimai ir apkalbos.

> *Prieš savaitę buvo situacija: užkalbino nepažįstamas vaikinas, o po to nei iš šio, nei iš to pasiteiravo mano seksualinės orientacijos... Šiaip mėgstu sportinį – laisvą stilių, beveik nenešioju sijonų, kasdieną nesidarau vakarinių makiažų, retai nešioju aukštakulnius... galbūt iš to galima kažką nuspręsti, nes, kaip viena mergina išsireiškė – „greičiausiai renkuosi tokį stilių dėl to, kad kuo mažiau patikčiau vaikinams"... Na, stengiuosi per daug* ***bachūriškai*** *neatrodyt, o kartais ir šiek tiek paflirtuot su bendradarbiais, nors man tai visai neįdomu... (...) Pamenu, dar universitete buvo situacija, kai vienas kažką leptelėjo ir tai prilipo... Buvo itin nemalonu, kai prieš grupiokus vadino „bachūriuko" vardu (...)* (Ina, 24 m.).

> *„Tenka tiesiogiai bendrauti su perdėtai vyriškais bendradarbiais. Būna, kai sėdint jų kabinete ir vartant dokumentaciją išgirsti kažkur rėkiant: „Klausyk, kai ateis tas pedryla, pasakyk man" (…). Be abejo, jaučiuosi tuomet šlykščiai, būnu nusivylęs ir kuriu keršto planus (…). Studentai pasitaiko įvairūs. Būna, kad paskleidžia tarpusavyje* ***antį*** *apie mane ir t.t. Neperseniausiai. (...) dvi studentės iš liežuvautojų draugijos kalba šalia mūsų kabineto durų, kad, neva, viena girdėjo baisius pletkus, kad joms vis tiek nepavyks gauti iš manęs teigiamą įvertinimą, nes aš gerus pažymius rašau tik vaikinams ir ypač mėgstu, kai man jie šypsosi ir t. t."*(Valius, 35 m.).

Darbo aplinka ir pobūdis yra labai svarbūs faktoriai. Ne vienas informantas paminėjo, kad dirba itin maskulinistinėje ir homofobiškoje aplinkoje. Anot in-

formanto Algio (40 m.), darbo pobūdis yra itin reikšmingas. Ypač palanki šiuo atveju yra verslininkų situacija, nes *materialinė ir profesinė nepriklausomybė neįpareigoja ir vienareikšmiškai tave atpalaiduoja* (Algis, 40 m.).

Gytis (50 m.) mano, kad homoseksualų padėtis darbe labai priklauso nuo jų pačių kaip asmenybės susikurto statuso. Kvalifikacija yra labai svarbi, tačiau tikrai ne pirmaeilis dalykas. Čia svarbus asmens autoritetas ir gebėjimas laviruoti. Andriaus (23 m.) situacijoje viskas vyko palaipsniui: iš pradžių buvo svarbūs tik jo, kaip darbuotojo, sugebėjimai, tačiau laikui bėgant aplinkiniai ėmė jį vertinti ir kaip asmenybę. Andriaus pasakojimas atskleidžia homoseksualios tapatybės darbo aplinkoje transformaciją iš privačios erdvės į viešą.

> *Po pirminio šoko, kad esu gėjus, susidarė tokia situacija, kad „ai, prie jo nesikabinėkim; gal jis ir „pydaras", bet krūtas savo srities žinovas, tegul būna". Vėliau tai vėl keitėsi į „na ir kas, kad jis gėjus? Normalus visai bičiukas yra". Reikėtų atkreipti dėmesį į pokytį iš „pydaras" į „gėjus" (...). Iš dalies todėl ir sakau, kad daug kas nuo žmogaus, kuris vis dėlto yra dominuojančio diskurso pakraštyje, priklauso. Kad ir koks „normalus" būtum, bet jei būsi tulžies pritvinkęs, tai niekam ir nepatiksi ir, be abejo, vice versa. Bendravimas, mano nuomone, yra labai svarbus dalykas. Juk per bendravimą mes patys save kuriame.*
>
> *„Arkliški" juokeliai irgi gi nėra baisu. Pvz., kolega bėgioja rankomis užsidengęs užpakalį, neva bijodamas, kad aš jį „iškrušiu". Visiems juokinga. Na ką gi, tenka tuomet irgi žaisti negražiai. Maloniai nusišypsome ir pasakome lyg tarp kitko, jog tikrai gaila Lietuvos moterų, kad kiekvienas kvėša, nesiskutęs tris dienas ir smirdintis prakaitu, su murzinais džinsais įsivaizduoja esąs toks seksualus, kad netgi bėgioja rankomis užspaudęs užpakalį, kurio gal net ir nevalo. Baisu! Tuomet užtenka gūžtelti ir pamakaluoti pirštu ties smilkiniu. Nugęsta momentaliai (…). Apibendrinant, jei nesinori dirbti, prisitaikyti prie kolektyvo ir, svarbus momentas, trūksta sugebėjimo pritaikyti kolektyvą prie savęs, tai ir orientacija pradeda kliudyti"* (Andrius, 23 m.; paryškinta informanto).

Kiekvienas informantas paminėjo kokį nors privalumą ar trūkumą, kuris jam leidžia/neleidžia jaustis savimi ir neslėpti savo lytinės orientacijos darbe. Darbe svarbus asmens autoritetas ir bendravimas, nes nuo jų priklauso santykiai su kolegomis ir bendras darbo aplinkos klimatas. Iš informantų pasakojimų ir patirčių būtų galima išskirti *viešą* ir *privatų* homoseksualumą darbe. *Viešas* homoseksualumas (Andriaus atvejis) susijęs su gera darbo aplinka: toks žmogus nejaučia diskomforto dėl savo orientacijos arba jis yra labai nežymus. Tuo tarpu „privatus" homoseksualumas darbe dažniausiai būna susijęs su neatvirumu: bendravimo ribojimas, baimė, nepasitikėjimas, savęs nuvertinimas ir pan.

Banke dirbančio Stepo (25 m.) atvejis – išskirtinis. Jį nuolat persekioja mintis, kad jo laikysena yra labai išraiškinga ir tai jį išduoda darbe. Bandymai tai

nuslėpti ar kitaip elgtis būna nesėkmingi. Manieringumas Stepui yra gan didelė problema. *Gal aš perdėtai jautrus. O gal tai paauglystės problemos*,– svarsto jis. Stepas geria antidepresantus bei migdomuosius ir nuolat galvoja apie santykius darbe. Jis net metė rūkyti, kad taip apribotų savo bendravimą su kolegomis ir stengiasi kuo daugiau dirbti ar būti užsiėmęs, kad tik neliktų laiko bendravimui. Stepas maskuoja jį išduoti galintį (homo)seksualumą: *Man taip pat patinka aksesuarai, bet aš renkuosi, kas yra pelningiau – karjerą.*

Informantų pasakojimai atskleidžia, kad diskriminacija yra labai svarbi problema, su kuria susiduria homoseksualai darbo aplinkoje. Čia būtų galima išskirti tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją. Netiesioginė diskriminacija, kaip sako Diana (25 m.), yra *jaučiama*, ir ją sunku įrodyti.

Ieva (35 m.) po 10 metų sugrįžusi iš Izraelio teigia, jog tik ten galėjo pradėti laisviau gyventi: „Vykau ne tik dėl pinigų, bet ir dėl to, kad atsibodo slėptis. Aš ten atsigavau ir psichiškai, ir psichologiškai". Tuo tarpu Diana (25 m.), šiuo metu dirbanti Didžiojoje Britanijoje, sako, kad didžiulio skirtumo, kur tu gyveni, nėra, ir diskriminacija jaučiama net ir ten.

> *Ypatingai mažesniame miestuke, tarkim, Palangos dydžio – reakcija nėra prieštaringa, tačiau viena detalė – į tave jau* ***žiūrės kita prizme****. Tai viena iš diskriminacijos formų – mes tą puikiai jaučiame ir suprantame. Tačiau laisvės atžvilgiu – jos daugiau UK nei Lietuvoje. Darbe negaliu net ten sakyti, kad esu tos orientacijos žmogus… galbūt tik dėl to, kad kompanija pakankamai rimta ir didelė. Išvadą darau ko gero tokią, kad homoseksualūs santykiai netoleruojami, tačiau, pabrėžiu, ir nesmerkiami. Lietuvoje – dažnai išgirsdavau: „Tu tokia? Nenorėčiau, jei dar sykį susitiktume" (…). Žmonių požiūris į tave kaip tokią UK demokratiškesnis (…) tuo tarpu Lietuvoje tai tik pradžia. Miesto mastu kalbant – kuo didesnis miestas – tuo liberalesnė laisvė ir jos nevaržomumas. Tai liečia abi šalis* (Diana, 25 m.; paryškinta mano).

Homoseksualo išskyrimas kaip *kito* įvairiuose kontekstuose ir situacijose (TV ar žiniasklaidoje), anot Dianos (25 m.), ir yra tam tikra (netiesioginė) diskriminacija, liečianti visus ir kiekvieną homoseksualą atskirai. Kaip tik apie tai kalba informantai: Ievai (35 m.) šiandieninis homoseksualų gyvenimas Lietuvoje asocijuojasi su *visuomenės kalėjimu*, Jurgitai (23 m.) – su *getu*.

Netiesioginę diskriminaciją sunku apibrėžti, tuo tarpu tiesioginę diskriminaciją, kuri gali pasireikšti ne tik atleidimu iš darbo, sąmoningu karjeros žlugdymu, įžeidinėjimu, bet ir provokacija bei išnaudojimu – sunku įrodyti. Stasys (50 m.) darbe buvo provokuojamas ir išnaudojamas dėl savo lytinės orientacijos, kurios neslėpė nuo aplinkinių.

> *Neslėpiau savo homoseksualumo, ir tai įstaigos vadovui užkliuvo (...) prasidėjo tiesioginė diskriminacija: dažyti sienas ir panašiai prieš atvykstant svečiams iš užsienio, nors tai buvo visai nesuderinama su mano darbu.*

Kai manęs neišleido į komandiruotę, supratau, kad tai mano kracho pradžia (...). O aš buvau per senas ir nieko neslėpiau (...). Kai atleido, daviau į teismą, bet čia laimėjo pinigai (...) Mane provokavo dar ir viena aukštas ir atsakingas pareigas einanti moteris: iškirptės, sijonai. Ir sakydavo: „Jūs, gėjai, vis vien norit bobų". Ji buvo kūrva" (Stasys, 50 m.).

Diskriminacija dažnai sunkiai apibrėžiama ir įrodoma, tačiau svarbi ne tik teisinė, bet ir moralinė šio reiškinio pusė. Įvairiose situacijose ir kontekstuose homoseksualai nuolat jaučia visuomenės priešiškumą ir nusiteikimą: jie išskiriami, marginalizuojami ir nustumiami egzistuoti *normalios* visuomenės paribiuose.

Išvados

Šiandien Lietuvos homoseksualai yra *nematomi* ir tylūs viešumoje, tokie išlieka ir savo bendruomeniniame bei asmeniniame gyvenime. *Queer* teorija yra tas atspirties taškas, kuris gali padėti pakeisti nusistovėjusius stereotipus ir žmogaus seksualinę tapatybę bei gyvenimą įkalinančias normas mūsų visuomenėje. Ne mažiau reikšmingos posocializmo studijos, atskleidžiančios homoseksualumo nepakantumo ir nematomumo priežastis istoriniame Lietuvos kontekste. Antropologė Caroline Humphrey (2002: 12) teigia, kad kategorija *posocialistinis* kaip tik ir remiasi viena iš prielaidų, jog *niekada negali būti staigaus ir visiško socialinio fenomeno išnykimo ir jo pakeitimo kitokiu gyvenimo būdu.* Taigi, visiškai paaiškinama, kodėl po nepriklausomybės homoseksualumo pasirodymas ir aptarinėjimas viešajame diskurse didžiajai daliai Lietuvos visuomenės sukėlė nepasitenkinimą ir priešiškumą. Posocialistinėse šalyse homoseksualumas atrodė ne tik nepriimtinas ir nenatūralus, bet, anot Sokolovos (2004: 260), kartu suvokiamas kaip liberalios demokratijos pasekmė. Kitaip tariant, *Vakarų produktas*, nes socializmas viešą homoseksualumą persekiojo.

Gal ir Kligman (2000: 37) teigia, kad vieša/privatu erdvių skyrimas egzistuoja kaip tam tikra ideologijos išraiška mūsų visuomenėje ir reikalauja nuodugnios istorinės kontekstualizacijos. Šios kategorijos prasiskverbia visur ir viena be kitos neegzistuoja. Šiandien matome, kad *bendrinis, anoniminis* homoseksualumas tapo išviešintas, tuo tarpu asmeninis ir individualizuotas liko daugiausiai privačioje erdvėje kaip ir sovietiniais laikais. Maža to, viešasis, žiniasklaidos komercializuotas, homoseksualumas atsisuko prieš privatųjį, generuodamas bei užaštrindamas homofobiją.

Kai kurie homoseksualai šiandien jau atgavo vidinę ramybę ir pasitikėjimą, tačiau teigia, kad kaip ir anksčiau gyvena *rėmuose*. *Bent jau nebetardo niekas*,– svarbiausią pasikeitimą įvardija Laimis (60 m.). Nors *oficialiai* šiandien homoseksualumas nėra nei liga, nei nusikaltimas, tačiau minėtas engi-

mo formas pakeitė kitas neapykantos reiškinys – homofobija.

Laisvai prieinama informacija (TV, spauda, internetas, laisvos sienos) padėjo daugumai gėjų ir lesbiečių geriau susivokti savyje ir save priimti, pakeisti nuostatas ir įsitikinimus ne tik apie save, bet ir apie likusią visuomenę. Tačiau visuomenės reakcija nusvėrė homoseksualų emancipaciją, kurios buvo galima tikėtis laisvoje ir nepriklausomoje Lietuvoje. Nors Dalia (45 m.) šiandien, kaip ji pati sako, yra priėmusi savo seksualinę tapatybę ir gali leisti laiką tarp *savo rato* žmonių, dalintis informacija, nebijoti, tačiau pripažįsta, jog vis dėlto viešumoje niekas nepasikeitė: jei anksčiau turėjai paklusti *totalitarinio režimo reikalavimams*, tai šiandien tenka taikytis su heteronormatyvios ir homofobiškos visuomenės normomis, įsitikinimais ir vertybėmis.

> *Jaučiuosi, kaip sovietmečiu jausdavosi disidentai, gyvenę dvigubą gyvenimą – viešą, kuris turėjo daugiau ar mažiau atitikti totalitarinio režimo reikalavimus, ir asmeninių įsitikinimų skatinamą pogrindinį gyvenimą* (Dalia, 45 m.).

Vyresnės kartos informantai teigia, jog *prie sovieto* homoseksualams gyventi buvo daug geriau, nes apie juos mažai kas žinojo. Homoseksualumo problema sovietmečiu kaip ir neegzistavo, nes niekas apie tai nerašė ir nekalbėjo, tuo tarpu šiandien ši tema eskaluojama išskirtinai skandalų lygyje, kas *mums tikrai ne į naudą* (Stasys, 50 m.). Informantai pabrėžia, kad dabar jiems gyventi yra nesaugu: žmonės apie juos žino daug ir beveik tik iš neigiamos pusės.

> *Ir tarybiniais metais, ir dabar esame rėmuose. Tik anksčiau žmonės buvo tamsesni ir nekreipdavo dėmesio, o dabar homoseksualumas tapo kiekvieno asmeniniu reikalu: tavęs palauks už kampo ir parodys, ką gali padaryti. Dabar atrodo, kad pasaulis išprotėjo, viešumas liaudį apšvietė* (Nedas, 50 m.).

Informantai nemano, kad šiandien gyvena laisvoje Lietuvoje. Ši *laisvė* vieniems (heteroseksualams) suteikia viską (aptarinėti, spręsti, vertinti), tuo tarpu kitus tik dar labiau izoliuoja, paverčia tokio *laisvėjančio* proceso aukomis. Williams (1992: 264) sako, kad žmogaus teisės į skirtingumą pripažinimas yra svarbiausias demokratijos ir laisvės požymis. Tuo tarpu mūsų visuomenėje visos tiesos yra grindžiamos heteronormomis.

Nors gyvename pokyčių visuomenėje, tačiau kalbant apie homoseksualumą Lietuvoje – jis yra ir jo nėra. Šiandien galime daryti prielaidą apie daugiakryptes, daugiaprasmes bei paradoksalias permainas posovietinės Lietuvos homoseksualų gyvenime, turinčias mažai ką bendra su *queer* implikuojamu viešumu ar homoseksualų emancipacija, kurios buvo galima tikėtis. Esminiai ir teigiami pokyčiai nepriklausomos Lietuvos homoseksualų gyvenime nėra ženklūs. Homoseksualus smerkiantys diskursai verčia šiuos žmones *užsidaryti*, todėl viešoje ir privačioje erdvėje vykstantys procesai mums rodo stagnaciją ir stabdymą. Dėl tokios priežasties šie žmonės renkasi privatų homoseksualumą, politiškai apspręstą viešumoje vykstančių procesų.

Pastabos

[1] *Homoseksualūs žmonės* yra vyrai ir moterys, turintys seksualinį potraukį tai pačiai lyčiai. 1980 metais rašytojas Karl Maria Kertbeny sugalvojo žodį „homoseksualus", kad pakeistų terminą „pederastas", kuris to meto Vokietijoje egzistavo kaip žeminantis terminas, žymintis dviejų vyrų intymius santykius. Kertbeny sumanymas nepasitvirtino, nes šį terminą vėliau pasisavino gydytojai psichinėms patologijoms diagnozuoti.
Homoseksualūs vyrai ir moterys save vadina *gėjais* ir *lesbietėmis*. Šie terminai taip pat turi savo istoriją. XIX a. žodis *gay* („linksmas, nerūpestingas") įgijo naują reikšmę. Jis buvo taikomas prostitutėms (*gay women*) ir lėbautojams (*gay*) vyrams. XX a. pr. JAV šį terminą ėmė naudoti homoseksualūs vyrai ir moterys, siekdami pakeisti klinikinį terminą „homoseksualus". *Gay* tapatybė visiškai prigijo 1989 m. Tačiau moterys vengia šio žodžio ir renkasi įvardijimą *lesbietė*, nes šis žodis pabrėžia jų lytį ir seksualinius skirtumus. Terminas *lesbietė* kilęs nuo Lezbo salos (630 B.C. šioje saloje gyveno talentinga poetė Sappho, kuri žavėjosi moterimis). XIX a. pb. gydytojai ėmė naudoti terminą *lesbietė* apibūdinti moterims, turinčioms potraukį tai pačiai lyčiai (pačiau apie tai žr. www.gayhistory.com).

[2] Termino *queer* užuomazgos (ir pati idėja) pasirodė 1950 metais, kuomet prasidėjo homofilų judėjimai JAV. Jie buvo nukreipti į politikos ir švietimo sferą, siekiant ugdyti toleranciją homoseksualams ir šviesti visuomenę. Tačiau kaip stiprus politinis ir socialinis identitetas bei mokslo srities objektas, šis terminas prigijo tik 1990 metais ir išsiplėtojo į *queer* teorijos studijas. *Queer* termino vartojimo specifika yra gan prieštaringa: terminas apima skirtingą seksualinį identitetą turinčias žmonių grupes (homoseksualus, biseksualus, transeksualus, transvestitus, įvairius fetišistus...), be to, šis žodis anglų kalboje turi keturias skirtingas reikšmes (todėl šiame straipsnyje jis nebus verčiamas, o paliekamas originalo kalba): 1) keistas, keistuoliškas, ekscentriškas; 2) įtartinas, abejotinas; 3) *šnek*. lytiškai iškrypęs 4) negaluojantis, jaučiantis galvos svaigimą. Todėl anaiptol ne visi sutinka būti įvardijami kaip *queer*: pavyzdžiui, JAV gėjai ir lesbietės nenori atsisakyti savo tapatybės, dėl kurios kovojo tiek metų (nuo 1969 metų prasidėję gėjų ir lesbiečių judėjimai). Be to, kai kuriems šis terminas atrodo įžeidžiantis. Lietuvoje šis terminas yra pakankamai naujas. Jis nėra populiarus tarp gėjų bei lesbiečių ir nėra taikomas homoseksualios orientacijos žmonėms.
Queer teorija analizuoja seksualinio identiteto fluidiškumo ir neapibrėžtumo klausimus, destabilizuodama santykį tarp socialinės ir biologinės lyties bei vyriškumo ir moteriškumo opozicinių kategorijų. Ji yra nukreipta į viską, kas yra deklaruojama kaip „norma". Ši teorija turi politiškai motyvuotą tikslą kelti į viešumą klausimus, susijusius su seksualumu, dekonstruoti egzistuojančias konvencines kategorijas (homoseksualumas kaip nukrypimas ar deviantinė praktika) ir visuotinai priimtas binarines opozicijas (vyriškumas *versus* moteriškumas; heteroseksualumas *versus* homoseksualumas). *Queer* teorija nagrinėja homoseksualumą sudarančius diskursus, kurie susiformavo praeitame šimtmetyje, analizuoja ir pateikia „už ir prieš" argumentus dėl šios terminologijos vartojimo istorijos kontekste ir šiandien.

[3] Straipsnyje analizuojami Čekijos, Rumunijos ir Rusijos pavyzdžiai.

[4] Homoseksualių asmenų baudžiamasis persekiojimas sovietmečiu.

[5] 122–asis Baudžiamojo Kodekso straipsnis numatė aštuonerių metų bausmę už konsensualų seksą tarp dviejų suaugusių vyrų ir buvo panaikintas Lietuvoje 1993 metais.

[6] Atlikti interviu su 6 homoseksualiomis moterimis ir 14 vyrų (amžius: 23 – 62 m.)

[7] http://www3.seimas.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0103903.doc

[8] 2006 m. vasarą visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras„Vilmorus“ (EQUAL projektui „Atviri ir saugūs darbe.lt“) apklausė 1005 Lietuvos gyventojus apie tai, ką jie mano apie įvairių socialinių sluoksnių, įskaitant homoseksualius asmenis, diskriminaciją Lietuvoje ir priemones jai šalinti. Sociologai J. Reingardienė ir A. Zdanevičius (http://www.atviri.lt/index.php/konferencijos_tyrimai/konferencijos/1676) teigia, kad „surinktų duomenų rezultatai rodo, jog egzistuoja taip vadinama „normatyvinė“ homofobija (normatyviniai požiūriai į homoseksualumą), kuri kinta, tačiau „empirinė“ homofobija (kuri susijusi su individų vertybinėmis orientacijomis) vis dar dominuoja tarp Lietuvos gyventojų“. J. Reingardienė (http://www.kaunodiena.lt/lt/?id=6&aid=42634) sako, kad “viešosios nuomonės apklausa atskleidė gana prieštaringus rezultatus. Viena vertus, jie rodo visuomenės liberalėjantį požiūrį ir pagarbą žmogaus teisėms, tačiau čia pat verčia abejoti realių vertybinių permainų tikrumu. Pavyzdžiui, 70 proc. Lietuvos gyventojų teigia, kad niekada nepateisintų diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos, o 65 proc. gyventojų sutinka, kad homoseksualūs asmenys privalo turėti tokias pat galimybes darbo rinkoje kaip ir heteroseksualūs asmenys. Net 58 proc. apklaustųjų teigia, kad sužinoję, jog kaimynystėje gyvena gėjų ar lesbiečių pora, nesureikšmintų šio fakto. Tačiau, kita vertus, 61 proc. nenorėtų priklausyti jokiai organizacijai, kuri turi homoseksualių narių, 58 proc. bijotų, jeigu jų vaikų mokytojas būtų homoseksualus, 51 proc. nerinktų kandidato į Seimą ar savivaldybės tarybą, jei jis atvirai pripažintų savo homoseksualumą”.

[9] http://gayline.miskas.net/article.php?sid=490

[10] Rumunijoje vaisius (negimęs kūdikis) buvo valstybės socialistinė nuosavybė, nes motinystė buvo traktuojama kaip svarbiausia misija. Tuo tarpu bevaikiai asmenys, tiek vyrai, tiek moterys, privalėjo mokėti „viengungystės mokestį“.

[11] „Sovietskij narod“ iki 1970 metų buvo imamas kaip Amerikos „Melting pot“ pavyzdys – taip buvo siekiama suformuoti bendrapilietinį sovietinį nacionalizmą. Tautos bei valstybės santykis ir jo samprata buvo iškreipta sovietmečio regione, nes peršama lyčių lygybė žmonėms buvo nepriimtina. Čia išskirtinis tapo moters vaidmuo. Socialistinė lyties ideologija žadėjo moterims emancipaciją ir lygybę, tačiau tai tebuvo propagandos dalis. Iš tiesų Sovietų Sąjungos politikos vadovams moteris buvo reikalinga kaip darbo jėga. Sovietmečio homogenizuojančių tikslų politikoje nebuvo kreipiamas dėmesys nė į lyčių skirtumus, nė į nesuderinamas politines kultūras.

[12] Manyčiau, kad kiekvienoje posocialistinėje valstybėje lyčių diskursas yra kiek kitoks.

[13] Taikomas homoseksualiems vyrams. Tuo tarpu homoseksualioms moterims buvo taikoma „gydymo“ terapija.

[14] Laimis po teistumo dirbo bažnytinėje aplinkoje. Kaip pats teigia, šį darbą pasirinko ne tik iš potraukio, bet „savotiškai tai buvo pabėgimas nuo sovietizmo, nes tai nemarksistinė, nevalstybinė institucija“. Jis prisipažįsta, kad jo atveju, bažnytinė aplinka buvo ir yra labai palanki.

[15] Homoseksualų slenge taip vadinamas *heteroseksualas.*

[16] Sovietmečio ideologija nėra vienintelė tokio troškimo priežastis, nes normatyvioje visuomenėje „vienodumas“ tampa ne tik troškimu siekiant pateisinti normą, bet ir būtina sąlyga, kurią kiekvienas iš mūsų sąmoningai/nesąmoningai įgyvendina arba ne.

[17] Žodis „tolerancija“ kilęs iš lot. „toleranti“, reiškiančio kantrybę.

[18] http://www.su.lt/article/articleview/805/1/401/

[19] Didžioji dalis informantų pažymėjo, kad norėtų įteisinti savo santykius partnerystės įstatymu arba santuoka.

Literatūra

Berdahl Daphne. 2000. Introduction: an Anthropology of Postsocialism in *Altering States: Ethnographies of Transition in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Bunzl Matti, Berdahl D. and Lampland Martha (eds.). p.1–13 P. Ann Arbor: Michigan UP.

Blackwood Evelyn. 1986. Breaking the Mirror: the Construction of Lesbianism and the Anthropological Discourse on Homosexuality in *The Many Faces of Homosexuality: Anthropological Approaches to Homosexual Behavior*. Blackwood E. (ed.). p. 1–17 P. New York: Harrington Park Press.

Bunzl Matti. 2004. *Symptoms of Modernity: Jews and Queers in Late–Twentieth–Century Vienna*. Berkeley, Los Angeles, London: California UP.

Elshtain Jean. 2002. *Vyro viešumas, moters privatumas: moterys socialinėse ir politinėse teorijose.* Vilnius: Pradai.

Essig Laurie. 1999. Publicly Queer: Representations of Queer Subjects and Subjectivities in the Absence of Identity in *Consuming Russia: Popular Culture, Sex, and Society since Gorbachev*. Barker Adele (ed.). p. 281–302 P. Durham, London: Duke UP.

Essig Laurie. 1999. *Queer in Russia*. Durham, London: Duke University Press.

Foucault Michel. 1999. *Seksualumo istorija*. Vilnius: Vaga.

Fuss Diana. 1991. Inside/Out in *Inside Out: Lesbian Theories, Gay Theories.* Fuss D. (ed.). p.1–11 P. New York, London: Routledge.

Gal Susan, Kligman Gail. 2000. *The Politics of Gender after Socialism*. Princeton, New Jersey: Princeton UP.

Herdt Gilbert. 1992. „Coming out" as a Rite of Passage: a Chicago Study in *Gay Culture in America: Essays from the Field*. Herdt G. (ed.). p. 29–67 P. Boston: Beacon Press.

Jagose Annamarie. 1996. *Queer Theory*. Melbourne: Melbourne UP.

Moss Kevin. 1995. The Underground Closet: Political and Sexual Dissidence in East European Culture in *Postcommunism and the Body Politic.* Berry Ellen (ed.). p. 227–251 P. New York, London: New York UP.

Pine Frances. 2002. Retreat to the Household? Gendered Domains in Postsocialist Poland in *Postsocialism: Ideas, Ideologies and Practices in Eurasia*. Hann Chris (ed.). p. 93–111 P.. New York: Routledge.

Roman Denise. 2003. *Fragmented Identities: Popular Culture, Sex, and Everyday Life in Postcommunist Romania.* Lanham, MD: Lexington Books/Rowman, Littlefield.

Scholl Tim. 1999. Queer Performance: „Male" Ballet in *Consuming Russia: Popular Culture, Sex, and Society since Gorbachev*. Barker Adele (ed.). p. 303–317 P. Durham, London: Duke UP.

Sears James. 1997. Thinking Critically/Intervening Effectively about Heterosexism and Homophobia: a Twenty–Five–Year Research Retrospective in *Overcoming Heterosexism and Homophobia.* Sears J., Williams Walter (eds.). p. 13–31 P. New York: Columbia UP.

Sokolova Vera. 2004. „Don`t Get Pricked!": Representation and the Politics of Sexuality in the Czech Republic in *Over the Wall/After the Fall: Post–Communist Cultures through an East–West Gaze.* Forrester Sibelan, Zaborowska Magdalena and Gapova Elena (eds.). p. 250–266 P. Bloomington: Indiana UP.

Tereškinas Artūras. sud. 2002. *Vieši gyvenimai, intymios erdvės: kūnas, viešumas, fantazija šiuolaikinėje Lietuvoje.* Vilnius: Baltos lankos.

Tereškinas Artūras. 2004. *Vyrai, vyriškumo formos ir maskulinizmo politika šiuolaikinėje Lietuvoje.* Vilnius: UAB „Sapnų sala".

Verdery Katherine. 1996. *In What Was Socialism and What Comes Next?* Princeton: Princeton UP.

Williams Walter. 1992. Benefits for Nonhomophobic Societies: an Anthropological Perspective in *Homophobia: How We All Pay the Price.* Blumenfeld Warren (ed.). p. 259–274 P. Boston: Beacon Press.

Šaltiniai internete

http://gayline.miskas.net/article.php?sid=494
http://www3.seimas.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0103903.doc
http://gayline.miskas.net/article.php?sid=490
http://www.su.lt/article/articleview/805/1/401/
http://www.atviri.lt/index.php/konferencijos_tyrimai/konferencijos/1676
http://www.kaunodiena.lt/lt/?id=6&aid=42634

- 7 -

SEKSUALUMAS, VYRIŠKUMAS IR HOMOFOBIJA LATVIJOJE[1]

Aivita Putnina

Įvadas

„Riga Pride 2005“[2] sukelti įvykiai nustebino ir šokiravo Latvijos visuomenę. Iki tol manyta, jog Latvijos visuomenės mentalitetas – ramus „šiaurietiškas“, pakantus visuomenės įvairovei. Pastarosios didelės protesto akcijos buvo įvykę devintojo dešimtmečio pabaigoje, „dainuojančios revoliucijos“ [3] – taikaus įvykio – metu. „Pride 2005“ sutelkė šimtus žmonių: stebinčių, rėkiančių ir bandančių užpulti bei sustabdyti demonstraciją. Radę bendrą priešą, kraštutiniai kairieji ir dešinieji stovėjo petys petin. Latvijos žiniasklaida pasigavo šią temą, išprovokuodama intensyvius viešus debatus, ir visuomenė pasidalijo homoseksualumo klausimu. Homofobiški argumentai buvo naudojami Parlamente ir visuotinių rinkimų kampanijoje 2006-ųjų vasarą[4]. Kitas - „Riga Pride 2006“ – paradas buvo uždraustas ir vietoj jo surengtas šviečiamojo pobūdžio renginių ciklas, pavadintas „Draugystės dienomis“[5]. Tačiau judėjimo „no-pride“[6] atstovai šviečiamųjų renginių dalyvius puldinėjo mėtydami žmogaus išmatas ir laistydami šventintą vandenį[7]. Policija nesikišo.

Straipsnyje bandoma paaiškinti priešišką ir smurtinį Latvijos visuomenės atsaką iš antropologinės perspektyvos, nutolusios nuo pačių įvykių. Yra keli analizės lygmenys. Pirma, galime kritiškai aprašyti socialinį homofobijos konstravimą, susiejantį ją su vyriškumu ir seksualumu. Šiuo lygmeniu veikiantys patriarchatas ir heteronormatyvumas gali padėti suvokti socialinį homofobijos konstravimo procesą. Antra, tirdami tai, kaip socialinės tvarkos principai tampa akivaizdūs, kaip pagal juos gyvenama ir kaip jie vykdomi, galime užduoti klausimą, kokiu būdu šis socialinis konstruktas priimamas kaip savaime suprantamas. Šiuo lygmeniu žvelgiame į mąstymo kategorijas ir jų tarpusavio ryšius, kuriančius “objektyvų” socialinį pasaulį.

Paskutiniojoje savo knygoje „Vyrų dominavimas“ Bourdieu pareiškia besidomįs socialiai sukonstruotų lyties kategorijų natūralizacijos procesu. Šiame veikiau teoriniame darbe jis išdėsto simbolinio vyrų dominavimo principus nustatydamas, kad jo šaltiniai – natūralizuotuose, institucionalizuotose ir įkūnytuose socialinės tvarkos principuose[8]. Šiame kontekste homofobiją galima interpretuoti kaip simbolinio dominavimo formą, įrašytą nustatytose perskyrose ir internalizuotą kūniškose percepcijose, tokiose kaip gėdos jausmas. Pasak Bourdieu, iš esamo simbolinio dominavimo galimos socialinės transformacijos perspektyvos homoseksualumo analizė „gali vesti į *seksualumo politiką* (arba *utopiją*), kuria siekiama seksualinį santykį atskirti nuo galios santykio“ (Bourdieu, 2001: 120), nes ji leidžia dekonstruoti seksualumą ir šeimą, atskleisdama principus, kuriais jie remiasi.

Kitas man rūpintis dalykas, kurį Bourdieu aprašo savo trumpoje apybraižoje apie homoseksualumą, yra socialinė kaita. Pasak Bourdieu, simbolinio dominavimo kaita gali įvykti dviem būdais. Pirma, gali būti apversta simbolinio dominavimo primesta kategorijų reikšmė: taip stigma gali tapti emblema, pasididžiavimo objektu. Žinoma, didžiausia tokios transformacijos bėda ta, kad paklūstantys save konstruoja pagal dominuojančiųjų kategorijas. Šios kategorijos kuriamos tam, kad tie, kuriems viešpataujama, taptų nematomi ir stigmatizuoti. Reikšdami jas, paklūstantieji tuo pačiu patvirtina simbolinio dominavimo jų atžvilgiu aktą. Antra, internalizuotos kategorijos (drauge su kitomis kategorijomis kuriančios gėjus, lesbietes, biseksualus ir transseksualus) pačios gali būti pakeistos. Pavyzdžiui, lesbiečių, gėjų, biseksualų ir transseksualų (LGBT) kategorija išnyksta, kai į partnerystes žvelgiame kaip į abipusę meilę ir pripažindami lygiateisius santykius tarp partnerių. Iš tokios perspektyvos abiejų partnerių lytis nebėra svarbi. Bourdieu manymu, gėjų ir lesbiečių judėjimo stiprybė yra jų „nematomas matomumas“, galimybė suderinti abi kaitos strategijas: viena vertus, naudotis nediskriminavimu ir homoseksualų teisėmis (paverčiant homoseksualus kategorija) ir, kita vertus, savo teisėmis būti visateisiais piliečiais (ištrinant tą pačią kategoriją).

Be to, Latvijos atvejis leidžia atlikti ir gilesnę analizę. Nepaisant patriarchalinės tvarkos panašumų, kiti veiksniai – tokie kaip istorija ir seksualumo sampratos, viešumo ir privatumo atskirties tradicijos, įgūdžiai, reikalingi viešai diskusijai, taip pat ir veiksmo raiška[9] sovietmečiu ir po jo „senojoje“ ir „naujojoje“ Europoje skiriasi. Aš tvirtinu, kad pagrindinis abiejų *Europų* skirtumas glūdi dominuojančio diskurso santykyje dominuojamųjų atžvilgiu. Valstybinis socializmas su savo hegemonine tiesos tradicija nustatė kitokį santykį tarp viešpataujančiojo ir paklūstančiųjų diskursų. Taigi ne tik atskyrimo kategorijos, bet ir jų tarpusavio santykis nulėmė, kaip galiausiai buvo suvokiamas, išgyvenamas ir institucionalizuojamas homoseksualumas.

Latvijos „Pride“ parado įvykius siūlau aprašyti, žvelgiant iš simbolinio do-

minavimo perspektyvos. Ieškodama priežasties, pastūmėjusios Latvijos visuomenę imtis smurtinio atsako, aš trumpai pristatau homoseksualumo raišką ir kategorizavimą viešojoje erdvėje. Kaip pavyzdį imu viešųjų debatų seksualumo aspektą ir išsamiau nagrinėju jo konstravimą ir natūralizaciją. Ir seksualumo raiškos tradicijos, ir jo turinys yra svarbūs apžvelgiant būdus, kaip seksualumas įkūnijamas ir reiškiamas. Šeimos vaidmenų sampratos, natūralizuojamos biologiškai sąlygotų seksualinių vaidmenų (panaudojant grandinę biologija-seksualumas-šeima, pagrįstą ta pačia vyriškumo/moteriškumo skirtumų klasifikavimo sistema) irgi turėjo nemažą reikšmę diskutuojant apie homoseksualumą, nes šeima, rodos, yra *mandagi kalba* seksualumui reikšti[10]. Galiausiai hegemoninės tiesos tradicijos drauge su diskursyviomis religijos, mokslo, medicinos ir teisinių klausimų tendencijomis teikia erdvės diskusijai apie homoseksualumą ir suteikia jai formą.

Šioje analizėje naudojuosi savo užrašais apie įvairius viešus debatus, rengtus Latvijos antropologų asociacijos, Socialinės integracijos ministerijos ir „Mozaīka“, LGBT bei jų draugų organizacijos. Išsamiai analizei pasirinkau du intensyvių debatų tekstus: diskusiją didžiausio Latvijos dienraščio „Diena“ interneto forume 2005 m. rugpjūčio 1 d. (apimančią 56 komentarus) ir Užimtumo įstatymo pataisas, uždraudžiančias diskriminaciją dėl seksualinės orientacijos, svarstytas Parlamente[11]. Papildomai naudojausi Latvijos socialinių nuostatų homoseksualų atžvilgiu apklausos rezultatais[12] (Makarovs 2006) ir savo pačios tyrimo apie jaunimo seksualinį švietimą Latvijoje, vykdyto 2005 m. pabaigoje ir 2006 m. pradžioje, duomenimis[13].

Homoseksualumas ir viešoji erdvė

Pagal socialinių nuostatų apklausos rezultatus (Makarovs, 2006) dauguma Latvijos gyventojų neigiamai žiūri į homoseksualumą ir homoseksualus. 26% respondentų smerkė ir homoseksualus, ir jų gyvenimo būdą, 37% smerkė homoseksualų gyvenimo būdą, bet neniekino homoseksualių žmonių, ir tik 25% nesmerkė nei homoseksualių žmonių, nei jų gyvenimo būdo. Nors socialinių mokslų argumentai yra tapę diskursyviosios linijos diskusijoje apie homoseksualumą dalimi, šių skaičių reikšmė pati yra interpretacijos objektas, nes homoseksualumas yra santykinė kategorija ir požiūrių perėjimai gali būti susiję ir su tos kategorijos reikšme, ir santykiu, kokį *teisingos* Latvijos socialinės retorikos homoseksualumo klausimais kontekste tos kategorijos atžvilgiu apibrėžė respondentas.

Ši *teisinga* retorika buvo suformuluota laipsniškai. Iki 2005-ųjų vasaros, kai debatai apie homoseksualumą pasirodė Latvijos žiniasklaidoje, galima paminėti kelis svarbesnius atvejus. Pirmasis buvo skandalas 1999 m., po kurio 2000 m. prasidėjo teismo procesas dėl pedofilijos[14]. Šis skandalas susiejo homoseksualu-

mą su pedofilija ir sukėlė didžiulį visuomenės susidomėjimą. Kitas atvejis buvo susijęs su Latvijos dešiniuoju nacionalistu Aivars Garda[15], organizavusiu rašinių konkursą ir išleidusiu knygą "Homoseksualumas – žmonijos gėda ir neganda"[16]. Kadangi knygoje buvo išspausdinti Latvijos Katalikų bažnyčios galvos ir kelių Parlamento narių straipsniai, žiniasklaida jai skyrė daug dėmesio. Tuo tarpu 1999 m. Latvijos žmogaus teisių biuro pasiūlytas įstatymo dėl tos pačios lyties asmenų partnerystės registravimo projektas buvo atmestas be didesnių viešų diskusijų[17].

Tačiau tikrai aštria tema homoseksualumas Latvijoje tapo tik 2005 m. vasarą, kai surengtas pirmasis „Pride" paradas. Nuo tada homoseksualumas buvo vis labiau išnaudojamas politikoje, dėl ko galiausiai pataisytas Konstitucijos straipsnis apie santuoką, apibrėžiant ją būtent kaip *sąjungą tarp vyro ir moters*[18], ir atmesti siūlymai į Užimtumo įstatymą įtraukti diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos draudimą. Vis dėlto įstatymo, kuriuo siekta uždrausti mokyklose ir žiniasklaidoje *populiarinti homoseksualumą*, projektas 2006 m. vasarą buvo atmestas. Visi šie įvykiai nutiko prieš visuotinius rinkimus 2006 m. rudenį. Turint omenyje, kad tik 3% respondentų pripažino, jog politikai gali paveikti jų požiūrį į homoseksualumą (Makarovs 2006), sunku paaiškinti radikalią visuomenės reakciją į „Pride" paradą vien politinės agitacijos įtaka.

Kadangi politikai linkę žaisti esamomis socialinėmis ir moralinėmis pažiūromis, daugių daugiausia – jas užaštrinti, bet ne kurti, galime tarti, kad viešos gėjų ir lesbiečių interesų grupių manifestacijos suaktyvino Latvijos visuomenėje giliai įsišaknijusį latentinį heteronormatyvumą. Jos išprovokavo atvirai suformuluoti požiūrį į homoseksualumą, kuris apėmė daugiau nei anksčiau buvusi matoma ultranacionalistinė propaganda ir ekspertų komentarai šia tema. Besiburdami gėjai ir lesbietės neišvengiamai tapo *mažuma*, sutelkiančia *daugumą*. Tai paskatino homofobinį judėjimą, bandantį iš naujo įtvirtinti heteronormatyvias vertybes, tarsi jos būtų buvę prarastos dėl homoseksualų spaudimo.

Gordon Waitt (2005), vienas iš negausių homoseksualumo tyrinėtojų Latvijoje, aptaria heteronormatyvų Latvijos pilietybės konstravimą, atpažįstamą politiniuose žiniasklaidos pranešimuose ir Rygos erdvėse. Jis taip pat daro išvadą, kad nepaisant homoseksualumo dekriminalizavimo[19], bendra politinė aplinka diskriminuoja socialines mažumas, naudodama etninį,

gimčių ir lyčių skirtumais pagrįstą nacionalizmą posovietinėms šalims, būdingoms nestabilioms politinei, ekonominei ir socialinei sistemoms išlaikyti.

Lytinių aktų natūralumas

Diskutuojant apie homoseksualumą vartojamas reperturaras apima ne tik homoseksualumą viešajame diskurse, bet ir atskleidžia patyrimą žmonių, artikuliuojančių šiuos diskursus, taip pat ir brėžiančių *normalaus* seksualumo, pi-

lietybės ir šeimos ribas bei taisykles. Socialinės integracijos ministerijos Rygoje 2006 m. balandžio 21 d. surengtame viešame seminare apie toleranciją seksualinėms mažumoms dalyvavo Bažnyčios ir seksualinių mažumų atstovai bei ekspertai. Viena iš šio seminaro diskusijų iliustruoja ryšį tarp heteronormatyvumo ir įkūnyto patyrimo. Katalikų kardinolas susiejo moters seksualumą su reprodukcine funkcija teigdamas, kad moters seksualumas jos kūno viduje įkurdintas tam, kad ji duotų gyvybę. LGBT bendruomenės atstovė ir psichologė paklausė kardinolą, ar jis žinąs, kur yra klitoris ir kodėl Dievas moters pasitenkinimo šaltinį sukūrė kūno išorėje. Toje pačioje diskusijoje kardinolas atsitiktinai buvo pavadintas *heteroseksualiu vyru* – tai neišprovokavo jokios reakcijos.

Gėjų seksualumas užima pagrindinę vietą viešosiose diskusijose apie homoseksualumą. Gėjų lytinio akto detalės įsivaizduojamos tarsi atvirkštinės *normaliam* seksualiniam elgesiui. Kadangi dauguma analizuotos interneto diskusijos apie homoseksualumą dalyvių tikriausiai neturėjo homoseksualios patirties, jos vaizdą jie susikuria remdamiesi asmenine heteroseksualia patirtimi. Jei įsivaizduojamą homoseksualios praktikos *iškrypimą* išverčiame į *normalaus* seksualinio elgesio kalbą, matome tradicinį vyro ir moters seksualumo modelį, kur dominuoja vyras, o moteris paklūsta. Tokį seksualumą laikyti savaime suprantamu yra kelios priežastys – nuo tradicinių vaidmenų šeimoje iki visos vyriškumo ir moteriškumo skirtimi pagrįstos pasaulio kosmologijos (Bourdieu, 2001).

Homoseksualus aktas tapo *„no-pride" judėjimo* Latvijoje emblema, pabrėžiančia gėjų seksualumo *nenatūralumą* atkreipiant dėmesį į *nepadorią* vyrų padėtį lytinio akto metu. Paradoksalu, kad judėjimo argumentai yra gana atviro seksualinio pobūdžio, nors tuo pat metu apeliuojama į moralę. Ši moralė iš tikrųjų pagrįsta lytiniu aktu: www.nopride.lv tapo portalu, kur galima rasti laisvai prieinamų erotinių nuotraukų ir visą Baltarusijos televizijos naujienų reportažo įrašą, kuriame rodomas slapta kamera nufilmuotas atviras homoseksualus Latvijos diplomato lytinis aktas.

Sekant Foucault ir Bourdieu, seksualumas ir jo atviras aprašymas savo *atvirkščia* forma atlieka esminį vaidmenį apibrėžiant socialinę tvarką. Tai leido Jānui Šmits, Latvijos Pirmosios partijos[20] parlamentarui ir pastoriui, Latvijos parlamente taip apibūdinti lytinį aktą:

> *Aš atsiprašau. Aš pacituosiu tos knygos [Pokalbių žodyno, išleisto XX a. pradžioje] tekstą apie tai, koks tai dalykas [homoseksualumas] ir ką jis daro. Taigi: „Pederastija yra seksualinio potraukio patenkinimas, įkišant vyrišką lytinį organą į kito vyro išangę." Todėl šis veiksmas [turi būti] visapusiškai pasmerktas. Antra, tai daro alkoholikai ir degeneratai. Taip parašyta mūsų Pokalbių žodyne. Tai reiškia, kad Pokalbių žodynas yra „prieš" tai (Debatai Parlamente dėl Užimtumo įstatymo pataisų, 2006 m. birželio 15 d. stenograma).*

Tolesniuose debatuose Andrejs Naglis, Parlamento narys iš tos pačios partijos, du kartus pareiškė, kad pats žodžių derinys *seksualinė orientacija* neturėtų būti minimas įstatyme, nes jos vartojimas nepriimtinas krikščioniui.

Seksualumo raiška

Seksualumo patyrimas sovietmečiu paveikė jo šiandieninį suvokimą visuomenėje. Tirdama istorines seksualumo raiškos ypatybes tarybiniais metais, Rotkirch (2002) pateikia požiūrių į seksualumą vertinimą trijų sovietinių piliečių kartų autobiografijose. Ji apibendrina laipsnišką seksualumo raiškos kaitą, išskirdama nuslopinto seksualumo (penktasis-šeštasis dešimtmetis), lytinio elgesio pokyčio, paįvairinusio seksualinį gyvenimą (septintasis-aštuntasis dešimtmetis) ir seksualumo pasirodymo viešuose pasisakymuose (devintasis-dešimtasis dešimtmetis) laikotarpius. Rotkirch pastebi, kad viešąjį diskursą seksualumo klausimais Rusijoje pradėta formuluoti dešimtojo dešimtmečio pabaigoje. Tačiau debatai apie homoseksualumą Latvijoje prasidėjo dar neturint viešos diskusijos apie seksualumą patirties ir tapo susieti su nuslopinto seksualumo praktika, o ne jos atžvilgiu kritišku diskursu.

Latvijos lytinio švietimo tyrimai patvirtina, kad šeimose seksualumas slopinamas, o formalus lytinis švietimas mokyklose yra netinkamas (Krecele, 2006; Putnina, 2004, 2006). Remiantis nuostatų homoseksualumo atžvilgiu tyrimo rezultatais (Makarovs, 2006), viešai reikšti seksualumą iš esmės nepriimtina: daugiau nei pusė respondentų (54%) parėmė teiginį, kad jiems nepatinka jokios viešos intymumo apraiškos (apsikabinimai ir bučiniai viešai), 66% pripažino, kad dvi besibučiuojančios moterys jiems atrodo atstumiančiai, o 78% atstumiančiai atrodė du besibučiuojantys vyrai.

Ilga seksualumo slopinimo viešojoje erdvėje tradicija paveikė *natūralių* seksualinių vaidmenų suvokimą. Analizuojant jaunosios latvių kartos seksualumo patyrimą, pastebimas aiškus lyčių pasidalijimas, nulemiantis ir įsivaizduojamus seksualinius vaidmenis, ir lytinį elgesį (Putnina, 2006). Vyrų seksualumas konstruojamas kaip trumpalaikis lytinės potencijos demonstravimas ir seksualinių poreikių patenkinimas. Partnerio pasirinkimas ir santykių tvarumas nėra svarbūs. Pavyzdžiui, Kārlis, 16 m. vaikinas iš kaimiškos vietovės, apibūdino atsitiktinį seksą kaip natūralų jaunimo pasilinksminimo komponentą. Seksualumo pažinimas įgyjamas šių atsitiktinių sueičių metu. Seksualinis elgesys pagrįstas lyčių skirtumais.

> *Tie [lytiniai aktai] vykdavo namuose, laiptinėse, mašinose, rūsiuose, tualetuose, parkuose – visur. <…> Vyrams nusispjauti, kur ją dulkinti. Moterys išrankesnės. Bet vyrui nusispjauti. Tiesą sakant, kai kurios sutinka ir kur nors kitur... dažniau namuose. Tai dėl alkoholinių gėrimų. Pasigeria ir žmonėms pasidaro vienodai. Girta dama nevaldo savo p**** [juokiasi]* (Genādijs).

Vėliau lyčių asimetriją sustiprina finansiniai svertai ir šeimos išlaikymas. Galima teigti, kad lyčių vaidmenų natūralizacija susieta su autoriteto vieta šeimoje. Šis autoritetas pagrįstas su lyčių skirtumais susijusiomis savybėmis: pavyzdžiui,

vienas iš informantų – Genādijs mano, kad šeimos aprūpinimas vyrui suteikia teisę gyventi laisvesnį lytinį gyvenimą, o moterys turėtų būti ištikimos savo vyrams mainais už materialinį saugumą.

Moterų seksualumas konstruojamas kitaip, moterims užkraunant atsakomybę už pasekmes. Jei berniukiškas seksualumas reikalauja greitai pavergti savo lytinę partnerę, tai iš jaunų moterų tikimasi moralinio pastovumo ir sugebėjimo kurti ilgalaikius santykius.

Interviuotojas: *Ar tai gerai, jei du jauni žmonės turi lytinių santykių jau per savo pirmąjį pasimatymą?*

Vita, 16 metų mergina: *Blogai. Nežinau, kaip pasakyti... tai nepadoru.*

Interviuotojas: *Kas nepadoru?*

Vita: *Kad vaikinai paskui apie tą merginą gali blogai kalbėti.*

Interviuotojas: *Taigi tai blogai tik merginai? O vaikinas gali tai daryti?*

Vita: …vaikinams kitaip. Jie gali tuo girtis.

Interviuotojas: *O merginos tuo negali girtis?*

Vita: *Ne, nėra kuo didžiuotis, kai miegi su nepažįstamu.*

Kaspars, 17 m. vaikinas, pasakoja apie lyčių skirtumu pagrįstų seksualumo modelių nepaisymą: jis prisiima atsakomybę už savo santykius ir sulaukia socialinio pasmerkimo už tai, kad perka prezervatyvus ar nėštumo testą. Tad seksualumas susijęs ne su seksu *per se*, bet su teisingu seksualumo modeliu. Visuomenė nekritikuoja vyriškojo seksualumo modelio, kaip vyrai elgiasi pagal jį. Jaunuoliai, turintys lytinių santykių be prezervatyvų, nesmerkiami ir atleidžiami nuo savo seksualinių veiksmų pasekmių netgi tuomet, kai jie sukelia jų partnerių nėštumą. Kad toks elgesys natūralus, pagrindžia teorijos apie lyčių instinktus ir fiziologiją, kurios moteriškuosius instinktus laiko stipresniais ir nukreiptais į motinystę ir stabilumą. Natūralumas sudaiktina lyčių skirtumu pagrįstą seksualumo patirtį, paversdamas kitas tvarkas nenatūraliomis ir tam tikru mastu neįsivaizduojamomis. Todėl nenormalumo įvardijimas apibrėžia ir patvirtina seksualinį normalumą.

Gėda ir seksualumas

Gėda yra svarbi seksualumo dalis, leidžianti kontroliuoti lytinį elgesį viešumoje ir asmeniškai. Bourdieu (2001) nurodo gėdos reikšmę konstruojant seksualumą, laikydamas ją internalizuotu simbolinio dominavimo santykiu. Latviški interneto komentarai rodytų, kad gėdingos seksualumo apraiškos jų autoriams sukelia pasišlykšėjimą. Gėda yra susijusi ir su *negarbingu* lytiniu aktyvumu, ir su jo viešu demonstravimu. Tekstai dažnai atkuria bendrą kūniško atmetimo pojūtį homoseksualumo atžvilgiu.

Gana nedaug laiko prireikė, kad mano sąmonėje įvyktų revoliucija. Aš bu-

vau visiškai abejingas [homoseksualams] iki [„Pride“] parado. Dabar mano emocijos vien neigiamos ir to nebeįmanoma pakeisti. (rinķī apkārt, 2005.08.01 08:16:43)

Homoseksualumo įvaizdis interneto komentaruose – kaip ir Parlamento debatuose dėl Užimtumo įstatymo pataisų – yra nuosekliai prieštaringas. Viena vertus, homoseksualumas siejamas su gėda ir tokiomis gėdingomis seksualinėmis praktikomis kaip analinis ir oralinis seksas. Kita vertus, nepaisant savo gėdingumo, homoseksualumas laikomas patraukliu ir gundančiu, ypač tiems, kurie dar nepajėgūs tvarkytis su savo lytiniu elgesiu ir jo kontroliuoti:

Jie dažnai į savo orientaciją patraukia nesubrendusį jaunimą – tai pagrindinė priežastis, dėl kurios visuomenė prieštarauja homoseksualumui. Ne visi aštuoniolikmečiai gali būti laikomi subrendusio proto. Tegu homoseksualai įsimyli, kuria santykius ir turi lytinių santykių su lygiais partneriais, bet neleiskime jiems ieškotis jaunuolių. (Zīle, 2005.08.01 11:34:09)

Seksualumo konrolė vykdoma iš pirmo žvilgsnio paradoksaliomis priemonėmis. Homofobiški kalbėtojai – o ne homoseksualų interesų grupės nariai – viešai skaitė dokumentą, pavadintą „Gėjų manifestu“[21]: jis buvo keliskart perskaitytas Parlamente, cituojamas Katalikų bažnyčios vadovo viešuose susibūrimuose, juo remtasi beveik kiekvienoje interneto diskusijoje apie homoseksualumą. Jis buvo dažnai cituojamas, siekiant kovoti su *homoseksualia ideologija* ir taip išreikšti poreikį kontroliuoti seksualumą.

Dėl bendro gėdos jausmo, leidžiančio išlaikyti moralinę bendruomenę, pasak Foucault (1978), homoseksualumas sudaro sąlygas telktis ir turėti tuos pačius moralinius interesus. Tiriant diskursyvius moralinės bendruomenės paminėjimo aspektus, nuolat pasitaiko nuoroda į *demokratijos principą*, kur demokratija yra naujas principas, paprastai primenamas pilietinės visuomenės rėmėjų ir valstybės pareigūnų.

Seksualinė orientacija pasirenkama ir, jei kažkas pasirinko kažką nenormalaus ar kvailo (pavyzdžiui, valgyti mėšlą), demokratinėje visuomenėje aš turiu teisę pareikšti savo pasmerkimą ir pasibjaurėjimą tokiais veiksmais. (Haris, 2005.08.01. 06:02:58)

Daugumos argumentas, pateisinantis homoseksualų diskriminaciją, taip pat naudotas Parlamento debatuose dėl Užimtumo įstatymo pataisų, kurdamas naujus būdus demokratijai apibrėžti.

Mąstymo tradicija

Galiausiai dialogo apie seksualumą kokybę veikia diskursyvios praktikos tradicija. Kaip minėjau anksčiau, seksualumo slopinimas ir jo iškėlimas į praktikos sritį neleido plėtotis kritiškam diskursui seksualumo atžvilgiu. Nuslopinta

seksualumo išraiška yra priimtinesnė nei jo aptarimas garsiai.

Kitas skirtumas tarp *senosios* Europos ir Latvijos kyla iš *tiesos* padėties. Sovietinis palikimas prisidėjo prie hegemoninės tiesos sampratos. Jei dominuojančio ir paklūstančio diskursų santykis leidžia artikuliuoti pajungtus diskursus, tai hegemoninis jų santykis reikalauja artikuliuoti tik vieną hegemoninį diskursą. Dominuojantis diskursas priima kitus požiūrius, o hegemoninis juos paneigia dėl tos priežasties, kad tėra viena *tiesa*. Dominuojančio ir hegemoninio diskurso panašumas – paklūstančių ir pajungtų diskursų poreikis.

Hegemonijos santykis prisideda sąlygojant stiprią fiksaciją ties žodžiais, kurie vos užrašyti tampa tiesa. Jautrumas socialinės tikrovės žodinei raiškai akivaizdžiai atsiskleidžia tuomet, kai dedamos pastangos pataisyti įstatymus ir tikima, jog užrašytas žodis iškart tampa socialine tikrove.

Savo paties pažiūroms suteikus hegemoninę poziciją, kitų diskursų percepcija priverčiama nusileisti.

> *Man taip pat homoseksualai buvo nesvarbūs iki „Pride" parado – tegu tie žmonės elgiasi kaip nori. Po parado (tiesą sakant, dar truputį iki jo) pajutau, kad mano, kaip heteroseksualios moters, teisės ir pažiūros pažeidžiamos. <…> Jaučiu, kad turiu dalyvauti „anti-pride" judėjime kitą vasarą, nes nėra kito būdo, kuriuo galėčiau parodyti, jog jaučiuosi engiama ir diskriminuojama.* (Arī man, 2005.08.01. 08:37:22)

Kalbant apie homoseksualumą, naudojami keli diskursų šaltiniai. Medicininis ligos diskursas naudojamas homoseksualumo *nenormalumui* ir *normalumui* drauge su homofobijos normalumu ir nenormalumu pagrįsti. Nuorodos į mokslą, religinius tekstus ir įstatymais įtvirtintas teises taip gali būti naudojamos abiem atvejais ir negali būti laikomos didžiausio autoriteto šaltiniais tiek, kiek kitoms interpretacijoms nesuteikiama teisė egzistuoti.

Visi šie diskurso laukai gali būti naudojami homoseksualumui kaip kategorijai konstruoti. Viena vertus, norint kontroliuoti homoseksualumą, hegemoniniam diskursui reikia jį padaryti matomą (kadangi tai vienintelis klasifikavimo kriterijus). Antra vertus, jam reikia likti nematomu, kad socialinė moralė liktų tyra. Kontroversija iš dalies sprendžiama, homoseksualumą priskiriant skirtingoms pusiau viešai ir viešai sritims.

> *Jei vyras namuose muša savo žmoną ir ji su tuo taikosi – tai jų šeimos reikalas. Jei jis ima mušti savo žmoną Rygos miesto centre, tai tampa socialiniu reikalu ir visuomenė pareiškia savo nuomonę, pasodindama tą vyrą į kalėjimą. Visuomenė pasisakė dėl gėjų demonstracijos ir taip priimta, kad demokratijose mažuma paklūsta daugumos valiai.* (Kurmītis, 2005.08.01. 09:54:18)

Vis dėlto *nematomo matomumo* dviprasmybės neįmanoma visiškai išspręsti esamų seksualumo kategorijų viduje, tačiau ją galima sumažinti, panaikinus hegemoninį diskursų santykį ir kritiškai įvertinus nustatytas kategorijas.

Išvados

Homofobiška Latvijos visuomenės reakcija yra nulemta tiesos padėties ir vyro bei moters skirtingumo sampratos bei praktikos. Susitelkdama ties su gimtimi stipriai susieto kūno seksualiniu konstravimu ir naudojimu, aš tyrinėjau tik vieną šio skirtingumo aspektą, bet šis skirtingumas svarbus daugelyje kitų kasdienio gyvenimo sričių. Atsitiko taip, kad homoseksualumas metė iššūkį pamatinėms socialinės tvarkos prielaidoms, kurios buvo laikomos savaime suprantamomis ir buvo nematomos. Septintajame dešimtmetyje latviai neturėjo galimybės diskutuoti apie seksualumą. Svarstymai apie homoseksualumą prasidėjo neturint beveik jokios kritinio diskurso seksualumo ir lyties atžvilgiu tradicijos. Tačiau kalbant apie kategorijas, geras dalykas tas, kad jos išmokstamos ir keičiasi.

Kaip sakė Bourdieu (2001), LGBT bendruomenės stiprybė kyla iš jos sugebėjimo suderinti matomumo ir nematomumo strategijas savo interesams ginti. Bet strategijos, kuriomis siekiama bendruomenę paversti matoma, susilauks priešiškumo, kol vyraus hegemoninė tiesos samprata. Matomumo ir nematomumo strategijų derinimas turi ir savo silpnybę. Lyčių skirtumu pagrįstos seksualumo sampratos LGBT bendruomenę sukuria kaip kategoriją, atveria kelią ne tik atsirasti LGBT politikai, bet ir naudoti LGBT kūną bei „objektyvias“ kūno percepcijas.

Refleksyvumas ir žodinė seksualumo raiška padeda įtvirtinti įdėją, kad seksualumas visų pirma yra individuali esybė. Pastangų, nukreiptų į individualizaciją, galutinis tikslas būtų homo ir heteroseksualumo, kaip esminių asmens seksualumo aspektų, panaikinimas, kai bus pabrėžiama santykių kokybė, o ne autoriteto pozicijos. Kadangi lyčių lygybė, egalitariniai šeimos vaidmenys ir tėvystės klausimai vis aiškiau artikuliuojami ir propaguojami, atrodo, kad Latvijos visuomenė juda link liberalesnės seksualumo kategorizacijos ne tik dėl geresnio seksualumo įsisąmoninimo, bet ir dėl didesnės judėjimo tarp skirtingų diskursų laisvės.

Pastabos

[1] Tekstas parengtas remiant tarptautiniam projektui „Homofobija ir gėjų bei lesbiečių diskriminacija išsiplėtusioje Europoje“, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas, Lietuva.

[2] Pirmasis „Pride“ paradas surengtas 2005 m. liepos 23 d. Bažnyčia, politikai, aukšti valdžios pareigūnai ir radikalios nevyriausybinės organizacijos protestavo prieš „Pride“. Rygos miesto taryba „Pride“uždraudė, bet Administracinis teismas panaikino šį sprendimą. Norėdami sutrukdyti demonstraciją, susirinko tūkstančiai protestuotojų. Nepaisant policijos apsaugos demonstracija turėjo keisti maršrutą ir jos dalyvius reikėjo evakuoti. 8 protestuotojai buvo sulaikyti. Vėliau debatai tęsėsi žiniasklaidos erdvėje, toliau provokuodami neapykantą seksualinėms mažumoms.

[3] Santykinai taikus sovietinio režimo perversmas Baltijos šalyse prasidėjo 1989 m. ir buvo pavadintas „dainuojančia revoliucija", nurodant ir į ramų revoliucijos pobūdį, ir į tikrąjį vaidmenį, kurį šiame virsme atliko dainavimas. Pagrindinis revoliuciją pradėjęs įvykis buvo akcija „Baltijos kelias", skirta Baltijos valstybių okupaciją nulėmusiam Molotovo-Ribbentropo paktui atminti. Baltijos šalių gyventojai susikibo už rankų, sudarydami vieningą, per tris valstybes besitęsiančią grandinę.

[4] Latvijos Pirmoji partija šeimos apsaugą naudojo kaip vieną pagrindinių savo šūkių. Seksualines mažumas ji laikė grėsme šeimos vertybėms. 2006 m. vasarą, prieš rinkimus, Partija parengė pasiūlymus uždrausti homoseksualumo propagandą mokyklose ir žiniasklaidoje, bet šių projektų neparėmė dauguma Parlamente.

[5] Lesbiečių, gėjų, biseksualų ir transseksualų organizacija „Mozaīka" organizavo draugystės dienas tuo pat metu kaip Pride 2006 tikėdamasi, kad informacijos kampanija duos naudos ne tik lesbiečių, gėjų, biseksualų ir transseksualų bendruomenei, bet ir visai visuomenei. Renginiai organizuoti bendradarbiaujant su keliomis vietos ir užsienio NVO; surengtas seminarų apie diskriminaciją, seksualumą ciklas, meno ir komunikacijos renginiai. (žr. http://www.mozaika.lv/index.php?lng=lv&part=10&us=1001048068; (2006-11-29))

[6] Asociacija „NoPride" yra nevyriausybinė organizacija, kurios tikslas – „išlaikyti tradicines šeimos vertybes ir pabrėžti jų reikšmę Latvijos visuomenėje. Mes manome, kad tradicinė šeima, t.y. sąjunga tarp vyro ir moters, yra pamatinė kiekvienos visuomenės vertybė, nes ji užtikrina šalies gyvavimą ir jos ilgalaikę plėtrą." Išsamų anglišką organizacijos tinklalapį galima rasti adresu http://www.nopride.lv/en/ (2006-11-29)

[7] Įvykių aprašymą angliškai galima rasti adresu http://ukgaynews.org.uk/Archive/2006july/2201.htm (2006-11-29)

[8] Feminizmas ir vyriškumo studijos taip pat yra tyrinėję lyčių vaidmenų natūralizavimą, tačiau iš kitos perspektyvos nei Bourdieu. Bourdieu darbas kyla iš poststruktūralistinės antropologijos tradicijos, klasifikavimo sistemų internalizavimą tiriančios platesniu ir daugelio kultūrų lygmeniu, o sociologai pradeda nuo vyriškumo ir moteriškumo natūralizacijos Vakarų visuomenėje (pvz., Kimmel, 1994, Kaufman and Brod, 1994, Butler, 1990). Tad homofobiška Latvijos visuomenės reakcija yra įtvirtinta pasaulio ir tiesos padėties kategorijose. Žvelgiant iš poststruktūralistinių pozicijų (Leach, 1976; Douglas, 1966; Turner, 1967), homoseksualumas ir ištrina, ir nužymi ribas tarp vyriškumo bei moteriškumo kategorijų ir, būdamas paribio zona, yra gaubiamas dviprasmybės, pavojaus bei pasibjaurėjimo ir yra tabu. Todėl Latvijos visuomenės atsakas buvo impulsyvi ir nuoširdi jos pamatinių mąstymo kategorijų išraiška, o žmogaus išmatų (kita žmogaus kūno paribio zona) panaudojimas nelabai nustebino. Dėl etnografinės straipsnio apimties aš nesileidžiu į platesnę diskusiją šiais klausimais ir nurodau į Bourdieu savo teorinei perspektyvai paaiškinti.

[9] Veiksmą laikau sugebėjimu sąlygoti ir atkurti praktiką bei sąveiką. Šį klausimą aptarita Putnina (1999: 23-24).

[10] Reiktų atskirti skirtingas suvokimo schemas. Dauguma analizuotų tekstų nekritiškai žvelgia į biologiją, seksualumą ir šeimą, skirtingai nei lyties teorijos ir gimčių vaidmenų kritika. Latvių kalboje „lytis" yra nauja kategorija ir plačioji visuomenė jos neperėmė. „Lyčių lygybė" verčiama kaip „gimčių lygybė" ir, kaip parodo Caune et al (2005), suvokiama taip pat kaip gimčių lygybė. Aš lytį laikau klasifikavimo sistema, biologijos, seksualumo, šeimos ir kitose srityse kuriančia vyriškumo-moteriškumo skirtį; šeima čia suvokiama kaip už fiziologijos ar seksualinio elgesio kalbą „mandagesnė" ir „tinkamesnė" kalba tai pačiai vyriškumo-moteriškumo skirčiai kūniškomis, seksualinėmis ir šeimos praktikoms reikšti.

[11] Žr. visą diskusijos tekstą latviškai adresu http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_060615/st1506.htm (2006.11.29)

[12] Reprezentatyvi 1060 Latvijos gyventojų apklausa vykdyta 2006 m. pavasarį-vasarą.

[13] Žr. Putnina, 2006.

[14] Skandalas įsiplieskė 1999 m. suėmus du asmenis dėl pedofilijos tinklo organizavimo. Įsikišus žiniasklaidai, su tinklu buvo susieti visuomenėje gerai žinomi žmonės. Skandalui tęsiantis, 2000 m. vasarį buvo įvardyti keli aukšti valdžios pareigūnai bei visuomenės veikėjai ir apkaltinti homoseksualumu bei pedofilija. Įvykiui tirti buvo sudaryta parlamentinė komisija, bet tyrimas nutrauktas, kai skandalo iniciatorius už šmeižtą atsidūrė teisme. Aprašymus latviškai žr. http://www.delfi.lv/archive/article.php?id=9444; http://www.delfi.lv/archive/article.php?id=1274725; http://www.delfi.lv/archive/article.php?id=15494644 (2006.11.29)

[15] Aivars Garda yra politikas, atstovaujantis mažą Latvijos partiją, dešiniosios pakraipos organizacijos „Latvijos Nacionalinis Frontas" vadovas ir leidėjas.

[16] Įvykio aprašymą latviškai žr. http://www.delfi.lv/archive/article.php?id=2731214 (2006.11.29)

[17] Žr. Waitt 2005, 168.

[18] Įvykio aprašymą latviškai žr. http://www.delfi.lv/archive/article.php?id=13050254 (2006.11.29)

[19] Homoseksualumas buvo dekriminalizuotas 1992 m. vasario 5 d., kai Latvijos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl Latvijos Baudžiamojo kodekso pakeitimų ir pataisų". Žr. Lavrikovs, 1999.

[20] Latvijos Pirmoji partija yra dešinioji partija, skelbianti krikščioniškas vertybes. Sudariusi aljansą su liberalia partija „Latvijas Ceļš", Parlamento rinkimuose 2006 m. rudenį ji sugebėjo surinkti 8,58% balsų.

[21] Atsiradęs iš satyrinio Michaelo Swifto teksto ir pirmąkart išspausdintas *Gay Community News*, Feb. 15-21, 1987, rašinys pradėtas naudoti JAV dešiniųjų krikščionių. Manifesto tekstą ir jo kontekstą galima rasti adresu: http://rainbowallianceopenfaith.homestead.com/GayAgendaSwiftText.html.

Literatūra

Bourdieu, Pierre. 2001. *Masculine Domination*. Stanford University Press.

Butler, Judith. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity.* New York & London: Routledge.

Douglas, Marry. [1966] 2002. *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.

Caune E., Rāta, A., Grigule, L., Sviklis A. ir Ugaine, L. 2005. *Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem* (Lyčių lygybės klausimų švietimo sistemoje padėties analizė). Eiropas Sociālais Fonds (Europos socialinis fondas). http://www.politika.lv/index.php?id=6131 (2006.11.29)

Foucault, Michel. [1978] 1990. *The History of Sexuality: An Introduction.* Vintage Books Edition.

Kaufman, Michael, Brod, Harry (eds.). 1994. *Theorizing Masculinities.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications,

Kimmel, Michael S. 1994: "Masculinity as Homophobia. Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity". In Theorizing Masculinities. eds. Harry Brod & Michael Kaufman. Thousand Oaks: Sage. 119-41.

Krecele, Agnese. 2006. "Vecāku diskursīvās stratēģijas: seksuālās un reproduktīvās veselības gadījums" (Diskursyvios tėvų praktikos: lytinės ir reprodukcinės sveikatos atvejis). Master Thesis, Department of Sociology, University of Latvia.Lavrikovs, Juris Ludvigs. 1999. Geju un lezbiešu tiesību stāvokļa analīze Latvijā (Gėjų ir lesbiečių padėties Latvijoje analizė). Valsts Cilvēktiesību birojs (Žmogaus teisių biuras) www.vcb.lv/zinojumi/geju_un_lezbiesu_ties_1999.doc (2006.11.29)

Leach, Edmund. 1976. Culture and Communication. Cambridge University Press.

Makarovs, Viktors 2006. *Latvijas iedzīvotāju attieksme pret seksuālajām minoritātēm: dimensijas un "temperatūra"* (Latvijos gyventojų požiūris į seksualines mažumas: dimensijos ir „temperatūra"), Dialogi.lv, Soros Foundation Latvia, http://www.dialogi.lv/pdfs/sexmin_interpret.pdf (2006.11.29)

Parlamento debatai dėl Užimtumo įstatymo pataisų; 8-ojo Latvijos Respublikos 9-asis pŖavasario sesijos posėdis (Latvijas Republikas 8.Saeimas pavasara sesijas devītā sēde), 2006 m. birželio 15 d. stenograma. http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_060615/st1506.htm (2006.11.29)

Putnina, Aivita. 1999. "Maternity Services and Agency". Doctoral Dissertation, University of Cambridge.

Putniņa, Aivita. 2006. Seksuālā izglītība Latvijā (Lytinis švietimas Latvijoje). Eiropas partnerība jauniešu seksuālās un reproduktīvās veselības un tiesību veicināšanai, LFPSHA Papardes Zieds.

Putniņa, Aivita. (ed.) (2004. *Reproductive Health of the Population: Study on the Situation in Latvia 1997-2003.* Riga: United Nations Population Fund (UNFPA) and Papardes Zieds.

Rotkirch, Anna. 2002. Sovetskie kul'tury seksual'nosti (Sovietinės seksualumo kultūros). In *V poiskakh seksual'nosti. Sbornik statej*, eds. Elena Zdravomsylova & Anna Temkina, p.128-171. St Petersburg: Dmitrii Bulanin.

Turner, Victor. 1967. *The Forest of Symbols.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Waitt, Gordon. 2005. Sexual Citizenship in Latvia: Geographies of the Latvian Closet. *Social and Cultural Geography*, Vol. 6, No. 2, april.

- 8 -

VAIVORYKŠTĖS SPALVŲ VĖLIAVA PRIEŠ VAVELIO SLIBINĄ. KULTŪRINĖ KROKUVOS „TOLERANCIJOS MARŠO“ INTERPRETACIJA[1]

Grażyna Kubica

2004 metų pavasaris visoje Lenkijoje buvo paženklintas įstojimo į Europos Sąjungą ženklu. Krokuvoje paskutinė balandžio diena buvo iškilmingai švenčiama, o vidurnaktį į Turgaus aikštę, nešini sąjungos vėliavomis, susirinko tūkstančiai gyventojų, kurie atėjo pasiklausyti Bethoveno IX simfonijos, nuostabiai atliekamos vietinės filharmonijos ir choro artistų. Atrodė, jog visuotinis džiaugsmas suvienijo visą miestą (tikriausiai dėl to, kad „euroskeptikai“ liko namuose). Tuo pat metu vyko pasiruošimai kitam spektakliui, tiesa, skirtam nedidelei suinteresuotosios publikos daliai ir susijusiam, kaip galėtų atrodyti, su marginalinėmis problemomis. Tačiau į šį renginį ėmė įsitraukti vis gausesnės dalyvių gretos, o jo sukeltas rezonansas veikiai peržengė vietinio įvykio mastą.

Ši dramaturginė „spektaklio“ metafora puikiai charakterizuoja įvykius, lydėjusius pasiruošimą festivaliui *Tolerancijos kultūra*, kurį iniciavo studentų grupė, priklausanti draugijai *Kampanija prieš homofobiją* (KPH). Vienas iš šio spektaklio veiksmų vyko Jogailaičių universitete (JU), kur festivalio metu buvo planuojama surengti konferenciją apie homoseksualizmą. Šios konferencijos globėjas buvo mano *gimtasis* Sociologijos institutas (SI) (jam priklausė ir keletas KPH veikėjų). Matydama priešišką Rektoriaus požiūrį į šį renginį, aršų įvairių grupių pasipriešinimą bei žiniasklaidos surengtą kampaniją prieš festivalio idėją, pajutau moralinę pareigą įsijungti į šį renginį, taip pat sukaupti dokumentinę medžiagą šia tema. Drauge su keliais studentais[2] įrašėme keletą valandų filmuotos medžiagos apie svarbesnius įvykius ir nufilmavome vėlesnius užsiėmimus, kuriuose aptarėme tai, kas vyko. Paėmiau interviu iš pagrindinių organizatorių ir jų oponentų, įrašiau televizijos rodytus reportažus apie festivalį bei rinkau

spaudos iškarpas. Taip pat dalyvavau kituose renginiuose, susijusiuose su homoseksualizmo tematika. Šiuo metu iš įrašytos medžiagos kuriu dokumentinį filmą, o šis tekstas sudaro jam lygiagretų pasakojimą.

Pradžioje pavartota metafora yra ne tik stilistinė, bet ir metodologinė priemonė. Ši studija – tai procesinė visuomeninių reiškinių analizė, teigianti kultūrinį kintamumą ir įvairovę, ją aprašanti ir interpretuojanti. Mano požiūris yra artimas postmodernistinei performatyvinei etnografijai, ypač kai kalbama apie teiginį, jog kiekvienas kultūrinis *spektaklis* turi savo nepakartojamą kokybę, o kiekvienas *veikėjas* yra kūrėjas (Fabian, 1992). Mano darbo tikslas – tai bandymas pristatyti visą kultūrinį lauką, kuriame vyko konfliktas, ir išanalizuoti abi jo puses. Lenkų sociologinėje literatūroje yra parašyti keli darbai apie gėjus ir lesbietes (pvz., Kochanowski, 2005; Majka-Rostek, 2002), daugybė studijų apie Katalikų Bažnyčią (pvz., Borowik, 2002; Załęcki, 2001), tačiau iki šiol nėra jokio veikalo apie naujuosius dešiniuosius. Šiame tekste stengiausi suteikti balsą abiems pusėms, kad jos galėtų išsakyti savo tiesas, tačiau tuo pat metu turėjau savo poziciją. Mano darbas priklauso kritinei antropologijai, kuri stengiasi kovoti su neigiamais savo aprašomais reiškiniais (pvz., Marcus, 1999).

Šį tekstą sudaro trys dalys. Pirmojoje aprašomi svarbiausieji įvykiai, antrojoje aptariami pagrindiniai veikėjai, veikę *abejose barikadų pusėse*, jų turima įvykių vizija ir asmeninė patirtis, o trečiojoje visa tai mėginama įterpti į kelis svarbiausius teorinius kontekstus ir interpretuoti, remiantis antropologine, sociologine, lyčių studijų ir kultūrologine literatūra. Tačiau dėl ribotos šio teksto apimties jame susitelkiama ties problemų iškėlimu, o ne išsamia jų analize.

Įvykių aprašymas

Pradėsiu nuo veiksmų atkūrimo, nes tai skaitytojui padės lengviau įsivaizduoti įvykių apimtį, o veikėjams – geriau suvokti kontekstą, kuriame veikė. Vis dėlto turime atminti, jog tai yra *post factum* žinios, pateiktos chronologine tvarka. Įvykių dalyviai neturėjo tokio viso vaizdo, juo labiau, kad dalyvavo tik kai kuriuose iš šių įvykių.

2003 metų rudenį KPH Krokuvos skyriaus vicepirmininkas, žurnalistikos studentas Tomaszas Szypuła pasiūlė savo bendradarbiams (keliolikai asmenų, daugiausia JU studentų) Vakarų Europos ir JAV pavyzdžiu suorganizuoti gėjų ir lesbiečių kultūros festivalį. Pagal pradinį sumanymą tai turėjo būti kamerinis, daugiausiai studentams skirtas renginys. Gegužės 6–9 d. planuojamo festivalio metu turėjo būti surengta mokslinė konferencija homoseksualizmo tema, filmų peržiūra, parodos bei piknikas su koncertu. Iš pat pradžių iškilę organizaciniai sunkumai (potencialių dalyvių, taip pat patalpų savininkų dvejonės) lėmė tai, kad Krokuvos KPH nusprendė labiau atkreipti dėmesį į savo egzistavimą viešo-

joje sferoje ir suorganizuoti ne pikniką, o maršą per miestą. Pagal galiojančius įstatymus maršo data ir trasa turėjo būti oficialiai pateikta atitinkamam savivaldybės skyriui bei gautas mero leidimas. Iš pradžių maršas buvo planuojamas šeštadienį, gegužės 8 dieną. Iš Turgaus aikštės pajudėjusi eisena, Grodzka gatve pro Vavelį turėjo pasiekti Vyslos krantinę. Tačiau savivaldybėje paaiškėjo, kad šią dieną jau yra numatytas sporto renginys – *Krokuvos maratonas*, tad valdininkai pasiūlė perkelti maršą į 9 dieną, tai yra sekmadienį[3]. Dabar sunku nustatyti, ar valdininkai nežinojo, kad tai buvo šv. Stanislovo diena ir turėjo vykti tradicinė procesija iš Vavelio į Skalką, ar manė, kad šie renginiai vienas kitam netrukdys. Mano manymu, katalikų Bažnyčios organizuojamiems renginiams nereikia mero leidimo, todėl jie nėra įtraukiami į miesto savivaldybės turimą renginių tvarkaraštį.

Maždaug balandžio viduryje pasirodė internetinis festivalio *Tolerancijos kultūra* puslapis: „2004 V 6–9 per keturias gegužės mėnesio dienas norime parodyti visuomenei, kad homoseksualūs asmenys sudaro vertingą ir kūrybingą Lenkijos visuomenės dalį“, taip pat padiskutuoti *apie gėjų ir lesbiečių vietą Lenkijos visuomenėje* (www.tolerancja.gej.net). Renginio globėjais buvo įvardinti Vyriausybės įgaliotinė lygaus moterų ir vyrų statuso reikalams Izabela Jaruga-Nowacka bei Jogailaičių universiteto Sociologijos institutas. Festivalio plakatas vaizdavo Vavelio siluetą vaivorykštės spalvų vėliavos fone.

Balandžio 19 dienos rytą JU Rektorius prof. Franciszekas Ziejka buvo pakviestas į Arkivyskupijos kuriją. Galima numanyti, kad kardinolas arkivyskupas Stefanas Macharskis išreiškė savo nepritarimą JU dalyvavimui planuojamame renginyje. Po to Rektorius iškvietė Filosofijos fakulteto dekanus, prieš kuriuos neslėpė savo nepasitenkinimo šiuo renginiu. Pasikvietęs Sociologijos instituto direktorių ir jo pavaduotoją bei mokslinę konferencijos globėją prof. Krystyną Slany, apkaltino ją kompetencijos viršijimu ir neteisėtu JU logotipo naudojimu. Netikėtai paaiškėjo, kad vienintelis teisinis šio ženklo valdytojas yra Rektorius, todėl kiekvieną kartą būtina į jį kreiptis šiuo klausimu, nors iki tol rengdami konferencijas institutai naudojosi JU herbu, neprašydami Rektoriaus leidimo.

Tą pačią dieną JU logotipas buvo pašalintas iš festivalio *Tolerancijos kultūra* internetinio puslapio. Maršas buvo perkeltas į penktadienį, gegužės 7 d.

Balandžio 20 d. laikraštyje *Gazeta Wyborcza* pasirodė Magdalenos Kulas straipsnis *Rendes-vous na Wawelu* (*Pasimatymas Vavelyje*): „Kai Vavelio katedroje melsis šv. Stanislovo procesijos dalyviai, kalvos papėdėje savo manifestaciją baigs gėjai ir lesbietės. – Tai ne provokacija, tai atsitiktinumas, – tikina manifestacijos organizatoriai“. „Aukštosios mokyklos [JU] valdžia atsiribojo nuo manifestacijos. Teigiama, kad organizatoriai piktnaudžiavo universiteto simboliais“. Prie teksto buvo pridėtas Andrzejaus Zarembos piešinys, vaizduojantis dvi eisenas (vienos priešakyje nešamas kryžius, o kitos – vaivorykštės spalvų vėliavos), atskirtas gatvės viduriu einančios pertvaros.

Tą pačią dieną Lenkijos šeimų lygos (LŠL) tarybos nariai Maciejus Twarógas ir Piotras Dörre Krokuvos merui prof. Jackui Majchrowskiui ir JU Rektoriui prof. F. Ziejkai įteikė laišką, kuriame renginį pavadino *maištinga ideologija, keliančia grėsmę visuomenės tvarkai* ir *sutrikusio požiūrio propagavimu* bei pareikalavo jį uždrausti. Organizacija *Visos Lenkijos jaunimas* (VLJ) panašiu būdu išreiškė savo protestą. KPH nusiuntė atvirą laišką merui ir Rektoriui, kuriame informavo apie tendencingas spaudos publikacijas, pristatančias festivalį kaip provokaciją, bei apie LŠL ir *Visos Lenkijos jaunimo* protestus. Laiške buvo pabrėžiama, kad siekiama ne įžeisti kieno nors religinius jausmus, bet ugdoma tolerancija gėjams ir lesbietėms viešojoje erdvėje. Tokia festivalio data buvo pasirinkta todėl, kad kitos dienos jau buvo užimtos (www.tolerancja.gej.net).

Balandžio 21 d. Gołębia gatvėje šalia pagrindinių JU pastatų atsirado stalelis, prie kurio buvo renkami parašai po *protestu prieš gegužės 7 d. planuojamą homoseksualistų maršą* (*Nasz Dziennik* 2004-04-24). Akcijos organizatorius Jarosławas Kazubowskis (*dešinysis žurnalistas*) teigė: *Vadinu juos ligota mažuma* (*Gazeta Wyborcza* 2004-04-24). Turėjau galimybę asmeniškai stebėti šią akciją ir jos organizatorių, įtikinamai reiškusį savo nepasitenkinimą prieš televizijos kameras. Tą pačią dieną savo protestą išreiškė ir Krokuvos katalikų archidiecezija (KKA): *Krokuva – tai mokslininkų miestas, Šventųjų miestas ir Popiežiaus miestas, kuriame yra įsikūręs Pasaulinis Dievo gailestingumo centras. Tai miestas, kuriame yra daugybė neįkainojamų tautinių paminklų*, todėl čia negali įvykti *renginys, neturintis nieko bendra su kultūra* (KKA pagal: www.tolerancja.gej.net)

Tą pačią dieną savivaldybės išlaikomo *Meno bunkerio* direkcija buvo priversta pasitraukti iš Festivalio (*Meno bunkeryje* turėjo vykti festivalio atidarymas, taip pat paroda ir susitikimas su jos autoriais). JU Rektorius rekomendavo perkelti konferenciją *jos dalyvių labui* už miesto centro, į Pychovicuose įsikūrusį III universiteto miestelį (*Gazeta Wyborcza* 2004-04-22).

Krokuvos gyventojų pašto dėžutėse atsirado *Kun. Piotro Skargos krikščioniškosios kultūros draugijos* išsiųstos proklamacijos, skelbiančios: *Tark NE homoseksualizmo propagavimui Krokuvoje*. Virš šio užrašo buvo didingo Vavelio nuotrauka, o apačioje – spalvotos *drag queens*. Proklamacija kvietė sukalbėti rožančių už sodomijos nuodėmę ir siųsti protestus JU Rektoriui bei Krokuvos merui, taip pat teikti informaciją draugijai (pakako tik priklijuoti pašto ženklus ant pridėtų spausdintų tekstų). Proklamacijos buvo išplatintos 280 tūkstančių tiražu (*Nasz Dziennik* 2004-04-23).

Balandžio 22 d. Krokuvos radijas informavo, jog kardinolas arkivyskupas Franciszekas Macharskis išleido specialų pareiškimą: *homoseksualūs aktai jokiu būdu negali būti priimtini, nors sudaro sunkią tam tikro skaičiaus moterų ir vyrų patirtį, moralinis nepritarimas homoseksualiam elgesiui nėra laikytinas netolerancija, bet priešingai – rūpesčio dėl žmonių išraiška. Visos Lenkijos jaunimas* paskelbė apie *kontrkampaniją – piketus, proklamacijų dalinimą ir šūkius, smer-*

kiančius homoseksualizmą, pvz., „išraukim homoseksualizmą iš Krokuvos (pagal: www.tolerancja.gej.net).

Tą pačią dieną Vyriausybės įgaliotinė Izabella Jaruga-Nowacka perdavė laišką Krokuvos merui Jackui Majchrowskiui, kuriame paragino nepasiduoti „agresyvioms grupėms, besipriešinančioms Tolerancijos dienoms" (pagal: www.tolerancja.gej.net/2004). KPH atstovai pateikė prokuratūrai pranešimą apie LŠL ir VLJ lyderių daromus nusžengimus. Balandžio 26 d. deputatas Bogdanas Pękas (LŠL) pareiškė: *Negalime leisti, kad istorinė Lenkijos tėvynė taptų išsigimimo sostine* ir paskelbė pradedąs mero Majchrowskio nušalinimo procedūrą. Balandžio 27 d. Mažosios Lenkijos Seimelis kreipėsi į Krokuvos merą ir JU Rektorių, reikalaudamas, kad būtų imtasi veiksmų, užkertančių kelią *homoseksualistų demonstracijai.* Už šį nutarimą balsavo 22 tarybos nariai, prieš – keturi (priklausantys Demokratinei kairiajai sąjungai (DKS)), vienas susilaikė. Kitą dieną *Gazeta Wyborcza* publicistas Sewerinas Blumsztajnas parašė apie juos straipsnį *Czterech sprawiedliwych* (*Keturi teisieji*) (*Gazeta Wyborcza*, 2004-04-27).

Balandžio 29 d. deputatas Marekas Jurekas iš *Teisės ir teisingumo* (TT) partijos Seime pateikė interpeliaciją Vyriausybės įgaliotinei lygaus moterų ir vyrų statuso reikalams: *Kodėl valdžia remia homoseksualistų organizuojamą renginį, manifestaciją prieš gerą skonį ir viešą moralę, kuri įžeidžia Lenkijos visuomenę ir Bažnyčią?,* o taip pat paklausė, kiek ši parama kainuoja. Įgaliotinė atsakė, kad renginys (kurį taip pat organizuoja JU Sociologijos institutas) yra remiamas todėl, jog būtina ginti žmogaus teises ir saugoti jas nuo diskriminacijos. Renginiui buvo skirti 6 000 PLN (www.rownystatus.gov.pl).

KPH lyderiai ėmė rinkti parašus po atviru laišku Krokuvos miesto valdžiai: *Vienas iš nuostabiausių Europos kultūros pasiekimų yra pagarba skirtingoms nuomonėms bei pažiūroms*. Juos parėmė abu krokuviečiai Nobelio premijos laureatai poetai Wisława Szymborska ir Czesławas Miłoszas, taip pat teatro režisierius Krystianas Lupa, kompozitorius Abelis Korzeniowskis, publicistė Kinga Dunin bei keliasdešimt JU darbuotojų (*Gazeta Wyborcza*, 2004-05-03).

Piliečių platformos (PP) Krokuvos skyrius paskelbė pareiškimą, kuriame pavadino Maršą *netinkamu ir nesuderinamu su geru Krokuvos kaip istorinės ir kultūrinės Lenkijos sostinės vardu* (*Gazeta Wyborcza*, 2004-05-05). Ši deklaracija sukėlė daugelio šios partijos šalininkų nuostabą, todėl jos vietinė valdžia patikslino savo poziciją teigdama, kad PP yra liberali tik ūkio sferoje, tuo tarpu politikoje ji laikosi konservatyvios linijos.

Gegužės 4 d. Krokuvos Magistrato salėje (kurią rezervavo Miesto tarybos pirmininkas Pawełas Pytko iš LŠL) įvyko konferencija *Homoseksualių ryšių legalizavimo grėsmė visuomenei*. Psichiatrė dr. Wanda Półtawska, remdamasi profesine literatūra ir savo praktika, argumentavo, kad homoseksualizmą sąlygoja psichiniai ir visuomeniniai veiksniai, todėl norint iš jo išsivaduoti, pakanka stiprios valios. Panašias tezes iškėlė ir „Amerikos tradicijos, šeimos ir nuosavybės

gynimo draugiją“ atstovaujantis John‘as Horvat‘as. Susitikimą vedęs Sławomiras Skiba neleido vykti jokioms diskusijoms, kadangi, jo nuomone, nebuvo apie ką diskutuoti: *čia viskas yra akivaizdu* (Prokopowicz, 2004).

Tą dieną miesto mero iškviesti KPH lyderiai pateikė penktadienio manifestacijos saugumo taisykles. Taip pat buvo suderinta ir trasa: nuo Collegium Novum eisena turėjo judėti Bulvarais šaligatviu (tam nereikėjo papildomų leidimų) aplink centrą iki Vavelio.

Gegužės 5 d. kun. Adamas Bonieckis straipsnyje *Geje w Krakowie* (*Gėjai Krokuvoje*) kritikavo *papročių karą ir kryžiaus žygį prieš gėjus*, tačiau tuo pačiu priminė Bažnyčios poziciją – pagarbą homoseksualiems asmenims, bet nepritarimą homoseksualiai veiklai (*Tygodnik Powszechny* 2004-05-05).

Tą pačią dieną LŠL ir VLJ pateikė miesto savivaldybei prašymą dėl „maldai skirto susitikimo po Katynės kryžiumi“ organizavimo. Šis prašymas buvo atmestas dėl procedūrinių priežasčių, tačiau tai neatgrasė organizatorių, kurie ir toliau kvietė į šį susitikimą. Dviejų paprastai besigalynėjančių futbolo klubų *Wisła* ir *Cracovia* sirgaliai savo internetiniuose forumuose bendrai kvietė dalyvauti šioje antimanifestacijoje. Pavyzdžiui, antrosios komandos forume buvo rašoma: *Jau rytoj įvyks seksualinių iškrypėlių maršas, o forume tyla... Argi Dryžuotieji toleruos šį užkratą?. Aš siūlau išsiruošti ir gerai jiems įkrėsti! Tai nepagarba mūsų mylimam Miestui! Iškrypėliai turi žinoti, kad Šunų sirgaliai nenori jų manifestacijų karališkame Mieste* (www.cracovia.krakow.pl).

KPH informavo prokuratūrą, kad Piotro Skargos draugija savo brošiūrose ir proklamacijose kursto diskriminaciją ir neapykantą. KPH narė Agnieszka Malgrem iš Švedijos organizavo paramą renginiui iš užsienio. Jos pastangomis suplaukė šimtai elektroninių laiškų JU Rektoriui ir Krokuvos merui, kuriuose buvo reiškiama parama festivalio idėjai, atvyko daugybė užsienio žurnalistų (pvz., iš Čekijos televizijos) bei švedų dokumentinio kino kūrėja Diana Voxebrandt, renkanti medžiagą filmui *Tolerancija! Who would have thought tolerance could be so controversial* (Voxebrandt, 2004).

Gegužės 5 d. vakare prasidėjo pirmieji festivalio renginiai (seminaras *Gėjų ir lesbiečių lytis*, diskusija *Ką gėjai ir lesbietės turi bendro su politika?).*

Gegužės 6 d. universiteto III miestelyje esančioje nedidelėje salėje, kurią organizatoriams skyrė universiteto valdžia, įvyko tarpdisciplininė konferencija *Homoseksualizmas – viešas ar privatus reikalas?,* kurios metu mokslininkai ir studentai perskaitė keletą pranešimų (*Seksualinės tapatybės formavimasis*; *Nuo nukrypimų teorijos iki queer teorijos*; *Kasdienis homoseksualių porų gyvenimas*; *Meilė tarp moterų Artimuosiuose Rytuose*; *Viešas homoseksualistų portretas Lenkijoje).* Konferenciją atidarė Filosofijos fakulteto prodekanė prof. Mariola Flis bei Sociologijos instituto direktoriaus pavaduotoja prof. Krystyna Slany (žr. Slany et al., 2005). Posėdžius stebėjo TVN reporteriai bei kelių dienraščių atstovai (tai gana retas reiškinys mokslinėse konferencijose). Buvo galima pastebėti

sustiprintą pastato apsaugą, tačiau jokių nesklandumų neiškilo. Susidomėjimas konferencija buvo gana didelis, dalis dalyvių net netilpo į salę. Vyravo rimtų intelektualinių debatų atmosfera, nors tuo pat metu buvo juntamas politinis ankstesnių įvykių spaudimas. Tos dienos vakarą klube *Re* įvyko oficialus iškilmingas festivalio atidarymas, dalyvaujant Lygaus moterų ir vyrų statuso reikalų žinybos atstovei Katarzynai Kądzieliai.

Gegužės 7 d. prieš vidurdienį *International Lesbian & Gay Cultural Network* bei *KPH* atstovai padėjo gėlių prie Mirties bausmių sienos Auschwitz – Birkenau koncentracijos stovykloje. Senatorė prof. Maria Szyszkowska (partnerystės ryšių įstatymo autorė) perskaitė paskaitą *Seksualinių mažumų teisės demokratinėje visuomenėje.*

16.30 nuo Collegium Novum turėjo pajudėti Tolerancijos maršas. Jau prieš pusvalandį ten ėmė rinktis gyventojų grupelės bei gausūs žiniasklaidos atstovai. Vienas iš organizatorių per megafoną informavo, kad maršo šalininkai renkasi prie KPH vėliavos. Minioje buvo galima pastebėti keletą parlamentarų (Mareką Balickį, Andrzejų Celiński ir M. Szyszkowskį iš DKS), kelis kairiųjų partijų (jaunųjų socialdemokratų, žaliųjų, anarchistų, aniklerikalinės partijos *Teisybė*) transparantus bei feministinių organizacijų atstoves. Dalyviai laikė vaivorykštės spalvų gėjų judėjimo vėliavas, Europos Sąjungos vėliavas su žvaigždėmis bei įvairius transparantus: *Ar lytis turi būti kalėjimu?, Esu lesbietė, esu žmogus, esu lenkė, Legalizmas, pliuralizmas, lygybė.* Dalyviams buvo dalinami lipdukai su užrašu: *Laisvė, lygybė, tolerancija* ir proklamacijos. Tarp eisenos šalininkų ir priešininkų kildavo spontaniškos diskusijos, žurnalistai ėmė interviu.

Štai keletas mūsų įrašytų pasisakymų: *Remiame žmones, kuriuos kokiu nors būdu naikina dalis visuomenės. Manome, jog jie taip pat turi teisę kalbėti apie tai, ką galvoja. Nežinau, ar mūsų buvimas čia kuo nors padės, tačiau norėtume nors tokiu būdu juos paremti* (jauna pora).

> *[Atėjau čia] kad protestuočiau [prieš] tuos valkatas, iškrypėlius ir lesbietes. Tai skandalas! Krokuva yra europietiškas miestas! Kur dekanas?! Kur seimai?! Kur Universiteto taryba?! Kad visa tai toleruojama prie universiteto! (vyresnio amžiaus moteris).*
>
> *Žmonės, kurie nesugeba prisitaikyti prie kokių nors normų, labai įžūliu būdu bando normaliai visuomenei primesti savo problemos viziją. Aš neturiu nieko prieš, kad jie yra kitokie, tačiau kodėl visa tai reikia nešti į gatvę? Kodėl tuo reikia šokiruoti? Kodėl reikia mane pulti? (jaunas vaikinas su dviračiu).*
>
> *Manau, kad jie gali ramiai sau rengti eitynes, ir tai niekam neturėtų trukdyti. O aš atėjau pasižiūrėti, kaip „Visos Lenkijos jaunimas“ muš mūsų Nobelio premijos laureatus, senukus. Nes taip yra. Nes manau, kad tai šlykštu (vyresnio amžiaus vyriškis).*
>
> *- Tai neturėtų vykti Krokuvoje.*

- Tokiame mieste, karališkame.
- Ir dar prieš tokią šventę – Stanislovo.
- Ir pirmąjį penktadienį.
- Ir pirmąjį penktadienį! Kas du žingsniai stovi krikščioniškos bažnyčios! Ir tokios padugnės? Ne![4] (dvi vidutinio amžiaus moterys).

Eisena pajudėjo Bulvarais, ir tuomet į jos dalyvius iš trumpai kirptų jaunų vyrų ir energingų vyresnio amžiaus ponų pasipylė kiaušiniai ir vulgarios pravardės. Savo nepasitenkinimo neslėpė ir vyresnės moterys. Eisenos šonuose buvo išsirikiavę žmonės: nustebę atsitiktiniai praeiviai ir susidomėję žiopliai, kurie ten atėjo specialiai ir fotografavo „egzotišką“ minią. Priešininkai šaukė: *Nešdinkitės į Berlyną*, *Iškrypėliai* (iš pradžių tai buvo pavieniai balsai). Policininkai stengėsi pažaboti agresyvų elgesį. Eisenos dalyviai skandavo šūkį: *Eikite su mumis, gėjais ir lesbietėmis*, o taip pat *Laisvė, lygybė, tolerancija*. Tarp eisenos dalyvių vyravo pakilaus bendruomeninio entuziazmo atmosfera, buvo juntama teigiama energija, jungianti žmones, atsidavusius teisingam reikalui ir nepaisančius tylinčios arba svaidančios neapykantos pilnus šūkius aplinkos. Manoma, kad Marše dalyvavo maždaug 1 500 asmenų (palyginus su planuotais 200).

Eisena lėtai ėjo Bulvarais į Barbakano pusę, kai policijos nurodymu ilgėliau stabtelėjo, kadangi jos kelyje atsirado agresyvių priešininku grupių. Senatorė Szyszkowska kalbėjo per megafoną: *Būkime tolerantiška visuomenė ne tik savo vardu, bet iš tiesų tolerantiška visuomenė. Esu tvirtai įsitikinusi, kad Lenkijoje persekiojami gėjai ir lesbietės ypatingu būdu gali prisidėti prie to, kad Lenkija pagaliau taptų tolerantiška valstybe. Visiems to linkiu.*

Šio sustojimo metu eisenos dalyviai ėmė kalbėtis su nuošalėje stovinčiais žmonėmis. Kai kurie žiūrovai leidosi į draugiškas šnekas, tačiau kiti laidė pravardes. Keletas jaunų vyrų pakėlė rankas hitlerinio pasisveikinimo ženklan. Praėjus Słowackio teatrą, policija rekomendavo maršo vadovams pakeisti maršrutą, kadangi Vavelio papėdėje būriavosi futbolo sirgalių ir *Visos Lenkijos jaunimo* atstovų minia.

Eisena buvo nukreipta į św. Krzyża gatvę, po to pasuko Grodzka gatve. Jos gale, prie Katynės kryžiaus, eisena buvo sulaikyta. Maršo priešininkai rinkosi Podzamcze gatvėje ir į Vavelio kalvą vedančiame kelyje. Jie laikė Lenkijos vėliavas ir transparantus su užrašais: *Vavelio slibinas buvo hetero*, *Mums – gatvės, jums – ligoninės, Visų šalių homosexy, gydykitės, Išraukime homoseksualizmą iš Krokuvos, Homoseksualizmui stop* (du žmonės su vaiku). Kai kurie iš maršo priešininkų atsisėdo tiesiog gatvėje. Tarp kontrdemonstrantų buvo ir LŠL tarybos narys Maciejus Twarógas.

Maršo dalyviai perėjo kalvos papėdėje esančios kavinės sodo teritoriją. Policininkų kordonas skyrė abi grupes. Nuo kalno pasipylė akmenų ir butelių kruša, pasigirdo kurtinantis švilpimas. Sirgaliai šaukė: *Feministės, lesbės, gėjai, visa Lenkija iš jūsų juokiasi, Ir policija, ir policija yra pedalų draugas, Nešdinkitės,*

nešdinkitės, Raudonieji valkatos, Jaruga – papūga. Taip pat girdėjosi šūksniai: *Pedalus – į dujų kameras* (daugiausiai skanduojami skustagalvių). Buvo mėginama sudeginti iš maršo dalyvių atimtą vaivorykštės spalvų vėliavą.

Puolamieji išskleidė lietsargius, norėdami apsisaugoti nuo akmenų ir kiaušinių. Jie stengėsi perrėkti priešininkus, plojo rankomis. Visi politikai buvo evakuoti. KPH vadovas Szymonas Niemiecas tuomet pasakė į kamerą: *štai turime puikų lenkų demokratijos pavyzdį*. Po kurį laiką trukusių mėginimų perrėkti vieniems kitus bei policininkų bandymų patraukti nuo važiuojamosios kelio dalies kontmanifestantus, policijos nurodymu maršo organizatoriai nutarė baigti eitynes. Dalis jų dalyvių išsivaikščiojo kas sau, o kiti grupelėmis pasuko link Turgaus aikštės. Ją pasiekė ir jų priešininkai. Prasidėjo maršo dalyvių gaudynės, šie mėgino slėptis kavinėse, kur dažnai buvo neįleidžiami. Kai kurie asmenys buvo sumušti. Kontrdemonstrantai puolė policininkus ir daužė metalines užtvaras, paruoštas kitą dieną turėjusiam vykti sporto renginiui.

Man pačiai pavyko išvengti pavojaus, nes išsyk po maršo šalutinėmis gatvelėmis grįžau namo, kadangi norėjau įrašyti televizijos reportažus apie šį įvykį. TVN parodė tiesioginį reportažą apie riaušes Turgaus aikštėje, o komentatorė apie jas pasakojo katastrofišku tonu, visiškai nutylėdama patį Maršą. Pagrindinė TVP1 žinių laida buvo skirta Waldemaro Milewicziaus mirčiai. Naktinėje laidoje buvo pristatytas tik minutės trukmės reportažas apie riaušes Turgaus aikštėje, kuriame parodyti agresyvūs kontrdemonstrantai. Tik kitą dieną vietinis TV3 kanalas parodė ilgėlesnį ir gana objektyvų įvykių reportažą, kurį palydėjo įvairių asmenų komentarai. Laikraščiai aprašė įvykius, laikydamiesi savo politinės linijos: dešinieji nepalankiai, tuo tarpu liberalai buvo labiau niuansuoti. Katalikiškas „Nasz Dziennik" apskritai viską nutylėjo.

Tą patį penktadienį 19 h. *Nordic House* pasirodė švedų menininkų grupė (jie pristatė skaidres bei tekstų ir muzikos kūrinių fragmentus), o vakare klube *Queer* įvyko šokių vakaras.

Šeštadienį, gegužės 8 d., klube *Re* įvyko festivalio tęsinys: Beatos Kowalskos vedama vieša diskusija, kurioje dalyvavo Katarzyna Kądziela ir Miki Larsson (Švedijos ambasados kultūros atašė). Pastaroji, nors ir išreiškusi savo simpatijas, kalbėjo tipišku Vakarų veikėjams moralizuojančiai – išdidžiu tonu. Po to pagal programą įvyko filmų peržiūra ir poetinis rečitalis.

Sekmadienį, gegužės 9 d., kaip ir kasmet niekieno netrukdoma iš Vavelio katedros į Skalkos baziliką patraukė šv. Stanislovo procesija, kurioje dalyvavo beveik 100 000 žmonių. Homiliją skaitęs naujai paskirtas kardinolas Stanisławas Nagy paminėjo nesenus įvykius: *Ta begėdiška provokacija žemina šimto bažnyčių miestą su jo šventenybėmis Vaveliu, Skalka ir Dievo Gailestingumo šventove priešakyje* (*GW* 2004-05-10).

Maršo reminiscencijos buvo įvairaus pobūdžio. Pirmadienį, gegužės 10 d., Krokuvos TVP3 parodė tiesioginę laidą (transliuojamą visoje šalyje), kurioje

dalyvavo prof. Krystyna Slany (Sociologijos institutas) ir Ida Łukawska (KPH), taip pat jų ideologiniai priešininkai Zbigniewas Fijakas (PP) ir Maciejus Twarógas (LŠL). Be jų, salėje sėdėjo filosofas konservatorius (šiuo metu TT senatorius) prof. Ryszardas Legutko, P. Skargos draugijos ir *Visos Lenkijos jaunimo* atstovai, taip pat KPH ir SI nariai. Laidos vedėjai leido pasisakyti tik keturiems svečiams už stalo ir Maršo priešininkams iš publikos, tuo tarpu maršo šalininkams balsas nebuvo suteiktas.

Po trijų savaičių, birželio 2 d., *Tikros demokratijos forumo draugija* (www.furumtolerancji.prv.pl) suorganizavo atvirą diskusiją tema: *Kas mus skiria, kas mus jungia?,* kurioje turėjo dalyvauti miesto vicemeras, policijos atstovas, kun. prof. Stanisławas Obirekas, prof. med. Jacekas Bomba bei Krokuvos KPH vadovė Anna Gruszczyńska. Į šį susitikimą neatvyko valdžios ir policijos atstovai. Kaip vėliau paaiškėjo, jame nedalyvavo nei vienas Maršo priešininkas. Kun. Obirek nenorėjo *daryti deklaracijų Bažnyčios vardu* ir išreiškė liberalias pažiūras.

Po kelerių mėnesių, 2004-12-09, „Visos Lenkijos jaunimas“ JU organizavo savo konferenciją *Homoseksualinė revoliucija*, kurioje pasisakė krikščionybės filosofas kun. prof. Tadeuszas Ślipko, LŠL deleguotas europarlamentaras Wojciechas Wierzejskis ir Sławomiras Olejniczakas iš P. Skargos draugijos. Renginį vedė prof. Bogdanas Szlachta iš JU Politinių mokslų instituto, neleidęs pasisakyti nei vienam iš pristatomo požiūrio oponentų.

2005 metais buvo planuojama surengti festivalį balandžio mėnesį (siekiant išvengti problemų dėl datos). Įvyko visi renginiai, išskyrus Maršą, kurį organizatoriai, tai yra KPH, atšaukė paskutinę minutę, motyvuodami gedulu po popiežiaus Jono Pauliaus II mirties. Šis sprendimas nebuvo priimtas vienbalsiai. Kai kurios organizacijos, daugiausiai Lesbian-Gay-Bisexual-Transgender (LGBT) fondas, kreipėsi į miesto merą, prašydamos leidimo maršui, tačiau jo negavo dėl procedūrinių priežasčių. Įvyko trumpas piketas aikštėje prie Katynės kryžiaus.

Homoseksualistų teisių tema tapo nepaprastai populiari ne tik Krokuvoje. Panašios į Krokuvoje vykusią demonstracijos buvo rengiamos Varšuvoje (kiek anksčiau), o 2004 m. šio miesto meras Lechas Kaczyńskis demonstracijai nedavė oficialaus leidimo. Vis dėlto ši demonstracija įvyko, ją saugojo policija (priklausanti kairiosios valdžios VRM). Poznanėje 2005 m. lapkritį kairiųjų pažiūrų meras neleido vykti Lygybės maršui, o policija brutaliai areštavo vietoj jo suorganizuoto piketo dalyvius. Atėję į valdžią dešinieji, pirmiausia 2005 m. lapkritį panaikino žinybą, atsakingą už lygų moterų ir vyrų statusą, į kurios kompetenciją taip pat įėjo ir homoseksualių asmenų reikalai.

Veikėjai

Žinoma, pagrindiniai veikėjai buvo festivalio organizatoriai ***Kampanijos prieš homofobiją*** Krokuvos skyriaus nariai. Šią draugiją 2001 metais įkūrė *grupė gėjų ir lesbiečių, kurie nesutiko ilgiau būti žeminami visų tų, kurie vardan* ***vertybių*** *arba savo tamsumo atima iš homoseksualistų teisę būti normaliais* (www.kampania.org.pl). Labiausiai pastebima KPH akcija buvo 2003 m. pavasarį įvykęs projektas *Tegu mus pamato*, kurio metu buvo pristatytos trisdešimties besilaikančių už rankų gėjų ir lesbiečių porų nuotraukos. Šios fotografijos buvo rodomos kelių didžiųjų Lenkijos miestų galerijose ir skelbimų lentose. Krokuvoje šią akciją sustabdė miesto meras, todėl nuotraukos pasirodė tik už miesto centro ribų. Pagal sumanymą tai turėjo būti *visuomeninė kampanija, supažindinsianti paprastą Kowalskių šeimą su realiu gėjų ir lesbiečių egzistavimu kasdieniame gyvenime* (Gruszczyńska, 2004: 77), tačiau ji tapo *lenkiškuoju Stonewall*, ženklinusiu simbolišką tarptautinio homoseksualistų išsilaisvinimo judėjimo pradžią (Leszkowicz, 2004: 85).

KPH Krokuvos skyrius – tai keliolika abiejų lyčių sociologijos, žurnalistikos ir filologijos studentų, daugiausiai kilusių ne iš Krokuvos. Juos jungia ne tik bendra situacija ir veikla, bet ir pagarba vienas kitam bei draugiški ryšiai. Kai kurie iš šių asmenų yra labiau suinteresuoti veikla, susijusia su tarpusavio pagalbos bei paramos teikimu, tuo tarpu kitus labiau domina išorinė veikla, pavyzdžiui, festivalio organizavimas. Tačiau visiems ši grupė reiškia bendruomeninę paramą, kuri yra juo svarbesnė, kadangi dažnai šios paramos nesulaukiama iš savo šeimos.

Ši veikla ir su ja susiję sunkumai organizatoriams parodė, kad jų renginys yra politinio pobūdžio, nors iš pradžių nebuvo keliama politinių tikslų. Sprendimas surengti Maršą buvo atsakas į veiksmų, susijusių su festivalio organizavimu, supolitinimą (pvz., buvo atsisakoma išnuomoti salę sužinojus, kad joje vyks homoseksualistų darbų paroda), jis išreiškė poreikį išeiti į viešąją sferą, siekiant manifestuoti savo egzistavimą. Be to, ši veikla suteikė jiems organizacinių sugebėjimų: žinių apie teisinius aktus (kur ir kada galima organizuoti viešus renginius), išmokė gauti fondų paramą (nereikia prašyti pinigų, bet pvz., apmokėti kieno nors bilietą). Tuo tarpu studijų metu gautos žinios (spaudos teisė) ir neigiama patirtis *aferos* pradžioje, kuomet teko atremti priekaištus, leido jiems pagerinti ryšius su žiniasklaida ir perimti iniciatyvą, pateikiant pareiškimus ir kontroliuojant pasirodančią informaciją. Tuo pat metu iškilo jų individualių biografijų problema. Ne visi jie perėjo *coming-out* etapą ir dėl to, pvz. negalėjo pasisakyti per TV. Veikla viešojoje sferoje kėlė didelę riziką privatiems šeimyniniams arba draugiškiems ryšiams. Jų sumanymas sutiko ideologinio pobūdžio pasipriešinimą, kurį galima apibrėžti kaip katalikišką – nacionalistinį. Ida Dianos Voxerbrant filme tai apibūdino taip: *Buvome lyg grupė dviratuku važiuojan-*

čių vaikų, ant kurių staiga užgriūna tankas (pagal: Voxerbrant, 2004). Norėdama kompensuoti šio susidūrimo padarinius, KPH pasirėmė autoritetais: Czesławu Miłoszu, Wisława Szymborska, Krystiana Lupy ir Abeliu Korzeniowskiu. Atsirenkant asmenis, į kuriuos kreiptasi dėl iniciatyvos parėmimo, buvo konsultuojamasi su pažįstamais. Tai buvo asmenys, žinomi ne dėl savo homoseksualių polinkių, bet dėl liberalaus ir pliuralistinio nusistatymo viešųjų reikalų atžvilgiu.

Aktyvūs KPH veikėjai anksčiau asmeniškai nebuvo patyrę homofobinių išpuolių, todėl tik dalyvavimas Marše davė jiems šią patirtį. Marcinas buvo sukrėstas, kai išgirdo savo adresu neapykantos kupiną *Pedalus – į dujų kameras*. Jis pirmą kartą pajuto „tiesioginę grėsmę“, tačiau po visų šių pergyvenimų pasijuto sustiprėjęs. Samuelis įsijautęs pasakojo apie išgyventą fizinę grėsmę, *kai į turgaus aikštę įbėgo sirgaliai ir skustagalviai ir ėmė mane vaikytis, buvau sukrėstas, juk galų gale ne kasdien tave vejasi žmonės, kurie mielai tave užmuštų* (Voxerbrant, 2004). Tomekas: *[iš pradžių] ėjome, karaliaujant karnavalo atmosferai. Atėjo tiek daug žmonių, priklausančių skirtingoms aplinkoms“, tačiau po to „iš to didelio džiaugsmo nupuolėme [ant žemės], palūžome, mus išgąsdino visa tai, mus tai truputį peraugo. (...) Tikriausiai žinau, kaip jautėsi karo metu besislapstantys žydai*. Tuo tarpu Ida reagavo į situaciją savo stiliumi: *Esu per daug įniršusi, kad bijočiau*. Mel Kozakiewicz vėliau apie tai parašė eilėraštį, kurį pristatė kitą dieną po Maršo.

Svarbių asmeninius išgyvenimų KPH veikėjai patyrė ir anksčiau. Tomekas, kuriam dažnai teko atsakinėti į žurnalistų klausimus, ką reiškia būti gėjumi, pirmiausiai mėgino atrasti kokius nors atsakymus į šį klausimą, tačiau galiausiai jame kilo maištas: *O ką, pavyzdžiui, reiškia būti heteroseksualia baltąja moterimi? Mano asmenybė susideda iš daugelio dalykų, o seksualinė orientacija visai nėra svarbiausia!*

Ida atkreipė dėmesį į festivalio metu vyravusias teigiamas emocijas, kai susidarė tam tikras atvirumo klimatas: *kažkas panašaus į šiltnamį, kuriame yra palankesnė temperatūra, kur apie viską galima kalbėti atvirai ir be tokių dvejonių. Festivalio programa buvo labai intensyvi ir įvairi, susikūrė kitokia tikrovė, pripildyta tokio turinio, kurioje jis buvo normalus. Žmonės pradėjo pasisakinėti, daugeliui tai buvo pirma tokia patirtis gyvenime. Tai labai intensyvi, sutelkta dalyvavimo patirtis tokio tipo įvykiuose be baimės jausmo ir be netinkamumo jausmo. Daug asmenų laikė mus, organizatorius, itin organizuotais ir itin drąsiais, kas, žinoma, nebuvo tiesa, o taip pat kalbėjo, jog neįsivaizdavo, kad čia tokia baisi homofobija, ir kad dabar su ja kovos. Išties tai buvo ypatinga patirtis*.

Kitą veikėjų grupę sudaro **Sociologijos instituto** darbuotojai ir studentai. Ši grupė nėra vienalytė. Ji dalinasi į asmenis, remiančius Festivalio, Maršo ir konferencijos idėją, bei jos priešininkus. Pirmoji grupė yra susijusi su naujai įkurta visuomeninės ir kultūrinės lyčių tapatybės specializacija, kuriai vadovauja prof. Krystyna Slany bei dr. Beata Kowalska. Su šiais žmonėmis bendradarbiauja

mokslininkų grupė, kurios didžiąją dalį sudaro moterys. Aš pati priklausau būtent šiai kategorijai. Dalyvavau Marše ne tik todėl, kad galėčiau viską stebėti kaip dalyvė, bet taip pat norėdama paremti gėjus ir lesbietes, reikalaujančias pagarbos ir vietos viešojoje erdvėje. Mane lydėjo mano septyniolikmetė duktė, padėjusi man filmuoti įvykius. Mums abiems tai buvo itin svarbi patirtis, solidarumo su žeminamaisiais išraiška, o taip pat ir kolektyvinio entuziazmo išgyvenimas. Julijai tai buvo naujas potyris, o man jis priminė jausmą, kurį patyriau devintajame dešimtmetyje vykusių „Solidarumo" demonstracijų metu, kai bendrumo jausmas ir moralinio teisumo įsitikinimas atsvėrė realią areštavimo grėsmę arba baimę būti sumuštam milicijos. Šįsyk pavojus buvo kiek kitokio pobūdžio: agresyvios minios svaidomos pravardės, akmenys ir kiaušiniai (mano atveju šis pavojus nebuvo tik teorinė galimybė). Visa dėlto man atrodo, kad praeitį priminė ne tik dalyvavimas renginyje. Šūkis - *Eikite su mumis, gėjais ir lesbietėmis* – tiesiogiai siejosi su *Solidarumo - Eikite su mumis*, kurį anuomet skandavome, norėdami patraukti į savo pusę pasyvius žiūrovus.

Beata Kowalska dar pabrėžė skandalo, susijusio su festivaliu *Tolerancijos kultūra*, reikšmę, liūdnai konstatuodama demokratijos trūkumą universitete, sustabarėjusias jo struktūras ir būtinybę kelti debatus šia tema, kurių, deja, niekas nekelia.

Buvo tik keli asmenys, aktyviai priešinęsi tam, kad SI būtų konferencijos globėjas. Doktorantas Szymonas Czarnikas (remiamas vieno iš profesorių) įteikė Socialinio instituto direktoriui laišką, kuriame išreiškė pasipiktinimą, jog SI globoja tokį renginį be Instituto tarybos ir kitų darbuotojų sutikimo. Gegužės 7 d. dienraštyje *Rzeczpospolita* pasirodė Czarniko straipsnis *O zmaganiach z homofobią* (*Apie grumtynes su homofobija*): *Jeigu homoseksualizmas bus pripažintas lygiateisiška orientacija, nebebus galima takyti kitų apribojimų* (Czarnik 2005). Autorius išreiškė katalikišką poziciją, nors aiškiai to ir neįvardino. Jo teigimu, būsimoji konferencija (ji įvyko jau kitą dieną) bus vieno požiūrio į homoseksualizmą pristatymas, o ne skirtingų požiūriu diskusija. Tačiau straipsnio autorius nepanoro įsijungti į šią diskusiją savo institute, bet parašė į visos Lenkijos masto laikraštį. Kitą pogrupį sudaro aktyviai Marše dalyvavę mūsų instituto studentai. Diana Voxerbrant įrašė tokį dalyvių pasisakymą: *Esame JU sociologijos studentės. Mūsų institutas aktyviai remia šį maršą ir visą šį renginį. Tuo didžiuojatės? Taip. Mums gėda dėl tų asmenų, kurie nemoka elgtis ir yra agresyvūs, jie pristato Krokuvą tokioje [blogoje] šviesoje. Tačiau kaip matyti, yra daug kitaip manančių jaunų žmonių* (Voxerbrant 2004a). Čia matome identifikavimąsi su institucija, kuri, studenčių nuomone, realizuoja teisingus tikslus, taip pat pasipriešinimą *nemokančioms elgtis* grupėms. Norma yra laikoma pliuralistinė tolerancija.

Aktyvių manifestuotojų gretose taip pat buvo ir mano skaitomo kurso *Lytis šiuolaikiniuose antropologiniuose tyrimuose* studentai (šiai grupei priklauso ir trys festivalio organizatoriai). Pasinaudodami proga, užsiėmimuose diskutavo-

me apie homoseksualistų egzistavimo problemą lenkų visuomenėje, pagrindinį dėmesį skirdami būtent tuo metu vykusiam renginiui. Savo studentams daviau užduotį dalyvauti marše, kad galėtų jį stebėti iš dalyvių pozicijos. Kituose užsiėmimuose jie turėjo aprašyti savo asmeninius įspūdžius. Viena iš studenčių teigė: *Man tai sukėlė daug emocijų, pats faktas, kad eina tiek žmonių, turinčių tokias pačias pažiūras. Susidarė įspūdis, kad nepaisant to, kad nepažįstu šių žmonių, sudarau su jais grupę. Labiausiai pribloškė kontrastas tarp atmosferos Maršo viduje ir už jo. Viduje visi vieni kitiems šypsojosi, jaučiausi kaip draugų būryje. Man buvo baisu žiūrėti į protestavusius ir įžeidinėjusius žmones. Pirmą kartą susidūriau su neapykanta, kuri buvo reiškiama tiesiogiai, tiesiog mano atžvilgiu. Pirmą kartą kažkokie skustagalviai norėjo mane primušti. Tačiau labai džiaugiuosi, kad ten buvau.* Kiti kalbėjo apie patirtą džiaugsmą, pozityvų entuziazmą, *pilietinę pareigą,* kurią atliko, paremdami Maršo organizatorius, tačiau užsiminė ir apie tai, kad atpažino kontrdemonstracijos dalyvius (pvz., poną iš kultūrizmo salės ar kolegą iš etnologijos kurso). Viena iš studenčių dėl šios priežasties nėjo į Maršą, kadangi gyvendama vienoje gyvenvietėje jau prieš keletą dienų autobusuose ir prie daugiaaukščio namo girdėjo jaunus vyrus ir vaikinus, besitariančius eiti į kontrdemonstraciją, todėl nenorėjo rizikuoti būti atpažinta.

Marše aktyviai dalyvavo dar kelios organizacijos: žalieji, anarchistų partija, antiklerikalinė partija *Teisybė*, Jaunųjų socialdemokratų federacija, keletas DKS politikų (Szyszkowska, Balickis, Celińskis, taip pat Katarzyna Kądziela, atstovaujanti Vyriausybės įgaliotinę lygaus moterų ir vyrų statuso reikalams), Helsinkio fondo ir *Amnesty International* atstovai. Tarp dalyvių taip pat mačiau *Tygodnik Powszechny* darbuotojus, Žydų kultūros festivalio direktorių Januszą Makuchą, žurnalo *Politika* redaktorių Adamą Szostkiewiczių ir Krokuvos *Gazeta Wyborcza* redaktorių Seweryną Blumsztajną. Šią sąjungą Beata Kowalska pavadino: *keistuolių arka, kurion lipa tik tie, kurie nedaug ką turi prarasti.*

O kaip atrodė kita barikadų pusė? Reikia pripažinti, kad ji buvo ne mažiau įvairi. Vieni pirmųjų į šią avantiūrą įsitraukė ***Kun. Piotro Skargos krikščioniškosios kultūros draugija*** (kaip žinome, jos globėjas buvo pagrindinis lenkų kontrreformacijos atstovas), kuri išsiuntinėjo gyventojams proklamacijas, kviečiančias priešintis *homoseksualizmo propagavimui Krokuvoje*. Ši draugija – tai ultrakatalikiška nesiekianti pelno organizacija, gyvuojanti iš tikinčiųjų aukų. Tikintiesiems siuntinėjamuose laiškuose, kuriuose prašoma paramos, apeliuojama į patriotinius ir religinius jausmus bei artimą ryšį su Dievo Motina: *jeigu nebūsime ištikimi sandorai su Marija, mūsų Tėvynei dėl nemoralumo, narkotikų, televizijos ir korupcijos iškils pavojus nupulti į vergovės bedugnę* (pagal Kula, Sidorowicz, 2005). Draugija yra matoma tik rengiamų protestų dėka: pvz., 2000 m. įvyko protestas prieš filmo *Dogma* premjerą, artėjant 2001 m. rinkimams į seimą buvo protestuojama prieš abortų šalininkus, o 2005 m. – prieš Czesławo Miłoszo palaikų laidojimą Krokuvos Nusipelniusiųjų kriptoje Skalkoje (nes po-

etas buvo *lietuvis* ir *komunistas*). Tačiau ryškiausia buvo pasipriešinimo *homoseksualizmo propagavimui Krokuvoje* akcija, vykusi 2004 m. gegužės mėnesį, prieš festivalį, taip pat 2005 m. gruodį vykdyta plakatų akcija *Homoseksualiniam išsigimimui stop*. Internetinis draugijos puslapis (www.piotrskarga.pl) didžiausią dėmesį skyrė kovai su *homoseksualine revoliucija*. Šia temai buvo skirta daugybė aktualių įvykių komentarų, o taip pat knygų aptarimų.

Tolerancijos maršo metu draugijos atstovus mačiau (ir nufilmavau) pačioje renginio pradžioje prie Collegium Novum, o vėliau ir prie Vavelio. Šie *Krokuvos gyventojai* taip pat dalyvavo mano minėtoje televizijos laidoje.

Kitas svarbus prieš festivalį nukreiptos akcijos dalyvis buvo organizacija ***Visos Lenkijos jaunimas.*** Tai yra nacionalistinė organizacija, tęsianti savo fašistuojančių tarpukario pirmtakų veiklą. Jos idėjų deklaracijoje galima perskaityti, kad *Tauta yra svarbiausia iš laikinų vertybių. Po tarnystės Dievui yra tarnystė savo tautai*. Romos katalikų bažnyčia yra labai svarbi *tautinės lenkų tapatybės kūrimui ir stiprinimui*. Organizacija kovoja su doktrinomis, skelbiančiomis *savivalę, liberalizmą, toleranciją ir reliatyvizmą*, o jos tikslas yra *sukurti katalikišką lenkų tautos valstybę* (www.wszechpolacy.pl).

Būtent *Visos Lenkijos jaunimas* organizavo kontrdemonstraciją prie Katynės kryžiaus. Organizatorių teigimu, dalyvavo maždaug 150 organizacijos narių. Mano ir bendradarbių Maršo metu įrašytoje filmuotoje medžiagoje matyti kai kurie VLJ atstovai ir jų laikomi mano kiek anksčiau aptarti transparantai. Jų pačių vertinimais, prie Vavelio dalyvavo maždaug 150 VLJ narių. Įvykiams skirtame straipsnyje buvo rašoma: *Gėjų ir lesbiečių paradui penktadienį nepavyko pereiti numatyta trasa nuo JU Collegium Novum iki Vyslos krantinės. Jį sustabdė Krokuvos gyventojai* (www.wszechpolacy.pl).

2004 metų gruodį viena iš mano dėstomo kurso *Kultūrinio pliuralizmo antropologija* studenčių pasiūlė suorganizuoti susitikimą su *Visos Lenkijos jaunimo* atstovais ir padiskutuoti apie *Tolerancijos maršą*. Į šį susitikimą atvyko keturi asmenys: Maksymilianas Gibesas, Pawełas Kusakas, Katarzyna Lekka ir Marcinas Strońskis. Visi jie priklauso VLJ Akademiniam būreliui (studijuoja politinius mokslus ir teisę JU bei filosofiją Pedagogikos akademijoje). Šis susitikimas patvirtino, kad svarbiausias VLJ atramos taškas yra su katalikybe susieta nacionalistinė ideologija. VLJ atstovų teigimu, jų organizacija nesiėmė homoseksualizmo problemos tol, kol homoseksualistai nepradėjo reikalauti teisių, kurios, anot jų, jiems nepriklauso (pvz., lygaus partnerių apmokestinimo). Jie stengiasi kovoti su patologijomis (pvz., narkomanija arba nepilnamečių nusikalstamumu), todėl lygiai taip pat priešinasi homoseksualizmo propagavimui, kuris, jų nuomone, yra liga, o homoseksualiniai aktai yra nuodėmė ir blogis (lygiai kaip pedofilija ar zoofilija), todėl būtina su tuo kovoti. Į mūsų klausimus, kodėl visi jų šūkiai buvo pajuokiantys, atsakė, kad šiuos šūkius sugalvojo begerdami alų, o *happeningo* metu (taip pavadino kontrdemonstraciją) juk nebūtina pristatyti

rimtų argumentų, kadangi jais neįmanoma paveikti viešosios nuomonės. Jie patikino, kad nepritarė akmenų ir kiaušinių mėtymui, todėl prasidėjus riaušėms, atsisėdo gatvėje, taip norėdami jas sustabdyti. Priešiška pusė taip pat juos provokavo šūkiais *Karalienė Jadvyga buvo lesbietė* arba *Mesk granatą į aukų padėklą* (tikriausiai jų autoriai buvo antiklerikalai), minioje taip pat buvo asmuo, *persirengęs katalikų kunigu* (turėtas galvoje pastorius Ernestas Ivanovsas). VLJ atstovai nesutiko su teiginiu, kad jiems būdinga *protesto tapatybė*, kadangi jie taip pat rengia daug pozityvių akcijų (pvz., *Lenkijos vėliava lenkų namuose*), bet masinės informavimo priemonės pastebi tik teatrališkus jų protestus.

VLJ narių diskusija su sociologijos studentais parodė, kad į problemą yra žiūrima iš skirtingų perspektyvų, kaip tai taikliai apibūdino viena iš studenčių: *mane domina individo gėris ir jo teisės (pvz. į meilę), o jūs žiūrite iš apibendrinančios perspektyvos ir teigiate, kad jūsų perspektyva yra geresnė, nes išreiškia daugumos nuomonę*. VLJ atstovė uoliai pritarė šiai minčiai: *Mūsų tvirtu įsitikinimu didžiausia vertybė yra tauta.*

Kitą *Tolerancijos maršo* priešininkų grupę sudarė dviejų paprastai besikivirčijančių futbolo klubų *Wisła* ir *Cracovia* **sirgaliai**. Vienas iš mano studentų Jakubas Bujakas dar prieš aprašomus įvykius kalbėjosi su pastarojo klubo fanu, išsakiusiu savo įsitikinimus: *Jau maždaug 7 metus esu Dryžuotųjų sirgalius. Kartą nuėjau su rajono draugeliais į varžybas, neatsimenu jau, su kuo tada žaidė Cracovia. Tai buvo nepaprasta – ta atmosfera, vėliavos, šalikai, dainos, viskas. Po rungtynių ėjome su draugeliais per miestą, visi dideliu būriu, dainavome, žmonės traukėsi mums iš kelio. Vėliau įlipome į autobusą, ten žmonės irgi buvo panikoje. Ir visur policija, vaikymasis, laužymas, riksmai, emocijos, adrenalinas. Taip ir įsitraukiau. Klubas man yra šventenybė, kaip religija. Aš nešioju tas spalvas ant kaklo, tai yra mano, mūsų, mūsų klubo spalvos. Jeigu kas nors įžeis klubą, tai aš už jį kausiuos kaip ir kiti, ir tai ne juokai. Dėl klubo esu pasiryžęs beveik viskam. Kiekviena komanda turi užsitarnauti stiprios komandos vardą, kad kiti jai pajustų pagarbą. O tai nėra taip lengva. Į tai įeina riaušės savo stadione, komandų rikiuotė [iš anksto suplanuotos kovos su priešiškos komandos sirgaliais], pvz., dešimt prieš dešimt, riaušės su policija, sirgalių skaičius išvažiuojamose savo komandos rungtynėse. Svarbu, ar ta komanda laimi rungtynes ir ar didele persvara, kiek riaušių yra jos sąskaitoje, tai svarbiausia. Taip pat svarbu, ką apie kokią komandą rašo laikraščiai, kalba televizija. Patys su kamera taip pat filmuojame rikiuotes su kitomis ekipomis, kartais jas įdedame į internetą. Tegu kiti žino, kad nesame skystablauzdžiai, tegu gerbia, o ką*! (Bujak, 2003). Sirgalių grupė nėra vienalytė, joje labiausiai matomi agresyvūs ir karingai nusiteikę mušeikos, kaip kad aukščiau pateiktų žodžių autorius, tačiau grupės daugumą sudaro aktyvūs, nors ir ramesni *šalikuotieji*. Vis dėlto pagrindinės visų sirgalių vertybės yra garbė, pagarba ir brolybė.

Mūsų įrašytoje medžiagoje matyti didelė sirgalių grupė, juos galima atpa-

žinti pagal aprangą: sportinius bliuzonus su kapišonais (firmų Lonsdale, Hooligan ir Pittbull). Kontrdemonstracijos metu jie naujai situacijai pritaikė daugelį savo stadiono praktikų. Pavyzdžiui, šūkis: *Feministės, lesbės, gėjai, visa Lenkija iš jūsų juokiasi* yra pakeistas šūkis, paprastai skanduojamas prieš *Wisłą*: *Visa Lenkija juokiasi, kad Lenkijos čempionai yra gėjai*; *Ir policija, ir policija yra gėjų draugas* – tai susitaikymo šūksnio versija: *Ir Korona yra Cracovios draugas*; o šūkis: *Nešdinkitės, nešdinkitės* skanduojamas tuomet, kai iš aikštelės išeina priešininkų komandos narys, arba siunčiamas policijos adresu. Šūkius palydi gestas *fuck-you* ir analogišką reikšmę turintis pakeltos rankos pakratymas. Šie gestai pabrėžia žodžių reikšmę ir juos papildomai retoriškai sustiprina. Kurtinančiu švilpimu, šūkiais ir gestais siekiama akustinio dominavimo. Lygiai taip ir varžovų komandos vėliavos atėmimas stadione yra laikomas pagirtinu žygdarbiu, o jos sudeginimas priešo akivaizdoje – puikiu būdu jį pažeminti[5].

Internetiniame *Cracovio*s forume pasirodė kontrdemonstracijos dalyvių įspūdžiai: *[buvo] maždaug 40-50 žmonių iš Wisłos, ir maždaug 20 iš Cracovios*. Įdomu, kad *Wisła* ir *Cracovia kovojo petys į petį su [prieš] pedalais*; *buvau šokiruotas, kai Grodzka gatve bėgome kartu su tipais iš Wisłos, tai ko gero pirma bendra Wisłos ir Dryžuotųjų sirgalių akcija nuo konsulato laikų, pavyko nutraukti tą nesąmonę... o eisenai vadovavusį pidrylą (tą su garsiakalbiu) sutikome Wiślna gatvėje, kur jis įsmuko į parduotuvę. Jeigu ne televizija ir atvažiavusi policija, tai po metų tas pidryla būtų galėjęs vadovauti maršui, ginančiam neįgaliuosius; Gerai, kad Krokuvoje atsirado drąsių žmonių ir pasipriešino tai manifestacijai; ir pagarba visiems, kurie ten vakar buvo*.

Tačiau buvo ir kitokių balsų: *Negiriu to pedalų pasirodymo mūsų mieste, bet kai pamačiau jų laukiančius banditus... Jie elgėsi kaip žvėrys.* Vienas iš sirgalių netgi buvo kitoje barikadų pusėje: *taip, ėjau toje eisenoje kartu su tais, kuriuos vadinate pidrylomis ir vištgaidėmis, ėjau nepaisant savo 100% heteroseksualumo, o kartu su manimi ėjo daugiau nei pusantro tūkstančio žmonių, tarp kurių sutikau daugybę heteroseksualių pažįstamų, daugybę susikibusių už rankų mišrių moterų ir vyrų porų, daug politikų, menininkų, žurnalistų... tai nebuvo gėjų ir lesbiečių manifestacija... tai buvo demonstracija prieš netoleranciją ir neapykantą, kurią daugelis iš jūsų kaip tik čia ir atstovauja* (www.cracovia.krakow.pl). Taigi, nors sirgaliai prie Vavelio buvo geriausiai matomi, jie nesudarė kontrdemonstrantų daugumos. Taip pat reikia pastebėti, kad ne visi sirgaliai pritarė jų nuomonei.

Maršo priešininkų minioje prie Vavelio taip buvo galima pastebėti keliolika skustagalvių (kareiviškais auliniais, kamufliažinėmis kelnėmis ir sportiniais bliuzonais); vieną asmenį, vilkintį marškinėliais su užrašu NSS (Nepriklausoma studentų sąjunga), bei vieną, apsirengusį bliuzonu su užrašu *Burzum* (tai metalo grupė, kuri remiasi ikikrikščioniška skandinavų mitologija). Visi jie buvo pasyvūs kontrdemonstracijos dalyviai.

Nors **Romos katalikų bažnyčia** kaip institucija aktyviai nedalyvavo Marše,

vis dėlto ji buvo svarbus, nors ir *netiesioginis* veikėjas: darytas spaudimas JU Rektoriui, hierarchai viešai reiškė protestus, šv. Stanislovo procesijos metu buvo pasmerkti festivalio organizatoriai. Marše matėme tik vieną vienuolį rudu abitu (pranciškoną?), kuris stovėjo ant šaligatvio, žiūrėjo į eiseną ir darė kryžiaus ženklus. Buvo galima pamanyti, kad jis laimino demonstracijos dalyvius ir buvo pozityviai nusiteikęs jų atžvilgiu. Mums pavyko įrašyti su juo pokalbį, iš kurio paaiškėjo, kad šis vienuolis yra amerikietis ir ne lamina, bet egzorcizmuoja Maršą. Jis kalbėjo apie tai, kad negali būti tolerancijos blogiui, nes jeigu Jėzus gyventų dabar, jis pasisakytų už natūralumą.

Pirmiau minėtasis pastorius Ernestas Ivanovs (priklausantis Laisvajai reformuotajai bažnyčiai) Voxerbrant filme pasakoja, kad Maršo metu prie jo priėjo keli jauni žmonės, kurie matydami jo baltą pakaklaitę, pasisakė esantys klierikai ir paprašė, kad jis demonstruotų ir jų vardu. Jie įteikė stulą, kurią jis užsidėjo ir toliau jau ėjo šitaip *perrengtas*. Man taip pat pasakojo, kad Marše dalyvavo (incognito) vienas vyriškis, prisipažinęs esąs katalikų kunigas ir tokiu būdu norįs paremti tolerancijos homoseksualistams idėją.

Tuo tarpu net liberaliausieji iš hierarchų pasmerkė Maršą (pvz., vyskupas Tadeuszas Pieronekas). Ko gero vienintelis to nepadaręs ir gana tolerantiškai pasisakęs Bažnyčios funkcionierius buvo kunigas jėzuitas prof. Stanisławas Obirekas. *Tikros demokratijos forumo“ metu jis kalbėjo apie tai, kad „pasaulis yra įvairialypis, o Bažnyčia yra pašaukta tam, kad vertintų [žmones], tačiau po II Vatikano susirinkimo ji tapo nuosaikesnė ir labiau įsiklausanti. Tikrumas ne visada sąlygoja evangelinį elgesį. Reikia pasvarstyti, kaip būtų galima kalbėtis tarpusavyje, nesimėtant akmenimis. Bažnyčia – tai neįtikėtinai talpi sąvoka; nesutinku su kai kurių hierarchų nuomone, bet nesu ir už Bažnyčios ribų*. Vis dėlto Stanisławas Obirekas jau nebėra kunigas: 2005 metų vasarą po eilinio uždraudimo viešai pasisakyti jis paliko vienuoliją.

Tačiau mums rūpi ne tik negatyvus Bažnyčios hierarchų nusistatymas, bet ir paprastų katalikų pozicija. Mano nuomone, tarp jų vyravo nuomonė, kad Festivalis, o ypač Maršas yra homoseksualistų provokacija, kuria siekiama įžeisti katalikų jausmus. Tam tikslui buvo specialiai parinkta diena, kai vyksta šv. Stanislovo procesija. Niekas nekreipė dėmesio į organizatorių aiškinimus, kad šią datą nulėmė atsitiktinumas. Manyta, kad visi Krokuvoje žino, kada vyksta procesija (nes visi yra katalikai). Taip pat buvo pabrėžiama, kad Krokuva – tai *bažnyčių miestas*, kuriame yra švenčiausios visiems Lenkijos katalikams vietos, todėl šis miestas itin netinka tokiems renginiams. Tačiau šį požiūrį palaikė ne visi. Daug sociologijos studentų yra tikintys, tačiau parėmė Maršą. Konferencijoje aktyviai dalyvavęs Piotras patvirtino, kad jam nebuvo lengva suderinti mokslinį susidomėjimą homoseksualizmu ir savo tikėjimą, tačiau jis išmoko atskirti šias sritis, nes religija yra privatus reikalas ir neturi įtakos moksliniam darbui.

Svarbus aptariamų įvykių veikėjas buvo **valstybė**. Festivalio idėją labai rėmė

Vyriausybės įgaliotinė lygaus moterų ir vyrų statuso reikalams, kuri suteikė finansinę pagalbą ir padėjo konkrečiais darbais. Atsakydama į deputato Marko Jurko interpeliaciją, ji pagrindė šią paramą būtinybe ginti žmogaus teises ir neleisti jų diskriminuoti. Tuometinę vyriausybę valdė kairiųjų partijų koalicija: postkomunistinė DKS ir su post - *Solidarumo* liniją tęsianti *Darbo unija*. Jaruga-Nowacka priklausė antrosios partijos vadovybei. Kitas svarbus asmuo buvo DKS remiamas Krokuvos meras Jacekas Majchrowskis. Jo politika KHP atžvilgiu dėl *konservatyvių miesto gyventojų baimės* buvo nevienareikšmiška. Regioniniame įstatymų leidžiamajame organe Mažosios Lenkijos Seimelyje dominavo dešiniosios partijos, todėl neverta stebėtis negatyviu šios institucijos požiūriu į Maršo idėją ir daromu spaudimu merui, siekiant uždrausti renginį. Krokuvos miesto meras, norėdamas užtikrinti teisę į susibūrimus, rizikavo savo postu, kadangi deputatai ir dešiniųjų partijų tarybų nariai iškėlė jo atstatydinimo klausimą. Labiausiai nustebino Piliečių platformos pozicija, kai šioji pasmerkė Maršą, taip norėdama patraukti į savo pusę dešiniųjų pažiūrų rinkėjus.

Policija rūpinosi legalios manifestacijos apsauga, tačiau jos jėgos (pradžioje 100 žmonių) pasirodė per menkos, kad palaužtų kontrdemonstrantų pasipriešinimą. Nepadėjo net Prevencinio skyriaus pastiprinimas (vadinamieji baltieji šalmai) su šunimis. Kai paaiškėjo, kad situacijos suvaldyti nepavyks, organizatoriams buvo pasiūlyta nutraukti Maršą. Tačiau policija greitai numalšino riaušes Turgaus aikštėje.

Veikėjų sąrašo gale yra **žiniasklaida**, aktyviai kursčiusi čia aprašomus įvykius. Žinoma, publicistikos tonas priklausė nuo politinio laikraščio profilio. Iš pradžių dominavo nepalankios Maršui nuomonės, tačiau su laiku svarbesni laikraščiai stengėsi bent jau sudaryti objektyvumo įspūdį, todėl kartais citavo ir Festivalio idėjas remiančių žmonių nuomones. Didžiausios kritikos, nepriklausomai nuo laikraščio pakraipos, nusipelno pati žurnalistika. Iš pat pradžių visi dienraščiai, kalbėdami apie planuojamą Maršą, vertino jį, pasitelkdami provokacijos kategorijas. Net liberalioji *Gazeta Wyborcza* išspausdino straipsnį *Randes-vous na Wawelu*, prie kurio buvo pridėtas piešinys, vaizduojantis dvi pertvara atskirtas eisenas. Dienraštyje *Rzeczpospolita* Bronisławas Wildsztajnas rašė: *Šiam renginiui, kaip ir kitiems į jį panašiems sumanymams, būdinga prieš tradicinius simbolius ir kultūrines pažiūras nukreipta provokacija. Kaip matome, tolerancija nėra privaloma šias pažiūras išpažįstančios daugumos atžvilgiu* (2004-04-21).

Be to, dar prieš renginį dienraščiai prie savo straipsnių pridėjo nuotraukų iš Berlyno *Meilės parado*, vaizduojančių *drag queens* arba vyrus su makiažu. Buvo naudojamas ne pavadinimas *Tolerancijos maršas*, bet *gėjų ir lesbiečių paradas* arba *homoseksualistų maršas* (pvz., *Marsz homoseksualistów dzieli Kraków [Homoseksualistų maršas padalino Krokuvą]*, *GW,* 2004-05-05; arba *Krakowianie nie chcą wulgarnej parady [Krokuvos gyventojai nenori vulgaraus parado]*, *Nasz*

Dziennik, 04.05.04). Tuo tarpu televizijos pagrindinį dėmesį skyrė ne pačiam maršui, bet po jo vykusioms riaušėms.

Tai yra tipiškas *news* informacijos, kuria siekiama sudominti vartotojus, gamybos būdas. Dėl šio komercinio požiūrio aptariamas renginys buvo įvilktas į turimą klišę, su kuria tikrieji įvykiai neturėjo beveik nieko bendra. Tai puikiai suprato Maršo organizatoriai ir jo dalyviai, savo akimis matę, kas vyko iš tiesų. Ida: *Tai buvo sensacijos vaikymasis. Jie tiesiog viską tendencingai nufilmavo. Uždavinėjo tokius klausimus: Jūs tokiu būdu provokuojate, ar ne? Ar Jūs tokie antikatalikai? Ar bus skandalas Maršo metu? Visas tris savaites taip buvo. (...) Ir taip buvo kuriamas mūsų įvaizdis, kad mes vienas Dievas težino, ką norime padaryti. O kur dar šv. Stanislovo šventė! Kad mes tiesiog norime ten paleisi nuogus tipus su užpakalyje kyšančiomis plunksnomis*. Tomekas akcentavo žurnalistų tamsumą (*Deja, jie neatliko namų užduoties!),* nes jis turėjo jiems aiškinti elementarius dalykus, susijusius su gėjų judėjimais, kaip antai - ką reiškia vaivorykštės spalvų vėliava. Daug trūkumų galima prikišti ir TVP3 žurnalistų nešališkumui Krokuvos studijoje vykusios diskusijos apie Maršą metu.

Įdomu tai, kad pretenzijas žurnalistikos kokybei pareiškė ir *antrosios pusės* atstovai. *Cracovios* sirgaliams nepatiko, kad laikraščiuose buvo parašyta apie kontrdemonstrantus tik kaip apie *skustagalvius*, neatsižvelgiant į tai, kad šiuo metu ši šukuosena jau vienareikšmiškai nebeatskleidžia pažiūrų (www.cracovia.krakow.pl). *Visos Lenkijos jaunimo* atstovai taip pat priekaištavo, kad žiniasklaidoje pasirodo tik informacija apie jų protestus.

Gazeta Wyborcza žurnalistė Magdalena Kula, parašiusi pirmąjį straipsnį apie festivalį, Voxerbrant filme kalba: *Jokie laikraščiai, bent jau turintys lenkiškus pavadinimus, blogai nerašė apie „Kampaniją prieš homofobiją“ arba apie festivalį, jie tik perteikė ir parodė, kokios Lenkijoje vyrauja nuotaikos ir kokios yra skirtingos, priešingos nuomonės*. Kitaip tariant, žiniasklaida pateikia ne reportažus iš įvykių, bet tai, ką žmonės ta temą mano, sustiprindama išankstinę negatyvią nuomonę ir stereotipus. Taip žiniasklaida kuria ne-realybę.

Vienintelė Festivalio organizatoriams tinkama ir atvira žiniasklaidos priemonė buvo internetas. Tik jame jie galėjo išsakyti savo tiesas bei aktyviai išnaudoti interneto teikiamas galimybes, darydami spaudimą savo priešininkams (pvz. JU Rektoriui, kuriam siunčiami protesto laiškai užblokavo elektroninio pašto dėžutę). Internete pasirodė tarptautiniu mastu pasiekiama medžiaga (pvz., Harley 2004). Tik jame galėjo vykti niekieno (netgi ortografijos normų ir gerų manierų) nevaržoma diskusija. Ji vyko ir *kitoje barikadų pusėje. Cracovios* sirgalių forume *Įspirk pedalui į ...* nuo Maršo laikų iki šiol (iki 2006 m. pradžios) tebevyksta diskusija, kurią sudaro maždaug pusantro tūkstančio pasisakymų.

Kontekstai

Norėčiau pradėti nuo svarbiausios aptariamiems įvykiams perspektyvos – nuo **homoseksualizmo** suvokimo būdo. Komunistinės valdžios metais gėjai ir lesbietės buvo nematomi. Steven'o Seidman'o tezė, jog valstybės jėga sergi, kad homoseksualistai būtų *visuomenėje nematomi ir jais būtų viešai piktinamasi* (Seidman, 2004: 246), itin tinka komunistinei valstybei apibūdinti. Tačiau šiuo atveju dar reikėtų pridurti, jog homoseksualistai pateko į politinės policijos akiratį, jie buvo verčiami bendradarbiauti, priešingu atveju grasinant viešai atskleisti jų seksualinę orientaciją.

Lenkijoje demokratiniai pokyčiai prasidėjo tik po 1989 metų, todėl gėjų organizacijos tik tuomet galėjo pradėti savo veiklą (nors pirmieji jų bandymai datuojami jau devintuoju dešimtmečiu, Baer, 2004). Šios organizacijos negalėjo remtis kitais emancipaciniais judėjimais (kurie veikė Vakaruose), kadangi Lenkijoje jų beveik nebuvo (tai buvo sąlygota daugiausia lenkų visuomenės homogeniškumo).

Kampanijos prieš homofobiją veikla yra puikus *tapatybės paliudijimo politikos* pavyzdys. Šią politiką gėjų išsilaisvinimo judėjimas Vakaruose plėtojo jau nuo septintojo dešimtmečio, ji buvo paremta juodaodžių ir moterų judėjimams būdinga išdidumo ir maišto dvasia (Seidman 2004: 246).

Krokuvos KPH veikėjai, panašiai kaip anksčiau jų vakariečiai kolegos ir kolegės, kuria savo gėjišką tapatybę, remdamiesi savo patirtimi: gyvenimu pasislėpus, būtinybe apsimetinėti, *coming-out* problema ir įvairialypiu spaudimu. Tačiau jie priešinasi visam tam ir mėgina suteikti šiam pasipriešinimui organizuotą išraišką. Vakaruose gėjų judėjimas greitai suskilo į skirtingų lyčių judėjimus, taip pat atsiskyrė separatistai ir asimiliacijos šalininkai. Tuo tarpu Lenkijos sąlygomis homoseksualistus galima skirstyti į aktyviuosius, norinčius ką nors keisti, ir pasyvią daugumą, kuri yra prisitaikiusi prie situacijos ir bijo atsiskleisti. Ida šią situaciją apibūdino taip: *Lenkų homoseksualistai gyvena baimėje, pasislėpę, o mes duodame signalą likusiai visuomenės daliai, kad esame, kad esame normalūs ir kad tokie liksime, nesileisime nustumiami atgal į rūsius. Iš kitos pusės tai yra signalas gėjams ir lesbietėms: esate matomi ir prie to pripraskite, baigėsi nuolaidų metas, gana slėptis rūsiuose. Aš nesutinku slėptis, slėpti savo meilę ir tai, kuo esu* (Voxerbrandt, 2004). Tomekas perteikė kitų gėjų ir lesbiečių internete pareikštas nuomones apie jų veiklą: *dėl savo politinių ar asmeninių ambicijų atiduodate mus sudraskyti; turime su tuo gyventi, juk mes įdėjome tiek pastangų, stengdamiesi pasislėpti*.

Britų konstrukcionistas Jeffrey'is Weeks'as iškėlė tezę, kad seksualumo reikšmė, jo visuomeninė organizacija ir istorija yra visuomeninės kilmės. Tuo pat metu jis pastebėjo, kad politiniai gėjų veikėjai remiasi homoseksualios tapatybės natūralumu, siekdami pateisinti požiūrį, kad ji yra normali ir kad homosek-

sualistai nusipelno pagarbos ir lygių teisių. Ši jų veikla davė rezultatų – pavyko pakeisti smerkiantį požiūrį į homoseksualizmą (kaip nenormalų ir nenatūralų). Šis politinis homoseksualumo *pavertimas natūraliu* taip pat yra pastebimas ir lenkų veikėjų atveju. June Nash, rašydama apie visuomeninius judėjimus, pastebi, kad *ankstyvose mobilizacijos stadijose nauji veikėjai daugiausiai naudoja tai, ką kai kurie vadina „esmine kalba“. Jos tikslas yra suvienyti skirtingas grupes, remiantis bendrais grupinės sąmonės elementais* (Nash, 2005: 11).

Nepaisant požiūrio skirtumų, iki devintojo dešimtmečio visi gėjų ir lesbiečių teoretikai suvokė homoseksualumą kaip mažumos patirtį, paremtą daugiau ar mažiau vienalyte ir bendra homoseksualia tapatybe (Seidman, 2004: 253), kai kurie jų vartojo *etnines kategorijas*. Gėjus ir lesbietes turėjo jungti geismo nukreipimas į tos pačios lyties asmenį ir su tuo susijusias visuomeninės diskriminacijos patirtis (Mizielińska, 2004: 158). Lenkijoje ši tendencija taip pat pasireiškia, ypač kai kalbama apie sąvoką „atšaka“, kuri aiškiai atskiria *mus* (homoseksualistus) nuo *jų* (*heteroseksualistų*) bei pozityviai vertina pirmuosius ir negatyviai antruosius. Ida pajuto negatyvias tokio *esminio* kalbėjimo pasekmes. Save apibūdindama kaip biseksualią, ji dažnai yra kaltinama *išdavyste* arba jai prikišama, kad *nepripažįsta* savojo homoseksualizmo. Queer teorija šį negatyvų požiūrį į biseksualumą aiškina baime, kad nusitrins nusistovėjusios padalinimo ribos, ir troškimu išsaugoti aiškias kategorijas bei apibrėžimus (žr. Mizielińska, 2004: 166).

Tačiau teiginys, kad lenkų gėjų judėjimas šiuo metu yra etape, kuriame jo vakarietiškasis atitikmuo buvo aštuntajame dešimtmetyje, reikštų grubų supaprastinimą. KPH ideologija ir veikla rodo, kad atlikdami gėjų tapatybės „įtvirtinimo“ darbą, jie tuo pat metu praktikuoja queer teoriją: reikalauja teisės skelbti savo pažiūras ir išėjimo į viešąją erdvę. Iš mano surinktos medžiagos aiškiai matyti, kad tai nebuvo pagrindinis motyvuojantis festivalio organizatorių tikslas. Festivalio sumanymas kilo iš veiklos homofobiškoje aplinkoje patirties, siekiant pasipriešinti šiai aplinkai. Pirmiau cituotieji Idos žodžiai iš Voxerbrant filmo (*Esame normalūs, nesileisime nustumiami atgal į rūsius*) yra aiški šūkio: *We Are Here, We Are Queer, Get Fucking Used to It* versija (žr. Mizielińska, 2004: 163).

Aktyvūs, bet *nepriklausantys atšakai* Krokuvos gegužės įvykių dalyviai - Sociologijos instituto darbuotojai (veikiau darbuotojos) ir studentai reagavo į dominuojančios lenkų visuomenės daugumos siekį užvaldyti viešąją erdvę ir apriboti žmogaus teises, tačiau jie taip pat rėmėsi tam tikru homoseksualizmo apibrėžimu. Mano nuomone, homoseksualumą jie suvokė *esmiškai* – kaip biologiškai sąlygotą, nepasiduodančią modifikacijoms seksualinę orientaciją, dėl kurios duotasis asmuo nėra kaltas (priešingai katalikiškoms rekomendacijoms gydyti ir nuogąstavimams dėl homoseksualizmo *propagavimo*). Tuo pat metu homoseksualizmas buvo suvokiamas kaip kažkas normalaus ir natūralaus, o homoseksualistai laikomi visateisiais piliečiais, turinčiais teisę į savo kitoniškumą.

Priešininkų pažiūras galima suskirstyti į keletą grupių. Pirmiausia tai požiūris, kad homoseksualizmas yra privatus reikalas. Szymonas Czarnikas savo tekste, išspausdintame dienraštyje *Rzeczpospolita*, rašė: *Asmeniškai neturiu nieko prieš, kad jų privačiuose klubuose ir baruose menininkai, manantys, kad su visuomene dera dalintis informacija apie savo seksualinius prioritetus, rengtų koncertus, teatro spektaklius ir vernisažus. Tačiau manau, kad labai nedera šiuo tikslu organizuoti viešą demonstraciją, kurioje intymūs reikalai būtų eksponuojami afišose ir skelbiami per garsiakalbius* (Czarnik, 2004). Mums jis pareiškė: *Nėra gerai, kai intymūs reikalai patenka į viešąją erdvę, yra iškeliami į dienos šviesą, kaip tai atsitiko Krokuvoje*. Labai šiurkščiai homoseksualizmą apibūdino mūsų gatvės pašnekovai: *Esame tolerantiški, kol jie tai atlieka lovose, o ne gatvėje. Nereikia užsiimti seksu Bulvaruose; Vištgaidžiai namo*. Greičiausiai tą pačią nuomonę palaikė dauguma gėjų ir lesbiečių, kurie stengiasi gyventi pasislėpę, ir su kuriais polemizavo KPH veikėjai.

Kita homofobiška grupė homoseksualizmą suvokė kaip iškrypimą, ligą ir nenormalumą. Tai labai tiesiai išreiškė stadionų chuliganai, šaukdami: *Iškrypėliai, iškrypėliai,* bei *Visos Lenkijos jaunimo* atstovai su transparantais: *Visų šalių homosexy, gydykitės*.

Galiausiai homoseksualizmas buvo suvokiamas kaip blogis, nuodėmė. Cituotasis vienuolis kalbėjo: *Nuodėmė yra ne būti homoseksualistu, o tik jį praktikuoti [yra blogis]. Blogiui – jokios tolerancijos. Paklusti geiduliui ir leisti [sau] homoseksualius poelgius yra nuodėmė* (Voxerbrant, 2004a).

Taigi, Katalikų Bažnyčia kalba ne apie homoseksualumą, bet apie homoseksualų elgesį. Tačiau matyti gėjuose ir lesbietėse seksualinius iškrypėlius – tai medicininio-mokslinio diskurso pasekmė (žr. Seidman,2004: 245). Paradoksali Bažnyčios pozicija, atskirianti asmenį nuo praktikos, yra artima šiuolaikinei queer teorijai.

Vis dėlto manau, kad vien tik gėjų ir lesbiečių klausimas nepaaiškina tomis 2004 metų pavasario dienomis *Tolerancijos maršo* Krokuvoje sukeltų visuomeninių emocijų apimties ir stiprumo. Čia reikalingas platesnis žvilgsnis. Man atrodo, kad šioje vietoje mums galėtų padėti queer teorija. Eve Kosofsky Sedgwick savo studijoje *The Epistemology of the Closet* rašo, kad homoseksualizmas nėra visuomenės mažumos (jos teisių, integralumo, lygybės) dalykas, bet klausimas, kuris įtakodamas kultūrinę tvarką, paliečia visą visuomenę (Kosofsky Sedgwick, 1990: 1).

Antropologas Matti's Bunzl'as savo esė *A Queer Reading of Austrian (Homo)-sexualities* aprašo įvykius, kurie panašiai kaip Maršas sukėlė laikiną heteronormatyvinės matricos sutrikimą. Nuolat gresiant sugriuvimui, ši matrica generuoja homofobinius performatyvaus heteroseksualumo aktus, o homoseksualumas jai yra reikalingas kaip organizuojantis Kitas (Bunzl, 2005: 223).

Bunzl'ą itin domino (Krokuvoje tai irgi buvo aiškiai matoma), kad homoseksualumas visų pirma buvo suvokiamas kaip privatus reikalas. Jis priėjo išvados,

kad *heteroseksualumas reiškia ir yra pristatomas kaip viešas reikalas, taip opozicijos vieša/privatu kategorijomis įteisinant opoziciją hetero/homo* (Bunzl, 2005: 224).

Taigi, aptariamo įvykio reikšmė buvo pagrįsta tuo, kad lesbiečių ir gėjų emancipacijos judėjimas pažeidė reikšminę visos visuomenės struktūrą – heteronormatyvinę matricą, todėl Maršas sukėlė tokį didelį rezonansą ir buvo labai stipriai sužadintos visuomenės emocijos.

Kitas aptariamų įvykių suvokimui svarbus matmuo yra **kultūrinė lytis**. Mano Krokuvos gegužės įvykių stebėjimai leidžia daryti tam tikrus apibendrinimus. Festivalio idėją aktyviai parėmė (taip pat ir SI) daugiausiai moterys, o tarp labiausiai matomų priešininkų dominavo vyrai. Tuo tarpu kai kurie iš Maršo idėją parėmusių vyrų akivaizdžiai pabrėžė savo heteroseksualumą, pvz., redaktorius Adamas Szostkiewiczius žygiavo apsikabinęs savo žmoną, o *Cracovia* sirgalius forume akcentavo savo *100% heteroseksualumą*.

Antigėjų koaliciją sudarė katalikiškos (Piotro Skargos draugija), nacionalistinės (*Visos Lenkijos jaunimas*) ir pseudosportinės (stadionų chuliganai) organizacijos. Joms visoms būdinga beveik išimtinai vyriška narystė (nors į *Visos Lenkijos jaunimą* šiuo metu stoja vis daugiau moterų, vis dėlto jos nėra tinkamai atstovaujamos šios organizacijos valdžioje).

Iš feminizmo kilusios vyriškumo studijos leidžia interpretuoti šį fenomeną. Čia mums itin padės Elisabeth Bandinter knyga *XY, vyro tapatybė,* taip pat Roberto W. Connell'o darbai. Visų pirma reikia pabrėžti, kad vyriškumą reikėtų suvokti konstruktyvistiškai, ne kaip esmę, bet kaip ideologiją, kuri stengiasi pagrįsti vyrų dominavimą. Prancūzų tyrinėtoja teigia, kad vyras turi nuolat įrodinėti, jog jis nėra moteris, vaikas ar homoseksualistas. *Patriarchalinis vyras turi dvi baimes, kurios dažniausiai išliejamos per agresiją: homoseksualizmo – iš čia kyla homofobija, ir moterų – su tuo siejasi mizoginija. Mizoginija ir homofobija – tai dvi to paties medalio pusės* (Badinter, 1993: 13). Kontrmanifestuotojai prie Vavelio šaukė: *Feministės, lesbės, gėjai – visa Lenkija iš jūsų juokiasi*, o pajuokdami stengėsi nustatyti distanciją grupėms, ardančioms patriarchalinę santvarką.

Tuo tarpu Nancy Chodorow įrodinėja, kad vyriška tapatybė yra linkusi į negatyvumą, ji akcentuoja diferencijavimą, distanciją kitų atžvilgiu ir jausminių ryšių atmetimą. Gary'io Alan'o Fine'o atlikti vaikinų gaujų tyrimai (sirgalių grupės yra viena iš šių gaujų atmainų), parodė, kad gaujos išreiškia ne bandos instinktą, bet poreikį nutraukti ryšius su gimtąja moteriška kultūra ir sukurti vyrišką kultūrą. Neturėdami tėvo, kuris pateiktų pozityvaus vyriškumo modelį, jauni žmonės vienijasi, vadovaujami vyresnio, stipresnio ir sumanesnio lyderio (žr. Badinter, 1993: 65) .

Agresyvus sirgalių grupių santykis su homoseksualistais Krokuvoje taip pat gali būti interpretuojamas kaip svetimo atakavimas ir bendrų vertybių išraiška bei savo heteroseksualumo įtvirtinimas (plg. Bandinter, 1993: 108). Šis vyriškumas yra realizuojamas per agresiją prieš svetimą, kuris stengiasi įeiti į viešąją

erdvę lygiomis teisėmis su *dominuojančiaisiais*, o to jie, žinoma, negali leisti. Dominuojantis vyriškumas nustato hierarchiją. Pierre'as Bourdieu'as rašė, kad *būti vyru – tai išsyk užimti su valdžia susijusią poziciją*. Vyriškumo pagrindą sudaro būtinybė dominuoti. Simbolinio dominavimo (taip pat ir fizinio) primetimas aukai buvo labiausiai pastebimas prie Vavelio.

Taip pat reikėtų pastebėti, kad *prievarta leidžia patirti solidarumą* (Verkaaik, 2003: 21). Krokuvoje susidūrėme su solidariu įprastai priešiškų klubų sirgalių bei *Visos Lenkijos jaunimo* veikimu. Filmuotoje medžiagoje aiškiai matyti, kaip skirtingų grupių atstovai vienijasi, skanduodami šūkius ir rodydami gestus Maršo dalyviams.

Badinter pastebi, kad skirtingi politiniai judėjimai – ekologai, pacifistai ir žmonių teisių gynėjai – smerkia tradicines *vyriškas* vertybes (karą, lenktyniavimą, dominavimą) ir iškelia *moteriškas* vertybes (gyvenimą, atjautą ir atleidimą). Todėl neturėtų stebinti visų šių judėjimų dalyvavimas *Tolerancijos marše*. Šis lyties pagrindimas, ko gero, yra toks pat svarbus kaip ir politinis.

Robert'as W. Connell'as savo knygoje *Masculinities*, kaip matyti iš jos pavadinimo, pabrėžia daugiskaitą, tačiau *nepakanka atpažinti diferencijavimą. Taip pat turime pažinti skirtingų vyriškumo rūšių santykius: sąjungą, dominavimą ir privertimą paklusti* (Connell, 1995: 37). Mano aptariamu atveju susijungė skirtingos vyriškumo rūšys. Sirgaliai atstovauja fizinę prievartą, o ne aukšta pozicija prestižo ir valdžios hierarchijoje paremtą vyriškumą. Dar daugiau, jie atmeta policijos reprezentuojamą visuomeninę tvarką. *Visos Lenkijos jaunimui* taip pat nesvetima agresija, nors ji naudojama subtiliau. Ši organizacija politine prasme užima marginalinę poziciją, nors šiuo metu ima aktyviai dalyvauti politikoje (VLJ atstovai buvo išrinkti į Seimą pagal LŠL sąrašą). Tačiau iš tiesų ji neužima aukštos pozicijos valdžios ir prestižo hierarchijoje. Panašiai yra ir su Piotro Skargos draugijos veikėjais, kurie labai aktyviai veikia politinėje ir religinėje sferose, bet jų teatrališka veikla nėra politiškai reikšminga. Taigi, šias tris vyrų grupes sieja žema pozicija valdžios hierarchijoje, o taip pat aiškus aktyvizmas, kovingumas ir karingumas (jie dažnai naudoja karinę poetiką). Juos galima vadinti *šiuolaikiniais kovotojais*. Connell'o žodžiais tariant, jie įkūnija stereotipinį vyriškumui būdingą hegemoninį elgesį, reikalaudami sau pagarbos ir hegemoninių vyrų statuso. Pačioje šios hierarchijos apačioje yra moterys ir gėjai, kadangi hegemoninis vyriškumas yra tiesiogiai susijęs su heteroseksualumu. Homoseksualistų atėjimas į viešąją erdvę sukėlė grėsmę hierarchijai, kurioje hegemoniniai vyrai užima aukštas pozicijas, iškilo grėsmė pačiai dominuojančio vyriškumo koncepcijai, todėl šis atėjimas turėjo susidurti su pasipriešinimu ir prieštaravimu. Čia aptariami įvykiai parodo, kad vyriškumas iš tiesų yra nepastovus ir kintantis, o koherentiškas jis tampa tik veikdamas, reaguodamas ir konfliktuodamas.

Atidus *Tolerancijos maršo* stebėtojas galėjo nesunkiai įžvelgti **nacionalistinį**

šių įvykių aspektą. Visų pirma krito į akis tai, kad demonstrantai daugiausiai nešė ES vėliavas, tuo tarpu kontrdemonstrantai buvo apsiginklavę tautinėmis lenkų vėliavomis. Tyrinėtojus jau kurį laiką domina homoseksualumo ir nacionalizmo santykio problema. Kathryn Conrad pabrėžia, kad kiekviena tapatybės kategorija kelia grėsmę tautinei tapatybei, tačiau *homoseksualumas ypatingu būdu kelia grėsmę Tautos pasakojimui: pats homoseksualumo apibrėžimo nestabilumas ir specifinis istorinis turinys daro šią kategoriją nepastovesnę už kitas ir tokiu būdu verčia suabejoti visų tapatybės kategorijų pastovumu ir koherencija* (Conrad 2001: 125). Ne mažiau svarbus yra ir tautos lyties matmuo. Joanne Nagel teigia, kad tradiciniuose nacionalizmo modeliuose moteris yra tapatinama su pasyvumu, jai reikia vyriškos globos bei apsaugos. Kovotojas gina tautos garbę, kurią įkūnija moteris. Tuo tarpu moteris privalo palaikyti moralinius tautos sergėtojus (Nagel 1998). Taigi, pačioje tautos idėjoje glūdi heteroseksualumo ir lyčių komplementarumo prielaida, tačiau ji nėra paremta lygiavertiškumo principu. Jarrod'as Hayes'as pastebi, kad nacionalizmas paprastai sumenkina moterų reikšmę ir tuo pat metu persekioja seksualinius disidentus (Hayes 2000: 11).

Badinter teigimu, aštuonioliktojo šimtmečio prancūzų vyriškumo krizė buvo suvokiama nacionalistinėmis kategorijomis: vyrų feminizacija buvo tapatinama su tautine išdavyste, o tradicinis vyriškumas – su patriotizmu (Badinter 1993: 20). Būtent tokius argumentus pateikė *Visos Lenkijos jaunimo* atstovai. Mano filme vienas iš jiems prijaučiančiųjų pareiškė: *Juk aišku, ko siekiama: norima, kad tauta sumoteriškėtų, ir kad paskui būtų lengviau ja manipuliuoti*.

Jill Shepherd pateikė hipotezę, kad *kuo labiau kokioje nors visuomenėje vaisingumas ir seksualumas yra suvokiamas kaip privati nuosavybė, tuo mažiau bus smerkiamas homoseksualumas*, ir atvirkščiai, *kuo labiau individo seksualumas ir vaisingumas yra laikomas kitų nuosavybe, tuo daugiau šias ypatingas teises pažeidžia homoseksualumas, juoba, kad apgaulingu būdu netenkama vaikų, kurie galėtų gimti iš normalios vaisingos sąjungos* (Shepherd 1987: 267). Šioje vietoje užtenka paminėti faktą, kad abortų draudimas buvo pirmas svarbesnis teisinis aktas, priimtas po 1989 metų.

Tim'as Edensor'as pastebi, kad *visuotinai priimta apibrėžti priklausomybę, atkreipiant dėmesį į tai, kas laikoma* ***esminiais*** *panašumais ir skirtumais* (Edensor 2005: 41). Lenkų sąlygomis tai yra šūkis *lenkas – katalikas* ir be diskusijų, kaip savaime suprantamas, priimamas heteroseksualumas. Katalikybė nubrėžia Tautos ribas ir pašalina iš jos įvairius svarbius Kitus: prieš II pasaulinį karą tai buvo žydai, o vėliau – komunistai. VLJ savo šūkiams idėjų sėmėsi iš šio simbolinio *atskirtųjų* žodyno. Pavyzdžiui, transparantas „Mums – gatvės, jums – ligoninės“ siejasi (tariamai) su žydų posakiu: *Jums – gatvės, mums – namai*. Skustagalviai šaukė: *Pedalus – į dujų kameras*, *Jums reikia Hitlerio*, ir šie nacistiniai šūkiai pasižymėjo didžiausiai retorine jėga. VLJ šūkis *Visų šalių homosexy, gydykitės* aiškiai siejasi su nuvalkiotu komunistų posakiu *Visų šalių proletarai, vienykitės*.

O sirgaliai nuo savęs pridėjo: *Raudonieji driskiai!*

Aptariami įvykiai taip pat pateikia puikų *komplikuotos tautinės tapatybės geografijos* pavyzdį (Edensor 2005: 89). Čia susitelksiu tik ties *šventų tautinių vietų* problema. Viena iš tokių vietų yra Vavelio kalva su karaliaus rūmais ir katalikų katedra bei legendinio slibino ola. Tačiau galima skirtingai suvokti simbolines šios *šventos vietos* reikšmes. Festivalio *Tolerancijos kultūra* plakatas vaizduoja Vavelio siluetą vaivorykštės spalvų fone. Jis perduoda informaciją, kad renginio metu Vavelis bus apimtas *queer* ir užvaldytas emancipacinio gėjų bei lesbiečių judėjimo. Jo priešininkai iš kun. Skargos draugijos taip pat panaudojo šį simbolį savo proklamacijoje: *Tark NE homoseksualizmo propagavimui Krokuvoje*, tačiau jų proklamacijoje didingas Vavelis yra iškilęs virš vulgarių drag-queens. Jiems rūpėjo suvesti akistaton katalikišką lenkų tautą ir *global queering*, kitaip tariant, hierarchine tvarka išdėstyti dvi uždaras sistemas.

VLJ ir kitų kontrdemonstrantų veiksmus galima laikyti tautinės šventovės gynimu nuo priešų invazijos, panašiu į tą, kuris vyko viduramžiais totorių įsiveržimo metu. Po Krokuvos įvykių internetiniame *Visos Lenkijos jaunimo* puslapyje atsirado straipsnis daug pasakančiu pavadinimu: *Vavelio slibinas apgintas*. Pagal Judith Butler apibrėžimą, tai buvo performansas, kitaip tariant sąmoningas ir apgalvotas vaidinimas (Butler, 1992). Taigi, tame galima matyti tautinį spektaklį, neonacionalistų aktyviai vykdomą tautos (at)kūrimą. Vienas iš transparantų skelbė: *Vavelio slibinas buvo hetero*. Vis dėlto reikėtų pastebėti, kad šiame šūkyje slypi ir ironiška prasmė.

Antropologų nuomone, sirgalių subkultūros pasižymi ypatingu erdvės suvokimu (Gullianotti, Amstrong, 2002; Feixa, Juris, 2000), kuris taip pat buvo pastebimas Krokuvos įvykių metu. Vienas iš *Cracovios* sirgalių kvietė visus pasipriešinti *iškrypėlių* Maršui, nes jis rodo „nepagarbą mūsų mylimam Miestui!" (www.cracovia.pl).

Tačiau nacionalistinės įvykio interpretacijos taip pat neapima viso reikšmių lauko, kadangi be ekskliuzyvinio tautos apibrėžimo egzistuoja dar ir kitas – valstybinis ir inkliuzyvinis. Jis remiasi lenkų pilietiškumu, įvairių mažumų kultūrinėmis teisėmis, pasaulėžiūros pliuralizmu, valstybės pasaulietiškumu ir pan. Šitaip tautą suvokė Maršą remianti koalicija. Šiame kontekste Vavelis tampa lenkų valstybės, saugančios savo piliečių teises, simboliu.

Čia aptariamų įvykių interpretacijai labai tinka Izraelio antropologo Don'o Handelman'o skirstymas į kultūrinį ritualo pasaulį, po kurio prasideda spektaklio pasaulis. *Ritualo praktika – tai integralus holistiškai organizuotų kultūrinių pasaulių elementas. Šiuose pasauliuose* ***religija*** *sudaro visumą, kuri išsamiai ir taksonomiškai klasifikuoja kosmosą. Šie pasauliai taip pat sukuria moralios ir visuomeninės tvarkos prielaidas* (Herzfeld 2005: 357). Didžioji lenkų katalikų dalis vis dar gyvena ritualo pasaulyje.

Religiją tyrinėjanti sociologė Irena Borowik savo darbuose aprašo lenkų

Bažnyčios būklę permainų laikotarpiu. Anot jos, visada buvo naudojami seni, iš komunistinių laikų žinomi metodai ir organizacijos stilius: mesianizmas, ritualizmas, lengvai vykdoma visuomeninė inžinerija ir nusistatymas prieš valstybę. Bažnyčia vis dar laiko save neklystančia ir žinančia, kas *yra gerai tautai*. Neatsižvelgiama į visuomenės daugiakultūriškumą, nesugebama vartoti demokratijos terminų (laisvas pasirinkimas, mažumos teisės, pliuralizmas), o vietoj to naudojama kovos leksika. Ypatinga reikšmė vis dar tenka *liaudies bažnyčiai,* kuriai būdingas priešiškumas kitokiam mąstymui ir pokyčiams, pabrėžiama Bažnyčios organizacijos ir funkcijų hierarchija, taip pat išreiškiama patriarchališka pozicija naujų visuomeninių judėjimų (pvz. feminizmo, vaikų teisių apsaugos) atžvilgiu (Borowik, 2002: 250). Kaip charakteringą šio „kultūrinio ritualo pasaulio“ pavyzdį galima pateikti šimtatūkstantinę šv. Stanislovo procesija, vykusią dvi dienos po Maršo. Būtent joje pamokslininkas pasmerkė *begėdišką provokaciją*.

Tuo tarpu pats Maršas ir jį lydinti kontrdemonstracija buvo spektaklis. Handelman'o supratimu, spektakliai yra *viešos buržuazinio etoso kaukės* (Handelman 1990). Nors Krokuvos įvykiai buvo spalvingi ir triukšmingi, vis dėlto jie buvo suplanuoti ir biurokratiniu požiūriu: įvykdyti visi reikalavimai, viena iš demonstracijų buvo legali, kita – ne. Tačiau paradoksaliausia yra tai, kad daugiausiai bėdų organizatoriams pridarė būtent biurokratų sprendimas dėl Maršo datos.

Handelman'as suvokia šias dvi pasaulių rūšis kaip einančias viena po kitos: pirmiausiai susiduriame su ritualo pasauliu, po to – su spektaklio. Tačiau šiuolaikinėje Lenkijoje abu šie pasauliai egzistuoja vienu metu.

Aptariamų įvykių suvokimui ne mažiau svarbi **globalizacija**. Bohdanas Jałowieckis išvardina tris šio reiškinio sukurtas tapatybių rūšis: mimikrijos tapatybė, pasipriešinimo tapatybė ir protesto tapatybė. Pastaroji yra susijusi su dviem mane dominančiomis grupėmis. Autorius rašo: *Protesto tapatybė yra pagrįsta (...) savo tapatybės ieškojimu ir/arba patvirtinimu, vykdant įvairių rūšių mažiau ar daugiau teatrališkas manifestacijas, kurios iš esmės yra savitikslės. Vienas iš daugelio šio tipo elgesio pavyzdžių yra seksualinių mažumų paradai. Mažumos tokiu būdu stengiasi patvirtinti akivaizdų savo visuomeninio egzistavimo faktą.* Deja, Jałowieckis nepaaiškina, kodėl homoseksualistai turėtų protestuoti, jeigu jų egzistavimo faktas yra visuotinai žinomas. Kita grupė, kurią autorius išskiria šioje tapatybės kategorijoje, yra *jaunimas, besitelkiantis apie futbolo klubus*. Tuo tarpu pasipriešinimo tapatybė *yra pagrįsta visų pirma antidemokratinių pažiūrų manifestavimu ir tradicinių vertybių propagavimu*. Kaip pavyzdį čia galima pateikti religinį fundamentalizmą ir nacionalizmą (Jałowiecki, 2005: 117), kurį atstovauja Piotro Skargos draugija ir *Visos Lenkijos jaunimas*.

Vis dėlto manau, kad mano tyrinėjama problema yra dar sudėtingesnė ir reikalauja išsamesnio tyrimo. Viena vertus, tikriausiai čia reikėtų kalbėti apie gėjų judėjimo globalizaciją: grįžęs iš atostogų Vakaruose, Tomekas nutarė suor-

ganizuoti renginį, panašų į ten matytuosius. Taip iškilo Festivalio sumanymas. Prieš jį vykusios aferos metu, darant spaudimą JU Rektoriui ir miesto merui, buvo pasinaudota tarptautiniais Agnes ryšiais. Tiesa, KPH yra lenkiška organizacija, tačiau ji veikia International Gay & Lesbian Association sudėtyje, o jos nariai dalyvauja tarptautinėse konferencijose ir susitikimuose. Vis dėlto Lenkijoje dar per anksti kalbėti apie *global queerhood*. Čia veikiau susiduriame su bandymu pasinaudoti Vakaruose patikrintomis organizacijos formomis ir pritaikyti jas lenkiškoms sąlygoms. Tai sukuria šiek tiek hibridišką situaciją, kai susijungia vietinis *esminis* ir *rimtas* diskursas, kurį naudoja *etninis* judėjimas, siekiantis reprezentuoti *mandagių ir tokių kaip visi* gėjų ir lesbiečių visuomenę, bei globalios queer praktikos: diskurso ironizavimas ir teisių viešojoje erdvėje reikalavimas. Taip pat būtina pabrėžti, jog Maršo dalyviai nešė ES vėliavas, kadangi Lenkijos įstojimas į ES įteisino jų emancipacinius siekius ir pažadino viltį pagerinti savo situaciją.

Dennis'as Altman'as iškėlė *global queering* koncepciją, kurioje pristatė trijų pagrindinių globalizacijos procesų įtaką seksualumui. Dėl ūkio pakyčių seksualumas tampa vis labiau prekinis (reklamose ir prostitucijoje). Tuo tarpu dėl *kultūrinių pokyčių tam tikros idėjos apie elgesį ir tapatybę plačiai paplinta, todėl pasidaro prieinami nauji savęs suvokimo būdai, kurie neretai aštriai konfliktuoja su tradiciniais papročiais*. Politinė tikrovė nustato, kokios yra leistinos seksualinio elgesio formos (Altman, 2001). Kiti autoriai pabrėžia vakarietiškų veikimo strategijų difuziją, tam tikrą antinacionalizmą ir pacifizmą bei pastebi, kad siekiant įveikti beveik visuotinį nuvertinimą, pasitelkiami reikalavimai ginti tarptautinių sutarčių garantuojamas žmogaus teises (žr. Binnie, 2004: 39). KPH atveju galime pastebėti aiškią kultūrinę ir politinę globalizacijos įtaką[6].

Vis dėlto egzistuoja dar viena medalio pusė: *globali queerhood susiduria su globalia homofobija*. Joanna Mizielińska, taikydama aptartąsias koncepcijas, analizuoja šį reiškinį Lenkijos sąlygomis. Lisa Guggan aprašė homofobines naujosios dešinės taikomas praktikas, kai gėjų organizacijų keliami žmogaus teisių reikalavimai yra pristatomi kaip homoseksualizmo propagavimas ir specialių privilegijų reikalavimas. Tuo tarpu Cindy Patton tvirtina, kad naujoji dešinė kalba ne apie konkrečius individus, bet apie *homoseksualius lobistus,* manipuliuojančius įvairiomis institucijomis, o ypač žiniasklaida. Ši tyrinėtoja taip pat atkreipia dėmesį į naudojamą *retorinio apvertimo* strategiją, kai dauguma yra pristatoma kaip mažuma, kuriai iškilo reali grėsmė (žr. Mizielińska, 2005: 127-8). Krikščioniškuosius fundamentalistus tyrinėjanti Constance Sullivan-Blum pastebi, kad homoseksualizmas jiems yra tapęs šiuolaikiškumo ikona (pagal Kulick, rengiama spaudai). Krokuvoje mes buvome visų šių strategijų liudininkai. Kun. Skargos draugija priešinosi *homoseksualizmo propagavimui*, o jos internetinis puslapis parodė, kad jos nariai yra tiesiog apsėsti šios *šiuolaikiškumo ikonos*. *Visos Lenkijos jaunimo* atstovai reportaže iš susitikimo su sociologijos

studentais pavadino mus *homoseksualistų lobistais* (www.ma.wszechpolacy.pl). Hierarchai ir paprasti katalikai neretai save pristato kaip engiamą mažumą (Załęcki, 2001), kaip kad atsitiko ir Krokuvoje.

Mizielińskos nuomone, lenkų atveju problematiška yra tai, kad *susiduriame su homofobiniu įžambiu brūkšniu*, *pralenkiančiu bet kokią realaus queer matymo formą*. Tyrinėtoja remiasi Zygmuntu Baumanu, kuris atkreipia dėmesį į tai, jog globalizacijai yra būdingas išankstinis reagavimas į išorinį pavojų (Mizielińska, 2005: 127). Krokuvos įvykiai vėlgi puikiai iliustruoja šias tezes. Diskutuojant su VLJ nariais, paaiškėjo, kad jie reagavo ne į KPH veikėjų reikalavimus, bet į Vakarų gėjų organizacijų pasiekimus, kuriuos laikė pavojingais (pvz., įvaikinimo teisę, kurios lenkų gėjai ir lesbietės net nedrįsta reikalauti). Tačiau yra dar viena šio reiškinio pusė. Prie šio perkelto „įžambaus brūkšnio“ atsiradimo daug prisidėjo įvairių politinių pakraipų žiniasklaida. Naudodama nuotraukas iš kitame krašte vykusio kito renginio arba lokalių įvykių iliustravimui pritaikydama svetimus pavadinimus, ji padeda kurti monstrišką ir bekontekstę pasaulio bei savo lokalių Kitų viziją. Todėl nevertėtų stebėtis paprastų žmonių, kurie pasijuto apsupti priešų, protestais.

Don'as Kulick'as atkreipia dėmesį į tai, kad gėjų ir lesbiečių judėjimų atsiradimą daugelyje kraštų lydėjo atviras neapykantos demonstravimas gėjų ir lesbiečių atžvilgiu, o vieša diskusija apie jų teises sukėlė priešingą poveikį (Kulick, rengiama spaudai: 6). Ir vėlgi tai puikiai iliustruoja Krokuvos įvykiai. Vienas iš mūsų kalbintų asmenų pasakė, kad po homoseksualistų Maršo *žmonės jų dar labiau nemėgs*.

Baigiamosios pastabos

Atlikta analizė leidžia daryti keletą apibendrinimų apie pilietinės visuomenės būklę ir viešą diskusiją Lenkijoje. Akademiniame mikrokosmose itin pastebimas diskusijos svarbiausiais klausimais nebuvimas. Nepaisant tokių teatrališkų įvykių SI neįvyko viešas pasikeitimas nuomonėmis, kurio metu suinteresuotosios pusės būtų galėjusios išreikšti savo pozicijas ir jas apginti. Konferencija homoseksualizmo tema subūrė tyrinėtojus, tačiau joje nepasirodė katalikiško požiūrio šalininkai. Pastarieji mieliau rašė į laikraščius arba organizavo savo konferenciją, kurioje neleido pasisakyti priešininkams. Taigi, įvyko ne debatai, bet atskiri monologai.

Platesniame kontekste pasirodė, kad visuomenės aktyvumą, kurį Vakaruose sukėlė *Juodaodžių ir moterų išsilaisvinimo judėjimas*, Lenkijoje pažadino gėjų ir lesbiečių emancipacijos judėjimas. Tai atsitiko todėl, kad čia nėra juodaodžių (arba kitos rasiniais kriterijais išsiskiriančios grupės; tarpukario laikotarpiu šią rolę atliko žydai), o taip pat dėl menko feministinio judėjimo, kuris buvo išjuok-

tas ir diskredituotas, dar nespėjus jam atsiskleisti. Taigi, gėjai ir lesbietės (tikriau tariant, jų organizacijų aktyvistai) perėmė avangardo, laužančio nacionalistinį – religinį lenkų kultūros homogeniškumą, vaidmenį. Iš tiesų pavadinimai *Tolerancijos maršas* (Krokuvoje) ar *Lygybės maršas* (Poznanėje) buvo sugalvoti ne siekiant nutrinti jų *seksualinį* pobūdį, kaip teigia Joanna Mizielińska, bet veikiau norint pabrėžti visų išskirtųjų ir nustumtųjų į pašalę toleranciją bei lygybę. Būtina pilietinės visuomenės vystymosi sąlyga yra homogeniškumo sulaužymas, o lenkų sąlygomis tai padaryti itin sunku dėl kultūrinės ir politinės katalikybės – nacionalizmo reikšmės. Ernest'as Gellner'is savo knygoje *Conditions of Liberty* teigia, kad pilietinė visuomenė negali būti paremta „vienu tikėjimu", o jos institucionalizacija reikalauja „visiško sutarimo dėl to, kad niekas neturi tiesos monopolio" (Gellner, 1994: 96). Lenkų pavyzdys tik patvirtina šią tezę. Holistinė nacionalistinė-religinė ideologija tarytum visiškai užpildo kraštovaizdį, nepalikdama vietos Kitiems, o jų kuklias viešo egzistavimo manifestacijas holistinė grupė priima kaip provokaciją.

Tai yra susiję su Rytų Europai būdingu pilietinės visuomenės suvokimu etinėmis kategorijomis (Wnuk-Lipiński, 2005: 127), o taip pat su komunitarinės-respublikoniškos perspektyvos turima persvara liberalios – individualios perspektyvos atžvilgiu. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad po 1989 m. Lenkija (kaip ir kitos Rytų Europos šalys) išgyveno didelius ekonominius, politinius ir kultūrinius pokyčius, kuriuos vadiname transformacijos procesu. Jeigu prie viso to dar pridėsime tuo pat metu vykstantį globalizacijos procesą, galėsime įsivaizduoti tą pažinimo *bigosą*, kurį jau keletą metų patiria lenkai. Šio įtakų mišinio akivaizdoje vieni apsikasa tautinėse – katalikiškose pozicijose (komunistiniu laikotarpiu tai buvo vaisinga taktika, sukūrusi *etinę pilietinę visuomenę*), kiti, priešingai, ima naudoti jų vakariečių kolegų išbandytas emancipacijos strategijas. Abiejų šių grupių atstovai 2004 m. gegužės popietę susitiko Vavelio papėdėje. Vis dėlto reikia turėti vilties, kad kaip *bigosas* tampa vis skanesnis (ir lengviau virškinamas), keletą kartų jį pašildžius, taip laikui bėgant, gėjai ir lesbietės bus geriau priimami viešojoje sferoje. Sociologinės apklausos liudija šią tendenciją[7]. Žmonės galiausiai prieis išvados, kad jie neprivalo būtinai *mėgti* gėjus ir lesbietes, pakanka juos gerbti.

Tuo tarpų Vakarų stebėtojai (taip pat kai kurie antropologai bei sociologai), pasimokę iš čia aptartojo pavyzdžio, turėtų atsisakyti orientuojančio požiūrio į Rytų Europiečius kaip pavėlavusio vystymosi bičiulius, kurie yra tokiame etape, kuriame Vakarų Europa buvo (tarkime) septintajame dešimtmetyje. Galbūt, toks požiūris dalinai pasiteisina, kalbant apie ūkio vystymąsi, pavyzdžiui, autostradų skaičių, tačiau tikrai netinka, analizuojant kultūrines problemas. Čia susiduriame su kitokia kokybe: pokyčiais, kurie vyksta ne vienas po kito, bet vienu metu. Lenkijos kultūros pasaulis yra atsilikęs, išgyvenantis dabartį ir ją pralenkęs tuo pat metu.

Pastabos

[1] Versta iš Kubica, G. (2006) „Tęczowa flaga przeciwko wawelskiemu smokowi. Kulturowa interpretacja konfliktu wokół krakowskiego Marszu dla Tolerancji” iš Studia Socjologiczne, 4 (183) 2006. Kiek kitokia angliška šio teksto versija pasirodys knygoje *Post-socialist Europe. Anthropological Perspectives from Home*, Berghann Books, Oxford, red. Laszlo Kurty i Petr Skalnik. Už pagalbą, redaguojant šį tekstą, dėkoju Beatai Kowalskai, Ewai Kopczyńskai, Marcinui Lubaśui, Idai Łukawskai ir Petrui Skalnikui.

[2] Su manimi bendradarbiavo Joanna Reinelt, Piotras Prokopowiczius, Anna Dobranowska, Rafałas Rudzkis, Krzysztofas Grzebykas bei mano duktė Julia Heller.

[3] Šią informaciją man suteikė organizatoriai Ida Łukawska, Marcinas Śmietana ir Tomaszas Szypuła.

[4] Visos citatos, neturinčios biblio~~iol~~grafinių nuorodų, paimtos iš mano bei mano bendradarbių įrašytos filmuotos ir garsinės medžiagos, saugomos mano archyve.

[5] Dėkoju Jakubui Bujakui už pagalbą, rengiant šią medžiagos dalį.

[6] Ne mažiau įdomi problema yra queer teorijos recepcija Lenkijoje. Kai kurie jos šalininkai mano, jog visuomeninė tikrovė yra teoretikų kūrinys, tad joje negali būti nieko, ko anksčiau nubuvo išdėstyta teorijoje (Kochanowski, 2004, Mizielińska, 2005).

[7] CBOS apklausos rodo, kad parama homoseksualistų organizuojamoms viešoms manifestacijoms per 2005 m. išaugo nuo 20% (prieš - 74%) liepos mėnesį iki 33% (prieš – 58%) gruodį (antroji apklausa buvo atliekama po to, kai Poznanėje buvo brutaliai išvaikytas nelegalus „*Lygybės maršas*“). Lengviau priimti gėjus ir lesbietes viešojoje sferoje padeda šie veiksniai: asmeniškas kokio nors homoseksualaus asmens pažinojimas, jaunas amžius, aukštasis išsilavinimas, geresnės materialios sąlygos ir silpnesnis religingumas (CBOS 2005a, b).

Literatūra

Altman, Dennis. 2001.; *Global sex*. ,Chicago: University of Chicago Press.

Badinter, Elisabeth. 1993. *XY, tożsamość mężczyzny* , tłum. Grzegorz Przewłocki, Warszawa: W.A.B.

Baer, Monika. 2004. *”Let them hear us”: Queering postsocialist Poland*, tekst wystąpienia na VII konferencji EASA w Wiedniu.

Binnie, Jon. 2004. *The globalization of sexuality*. London: Sage Publications.

Borowik, Irena. 2002. *The Roman Catholic Church in the process of democratic transformation: the case of Poland*, “Social Compas”, 49(2), p. 239-251.

Bujak, Jakub. 2003. *Wywiad z kibicem Cracovii*. Praca seminaryjna.

Bunzl, Matti. 2005. *Outing as performance/outing as resistance: A queer reading of Austrian (homo)sexualities*. W: J. Rebertson (red.), *Same-sex cultures and sexualities. An anthropological reader*. Malden, MA: Blackwell Publishing, p. 212-231.

Butler, Judith. 1993. *Bodies that matter: the discursive limits of sex*. London: Routledge.

CBOS. 2005a. *Akceptacja praw dla gejów i lesbijek i społeczny dystans wobec nich*.

Komunikat z badań.

2005b. *Prawo do publicznych manifestacji gejów i lesbijek*. Komunikat z badań.

Connel, Robert W. 1995. *Masculinities*. Santa Cruz: University of California Press.

Conrad, Kathryn. 2001. *Queer treasons: homosexuality and Irish national identity*, "Cultural Studies", 15(1), p. 124-137.

Czarnik, Szymon. 2004. *O zmaganiach z homofobią*, „Rzeczpospolita" 07.05.2004.

Edensor, Tim. 2002. *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, tłum. A. Sadza, Kraków: Wydawnictwo UJ.

Fabian, Johannes. 1983. *Time and the Other. How anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press.

Feixa Carles i Jeffrey S. Juris. 2000. *Football cultures*, "Social anthropology", 8(2), p. 203-208.

Gellner, Ernest. 1994. *Conditions of liberty. Civil society and its rivals*. London: Hamish Hamilton.

Gruszczyńska, Anna. 2004. *Kraków, europejskie miasto homofobów*. W: Z. Sypniewski, B. Warkocki (red.), *Homofobia po polsku*, p. 77-84. Warszawa: Sic!.

Giulianotti, Richard i Gary Armstrong, 2002. *Avenues of contestation. Football hooligans running and ruling urban spaces*, "Social Anthropology", 10(2), p. 211-238.

Handelman Don. 1990. *Models and Mirrors. Towards an anthropology of public events*. Cambridge: Cambridge University Press.

Harley, Andy. 2004. 'Polish LGBT group in Krakow seeks our help to end discrimination', www.ukgaynews.org.uk/Archive/2004042501.htm

Hayes, Jarrod. 2000. *Queer nations: marginal sexualities in the Maghreb*. Chicago: University of Chicago Press.

Herzfeld, Michael. 2004. *Antropologia. Praktykowanie teorii w kulturze i społeczeństwie,* tłum. M. M. Piechaczek, Kraków: Wydawnictwo UJ.

Jałowiecki, Bogdan. 2005. *Globalizacja, lokalność, tożsamość*. W: W. Wesołowski, J. Włodarek (red.), *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości. Polska, Europa, świat*. Warszawa: Scholar, p. 111-120.

Kochanowski, Jacek. 2004. *Fantazmat zróżnicowany. Socjologiczne studium przemian tożsamości gejów.* Kraków: Universitas.

Kula, Magdalena. 2004. *Randes-vous na Wawelu*, „Gazeta Wyborcza" 20.04.2004.

Kula, Magdalena i Jarosław Sidorowicz. 2005. *Między Bogiem a księgowym*, „Gazeta Wyborcza" 11.03.2005.

Kulick, Don. 2006. *Introduction: Can there be an anthropology of homophobia?*. W: D. Kulick (red.), *The anthropology of homophobia*. (w druku).

Leszkowicz, Paweł. 2004. *Przełamując hetero-matrix. Wojna seksualna w Polsce i kryzys praw człowieka*. W: Z. Sypniewski, B. Warkocki (red.), *Homofobia po polsku*, Warszawa: Sic!, p. 85-112.

Majka-Rostek, Dorota. 2002. *Mniejszość kulturowa w warunkach pluralizacji. Socjologiczna analiza sytuacji homoseksualistów polskich*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Marcus, George E. (ed.). 1999. *Critical anthropology now. Unexpected Context, shifting constituencies, changing agendas*, Santa Fe: School of American Research Press.

Mizielińska, Joanna. 2004. *(De)konstrukcje kobiecości. Podmiot feminizmu a problem wykluczenia*, Warszawa: Słowo/obraz/terytoria.

2005. *Polands meets queer theory*, in K. Slany et all (red.), *Homoseksualizm. Perspektywa interdyscyplinarna*, Kraków: Nomos, p. 111-130.

Nagel, Joanne. 1998. *Masculinity and nationalism: gender and sexuality in the making of na-*

tions, “Ethnic and Racial Studies”, 21(3), p. 242-269.

Nash, June. 2005. *Introduction: Social Movements and Global Processes*. W: J. Nash (red.), *Social movements. An anthropological reader*. Malden, MA: Blackwell Publishing, p. 1-26.

Sedgwick Kosofsky, Eve. 1990. *The epistemology of the closet*. Berkeley: University of California Press.

Seidman, Steven. 2004. *Contested knowledge. Social theory today*, 3rd ed., Malden, MA: Blackwell Publishing.

Shepherd, Jill. 1987. *Rank, gender, and homosexuality: Mombasa as a key to understanding sexual options*. W: P. Caplan (red.), *The cultural construction of sexuality*, London & New York: Tavistock Publications, p. 240-270.

Slany, Krystyna, Beata Kowalska i Marcin Śmietana (red.). 2005. *Homoseksualizm. Perspektywa interdyscyplinarna*. Kraków: Nomos.

Verkaaik, Oskar. 2003. *Fun and violence. Ethnocide and the effervescence of collective aggression*, “Social anthropology”, 11(1), p. 3-22.

Voxerbrant, Diana. 2004. *Tolerancja! Who would have thought tolerance could be so controversial* (film dokumentalny), Blackraw production. 2004 m. pirmiau minėtojo filmo medžiaga.

Załęcki, Paweł. 2001. *Między triumfalizmem a poczuciem zagrożenia. Kościół rzymskokatolicki w Polsce współczesnej w oczach swych przedstawicieli*. Kraków: Nomos.

Internetiniai puslapiai

www.tolerancja.gej.net
www.kampania.org.pl
http://niechnaszobacza.queers.pl
www.piotrskarga.pl
www.wszechpolacy.pl
www.cracovia.krakow.pl
www.ma.wszechpolacy.pl

- 9 -

REGISTRUOTA TOS PAČIOS LYTIES ASMENŲ PARTNERYSTĖ IR ANTRARŪŠIAI PILIEČIAI

Roman Kuhar

Paskutiniaisiais dešimtmečiais gėjų ir lesbiečių politiką Vakarų Europoje ir Šiaurės Amerikoje apibrėžė trys pagrindiniai politiniai diskursai: pastangos būti labiau matomiems, tokių pačių teisių, kokias turi heteroseksualai, įtvirtinimas ir kova dėl visateisės pilietybės (Klesse, 2004). Nuo devintojo dešimtmečio pabaigos vienas pagrindinių tikslų, įkūnijančių visus šiuos politinius diskursus, buvo įstatymų, kurie pripažintų gėjų ir lesbiečių partnerystes teisėtomis ir atitinkamai teisiškai reguliuotų tos pačios lyties asmenų šeimas, priėmimas. Skirtingos teisinės formos – registruotos ir neregistruotos partnerystės, gyvenimas kartu, pilietinės sąjungos ir net *de facto* santuokos – buvo pasirinktos šiose Europos šalyse[1]: Nyderlanduose (1979, 1998, 2001), Švedijoje (1988, 1994), Danijoje (1989), Norvegijoje (1993), Islandijoje (1996), Vengrijoje (1996), Prancūzijoje (1999), Belgijoje (2000, 2003), Vokietijoje (2000), Suomijoje (2001), Portugalijoje (2001), Austrijoje (2003), Kroatijoje (2003), Liuksemburge (2004), Didžiojoje Britanijoje (2004), Šveicarijoje (2004), Ispanijoje (2005), Čekijoje (2005) ir Slovėnijoje (2005).

Daugelyje šių šalių priimti įstatymai savo pavidalu įvairiais būdais tik priartėja prie santuokos įstatymo, ir tik Nyderlanduose, Ispanijoje, Belgijoje ir Didžiojoje Britanijoje (už Europos ribų – Kanadoje) šios dvi teisinės priemonės abiejose grupėse yra visiškai lygios teisių ir pareigų atžvilgiu.[2] Šia prasme esami įstatymai, reguliuojantys tos pačios lyties asmenų partnerystes, daugumoje šalių vis dar yra diskriminuojantys, nes dėl jų gėjų ir lesbiečių poros teisiškai atsiduria blogesnėje padėtyje nei heteroseksualų poros. Tarp registruotos tos pačios lyties asmenų partnerystės ir santuokos įstatymų galimi esminiai skirtumai, kaip matyti iš kroatiškojo akto, suteikiančio homoseksualioms poroms tik dvi iš 27 teisių, kurias susituokdamos įgyja heteroseksualios poros. Šiomis dviem teisėmis galima pasinaudoti tik nebegyvenant kartu, o tai reiškia, kad

Kroatijoje, pavyzdžiui, du gėjai pirma turi formaliai įregistruoti savo partnerystę, tada išsiskirti ir tik tuomet jie galės naudotis įstatymo suteiktomis teisėmis (šios teisės susiję su nuosavybės klausimais). Čia galima prisiminti labai atvirą Henning Bech (1992) komentarą apie pirmojo įstatymo dėl registruotų partneryščių priėmimą 1989 m. Danijoje, kur įvyko pirmoji pasaulyje *homoseksualų santuoka*; H. Bech tai laikė aktu, įtvirtinusiu ir sustiprinusiu homoseksualų, kaip antrarūšių piliečių, statusą, nes šiame akte nebuvo numatyta teisė į įvaikinimą ir bažnytinę santuoką.

Nors Danijoje minėtas įstatymas vėliau buvo pataisytas (tad pradinį aktą galima interpretuoti kaip pirmą žingsnį didesnės lygybės link), tai, kad dauguma šių įstatymų iš tikrųjų išlaiko homoseksualų, kaip antrarūšių piliečių, statusą, lieka faktas. Be to, atrodo, kad pagrindiniai gėjų ir lesbiečių judėjimai tuo visiškai patenkinti, nes kovodami dėl bent kokių nors teisių, jie dažnai nepastebi siūlomo įstatymo diskriminuojančio pobūdžio arba mano, kad darbas baigiasi priėmus įstatymą. Slovėnijoje įvykiai taip ir klostėsi; Darbo, šeimos ir socialinių reikalų ministerijos svarstymai įstatymui dėl registruotos tos pačios lyties asmenų partnerystės parengti 2001 m. prasidėjo pasiekus pradinį susitarimą su Slovėnijos gėjų ir lesbiečių organizacijomis, kad įstatymas neapims įsivaikinimo ir teisinės tos pačios lyties asmenų šeimų apsaugos klausimų. Todėl, kaip rašo Mencin (2005), teisės aktą pasiūliusi ministerija sutiko su kompromisu dar prieš tai, kai jo iš tikrųjų reikėjo (pavyzdžiui, tarp parlamento narių). Panašiai ir gėjų bei lesbiečių aktyvistai, prieštaraudami savo pačių tikslams, turėjo sutikti su *diskriminuojančiu* įstatymu, kad gautų bent kokias nors teises tos pačios lyties partneriams. Sprendimas buvo pavadintas politiškai pragmatišku (*Jei įstatymas apimtų teisę įsivaikinti, jo tikriausiai nepriimtų,* – sakė vienas aktyvistas), nors iš tiesų tai buvo pritarimas diskriminacijai.

Slovėnija buvo 18-oji šalis Europoje, į savo teisinę sistemą įvedusi tos pačios lyties asmenų partneryščių reguliavimą. Tuo pat metu Slovėnija buvo pirmoji šalis pasaulyje, kur toks įstatymas buvo priimtas konservatyvios dešiniosios vyriausybės. Šis faktas yra visų pirma didžiulis antausis Slovėnijos kairiosioms partijoms, kurios paprastai priima tokius teisės aktus kitose šalyse. Nuo Slovėnijos nepriklausomybės 1991 m. kairiosios politinės pakraipos atstovai deklaratyviai rėmė gėjų ir lesbiečių judėjimą, bet niekada nesukaupė pakankamai politinio pasiryžimo tokiam įstatymui priimti, nepaisant to, kad buvo valdžioje daugiau nei 12 metų.

Pirmąkart pataisa buvo inicijuota dar 1993 m. 1998 m. Darbo, šeimos ir socialinių reikalų ministerija parengė pirmąjį teisės akto projektą, bet jis niekada nebuvo svarstytas parlamente. 2003 m. ta pati ministerija parengė antrą projektą – palyginus su ankstesniais, šis buvo išsamiausias, nes siūlė visiškai sulyginti heteroseksualių ir homoseksualių porų teises, išskyrus teisę įsivaikinti. Projektas buvo netgi vieną (iš trijų) kartų svarstytas parlamente ir priimtas. Tuomet

Slovėnijoje įvyko 2004 m. rinkimai, kuriuose laimėjo dešiniosios jėgos ir pirmąkart per dvylika metų pakeitė kairiųjų vyriausybę. Nors iš pradžių jie skelbė nepriimsią tos pačios lyties asmenų partnerystės įstatymo, vėliau suprato, kad jo priėmimas jiems iš tiesų naudingas. Jie savo ruožtu parašė ir priėmė įstatymą (su ribotomis teisėmis ir pareigomis)[3]. Tokiu būdu dešiniosios jėgos ne tik laimėjo rinkimus, bet ir *laimėjo* minimo įstatymo atžvilgiu: Slovėnijos *europietiška žvaigždė* ryškiai švietė šalių, teisiškai reguliuojančių tos pačios lyties asmenų partnerystes, žemėlapyje ir iš tikrųjų tik nedaugelis abejoja dėl šios pataisos turinio. Homofobiškai visuomenės apklausų daugumai – kas antras Slovėnijos pilietis nenori turėti homoseksualaus kaimyno (Toš et al., 2002) – ši pataisa buvo naudinga, nes ji išlaikė santuoką *nepaliestą* ir dėl to simboliškai dar svarbesnę. Tačiau lesbietėms ir gėjams šis įstatymas reiškia tik tai, kad iki jį priimant jie buvo antrarūšiai piliečiai (nesant teisinio reguliavimo); įstatymą priėmus, jie ir toliau lieka antrarūšiais piliečiais, tik dabar šis faktas *de facto* įrašytas įstatyme. Bet visa tai nėra būdinga išskirtinai Slovėnijos politinei erdvei; atrodo, kad skirtingų partneryščių teisių ir simbolinių reikšmių klausimai yra debatų apie homoseksualią santuoką dėmesio centre visur, kur tokie debatai egzistuoja.

Šio teksto paskirtis – išryškinti diskusijos apie homoseksualias santuokas požiūrį, kurio Slovėnijoje visai nebuvo ir kas rodo, jog Slovėnijos politinė kairė, ypač radikali politinė kairė,[4] dingusi – taip pat ir gėjų bei lesbiečių judėjimo viduje. Debatuose apie homoseksualias santuokas visi pasisakė už įstatymą. Viešosios nuomonės apklausos laikraščiuose rodė, kad dauguma remia teisinį tos pačios lyties partneryščių pripažinimą, bet tik iki tam tikro laipsnio, neapimant įsivaikinimo. Galiausiai net politinė dešinė valdžioje atrado, kad ji palaiko partneryščių tarp tos pačios lyties partnerių teisinį reguliavimą. Visoje viešojoje diskusijoje šiuo klausimu nebuvo girdėti argumentų prieš homoseksualias santuokas, kuriuos pateikia gėjų ir lesbiečių bei *queer* (angl.) judėjimo pasaulyje radikali kairė. Vieninteliai balsai prieš rėmėsi iš religijos kylančiais argumentais dėl homoseksualumo nenatūralumo.

Tolesniame tekste nurodysiu pagrindinius *queer judėjimo* argumentus prieš homoseksualias santuokas ir tuo pačiu bandysiu parodyti, kad – priešingai queer argumentavimui – homoseksualų santuokos gali būti ganėtinai naikinančios ir kad politinė dešinė reikalą supranta geriau nei kairė (ir dėl to karštai priešinasi šiam įstatymui). Tas faktas, kad įstatymą dėl registruotos partnerystės Slovėnijoje priėmė dešiniųjų vyriausybė, mano argumentavimo nekeičia: *riboto* įstatymo priėmimas Slovėnijoje yra tas dalykas, kuris užkerta kelią naikinančiam homoseksualios santuokos potencialui. T.y. tokio įstatymo priėmimas veikia ne tik teisines ir socialines problemas, su kuriomis susiduria gėjų ir lesbiečių poros, bet šis teisės aktas taip pat turi svarbią simbolinę reikšmę.

Pavadinimo simbolizmas

Santuokos simbolizmas nepaprastai poliarizuoja debatus apie homoseksualią santuoką ir dėl to toks aistringas religinių bei panašių grupių pasipriešinimas, nes atrodo (bent jau taip teigia konservatyvusis polius), kad homoseksualios santuokos nuvertina heteroseksualių santuokų, kurios iš tiesų yra Vakarų civilizacijos pagrindas, reikšmę. Todėl, kaip atskleidžia Lehr (2003), mechanizmas, kuriuo santuoka buvo įdiegta įstatymų leidyboje, yra glaudžiai susijęs su pilietybės ir jos reguliavimo klausimais, su teisingų ir priimtinų lyčių vaidmenų bei normų ir teisingo seksualinio elgesio apibrėžimais. Pastarasis taip pat glaudžiai susijęs su krikščioniškuoju lytinių santykių draudimu iki vedybų. Lehr nuomone, būti susituokusiam dažnai reiškė būti civilizuotam, o nevedę/netekėjusios likdavo išorėje kaip nesugebantys sukurti ryšio visam gyvenimui. Heteronormatyvi visuomenė rėmėsi romantišku heteroseksualios santuokos ir monogamiškų heteroseksualių santykių įvaizdžiu, kuris darė įspūdį, jog savo prigimtimi yra aukštesnis nei alternatyvios gyvenimo kartu formos. Teisine prasme santuoka teikdavo svorio ir galimybę įgyti pilietybę – šiandien vedybos vis dar yra vienas iš svarbių kelių *įeiti į bendruomenę*. Įstatymas dėl homoseksualios santuokos visam tam meta iššūkį. Atrodo, tarsi būtų „tikrinami" giliausi heteronormatyvios visuomenės pamatai: ką reiškia būti vyru, ką reiškia būti moterimi, kokie kiekvienos lyties teisingi *vaidmenys*, koks santuokos ir tradicinės šeimos santykis, kokia santuokos reikšmė reprodukcijai, šeimos, tautos kaip tokios kūrimui? Warner (1999) ironiškai pastebi, kad daugelis visuomenių pasirengę gėjams ir lesbietėms suteikti visas arba beveik visas teises, kylančias iš santuokos, mainais už šį institutą, kuris tarsi būtų rezervuotas heteroseksualioms poroms, – kad santuoka nebūtų vadinama dviejų homoseksualų sąjunga.[5] Užuot laikę tai homoseksualų galutinio paklusimo jų (heteroseksualų) normoms ženklu, jie nori pasilaikyti santuoką sau, nes *jiems reikia kokios nors pranašumo žymės, kad ir kokios magiškos* (Warner, 1999: 82). Kai kas iš to daro išvadą, jog homoseksualams bus leista tuoktis tik tuomet, kai šis institutas praras savo privilegijuotą padėtį visuomenėje. Šis procesas matomas paskutiniuosius du dešimtmečius ir homoseksualios santuokos institutas galbūt yra vienas iš prie jo prisidedančių veiksnių.

Queer pozicijos kritika: argumentas prieš

Nors atrodo, kad registruotų partnerysčių klausimu yra platus konsensusas dėl *žingsnis po žingsnio* metodo – tokia šio įstatymo priėmimo istorija Europoje, kur, pavyzdžiui, Nyderlandai 1978 m. paskelbė pirmąjį aktą dėl gėjų ir lesbiečių gyvenimo kartu, o 2001 m. visiškai sulygino heteroseksualias ir homoseksualias santuokas – homoseksualios santuokos reiškia vieną iš esminių lūžio taškų

tarp politikos, pagrįstos žmogaus teisių ir lygybės principu (tapatybės politika), ir politikos, pabrėžiančios skirtumą (*Queer* politika). Homoseksualių santuokų rėmėjai savo argumentus formulavo žmogaus teisių ir lygybės užtikrinimo diskurso viduje, o opozicija paprastai kyla iš feministinės kritikos, nukreiptos į santuokos institutą, kaip represyvią socialinę instituciją, kurią dėl jos heteroseksistinių istorinių pamatų gėjai ir lesbietės turėtų stengtis atmesti, o ne į ją įsitraukti. Santuoka remiasi į patriarchalinę heteroseksualią matricą ir, steigiant homoseksualios santuokos institutą, ši matrica tik sustiprinama. Šios nuomonės šalininkai teigia, kad tokiu būdu gėjai ir lesbietės tik remia tą kultūros dalį, iš kurios kyla homofobija. Tai prielaida, kuria remiasi į pagrindinės gėjų ir lesbiečių judėjimo srovės kovą dėl tos pačios lyties asmenų partnerysčių apsaugos nukreipta *queer* kritika. Ją galima suskirstyti į tris argumentų prieš homoseksualią santuoką grupes: teisinių sprendimų nepakankamumas, normalizacijos ir respektabilumo problema bei naujų atskirčių kūrimo problema.

Teisinių sprendimų nepakankamumas

Pirmoji queer priekaištų esamos gėjų ir lesbiečių politikos, ypač teisinio tos pačios lyties asmenų partnerysčių reguliavimo atžvilgiu, grupė kyla iš supratimo, jog teisių, kylančių iš santuokos, pripažinimas nesukuria lygybės. Pavyzdžiui, teisės ištekėti suteikimas afroamerikietėms moterims mažai pakeitė jų socialinį statusą. Dar daugiau – heteroseksualios monogamijos normos, saugomos santuokos instituto, lieka potencialus homofobijos, seksizmo ir pan. šaltinis. Jei šios teisės suteikiamos gėjams ir lesbietėms, itin problematiška atrodo tai, kad registruotos partnerystės institutas paprastai neapima bent teisės įvaikinti, žinoma, ir kitų teisių ir pareigų, paprastai lydinčių santuoką. Bet ir tais atvejais, kai teisės ir pareigos sulyginamos – kaip Nyderlanduose – instituto išplėtimas tokiu būdu, siekiant įtraukti gėjus ir lesbietes, neturės esminės teigiamos įtakos, jei tuo pat metu visuomenėje nevyks pokyčiai, kurie leistų iš tikrųjų naudotis šiomis teisėmis. Teisiškai įmanomos gėjų ir lesbiečių santuokos neturi jokios reikšmės, jei gėjai ir lesbietės dėl įvairių priežasčių – tokių kaip visuomenės homofobiškumas – nedrįsta naudotis tomis teisėmis. Queer teoretikai mano, kad teisingumo ir laisvės neįmanoma užtikrinti be kultūrinių pokyčių ir neįveikus heteronormatyvumo kaip organizacinio (beveik) visų visuomenių principo. Rahman (1998) perspėja dėl dar vienos lygių teisių instituto problemos: legaliai įgyjamos lygios teisės pačios savaime dar nebūtinai kartu atneša ir moralinį pritarimą joms. Pavyzdžiui, Amerikoje (taip pat ir kitur) katalikiška dešinė sėkmingai reklamuoja mintį, kad gėjų ir lesbiečių teisės nėra žmogaus teisės, bet specialios teisės. Moralinis šių teisių pasmerkimas Amerikoje sąlygojo specialų įstatymą dėl šeimos apsaugos. Todėl queer teorijos kūrėjai mano, kad

reikia mesti iššūkį vyraujantiems moraliniams diskursams, o ne kaupti teisines pergales ir teisių išplėtimą „taip pat gėjams ir lesbietėms". Lehr (2003) teigia, kad homoseksualų teisė tuoktis nepakeis to fakto, kad visuomenė organizuota heteroseksualios šeimos pagrindu, kuri ir toliau represuos homoseksualumą. Boling (1996) prideda, kad gėjų ir lesbiečių politikos tikslas turi būti ne tik paprastas įtraukimas į esamas socialines institucijas, bet ir jų transformacija. Jos nuomone, šia prasme tapatybės politika neturi būti suprantama vien kaip politinis veiksmas, bet kaip politinio veiksmo priešistorė. Paprastas įtraukimas tik paslinktų ribas homoseksualių porų normalizavimo prasme: atsirastų nauji tolerancijos, reputacijos ir stigmatizacijos lygmenys tarp gerbiamų susituokusių gėjų porų ir likusių (*purvinų pederastų*). Stychin (1998: 200) taip pat perspėja, kad gėjų ir lesbiečių judėjimui labai pavojinga savo politiką grįsti pilietybės konceptu ir taip siekti gėjų ir lesbiečių teisių. Jis mano, kad, siekdami teisinių pergalių gėjai ir lesbietės gali įvesti naują idealą – respektabilumo idealą, kuris reiškia, kad gėjai ir lesbietės yra verti teisių, jei jie taip pat gerbiami. Kaip minėta, tai sukuria naują skirtį tarp priimtinų ir negerbiamų gėjų bei lesbiečių. Pirmieji yra verti pagarbos (ir teisių), antrieji – ne. Tai mus atveda prie antros argumentų prieš homoseksualią santuoką grupę.

Normalizavimas ir respektabilumas

Vienas labiausiai matomų amerikiečių aktyvistų ir akademikų iš konservatyvių respublikonų gretų, besidominčių gėjų klausimais, Andrew Sullivan (1997) mano, jog diskusija apie homoseksualias santuokas rodo, kad gėjams laikas suaugti ir peržengti *nemonogamiško seksualinio elgesio* neatsakingumą. Jo teigimu, santuoka homoseksualams nustatys moralines normas ir privers juos surimtėti (panašiai kaip seksistiniame santuokos vertinime moteris yra tai, kas vyrui padeda surimtėti). Jis skelbia, kad net jeigu daugiau nieko nenutiks, tik bus pripažintos homoseksualios santuokos, tai būtų devyniasdešimt procentų politinio darbo, kuris reikalingas gėjų ir lesbiečių lygybei sukurti. Pasak jo, tai vienintelė reforma, apie kurią verta diskutuoti. Panašiose *moralistinėse* argumentų už homoseksualias santuokas versijose, kaip jas aprašo Bech (1992), minima, kad formali lygybė tarp homoseksualų įtvirtins monogaminius santykius, nes jiems nebereikės susitikinėti tamsiose ir įtartinose vietose. Homoseksualūs partneriai bus įstatymu skatinami vienas su kitu elgtis atsakingai. *Moralistai* dažnai prideda, kad tokio pobūdžio įstatymas netgi padėtų sustabdyti AIDS plitimą.

Į A. Sullivan ir panašias (moralistines) interpretacijas atsako antroji queer prieštaravimų homoseksualioms santuokoms grupė. Warner (1999) nustatė, kad modernaus gėjų ir lesbiečių judėjimo pagrindinė srovė tapo homoseksualų gyvenimo normalizavimo priemone ir tai labiausiai pastebima iš gėjų ir lesbie-

čių santuokų pavyzdžio. Santuokos tampa *pavyzdinio gyvenimo* modeliu. Monogamiška viduriniosios klasės (susituokusi) gėjų pora yra homoseksualumo įvaizdis, kuris tampa respektabilus, padorus ir visuomenėje nustato naujas ribas arba iš naujo įtvirtina jau nustatytas. Tie, kas yra paribiuose, tarkim, kas praktikuoja nemonogamišką, *pramoginį* seksualumą, užsiima seksu viešose vietose, sadistiniu ar mazochistiniu seksu, transseksualai, interseksualai ir panašūs dar labiau marginalizuojami.

Būtent šiuo atveju normalizavimas paprastai reiškia *imitavimą*. Tai heteronormatyvumo imitavimas kaip būtina priimtinumo, gerbtinumo ir, atrodo, lygybės sąlyga. Visi žinome klasikinį atsakymą iš gatvės televizijos apklausose apie homoseksualumą. *Man jie nerūpi, jei nežygiuoja gatvės paraduose ir nelenda man į akis.* Imituodama heteroseksualias normas, gėjų ir lesbiečių bendruomenė tampa depolitizuota; tariamo įtraukimo sąskaita ji praranda kritikos aštrumą. Čia glūdi normalizacijos, dėl kurios perspėja queer homoseksualios santuokos analizė, baimė.

Įtikti daugumai – senas receptas, tvarkantis su stigmatizuota padėtimi, kurioje atsidūrę gėjai ir lesbietės, ir, atrodo, kad jis su kiekviena karta atgimsta. Tai tikėjimas, kad menama homofobiškų individų dauguma praregės tą akimirką, kai supras, kad gėjai ir lesbietės yra visiškai normalūs žmonės ir todėl nėra priežasčių juos laikyti grėsme. Vienas iš apklausos apie kasdienį gėjų ir lesbiečių gyvenimą Slovėnijoje respondentų (Švab and Kuhar, 2005), pavyzdžiui, dėstė, kad prieš žmonėms atskleidžiant savo homoseksualią orientaciją, jie pirma turi pamatyti tavo gerąją pusę ir iliustravo tai pirmojo įspūdžio pavyzdžiu: *Negerai, jei tai [homoseksualumas] yra pirmas dalykas, kurį jie apie tave sužino. Tai pirmasis įspūdis. Ar į pokalbį dėl darbo eisi nesiskutęs ir nevalyvas, ar rūpinsies atrodyti dailiai?* (Boštjan, 31)

Queer judėjimo atsakymas į normalizavimo klausimą yra perspėjimas – apie įvairius susitarimu pagrįstus lytinius bei intymius santykius ir jie visi nusipelno apsaugos ir pagarbos. Tai, į ką atkreipia dėmesį queer kritika ir kam atkakliai priešinasi queer aktyvizmas, yra bet kokie bandymai <…>*heteroseksualų kultūros normas paversti standartais, kuriais turėtų būti matuojamas queer gyvenimas. Ypač priešinamasi sampratai, kad valstybei turėtų būti leidžiama suteikti legitimumą vienai susitarimu pagrįsto sekso rūšiai, o kitoms – ne, arba pripažinti atsakomybę už vienų žmonių seksualumą, bet ne kitų* (Warner, 1999: 88).

Naujos atskirtys

Atsakomybės klausimai susiję su kita prieštaravimų santuokai grupe. Kaip teigia queer kritikai, santuoka yra tam tikra socialinė institucija, kuri, viena vertus, apdovanoja esančius viduje (susituokusius) ir, kita vertus, bando discipli-

nuoti liekančius išorėje. Kadangi santuoka yra tam tikra seksualumo ir intymių žmonių tarpusavio santykių socialinio reguliavimo forma, kaip jau parodėme, ji iš tikrųjų nubrėžia liniją tarp *gerų vaikinų* ir *purvinų pederastų* bei sukuria naujas atskirtis. Todėl atrodo absurdiška reikalauti socialinio teisingumo tiems, kurie nesusituokę. Gėjų ir lesbiečių vedybų šalininkų argumentas remiasi tuo, kad individui renkantis gyvenimo būdą – santuokoje ar be jos – svarbu, jog teisė tuoktis egzistuotų. Queer kritikai perspėja apie kitą, paslėptą šios argumentacijos dalį: liekantys nesusituokę yra socialiai atstumti bei stigmatizuoti, ir tai laikoma jų pačių kalte (nes jie nusprendė nesituokti). Jų atstūmimą sąlygoja gėjų ar bet kokios kitos santuokos egzistavimas. Kitais žodžiais tariant, atrodo, kad į gėjų ir lesbiečių judėjimo bei politikos užduotis neįeina kova prieš socialinę *purvinų pederastų* atskirtį.

> *Mintis, kad santuoka yra tiesiog pasirinkimas, teisė, kuria galima naudotis privačiai, be jokių pasekmių kitiems, žavi savo paprastumu. Daugeliui amerikiečių atrodo neįsivaizduojama, kad kas nors su tuo galėtų ginčytis. Ir tai jos sėkmės raktas, nes ji mus priverčia pamiršti principingos kritikos santuokos atžvilgiu queer politikoje istoriją. Tą patį galima pasakyti apie kitą dominuojantį argumentą už santuoką: tai tiesiog iš meilės* (Warner, 1999: 98).

Teisės į santuoką apsiribojimas tik heteroseksualiomis poromis reiškia diskriminacijos formą; socialine prasme tai visų, kurie renkasi kitus gyvenimo kartu būdus, stigmatizacijos šaltinis. Lygybė negali būti užtikrinta tiesiog išplečiant šį institutą ar aprėpiant gėjų bei lesbiečių poras, nes tai taip pat veikia nesusituokusius. Homoseksualios santuokos, tiesą sakant, tik išplečia žmonių, kuriuos galima apibrėžti kaip *susituokusius*, kontingentą, nors santykis tarp susituokusių ir nesusituokusiųjų nepakinta. Dalton (1991) teigia, kad čia glūdi paslėpta tokių teisių prigimtis – tarp tų, kurie turi teisę, ir tų, kurie jos neturi, visada yra riba, ir antrieji paliekami išorėje. Remiantis queer argumentu, kad įstatymo dėl homoseksualių santuokų priėmimas kai ką dar labiau stigmatizuos, rašo Daltonas, jokios teisės neturėtų būti plečiamos, nes visada kyla toks pavojus. Taigi sprendimas būtų teisių išplėtimas ir – tuo pat metu – pagarba tiems, kurie atsisako jomis naudotis.

Naikinantis homoseksualios santuokos pobūdis: argumentas už

Prieštaravimas homoseksualioms santuokoms, kaip naujos atskirties formai, yra svarbi *queer* analizės įžvalga modernaus gėjų ir lesbiečių judėjimo ir jo darbotvarkės atskirties politikos klausimais. Nepaisant visko, manau, kad *queer* kritika įtraukties į egzistuojančias institucijas (tokias kaip santuoka) procesą dažnai supranta kaip pernelyg statišką. Pati integracija arba santuokos išplėtimas,

įtraukiant gėjus ir lesbietes, nėra vien asimiliacijos į tam tikrą nesikeičiančią socialinę instituciją forma. Veikiau atvirkščiai. Integracijos faktas keičia ir pačią socialinę instituciją – susituokę gėjų ir lesbiečių poros *atneša* naujus santykius tarp santuokos partnerių, kurie paveiks tradicines su santuoka susijusias normas, ardys santuoką iš vidaus, taip pat palies ir monogamiją. *Queer* kritika dažnai pabrėžia monogamiją kaip mechanizmą, kuris *normalizuos* homoseksualus ir, kaip minėta anksčiau, sukurs prarają tarp gerbiamų gėjų porų, kurių santykiai monogamiški, ir *purvinų pederastų*, likusiųjų, besirenkančių kitus gyvenimo (kartu) būdus.

Atrodo, vienas didžiausių gėjų ir lesbiečių įleidimo į santuokos instituciją, istoriškai pagrįstą nelygiu galios pasiskirstymu tarp vyro ir žmonos, potencialas yra ir naujų, labiau egalitarinių, nuo lytinių vaidmenų ir iš jų kylančių lūkesčių išlaisvintų santykių sukūrimas. Pastarąjį dalyką savo grynojo santykio samprata iš dalies numatė Giddens (1992), kaip tokio santykio pavyzdį nurodantis lesbiečių santykius.[6]

Hunter (1991) savo argumentacijoje dėl minėto gėjų ir lesbiečių santuokų potencialo pateikia įdomią įžvalgą, lygindama homoseksualią ir skirtingų rasių santuoką, kuri irgi buvo ilgai draudžiama ir į kurią šnairuota. Rasė, rašo Hunter, yra biologinės ypatybės arba gamtos faktas, kuris taip pat egzistuoja ir kaip socialinė kategorija, kurioje įrašytos skirtingos reikšmės ir socialinės galios pasiskirstymas. Legalaus santuokos tarp kaukaziečio ir afroamerikiečio pasirinkimo atsiradimas pakeitė ne biologines rasės ypatybes, bet jos socialinį aspektą. Analogiškai galime sakyti, jog šiandien santuoka pagrįsta biologine gimties kategorija (priešingos gimties asmenys gali tuoktis vienas su kitu), bet gimtis turi socialinę kategoriją – lytį, kuri, aišku, apibrėžiama pagal lyčių vaidmenis. Santuoka iš tiesų remiasi lytimi ir su lytimi susijusiais vaidmenimis. Gėjų ir lesbiečių santuokos, Hunter nuomone, tiesiogiai nepakeis heteroseksualaus galios pasiskirstymo santuokoje, bet ilguoju laikotarpiu jos reiškia santuokos institucijos, pagrįstos lytimi, *ardymą*. Todėl gėjų ir lesbiečių vedybos gali būti lytimi nebeapibrėžiamos ir egalitariniais partnerių santykiais pagrįstos santuokos ženklas. Šiandien santuoka per *vyro* ir *žmonos* kategorijas visada atkuria galios santykius, pagrįstus lytimi ir faktiškai atspindinčius socialinius galios santykius tarp vyrų ir moterų. Gėjų ir lesbiečių santuokos, daro išvadą Hunter, iškelia svarbų klausimą, ką reiškia socialinės *vyro* ir *moters* kategorijos santuokoje, kuri nesiremia lyčių skirtumais.

Teisine prasme gėjų ir lesbiečių santuokų potencialas dekonstruoti lyčių santykius ir atimti jiems įprastus bruožus, kuriais istoriškai buvo pagrįstas santuokos, kaip socialinės institucijos, konstravimas, atsispindi teisės aktuose tų šalių, kurios nepriėmė naujo įstatymo, leidžiančio homoseksualias santuokas, bet *ištrynė* jau esamuose *lytiškumą*: pakeitė įstatymo straipsnį, kuris santuokos sudarymą numatė tik tarp dviejų priešingos lyties asmenų. Vis dėlto tokia prak-

tika įstatymui pataisyti yra veikiau išimtis nei taisyklė, tad *specialūs* įstatymai dėl gėjų ir lesbiečių santuokų – *ypatingi* ir dėl to, kad paprastai nesuteikia visų kitu atveju iš santuokos kylančių teisių ir pareigų – iš dalies išlaiko ir stiprina lytimi pažymėtą santuoką. Čia glūdi problemos esmė, kuri papildomai paaiškina ironišką Warner pastabą apie tai, kaip tradicinės santuokos šalininkai gina santuoką kaip terminą, kuris apibrėžia savitą santykį tarp vyro ir moters, jų nuomone, nepalyginamą su santykiu tarp dviejų vyrų ar moterų. Tiksliau tariant, homoseksuali santuoka lyties prasme pamina vieną pamatinių principų, kuriais pagrįsta civilizacija: santykis tarp vyro ir moters arba vyro ir žmonos.

Būtent dėl to negalime nepastebėti homoseksualios santuokos potencialo keisti kultūrinius ir politinius visuomenės įvaizdžius. Kaip gėjų ir lesbiečių prisipažinimai ir asmeninės intymios istorijos savyje turi politinio potencialo, taip ir homoseksuali santuoka bei šventiška jos ceremonija (ceremoninis tuoktuvių aktas) panašiai veikia tai, kokią visuomenė save mato. Tai kaip tik ir yra priežastis, kodėl Slovėnijos įstatyme dėl registruotos partnerystės nėra šventiškos ceremonijos. Valdančioji dešiniųjų koalicija slovėniškame akte dėl registruotos partnerystės panaikino bet kokį šventinį įvykio pobūdį (ceremonijos prasme) ir registruotos partnerystės sudarymą apribojo iki paprastos administracinės procedūros: formos pasirašymo prie langelio administracinio vieneto įstaigoje. Vienas vyriausybės atstovas gynė šį sprendimą teigdamas, kad reikia atsižvelgti į homoseksualus kaimo vietovėse, kurie nenori išsiskirti ir patekti į viešumą, ir kad ceremonialus partnerystės sudarymas vis tiek būtų galimas tik sostinėje Liublianoje. Tai atskleidė įdomų aspektą problemos, dėl kurios perspėja *queer* kritika: teisės pripažinimas be tikros galimybės ja naudotis (pavyzdžiui, dėl homofobiškos visuomenės) neatneša lygybės. Slovėnijos pasiūlyto sprendimo (jokios ceremonijos) bėda yra to sprendimo *būdas*. Vyriausybės atstovas iš tikrųjų pasakė, kad žmonės gėdijasi savo homoseksualumo ir mes galime jiems padėti, suteikdami jiems galimybę sudaryti partnerystę *slapta*, be viešų ceremonijų. Kadangi jie gėdijasi savo homoseksualumo, mes galime jiems dar labiau padėti – kad jie ir toliau gėdytųsi savo homoseksualumo. Bet už to slypi gilesnė priežastis, besislepianti įstatymų leidėjo sumišime priimant tokį įstatymą. Kiekvienas viešas pasirodymas – taip pat ir ceremonijos pavidalu, pavyzdžiui, Liublianos pilyje (populiarioje vestuvių vietoje) arba vestuvių salėse – turi politinio potencialo. Kaip intymios istorijos viešų prisipažinimų pavidalais keičia kultūrinius ir politinius visuomenės vaizdinius, panašiai ir ceremonijos daro įtaką tam, kokią visuomenė save mato. Taigi į homoseksualus žiūrima kaip į tuos, kurie *griauna* Vakarų kultūros pamatus. Vis dėlto, kaip remdamasis apklausa apie gėjų ir lesbiečių kasdienį gyvenimą Slovėnijoje daro išvadą Švab, simbolinės ir ideologinės tos pačios lyties asmenų partnerystės sudarymo reikšmės nėra tarp pirmųjų priežasčių, dėl kurių truputį daugiau nei 60% apklaustų gėjų ir lesbiečių nori susituokti.[7]

„Gėjai ir lesbietės nesituoktų dėl ideologinių priežasčių ar romantikos. Jie nepritaria ideologijos sąlygotiems teiginiams apie santuoką, kurie praeityje tiko heteroseksualioms šeimoms […] Tarp priežasčių registruoti partnerystę mūsų respondentai pabrėžė pragmatines, kurios nurodo į socialinio saugumo, gyvenamojo ploto klausimų, nuosavybės reguliavimo ir pan. svarbą“ (Švab, 2005: 148).

Trūkumai ir privalumai: queer politika vs. tapatybės politika

Nepaisant išankstinių nuostatų apie queer kritiką, aišku, kad šiandieninis gėjų ir lesbiečių judėjimas yra pernelyg susirūpinęs *teisinėmis pergalėmis*, o mes pamirštame tai, ką nurodo queer kritika: kad be platesnių socialinių pokyčių ir nekreipiant dėmesio į egzistuojančias kultūrines normas socialinio santuokos instituto išplėtimas, aprėpiant homoseksualus, neatneš lygybės. Santuoka pati savaime kuria naujas atskirtis, kurių negali kompensuoti potencialūs homoseksualios santuokos sąlygojami *poslinkiai* lygybės prasme. Dėl pastarojo dalyko politika, siekianti didesnės lygybės, turėtų susitelkti ties teisine gyvenimo kartu formų įvairovės apsauga, o ne rodyti prielankumą vienai iš jų – monogamiškai porai.

Pristatyta queer kritika pagrindinės gėjų ir lesbiečių politikos srovės atžvilgiu dėl homoseksualių santuokų sutampa su kita queer politika. Ji atmeta žmogaus teisių strategiją kaip politikos instrumentą ir vietoj jos siūlo, kaip sako Lehr (2003), karnavalo, transgresijos ir parodijos politiką. Todėl queer dekonstruoja ir decentralizuoja, kitaip ar naujai interpretuoja tam tikrus socialinius klausimus, dėl kurių, rodos, nusistovėjęs konsensusas (pvz., homoseksualios santuokos), bet ypač kuria antiasimiliacinę politiką. *Pirmutinis queer aktyvizmo tikslas – mesti iššūkį vyraujančiam normalumo suvokimui. Tokiu būdu norima ne nustatyti kitokį standartą, bet dekonstruoti diskursus, kuriančius* ***normalumą*** (Lehr, 2003: 326).

Todėl queer dažnai kritikuojami apsiribojantys vien diskursų dekonstrukcija ir tekstų analize. Jų tikslas yra *tik* peržengti, bet jie nekreipia dėmesio į valdžios institucijas ir nereikalauja struktūrinių pokyčių. Viena iš pagrindinių queer politikos problemų yra jų argumentų pavertimas politiniais įrankiais, konkrečia pozicija politinėje kovoje. Queer kritika dažnai lieka akademinėmis dekonstrukcijos ir transgresijos pratybomis, ir politika queer transgresijos prasme ypač įmanoma dideliuose miestuose, kur jau egzistuoja tam tikras tolerancijos heteronormatyvumo nepaisančiam seksualumui lygis. Queer politiką galima pavadinti Vakarų *miestų politika*, nes, pavyzdžiui, Egipte, kur 2001 m. 52 vyrai buvo teisiami už tariamą homoseksualumą, queer transgresija ir parodija negali būti toleruojama, nes žmonės, leidžiantys sau queer transgresiją, iš tikrųjų rizikuoja savo gyvybe. Tokiomis aplinkybėmis atrodo, kad kaip politinis jautrumas ir telkimas bei apeliavimas į tarptautinį žmogaus teisių instrumentą tapatybės

politika gali būti sėkmingesnė, jei apskritai gali. Panašu, kad queer kritika užduoda teisingus klausimus, bet jų politinės kovos strategijos nebūtinai pasiekia trokštamus tikslus. Transgresija nebūtinai suprantama taip, kaip ją suvokia queer grupė, o tai gali ją paversti tos grupės didžiausiu priešu.

Nors tapatybės politikos šalininkų kritika queer politikos atžvilgiu atrodo protinga ir teisėta, jie dažnai daro esminę klaidą: bando įsprausti queer į egzistuojančių politinių santykių, politinės kultūros bei priemonių ir netgi egzistuojančių socialinių struktūrų rėmus. Ir tai iš tiesų yra tie dalykai, kurių queer nepripažįsta; jų politikos tikslas yra nepasiduoti jiems, kaip rašo Tanja Rener (2001), priešintis visoms kategorijoms, laikomom savaime suprantamomis. Queer politika nėra nedemokratiška, bet ji visad vaikšto demokratijos ašmenimis. Ši politika yra radikali dėl to, kad nepritaria *politiniams kompromisams*. Todėl iš tikrųjų mums reikia ir vieno, ir kito: tapatybės politikos ir queer politikos kaip tapatybės politikos pataisos, kaip atsvaros, kaip *nešvarios sąžinės* paribyje, kuri nekompromisiškai rodo pirštu į tapatybės politiką, kai ji praranda aštrumą ir tampa pernelyg patraukli. Nes šis *patrauklus įvaizdis* kenkia tiems individams, kuriems apskritai *nepatinka patrauklaus įvaizdžio* turinys.

Pastabos

[1] Skaičius skliausteliuose reiškia įstatymo priėmimo metus. Jei nurodyti keli skaičiai, jie reiškia priėmimo ir pataisų seką. Atskirų aktų turinį žr.: http://www.ilga-europe.org/europe/issues/marriage_and_partnership/same_sex_marriage_and_partnership_country_by_country

[2] Nepaisant visko, tarp homoseksualios ir heteroseksualios santuokų yra kelios nedidelės išimtys. Žr. http://www.ilga-europe.org/m3/partnership%20rights%20Europe.htm

[3] Registruotos partnerystės įstatymas priimtas 2005 m. birželio 22 d. Įstatymas apima tik nuosavybės santykius, teisę/pareigą išlaikyti socialiai silpnesnį partnerį ir tam tikru mastu – paveldėjimo teises. Jis nesuteikia jokių teisių socialinio saugumo srityje (socialinio ir sveikatos draudimo, teisės į pensiją) ir juo partneriams nepripažįstamas artimiausių giminaičių statusas. Gėjų ir lesbiečių aktyvistai jau pateikė įstatymą svarstyti konstituciniam teismui, teigdami, jog jis nekonstitucinis. Savo nutarimą teismas turėtų paskelbti 2007 metais.

[4] Čia radikali kairė yra politinė pozicija, nepritarianti *politiniam kompromisui* klausimais, susijusiais su marginalizuotų ir mažumų grupių teisėmis. 2003 m. Darbo, šeimos ir socialinių reikalų ministerijoje parengto tos pačios lyties asmenų partnerystės įstatymo atžvilgiu *politinis kompromisas* buvo dėl įsivaikinimo ir tos pačios lyties asmenų šeimų klausimo, kurio įstatymas nesprendė, nes tai būtų pernelyg radikaliai paveikę, kaip manoma, konservatyvią Slovėnijos aplinką. Todėl radikali kairė nesutinka su daugumos diktatūra (arba – dar geriau – su diskriminuojančios politikos pateisinimu daugumos netolerancija). Radikali kairė priešinasi argumentui *kadangi dauguma nesutinka, gėjai ir lesbietės negali įsivaikinti vaiko.*

[5] Tai ypač galioja; kalbant apie Jungtines Amerikos Valstijas. Pagrindinis debatų dėl homoseksualių santuokų (ir tikrosios teisinės padėties) skirtumas Amerikoje ir Europoje yra tas, kad Ameri-

koje pabrėžiamas tokio teisės akto simbolinės reikšmės klausimas ir su juo susijęs judėjimas šeimai apginti (Clintonas ir Bushas pasirašė tokį įstatymą [„Santuokos apsaugos aktas"], kuris gina šeimą ir draudžia valstijose pripažinti homoseksualias santuokas, sudarytas kitose valstijose). Tuo tarpu Europoje laikomasi lyg ir pasyvios tolerancijos pozicijos, kuri pritaria tos pačios lyties asmenų santykių teisiniam pripažinimui, bet įvaikinimo klausimas lieka kontroversiškas. Amerikoje ši tema atsiduria antrajame plane; daug valstijų suteikia galimybę gėjų ir lesbiečių poroms (ar vienam kuriam iš tos pačios lyties partnerystės partnerių) įsivaikinti vaikus, bet tuo pačiu metu teisinis partnerystės tarp šių dviejų partnerių reguliavimas yra neįmanomas. Kitas reikšmingas veiksnys galėtų būti tai, kad Amerikoje yra daugiau vaikų, kuriuos reikia įvaikinti, nei tėvų, kurie norėtų įsivaikinti. Rasė čia taip pat svarbi; pagal 2001 m. duomenis buvo 50,000 afroamerikiečių vaikų, kurių niekas nenorėjo įvaikinti (cituota dokumentiniame filme „Daddy & Papa" (rež. Johnny Symons)). Tai taip pat ir vaikų grupė, iš kurios gėjų poros dažniausiai įsivaikina. Tokiu būdu kuriasi ne tik naujos šeimų bendruomenių formos (tos pačios lyties asmenų šeimos), bet ir nauji santykiai tarp tėvų ir vaikų, kurie peržengia rasės klausimus: turtingi baltaodžiai gėjai augina afroamerikiečius vaikus.

[6] Giddens (1992) kalba apie susiliejančią meilę, kuri, skirtingai nei romantiška meilė, yra nebūtinai monogamiška seksualinio uždarumo prasme. Ji priklauso nuo partnerių susitarimo, kaip bus suderinti jų seksualiniai santykiai, o seksualinis uždarumas svarbus tik tiek, kiek, partnerių manymu, jis svarbus išlaikyti susiliejančią meilę kaip partnerystės formą, kad emociniai mainai (*duoti* ir *imti*) būtų lygūs. Romantiškoje meilėje, kur monogamija buvo tarsi išorinė sąlyga, socialinė norma, kurios partneriai nekvestionavo, buvo priešingai. Vadinamieji *atviri santykiai*-yra susiliejančios meilės, kaip fenomeno, kuris, Giddens manymu, keičia XIX a. atsiradusį tradicinį romantiškos meilės konceptą, sudėtinė dalis.

[7] Tyrimas buvo atliktas, vykdant privačius interviu su 443 respondentai. Tyrimo rezultatus galima rasti knygoje: Alenka Švab ir Roman Kuhar (2005). The Unbearable Comfort of Privacy: Everyday Life of Gays and Lesbians. Ljubljana: Peace Institute, http://www.mirovni-institut.si/eng_html/publications/pdf/MI_gay_eng.pdf

Literatūra

Bech, Henning. 1992. Report from a Rotten State: 'Marriage' and 'Homosexuality' in 'Denmark'. In *Modern homosexualities: Fragments of Lesbian and Gay Experience*, ed. Ken Plummer, 134-147. London and New York: Routledge.

Boling, Patricia. 1996. Privacy and the Politics of Intimate life. Ithaca and London: Cornell University Press.

Dalton, Harlon. 19911. Reflections on the Lesbian and Gay Marriage Debate. *Law and Sexuality: A Review of Lesbian and Gay Legal Issues* 1(1), p. 1-8.

Giddens, Anthony. 1992. The Transformation of Intimacy (Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies). Cambridge: Polity Press.

Hunter, Nan. 1991. Marriage, Law and Gender: A Feminist Inquiry. *Law and Sexuality* 1(1): 9-30.

Klesse, Christina. 2004. Deconstructing political discourse, queering politics: on the structural limitations of the current state of sexual politics. Paper presented at Europe Without Homophobia, Wroclaw, May 24, 2004, unpublished.

Lehr, Valerie. 2003. Relationship Rights for a Queer Society: Why Gay Activism Needs to Move

Away from the Right to Marriage. In *Child, Family, State*, eds. Stephen Macedo and Iris Marion Young, 306-342. New York: New York University Press.

Mencin, Metka. 2005. Magični krog diskriminacije (Magiškasis diskriminacijos ratas). *Družboslovne razprave* 21(49-50), p. 175-186.

Rahman, Momin. 1998. Sexuality and rights: Problematising Lesbian and Gay Politics. In *Politics of Sexuality (Identity, Gender, Citizenship)*, eds. Tarrell Carver, and Veronique Mottier, 79-88. London: Routledge/ECPR Studies in European Political Science.

Rener, Tanja. 2001. Identitetne politike na univerzi (Tapatybės politika universitete). *Emzin* 11(1-2), p. 83-85.

Stychin, Carl. 1998. A Nation by Rights: National Cultures, Sexual Identity Politics and the Discourse of Rights. Philadelphia: Temple University Press.

Sullivan, Andrew, ed. 1997. Same-sex Marriages: Pro et con: A reader. New York: Vintage books.

Švab, Alenka and Roman Kuhar. 2005. The Unbearable Comfort of Privacy: Everyday Life of Gays and Lesbians. Ljubljana: Peace Institute, <http://www.mirovni-institut.si/eng_html/publications/pdf/MI_gay_eng.pdf> (Paskutinis prisijungimas 2007 m. balandžio 18 d.).

Švab, Alenka. 2005. Sprejeti med prijatelji, zavrnjeni v družbi: Istospolna partnerstva v Sloveniji (Priimtina tarp draugų, atmesta visuomenės: tos pačios lyties asmenų partnerystės Slovėnijoje). Družboslovne razprave 21 (49-50), p. 120-139.

Toš, Niko et al. 2002. Vrednote v prehodu III (Slovensko javno mnenje 1999-2002) (Besikeičiančios vertybės: Slovėnijos viešoji nuomonė 1999-2002). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, CJMMK.

- 10 -

VISADA KAŽKUR KITUR: HETERONORMATYVUMAS RENGIANT ŠVEDIJOS MOKYTOJUS

Eva Reimers

Dalyvaudami bendrame projekte, skirtame tirti homofobiją ir heteronormatyvumą skirtinguose kontekstuose, dažnai tarpusavyje kalbėdami sakydavome, kad pedagogika ir švietimas yra esminiai dalykai, jeigu mes tikrai norime užkirsti kelią diskriminacijai, kuri pagrįsta seksualine orientacija. Mokyklose mokiniai ne tik išmoksta faktus ir įgyja gebėjimus, jie taip pat išmoksta, kaip būti asmeniu. Tai ne tik šalutinis poveikis; vienas iš pagrindinių valstybinės mokyklos tikslų yra auklėti piliečius pagal konkrečios tautos normas ir vertybes. Todėl mokyklos yra akivaizdžiai normatyvinės institucijos. Tai yra vietos, kuriose vaikai ir paaugliai, tikimasi, išmoks ir perims teisėtas, priimtas ir puoselėjamas bendras visuomenės vertybes. Göran Linde'o žodžiais tariant: *Šiandien vargiai berastume nors vieną tautinės mokyklos visuotinio švietimo sistemą, kuri nebūtų grįsta ta pačia samprata apie mokyklas kaip priemonę puoselėti bendras vertybes, norint išlaikyti visuomenę* (Linde, 2003 p. 111).

Nors normos yra daugybę kartų pakartojamos, mokomos ir išmokstamos nesuskaitomoje daugybėje vietų (faktiškai visur), vis dėlto mokyklos išlieka tam tikra koncentruota normas kuriančia erdve. Heteroseksualios normos požiūriu mokykla yra, pavartojus Leena-Maija Rossi metaforą (2003), *heterofabrikas*, t.y. vieta, kur heteroseksuali norma yra ne tik paverčiama vyraujančia, bet taip pat ir vieninteliu natūraliu bei akivaizdžiu gyvenimo būdu. Tai viena iš kelių vietų, kurioje vaikams nurodomas heteroseksualus *gyvenimo scenarijus*.

Nors mokiniams mokytojai ir nėra vienintelis žinių šaltinis mokykloje, akivaizdu, kad jie yra svarbūs. Todėl mokytojų požiūris į lyties ir seksualinį tapatumą bei žinios apie tai yra svarbūs, kovojant su išankstiniu nusistatymu ir skinant kelią visuomenei, kurioje piliečiai gyvens laisvai ir dalyvaus įvairiame visuomenės gyvenime, nepaisant jų lytinio ar seksualinio tapatumo. Tad šis ty-

rimas susitelkia ties mokytojų rengimu Švedijoje. Švedijoje aiškus valstybinio švietimo tikslas yra auklėti demokratinius piliečius, kurie suvokia įvairovę ir yra tolerantiški išvaizdos, talentų, sugebėjimų, lyties, etniškumo, religijos ir seksualinės orientacijos deviacijoms. Nepaisant šios sampratos, kad mokyklos yra erdvė, kuri puoselėja toleranciją ir įvairovę, aš, dėstydama būsimiesiems mokytojams, supratau, kad labai neįprasta[1] būsimiesiems mokytojams, kurie identifikuoja save lesbietėmis, gėjais, biseksualais ar translyčiais asmenimis (LGBT), atverti savo seksualumą ar lyties tapatumą. Be to, studentai man taip pat papasakojo, kad praktikoje jie niekada nėra susidūrę su atvirais gėjais, lesbietėmis ar biseksualiais mokytojais/dėstytojais. Anot Lipkino (2002), ši situacija būdinga ne tik Švedijai. Nepaisant didelio kursų apie lesbietes ir gėjus skaičiaus keliuose Amerikos universitetuose, LGBT klausimų temos švietime, regis, visiškai nėra. Ši situacija privertė mane pasvarstyti, kaip Švedijos mokyklos ir netgi platesniu mastu institucijos, kurios rengia studentus tapti profesionaliais mokytojais, savo veikla sukuria seksualumo ir lyties normas. Kadangi Švedija dažnai yra pristatoma kaip šalis, kuri yra tolerantiška ir atvira lesbietėms, gėjams, biseksualams ir translyčiams žmonėms, dar įdomiau pasidarė pažvelgti ir kritiškai ištirti, kokiu būdu heteroseksuali norma yra pakartojama ir užtikrinama mokytojų ugdyme. Kaip mes rengiame savo būsimuosius mokytojus susikauti su diskriminacija ir priekabiavimu, kuri gali kilti dėl seksualinės orientacijos?

Apie kontekstą

Oficiali Švedijos pozicija į lyties ir seksualinę orientaciją yra gana aiški. Nelegalu diskriminuoti dėl seksualinio tapatumo darbuotojus, studentus aukštojoje mokykloje ir mokinius privalomojo ugdymo įstaigose. Be to, yra priimti įstatymai, draudžiantys kurstyti neapykantą, nukreiptą prieš seksualinę orientaciją. Tos pačios lyties poros gali sudaryti įstatymu pripažįstamas šeimynines partnerystes, ir joms leidžiama įsivaikinti vaikus; o prievarta prieš lesbietes, gėjus, biseksualus ir translyčius žmones yra pripažįstama kaip *neapykantos nusikaltimas*, ir todėl už jį numatomos tam tikros sankcijos. Vienas iš Švedijos ombudsmenų *HomO* paskirtas būti atsakingu už teisių, grįstų seksualine orientacija, priežiūrą. Žiniasklaidoje pasirodo lesbietės, o gėjai dar dažniau, – rašytojai, menininkai ir dainininkai, bet taip pat ir politikai bei žurnalistai. Visi šie veiksniai galėtų rodyti, kad Švedija yra rojus LGBT žmonėms; kad tai yra šalis, kurioje homofobija, o ne homoseksualumas yra laikomas probleminiu nukrypimu, ir todėl čia nėra problemos identifikuotis lesbiete, gėjumi, biseksualu ar translyčiu.

Ši oficiali tolerancijos, laisvės ir atvirumo norma taip pat galioja švietimo ir mokslo sričiai. Tautinės valstybinio mokymo programos pradžioje išdėstomas bendrų vertybių rinkinys, *Fundamentalios mokyklos vertybės ir užduotys*, – tai

viso mokymo ir visų kitų veiklų Švedijos mokyklose pagrindas. Bendras Švedijos mokyklų tikslas yra auklėti mokinius perimti šias vertybes. Svarbiausia vertybė yra *demokratija*, kuri aiškinama kaip:

- Žmogaus gyvybės neliečiamumas
- Individuali laisvė ir integralumas
- Vienoda visų žmonių vertė
- Moterų ir vyrų lygybė
- Solidarumas su silpnaisiais ir pažeidžiamaisiais (Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94, p. 3)

Į visas šias formuluotes galima žiūrėti kaip į taip vadinamas *plūduriuojančius signifikantus* (Laclau ir Mouffe, 1985), t.y. sąvokas, pripildytos reikšmių, kadangi skirtinguose kontekstuose joms suteikiamos skirtingos reikšmės. Švedijos mokyklose ir mokytojų ugdyme šios vertybės dažnai yra panaudojamos susiduriant su rasizmo, priekabiavimo, lyčių lygybės ir seksualinės orientacijos klausimais.

Kai kiti veikėjai nurodo šias vertybes norėdami argumentuoti poreikį kelti suvokimą apie seksualinę orientaciją, jie remiasi tokiais fragmentais: *Su ksenofobija ir netolerancija reikia kautis, pasitelkus žinias, atvirą diskusiją ir veiksmingas priemones…suprasti vertybes, kurios sutinkamos kultūrinėje įvairovėje* (Lpo 94 p. 3), ir kitais fragmentais, kurie pabrėžia kiekvieno asmens teisę tobulėti pagal savo unikalų individualumą, arba ištraukomis, kurios pabrėžia, kad nė vienas mokinys neturėtų būti diskriminacijos, užgauliojimo ar priekabiavimo objektu. Tai reiškia, kad kai LGBT perspektyvos yra motyvuojamos viena ar keliomis iš šių vertybių, dėmesys yra sutelkiamas ne į heteroseksulią normą, bet į nukrypimus nuo šios normos, ir į problemas, kurių galima tikėtis kilsiant dėl šių deviacijų. Tai paverčiama tolerancijos diskursu, pagristu normalios ir neproblеminės daugumos, kuri skatinama toleruoti nukrypstantį *kitą*, samprata. Toks seksualinės orientacijos rėminimo būdas palaiko dominuojančio ir privilegijuoto heteroseksualumo galią. Tačiau šiame fundamentalių vertybių ir užduočių sąraše yra ir kitas fragmentas, į kurį taip pat reikėtų žiūrėti kaip į instrukciją Švedijos mokykloms. Tai tekstas apie lyčių lygybę ir lyčių vaidmenis. Jame teigiama: *Mokykla yra atsakinga už tradicinių lyties vaidmenų neutralizavimą ir todėl ji privalo suteikti mokiniams galimybę tobulinti savo sugebėjimus ir interesus, neatsižvelgiant į jų seksualinę orientaciją* (Lpo 94 p. 4). Ši ištrauka liepia mokytojams sunaikinti stereotipines sampratas apie lytį, o kadangi lyties identitetas persikerta su seksualinės orientacijos sampratomis, ši ištrauka taip pat priverčia klausti, kodėl ir kaip taip vadinami tradiciniai lyčių vaidmenys nurodo, kad vyrai turėtų geisti moterų, o moterys turėtų geisti vyrų.

Iš viso to, kas buvo pasakyta, gali pasirodyti akivaizdu, kad Švedijos mokyklose būti gėjumi, lesbiete, biseksualu ar translyčiu neturėtų būti problema nei mokiniams nei mokytojams. Tačiau, kaip jau buvo minėta, mokytojų ugdymas

ir mokyklos daugeliu atveju, regis, yra išskirtinai heteroseksualios erdvės. Tai gali būti suprantama prisiminus Adrienne Rich (1993) posakį, kaip *privalomas heteroseksulumas* (*compulsory heterosexuality*). Rich vartojo šią sampratą specialiai pademonstruoti, kaip lesbianizmas buvo padarytas nematomu beveik visoje visuomenėje, įskaitant akademinį pasaulį ir feminizmą. Privalomo heteroseksualumo samprata tampa puikia metafora tam, kaip privalomame ugdyme yra primetamas heteroseksualumas. Rich išryškina heteroseksualumą greičiau kaip politinę instituciją, bet ne kaip natūralią ar universalią, ir parodo, kaip visuomenė primeta vieną specifinį intymių santykių raiškos būdą kitų sąskaita.

Mokyklos nėra išimtys iš įvade minėto teiginio, kad visą mūsų visuomenę perskverbia heteroseksuali norma. Netgi tokie tolerancijos diskursai, kaip *Fundamentalios mokyklos vertybės ir užduotys*, yra artikuliuojami heteronormatyvumo rėmuose. Šis heteronormatyvumas yra taip giliai suvokiamas kaip savaime suprantamas ir toks viską apimantis, kad jis paverčiamas beveik nematomu. Atvejis, kai negali matyti miško dėl medžių. Heteronormayvumas yra visur; jis priimamas kaip savaime suprantamas ir laikomas savaime akivaizdžiu. Tačiau tai nereiškia, kad neįmanoma imti suvokti jo egzistavimo ir pasekmių. Tad mano tikslas yra parodyti, kaip heteroseksuali norma egzistuoja, bet taip pat kaip galima ją ginčyti ir sunaikinti ugdant mokytojus Švedijos koledže.

Nedaug yra atlikta tyrimų apie tai, kaip mokytojų ugdymo programos kalba apie seksualinės orientacijos klausimus. Tačiau tos studijos, kurios buvo atliktos, parodo, kad heteroseksualios normos hegemonija rengiant mokytojus nėra vien tik Švedijai būdingas reiškinys. Pavyzdžiui, Rita M. Kissen (2002) tvirtina, kad JAV mokytojų švietime nedaug buvo nuveikta, siekiant praplėsti būsimųjų mokytojų žinias ir požiūrį apie LGBT klausimus (p. 2). Šį teiginį patvirtino Gary Shervino ir Todd Jenningso studija (2006), kurioje jie apžvelgė 77 mokytojų rengimo programas septyniose valstijose ir įsitikino, kad 40% programų neužsimena apie seksualinę orientaciją kaip apie vieną iš įvairovės temų. Shervinas ir Jenningsas padarė išvadą, kad turbūt viduriniojo mokslo mokytojų programos pasyviai palaiko homofobinę ir heteroseksistinę mokyklos kultūrą, praleisdamos temas, susijusias su seksualine orientacija. Jie taip pat atrado, kad ten, kur šia tema buvo kalbama, dėmesys buvo sutelktas į riziką bei į homoseksualumą kaip nukrypimą ir problemą. Mano manymu, labai tikėtina, kad panaši tendencija yra daugelyje Europos vietų: ši tema arba visiškai ignoruojama, arba, jeigu apie tai kalbama, tai dėmesys kreipiamas į riziką.

Toliau pereisiu prie to, kaip heteroseksuali norma yra priimama lyg savaime suprantamas dalykas ir daug kartų, bet ir patikrinama konkrečiose situacijose rengiant mokytojus Švedijos koledže. Mano stebėjimai buvo atlikti kurso *Susikirtimai ir kultūrinė įvairovė* metu ir per teminės dienos praktikumą, kurį surengė Equal projektas *Beneath the Surface (*Po paviršiumi*, šved.* Under Ytan). Savo stebėjimus ir analizę suprantu kaip „atvejus", kurie iliustruoja kaip normos yra

daug kartų kartojamos ir sunaikinamos. Kadangi pavyzdžių labai mažai, neįmanoma apibendrintai šių rezultatų taikyti visoms 26 Švedijos mokytojų rengimo programoms. Tačiau mano rezultatai gali būti ir kitų mokytojų rengimo programų iliustracija. Visas mokytojų rengimas Švedijoje yra pagrįstas tais pačiais vyriausybės statutais, ir visos programos siekia paruošti savo studentus dirbti mokyklose, kurios grindžia savo darbą prieš tai minėtomis *Fundamentaliosiomis mokyklos vertybėmis ir užduotimis.* Labai panašu, kad panašios sampratos apie mokytojo/s vaidmenį ir jo/jos užduotis bus pakartotos visose 26 mokytojų ugdymo programose.

Ne čia, ne aš – *problema* yra kažkur kitur

Mano stebėjimai atskleidė dvi svarbias tendencijas. Pirma, studentai patalpino ir LGBT žmones, ir opoziciją tokiems žmonėms kažkur kitur, už auditorijos sienų. Antra, jie pakartotinai iškeldavo imigrantus į priekį kaip pagrindinę kliūtį, trukdančią pripažinti neheteroseksualius seksualumus.

Kaip jau buvo minėta, Švedijoje "politiškai teisinga" yra tvirtinti, kad reikia suteikti lesbietėms, gėjams, biseksualams ir translyčiams žmonėms tas pačias teises ir galimybes, kokios yra suteiktos tiems, kurie identifikuoja save heteroseksualais. Kai aš pristačiau savo studiją universitete norėdama gauti leidimą atlikti lauko tyrimus, visi pašnekovai sutiko, kad tai – svarbi ir aktuali tema, apie kurią reikia kalbėti. Tuo pat metu jie tvirtino, kad tai yra sudėtingi klausimai, kurie gali sukelti problemas. Šis daug kartų pakartotas teiginys, kad dalykas aktualus ir kad yra rizika sukelti problemas ir pasipriešinimą, buvo pakartotas ir man stebint kursą *Susikirtimai ir kultūrinė įvairovė* bei teminės dienos praktikumą, kurio pavadinimas buvo *Kliūtys, galimybės ir poreikiai integruoti LGBT perspektyvas mokyklose ir rengiant mokytojus*.

Mokyklos, kaip heteroseksualios erdvės, apsaugojimas

Kai studentai per seminarus aptarinėjo privalomo mokslo strategijas, mokant mokinius būti tolerantiškais ir atvirais LGBT žmonių atžvilgiu, diskusija buvo grįsta dvejomis prielaidomis. Pirma, kad mokyklos privalo skatinti toleranciją ir atvirumą LGBT žmonių atžvilgiu, t.y., kad tokia tolerancija yra geras dalykas. Antroji prielaida buvo apie tai, kad visi seminaro dalyviai yra heteroseksualūs; nesitikėta, kad seminare dalyvauja žmonės, identifikuojantys save lesbietėmis, gėjais, biseksualais ar translyčiais. Apie LGBT žmones buvo kalbama taip, tarsi būtų savaime suprantama, kad jie yra kažkur kitur.

Be to, kai kurios studentų pasiūlytos strategijos parodė, kad jie laiko mokyk-

las heteroseksualiomis erdvėmis. Pavyzdžiui, seminare buvo bendrai sutarta, kad vienas iš geriausių būdų padaryti mokinius tolerantiškesnius ir atviresnius skirtingoms seksualinio ir lyties identiteto formoms – tai susisiekti su *Gėjų ir lesbiečių lyga* ir pakviesti jų atstovą padaryti pranešimą apie tai, ką reiškia būti LGBT. Keli studentai tvirtino, kad taip mokiniai pamatytų ir suprastų, kad lesbietės, gėjai, biseksualai ir translyčiai žmonės yra paprasti žmonės, kad jie yra *tokie pat kaip visi kiti*. Ši strategija ir argumentacija dar kartą pakartojo ir primetė heteroseksualią normą keliais skirtingais būdais. Pirma, ši strategija buvo grindžiama prielaida, kad mokykla yra heteroseksuali erdvė; norint įgyti patirties LGBT klausimais mokiniams būtina pakviesti LGBT žmones į mokyklą. Todėl tai tapo strategija, kuri lesbietes, gėjus ir biseksualius mokinius bei mokytojus padarė nematomais; akivaizdu, kad teiginys – LGBT žmonės yra *tokie patys kaip visi kiti* – nepavertė jų pakankamai paprastais, kad būtų galima juos rasti tarp mokinių ir mokytojų. Antra, šis požiūris konstravo LGBT žmones kaip *neįprastus*, tarsi seksualinė orientacija pavertė individus kitos rūšies asmenimis, palyginus su heteroseksualais. Tokiu būdu lesbietės, gėjai, biseksualai ir translyčiai žmonės buvo paversti nematomais ne tik kasdieniame mokyklos gyvenime, bet ir visuomenėje apskritai. Trečia, ši strategija rėmėsi samprata apie bendrą identitetą, bendrą visoms lesbietėms, gėjams, biseksualiems ir translyčiams žmonėms; buvo manoma, kad vienas ar du svečiai iš *Gėjų ir lesbiečių lygos* sugebės reprezentuoti visus LGBT žmones. Ketvirta, mintis leisti mokiniams išvysti, kad *jie* yra *tokie patys kaip ir visi,* numano vieną seksualumo formą, kuriai teikiama pirmenybė, t.y. tokią, kuri derinasi su heteroseksualumu ir kitomis normomis, kurių suvokimas yra normalumo ženklas. Tokia argumentavimo kryptis stengiasi tyčia sumažinti iki minimumo svarbų faktą, kad LGBT žmonės iš tiesų abejoja normalumo sampratomis ir jas ginčija. Galiausiai, strategija pakviesti LGBT žmones, kaip seksualinės deviacijos *ekspertus,* paslepia normų, susijusių su lyties ir seksualiniu identitetu, nepastovumą bei atvirumą. Ne tik tie, kurie identifikuoja save kaip LGBT, yra paveikti heteroseksualios normos; nesvarbu, kaip mes identifikuojame save ar esame identifikuojami kitų, lyties ir seksualinės orientacijos atžvilgiu mes visi esame reguliuojami ir paveikti heteroseksualios normos, kuri pasako mums, kada mes priartėjame prie ribų to, kas laikoma *normaliu,* peržengimo. Jokia moteris nėra niekada absoliučiai sėkmingai atlikusi *heteroseksualios moters* vaidmens, ir nė vienas vyras niekada nėra visiškai sėkmingai atlikęs *heteroseksualaus vyro* vaidmens (Butler, 1990/1999, 1993). Todėl šių ribų transgresiją patiria ne vien tik tie, kurie save identifikuoja lesbietėmis, gėjais, biseksualais ar translyčiais. Tai, kaip mus tyrinėja ir reguliuoja heteroseksuali norma, yra bendra mūsų visų patirtis.

Tolerancijos samprata žavi, tačiau žmonės tampa ramūs ir savimi patenkintais, kai mato save kaip tolerantiškus toms grupėms žmonių, kurie yra kažkaip apgailėtini ar abejotini. Kitų toleravimas niekada neduoda kokių nors pokyčių,

ir štai kodėl, kaip Arthur Lipkinas yra pasakęs, *neužteks vien tik gerai apgalvotų tolerancijos ekshumacijų, norint parengti mokytojus susidūrimui su lgbt temomis, mokiniais ir šeimomis.* (Lipkin 2002 p. 17). Tolerancija yra būdas stabilizuoti skirtumą tarp to, kas suprantama kaip normali ir neprobleminė dauguma ir deviacinė mažuma. Tai būdas teigti *aš sutinku, kad tu esi keistas* neabejodamas ta pozicija, iš kurios šis teiginys padarytas. Nors LGBT žmonės yra priimami, jie lieka užtikrintai *kitais*, dominuojančia pozicija niekada nėra abejojama ir ji neginčijama. Ši pozicija turi išvirkščią pusę. Švedijos mokyklose mokytojų struktūra, kaip akivaizdžiai tolerantiška, gerbianti ir atvira lygių teisių vardan nepaisant seksualumo, buvo supriešinta su netolerantiška, su tais, kurie laikomi siauro mąstymo, pasenę ir homofobiški. Šie individai ar socialinės grupės buvo laikomi problemomis, kovojant už kiekvieno lygias teises ir galimybes.

Jeigu studentai šio kurso metu būtų daugiau žinoję apie heteroseksualią normą kaip *privalomąjį heteroseksualumą* – normą, kuri yra primetama ir sukonstruojama, o ne savaime akivaizdi ir natūrali, ši strategija pasikviesti *Gėjų ir Lesbiečių lygą* į mokyklą tikriausiai nebūtų buvus jų pagrindinė ir vienintelė priemonė išmokyti mokinius daugiau apie LGBT dalykus. Užuot susitelkę ties žmonėmis ir tapatybėmis kaip deviacijomis, jie būtų pasiūlę priemonių, pagrįstų tais būdais, kuriais žmonės ir veikla yra paverčiami deviacijomis; tai yra kaip heteroseksuali norma yra pakartotinai primetama ir padaroma "natūrali", ir kaip ji riboja ir reguliuoja kiekvieną mūsų taip, kad tampame mažiau laisvi.

Siūlydami pakviesti atstovus iš *Gėjų ir lesbiečių lygos*, studentai kalbėjo iš pozicijos, kur tolerancija buvo priimta kaip savaime suprantamas dalykas. Šie seminarai vyko tuose rėmuose, kurie konstravo būsimąjį mokytoją kaip *fundamentalių mokyklos vertybių ir užduočių* nešėją ir šalininką, ir todėl taip pat kaip kažką, kuris pritaria lyčių lygybei ir tolerancijai LGBT žmonėms. Viename seminare studentai buvo priversti suvokti, kad tolerancija nėra nedviprasmiškai/neabejotinai teigiama pozicija. Jiems buvo liepta atlikti pratimą, kuriame kiekvienas poros narys paeiliui garsiai pareiškia, kad jis toleruoja kito asmens išvaizdą ar pasirinkimus.[2] Po pratimo vykusioje diskusijoje visi studentai stebėjosi suvokę, kad būti toleruojamu yra žeminantis įžeidimas, būdas būti pažemintu. Jie taip pat sakė, kad toleruodami arbitraliai pasirinktus kito aspektus suvokė, jog toleruoti reiškia parodyti galią. Nors šis pratimas įžiebė diskusiją apie *toleranciją* kaip probleminę sampratą ir veiklą, jis vis tiek neprivertė studentus suabejoti tuo, kaip jie prieš tai konstravo heteroseksualumą kaip normą, o LGBT žmones kaip deviantus. *Tolerancijos* sąvoka buvo pakeista *pagarbos* sąvoka, bet neklausiant, kodėl tam tikra veikla laikoma normalesne ar labiau nukrypusia negu kitos. Tai vis dar buvo *mūsų*, turint galvoje heteroseksualią daugumą, reikalas gerbti *juos*, turint galvoje LGBT mažumą.

Ši *mes ir jie* pozicija pasireiškė dar vienu būdu. Mokytojų struktūra Švedijos mokyklose, kaip akivaizdžiai tolerantiška, pagarbi, atvira ir pritarianti lygioms

teisėms nepaisant seksualumo, buvo priešinama netolerantiškam kitam, tiems, kurie laikomi riboto intelekto, atgyvenę ir homofobiški. Šie individai ar socialinės grupės buvo laikomi kliūtimis kovojant už kiekvieno žmogaus lygias teises ir galimybes kiekvienam.

Netolerantiškas kitas

Kevin K. Kumashiro (2001) tvirtina, kad norint suteikti prasmę priespaudai ir tapatumui, reikalinga susikryžiuojanti perspektyva. Knygoje *Nerimą keliančios rasės ir seksualumo sankirtos* (*Troubling Intersections of Race and Sexuality) (ibid.)* Kumashiro kartu pateikia pavyzdžius, kaip dėl rasės sampratų kyla sunkumų seksualinės orientacijos sampratoms, ir atvirkščiai. LGBT asmenys, kurie yra lotynų amerikiečiai, juodaodžiai, azijiečiai ir Amerikos indėnai, skirtingai abejoja vyraujančia samprata, kad LGBT asmenys kaip baltaodžiai, viduriniosios klasės ir krikščionys skirtingai paverčia šią sampratą neabejotina. Normos ir sampratos apie seksualinę orientaciją persikryžiuoja ir sąveikauja su sampratomis apie rasę, etniškumą ir kultūrą.

Ši skirtingų normų sankirta buvo pastebima, kai studentai buvo linkę patalpinti *problemą* kažkur kitur, paversdami homofobiją kultūros dalyku. Ir seminaruose, ir teminės dienos praktikume dažnai pasitaikiusi strategija buvo išskirti imigrantus kaip trukdį pradėti diskusiją LGBT klausimais. Toliau pateikiami mano stebėjimai, kurie buvo atlikti studentų teminės dienos praktikumo metu. Ta diena prasidėjo nuo įvado, pristatančio temą kaip *Fundamentalių mokyklos vertybių ir užduočių* dalį. Toliau buvo skaitoma paskaita apie seksualinio tapatumo sampratą, kurios tikslas buvo suteikti studentams supratimą apie tai, kaip yra linkstama marginalizuoti ir diskriminuoti lesbietes, gėjus, biseksualus ir translyčius žmones. Vėliau studentai buvo suskirstyti į grupes tam, kad aptartų *Kliūtis ir problemas, kalbant apie LGBT klausimus mokykloje ir rengiant mokytojus*. Toje grupėje, kurioje dalyvavau pati, visi sutiko, kad seksualinės orientacijos klausimai yra visada sudėtingi, ir kad jie tampa dar sudėtingesni, kai kultūra yra taip pat įtraukiama.

Viena studentė, kurios tėvai atvyko į Švediją iš Sirijos, tvirtino, kad šis klausimas sukelia daugiau iššūkių mokytojui, kuris kilęs ne iš Švedijos. Kaip specifinės kultūrinės ar etninės/religinės grupės narė ji rizikavo būti suprasta kaip dezertyrė, jeigu imtų kalbėti apie seksualinės orientacijos klausimus. Jos nerimas rėmėsi samprata, kad jos kultūrinis palikimas yra priešingas Švedijos normoms, kur homofobija suvokiama kaip nešvediška, o tolerancija kaip švediška. Tačiau buvo aišku, kad tai pabrėždama ji buvo taip vadinamos švediškos pozicijos, teigiančios, kad visiškai gerai būti gėjumi, pusėje. Nors nenoriu paneigti sunkumų, kuriuos ji pateikė, vis dėlto manau, kad gyvybiškai svarbu yra pabrėžti tai, jog

ji pati paliudijo, kad dalykai yra daug labiau nevienareikšmiški, negu ji juos pateikė. Ji identifikavosi sire ir tuo pat metu išreiškė pritarimą ir lyčių lygybei, ir LGBT žmonėms, tuo įrodydama, kad galima sujungti šias dvi pozicijas. Tą patį galima pasakyti ir apie kitą sirų kilmės studentę, kuri parėmė pirmosios studentės nuomonę, papasakodama kaip vienas jos pažįstamas jaunas siras sulaukė pasipriešinimo ir buvo atskirtas nuo giminaičių bei vietinės sirų bendruomenės, kai viešai atskleidė, kad yra gėjus. Nors ši studentė aiškiai kalbėjo iš sirų bendruomenės narės pozicijos, tuo pat metu ji pasmerkė tai, kaip buvo elgiamasi su šiuo vyru. Taigi, paaiškėjo, kad ji pritaria normoms, kurias ji pateikė kaip svetimas grupei, kuriai ji pati priklauso.

Kita antros kartos imigrantė studentė toliau gynė šią dviprasmišką poziciją, pasakodama, kaip ji nustebo ir sumišo, kai išvydo pažįstamą studentą, stovintį ant pakylos ir pranešantį visiems pirmakursiams būsimiesiems mokytojams: „Mano vardas – Mohamedas ir aš esu gėjus". Jai tai buvo prieštaraujantys terminai. Tačiau asmeninė jos pozicija buvo puoselėti lyčių lygybę ir atvirumą LGBT žmonėms.

Šios nuomonės iliustruoja tai, kaip tapatumas yra konstruojamas santykyje su vyraujančiais diskursais. Imigrantės studentės prisistatė kaip konfliktuojančios su jų etninėse ir kultūrinėse bendruomenėse vyraujančiomis seksualumo normomis. Jos galvojo apie save kaip apie išimtis, kurios patvirtina taisyklę. Užuot griaudamos homofobiškų imigrantų stereotipą, jos paliko jį neginčytiną. Tai panašu į spalvotųjų lesbiečių ir gėjų pasakojimus, pateiktus knygoje *Nerimą keliančios rasės ir seksualumo sankirtos* (Kumashiro 2001). Galvodami, kad jie skiriasi nuo savo etninės grupės daugumos, spalvotieji LGBT žmonės pristato save kaip neįprastus ir netgi atstumiančius tos pačios etninės identifikacijos žmonių akyse. Net tada, kai jie patys identifikuojasi su homoseksualais, biseksualais ar translyčiais asmenimis ir tai laiko įmanomu gyvenimo būdu, jie tvirtina, kad kiti jų etninio tapatumo žmonės yra homofobiški ir despotiški. Tad spalvotųjų LGBT žmonių matomumas nesugriauna vyraujančios sampratos, kad tam tikri žmonės daugiau ar mažiau paveldi homofobiją.

Ši tendencija galvoti, kad imigrantai yra problema mokykloms ir mokytojams, norintiems kalbėti seksualumo klausimais, taip pat buvo matoma kurso, kurį lankiau, seminaruose. Vienas seminaras rėmėsi literatūra, kuri atvirai kalbėjo apie heteroseksualią normą ir siekė ją sunaikinti. Šiame seminare visi bendrai sutarė, kad tikriausiai daug sudėtingiau būti gėjumi ar lesbiete ne švedų kilmės žmonėms negu švedų kilmės žmonėms. Vis dėlto šis sutarimas nebuvo vienbalsis. Vienas studentas prieštaravo sakydamas, kad nors ir sutinka su tuo, kad tikriausiai būti homoseksualu imigrantu reiškia visai ką kitą negu gimusiu Švedijoje, bet tai nebūtinai reiškia, kad sunkiau. Jo nuomone, lygiai taip pat sunku gali būti susidurti su užslėptu išankstiniu nusistatymu ir panieka kaip ir su atviru pasipriešinimu. Nors taip teigdamas jis suabejojo dichotomine taip vadinamų imigrantų ir Švedijos kultūrų konstrukcija, vis dėlto jis tvirtino, kad

oficialioji Švedijos pozicija yra daug atviresnė ir tolerantiškesnė negu ne švedų pozicijos. Kitas studentas pasičiupo užslėpto išankstinio nusistatymo sampratą ir teigė manąs, kad svarbu yra pripažinti, jog jis ir visi kiti yra heteroseksualios normos dalis. Jis sakė: „Svarbu nemanyti, kad yra tik vienas seksualumas, ir vengti kalbėti bei elgtis taip, kad kiti paverčiami deviantiniais".

Nors šis pasikeitimas nuomonėmis tebuvo tik maža seminaro dalis, jis parodė, kad problemų patalpinimas kažkur kitur ir samprata apie imigrantų ir švedų skirtumą santykyje su seksualumu gali būti ginčijami ir yra ginčytini. Susidūriau su studentais, nors tokių buvo mažai, kurie suvokė esą heteroseksualios normos dalis, nepaisant jų etninės kilmės.

Studentai dažniau kalbėjo apie heteronormatyvumą iš pozicijos, teigiančios, kad tai tik žmonių, kurie identifikuojami kaip lesbietės, gėjai, biseksualai ar tranlyčiai, problema, o ne tų, kurie tapatinasi su heteroseksualia dauguma, tarsi pastarieji būtų nepaveikti heteroseksualios normos – tarsi tai, kaip jie išreiškia seksualumą, būtų natūralu ir nepriklausytų nuo socialiai sukonstruotų normų. Tai reiškia, kad daugumos heteronormatyvumas liko neginčytinas, ypač kai ir LGBT žmonės, ir tie, kurie buvo pristatyti kaip svetimi jiems, buvo patalpinti kažkur kitur ir sukonstruoti kaip kiti ir nukrypę. LGBT žmonės buvo laikomi nukrypusiais, kuriems reikėtų rodyti empatiją ir toleranciją, o homofobiški nešvediški deviantai buvo suprantami kaip žmonės, kurie yra probleminiai ir svetimi, ir netgi galbūt pavojingi tolerantiškai Švedijos kultūrai ir vertybėms.

Seksualumo ir tautinio tapatumo konstrukcijos

Mano atlikti šios Švedijos mokytojų mokymo programos stebėjimai liudija, kad nepaisant ketinimo siekti su seksualumu susijusių požiūrių ir veiklos tolerancijos ir atvirumo, mokytojų mokymas rizikuoja primesti privalomą heteroseksualumą. Tai parodo, kad privalomas mokslas yra taip pat privalomojo heteroseksualumo vieta. Programoje, kurią stebėjau, studentai ir mokytojai manė, kad jie ir kiti mokykloje yra heteroseksualūs, nepalikdami jokios arba mažai vietos kitiems seksualiniams ar lyties tapatumams. Šiuo būdu LGBT žmonės ir kiti, kurie nesilaiko šios normos, tampa marginalizuotais ir yra paverčiami deviantiniais bei kažkuria prasme "nenatūraliais". Vyraujanti dauguma paliekama neginčijama, o tie, kurie laikomi mažuma, paverčiami mažiau svarbiais. Todėl netgi situacijoje, kai beveik ar visiškai nesutinkama su atvira/ homofobija, heteroseksualios normos poveikis vis tiek apriboja būdus, kuriais individai gali atlikti savo lytinio ir seksualinio tapatumų vaidmenis, taip sukurdama diskriminacijos pasekmes.

Mano stebėjimai taip pat atskleidžia, kad normos yra konstruojamos ar kuriamos sankirtoje su kitomis normomis. Ne tik lyties normos persikerta su

seksualumo ir seksualinės orientacijos normomis, abu šie normų tipai taip pat persikerta su tautiškumo normomis. Tautinis tapatumas yra konstruojamas kitų socialinių tapatumų tautinimu; Epstein ir Johnson žodžiais tariant, *jis nacionalizuoja – pavadina ir apdovanoja kaip tautines – kai kurias grupes; atmeta ir baudžia kitas kaip svetimas* (1998 p. 18). Užėmę tolerancijos ir atvirumo poziciją, būsimieji mokytojai tuo pat metu užima heteroseksualų ir švedų poziciją. Dėl šių dviejų daugumos pozicijų jiems tampa įmanoma ir toleruoti tuos, kurie, manytina, priklauso LGBT mažumai, ir smerkti tuos, kurie dėl savo tariamo svetimo ir pasenusio tapatumo yra suvokiami kaip netolerantiški. Todėl būti švedu ir būti heteroseksualu tampa normaliausia ir pačia pirmenybine pozicijomis.

Švedija yra šalis, kuri mėgsta prisistatyti kaip moderni ir tolerantiška. Mano tyrimas parodo, kad pastangos puoselėti toleranciją vienai marginalizuotai ir stigmatizuotai kategorijai sukelia kitos kategorijos stigmatizavimą ir marginalizaciją. Šia prasme dvi skirtingos mažumos kategorijos – LGBT žmonės ir imigrantai – yra tarpusavyje supriešinamos, tarsi jos viena kitai prieštarautų; tarsi būtų neįmanoma pasakyti: „Mano vardas Mohamedas ir aš esu gėjus", arba tarsi būtų nenatūralu ir netikėta iš Sirijos kilusiam mokytojui paremti netradicinius lyties ir seksualumo vaidmenų atlikimo būdus, arba tarsi būtų neįmanoma ar netikėta, kad žmogus, identifikuojantis save švedu, išreikštų homofobiją.

Tai, kaip yra diskutuojami ir reprezentuojami LGBT klausimai mano stebėtoje Švedijos mokytojų rengimo programoje, atskleidžia tai, kaip diskursas paverčia marginalizaciją ir homofobiją kultūros dalyku, netgi kultūrų, kurios yra priešingos įsivaizduojamai Švedijos kultūrai. Šis diskursyvus judesys perkelia dėmesį nuo heteronormatyvumo (kaip diskursyvios ir kognityvinės matricos, kuri persunkia visą visuomenę, ir todėl paliečia kiekvieną) prie diskurso apie probleminį kitą, kuriam reikia prisitaikyti prie vyraujančios daugumos. Tokiu būdu heteroseksuali norma išlieka paslėpta; vyraujanti dauguma paliekama neginčytina, o LGBT asmenys paliekami nematomais – ir mokykloje, ir visuomenėje apskritai.

Pastabos

[1] Bent jau ten, kur aš dėstau.

[2] Šis pratimas buvo paimtas iš knygos, kurią išleido Švedijos Gėjų & Lesbijiečių Lyga (RFSL), Edemo, G & Rindå, J (2004) Någonstans går gränsen [„Liniją reiktų nubrėžti kažkur kitur"].

Literatūra

Butler, Judith (1990/1999) Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity. New York: Routledge.

Butler, Judith (1993) Bodies that Matter. New York: Routledge.

Edemo, Gunilla, Rindå, Joakim (2004) Någonstans går gränsen. [The line must be drawn somewhere] Stockholm: RFSL.

Epstein, D. & Johnson, R. (1998) Schooling Sexualities. Buckingham: Open University Press.

Kissen, Rita M (2002) Getting Reday for Benjamin. Preparing Teachers for Sexual Diversity in the Classroom. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers,Inc.

Kumashiro, Kevin k. (Ed.) (2001) Troubling Intersections of Race and Sexuality.

Queer Students of Color and Anti-Oppressive Education. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers. Inc.

Laclau, Ernesto, Mouffe, Chantal (1985) Hegemony and Socialist Strategy. Towards a radical Democratic Politics. New York: Verso.

Linde, Göran (2003) The Meaning of a Teacher Education Reform: national story-telling and global trends in Sweden. In: European Journal of Teacher Education, Vol. 26, No. 1, p.109-122.

Lipkin, Arthur (2002) The Challenge of Gay Topics in Teacher Education: Politics, Content, and Pedagogy. In: Rita M. Kissen (Ed.) Getting Reday for Benjamin. Preparing Teachers for Sexual Diversity in the Classroom. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers,Inc.

Lpo 94. Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, [Curriculum for the Compulsory School System, the Pre-School Class, and the Leisure Time Centre, Lpo 94].

Rich, Adrienne (1993) Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. In henry Abelove, Michčle Aina Barale, David M. Halperin (Eds.) The Lesbian and Gay Studies Reader. New York: Routledge. p. 227- 254.

Rossi, Leena-Maija (2003) Heterotehdas (Hetero Factory). Gaudeamus Kirja.

Sherwin, Gary & Jennings, Todd (2006). Feared, Forgotten, or Forbidden: Sexual orientation topics in secondary teacher preparation programs in the USA. In: Teaching Education. Vol. 17, No.3, p. 207-233.

He357 HETERONORMOS HEGEMONIJA Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys /sudarytojas Arnas Zdanevičius – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007. – 216 p.

ISBN 978-9955-12-297-5

Ši knyga yra vienas iš projekto „Atviri ir saugūs darbe.lt“ rezultatų. „Atviri ir saugūs darbe.lt“ – tai Europos Bendrijos EQUAL iniciatyvos projektas, kurį finansuoja Europos Sąjunga (Europos socialinis fondas) ir Lietuvos Vyriausybė. Projekto partneriai: LR Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, Lietuvos gėjų lyga, Vytauto Didžiojo universitetas, Lygių galimybių plėtros centras, VšĮ „Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai“, UAB „Gaumina“. Projekto tikslas – mažinti netoleranciją darbuotojams, patiriantiems diskriminaciją dėl lytinės orientacijos, į viešąją politikos praktiką integruoti išbandytas priemones lygioms galimybėms darbe užtikrinti. Taip pat siekiama didinti viešąjį supratimą apie homoseksualių žmonių diskriminaciją Lietuvoje, informuoti apie tai visuomenę, žiniasklaidos atstovus, valstybės tarnautojus ir politikus, siekiant ugdyti jų toleranciją ir nesitaikymą su neapykantos proveržiais.

UDK 316.3-055

HETERONORMOS HEGEMONIJA
Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys

Redagavo Robertas Keturakis
Maketavo Irena Sabaliauskaitė

2007-12-29. Tiražas 500 egz. Užsakymas 672
Spausdino „Morkūnas ir Ko“,
Draugystės g. 17, LT-51229 Kaunas